יחזקאל קאַרנהענדלער

ווידן אין פּאַריז

מאַטעריאַלן
פּאַר
ווידישער
געשיכטע

תשל״א פּאַריז 1970

יחזקאל קאַרנהענדלער

ווידן אין פּאַריז

מאַטעריאַלן פּאַר יידישער געשיכטע

פּאַריז
תשל״א — 1970

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

„יידן אין פאַריז" פון יחזקאל קאַרנהענדלער. פאַריז 1970.

אַרויסגעגעבן מיט דער מיטהילף פון „פאַראייניקטן סאַציאַלן פאָנד" אין פראַנקרייך.

אַדרעס פון מחבר:

CH. KORENCHANDLER, 36, avenue du Général-Michel-Bizot, 75 - Paris XIIe

Ouvrage publié avec l'aide de la **Memorial Foundation for Jewish Culture** et de la **Commission du Livre**

Copyright by Ch. Korenchandler. Paris 1970

״דן אין פאריז

דערשינען פון זעלבן מחבר:

ווהין פירט אונדז י. ל. פרץ 1930

נאַפאָלעאָנס בריוו צו מאַריע לואיזע 1934

אַלט פּאַריז 1936

אַ קול אין מדבר (דערציילונגען) 1936

פרויען (דערציילונגען און אינאַקטערס) 1938

דער טויט פון ישו אין... פוילן 1945

בריוו פון לעקטור (פיר יאָר נאַצי־הערשאַפט אין פראַנקרייך) 1947

אַלט פּאַריז (פּאַרגרעסערטע אויסגאַבע) 1948

אַ גאַסט פון יענער וועלט 1955

ראַשעל (איר קונסט, איר לעבן, איר יידישקייט) 1958

פּאַריזער היסטאָרישע קוריאָזן 1965

אינהאלט

קאַפּיטל		זייט
	פון מחבר	8
1	וועגן דער אַנטשטייאונג פון פּאַריז	9
2	די קירכע „סעז זשילין לע פּאַוור"	13
3	דער פּאַנטאַן פון „די אומשולדיקע"	25
4	דער שאַנד־סלופּ ביי די פּאַריזער האַלעס	30
5	די יידישע מאַמענטן פון דער פּאַריזער קאַטעדראַלע „נאָטרע־דאַם"	38
6	דער יוסטיץ־פּאַלאַץ	104
7	דער בילבול וועגן דער פּראָפּאַגירטער האָסטיע	118
8	דער פּלאַץ פון האָטעל דע ווייל	160
9	די מיליטער־שול	173
10	דער האָטעל „קאַסטיל"	180
11	פון וואַנען דער נאָמען „פּלעצל"	186
12	יידישע מאָנומענטן פון „פּלעצל"	204
13	קברים אונטער צלמים	218
14	סאַראַ בערנהאַרדט	224
15	שלום עליכם אין פּאַריז	238
16	29 מאַרטירער	245
17	הייזער דערציילן	255
	ביבליאָגראַפיע	267
	רשימה פון אילוסטראַציעס	273
	זוכצעטלען	277

פון מחבר

מיט די דאָ פֿאַרעפֿנטלעכטע זיבעצן קאַפּיטלען האָט דער מחבר ווייט נישט אויסגעגעשעפֿט דעם מאַטעריאַל וואָס ער האָט בדעה צו דערציילן וועגן דער רייכער געשיכטע פון יידן אין פֿאַריז. ער האָט אָבער בדעה ווייטער אָנצוגיין מיט דער אַרבעט און האָפֿט זי צו דערפירן ביזן סוף.

וועגן דער געשיכטע פון יידן אין פֿאַריז איז פֿאַראַן אַ רייכע ליטעראַטור אין דער פראַנצויזישער שפּראַך. די אויפֿגאַבע פון מחבר פון די שורות איז נישט געווען בלויז דאָס איבערדערציילן דעם יידישן לייענער די אויסגעפֿאָרשטע געשיכטע, נאָר אויך דאָס געבן, באַלייכטן און אינטערפּרעטירן אַ רי געשיכטלעכע געשעענישן אָזוי ווי ער האָט זיי געזען און פֿאַרשטאַנען.

ביי דער געלעגנהייט דריקט אויס דער מחבר אַ האַרציקן דאַנק דעם חשובן היסטאָריקער בערנהאַרד בלומענקראַנץ, דעם פראַנצויזיש־יידישן שרייבער מאַנעס ספּערבער און דעם עסעאיסט ד״ר נח גרים פֿאַר דער פריינטלעכקייט און הילף וועלכע ער האָט ביי זיי אָנגעטראָפֿן אויפֿן וועג פון רעאַליזירן די אויסגאַבע.

פֿאַריז, 1950 — 1970.

1.

וועגן דער אַנטשטייאונג פון פּאַריז

די געשיכטע פון אַ סך גרויסע שטעט וועלט אַנצוגעבן דאָטעס אָדער געשעענישן וועלכע זענען מער וויניק באַשטעטיקט דורך פּראַנענע אַלטע מאַנומענטן, געשעענישן און בכלל אויטענטישע דאָקומענטן, וואָס ברענגען באַשטימטע ידיעות וועגן זייער אַנטשטייאונג.

די שטאָט פּאַריז וועלט נישט און קאָן נישט אָנגעבן קיין שום איינצלהייטן וועגן איר געבורט, וואָס ליגט איינגעהילט אין נעפּל פון יאָרטויזנטער. נישט נאָר וואָס עס איז נישט באַקאַנט די געשיכטע פון איר אַנטשטייאונג, נאָר עס איז אפילו אויך נישט גוט באַקאַנט, וועו בערך די שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן רופן מיט איר היינטיקן נאָמען.

כדי צו האָבן אַ באַגריף ווי וועיט נעפֿלדיק ס׳איז די געשיכטע פון איר נאָמען, איז אינטערעסאַנט צו דערציילן, אַז פון 195 פּראַנענע אַלטע שריפטן פון דער מעראָווינגישער דינאַסטיע, וואָס האָט געהערשט ביזן יאָר 752 און פּאַרוואַנדלט פּאַריז אין דער הויפּט־שטאָט פון דער מלוכה, זענען 97 דאָקומענטן אויטענטישע און 98 פון צווייפלערישן ווערט; פון זיי געפינען מיר דעם נאָמען פּאַריז נאָר אין 9 שריפטן, פון וועלכע בלויז איינע שיינט צו זיין אויטענטיש!

די ערשטע געשיכטלעכע ידיעה וואָס איז פּאַראַן וועגן פּאַריז, — די שטאָט האָט דאַן געהייסן מיטן לאַטיינישן נאָמען „לוטעציאַ", (אויך דער זין פון דעם נאָמען איז נישט קלאָר), — שטאַמט פון יוליוס צעזאַר, וועלכער דערציילט אין זיינע „קאָמענטאַרן", אַז ער האָט דאָ אַ געוויסע ציים געהאַלטן זיין הויפּט־קוואַרטיר. דאָס איז געווען 53 יאָר פאַר דער היינטיקער צייט־רעכענונג.

אויפן סמך פון די דאָזיקע נאָטיצן, זענען טאָקע אין יאָר 1953 פּאַרגעקומען אין פּאַריז גרויסע פייערונגען לכבוד צוויי טויזנט יאָר פון איר עקסיסטענץ.

אויב געשיכטלעך ווייסן מיר גאָרנישט וועגן דער אַנטשטייאונג פון פּאַריז, זענען אָבער וועגן דער געבורט פון דער שטאָט פּאַראַן אַ ריי לעגענדעס וואָס דערציילן, אַז אירע גרינדער זאָלן האָבן געווען באַקאַנטע העלדן פון דער גריכישער מיטאָלאָגיע.

ביז גאָר מערקווערדיק און פאַר אונדז יידן זייער אינטערעסאַנט איז דער פאַקט, וואָס צווישן די לעגענדעס וועגן דער אַנטשטייאונג פון פאַריז, איז אויך פאַראַן איינע, וואָס דערציילט, אַז די שטאָט האָט אַ ביבלישע אָפּשטאַמונג... אַז זי איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ 17־טן אוראיניקל פון נחס זון יפת און אַז דאָס איז געשען אומגעפער... 900 יאָר פאַרן מבול; 498 יאָר פאַר דער גרינדונג פון רוים און 1417 יאָר פאַר דער הינטיקער צייט־רעכענונג.

אוודאי וועלן מיר זיך נישט אַרײַנלאָזן אין איבערקאָנטראָלירן דעם חשבון, לויט וועלכן עס קומט אויס, אַז פאַריז האָט שוין הינטער זיך אַ געשיכטע פון דריי מיט אַ האַלבן טויזנט יאָר...

די געשיכטע האָט אויך נישט קיין ידיעות וועגן אומגעפער עס האָבן זיך באַוויזן די אַלע לעגענדעס וועגן דעם מיטאָלאָגישן אָפּשטאַם פון דער שטאָט; עס ווערט אָבער אָנגענעבן, אַז די לעגענדע וועגן יפת׳ס ווייטע אייניקלעך וועלכע זאָלן האָבן גענגרינדעט פאַריז, זאָל שוין האָבן געווען באַקאַנט אין 12־טן י״ה און אפשר נאָך פריער.

די דאָזיקע לעגענדע איז צו אונדז דערגאַנגען דורכן גלח אַנניוס פון ווייטערב 1) וואָס האָט געלעבט אין 15־טן י״ה (1432 — 1502) און איז אויך באַקאַנט אונטערן נאָמען זשאָן נאַנני. ער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינס אַ זאַמלונג א. נ. „די אַנטיקע צייטן״, (רוים 1498), אין וועלכער ער דערציילט וועגן יפת׳ס ווייטע אייניקלעך ווי די גרינדער פון דער שטאָט פאַריז. צווישן די געלערנטע פון 16־טן און 17־טן י״ה זענען אַנגענאַנגען לאַנגע און הייסע וויכוחים וועגן דעם געשיכטלעכן ווערט פון זייער ווערק.

דאָס פאַרשן און אַרויסקומען מיט ערנסטע געשיכטלעכע ווערק וועגן פאַריז האָט זיך ריכטיק אָנגעהויבן אין 17־טן י״ה. עס האָט נאָך אָבער געדויערט, ביז די שטאָט האָט באַקומען וויכטיקע פאַרשער און היסטאָריקער. טראָץ דער גאָר גרויסער צאָל פאַראַנענע ווערק וועגן דער אַנטשטייאונג פון פאַריז, איז די צאָל מחברים וועלכע דערציילן מכוח דעם ביבלישן אָפּשטאַם פון דער שטאָט זייער קליין.

פון דעסט וועגן איז די עקסיסטענץ פון דער דאָזיקער לעגענדע ביז גאָר אינטערעסאַנט און מיר האָבן די פולע רעכט צו טראַכטן אַז אויב אַזאַ לעגענדע איז געבוירן געוואָרן, איז עס געשען אין רעזולטאַט פון יידישער אָנוועזנהייט און יידישן אינפלוס אויף די ערשטע פאַריזער איינווינער.

1) Annius de Viterbe.

אויב מען ווייסט נישט ווען אומגעפער עס האָבן זיך באַוויזן די לעגענדעס וועגן די העלדן פון דער גריכישער מיטאָלאָגיע אַלס גרינדער פון פּאַריז, איז עס אַבער ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז דער אויפקום פון קריסטנטום אין גאַלן־לאַנד האָט אַרויסגעבראַכט די גרעסיכטע פון יפת׳ס ווייטע אייניקלעך ווי אַ רעפליק קעגן די גריכיש־גרעצנדינערישע לעגענדעס. דאָס שליסט אַבער אויף קיין פאַל נישט אויס אונדזער מיינונג, אַז די לעגענדע וועגן ביבלישן אָפּשטאַם פון דער שטאָט האָט געקאָנט אויך זיין אַ רעזולטאַט פון יידישער אַנווועזנהייט און אינפלוס אויף די ערשטע פּאַריזער.

יידן זענען אַנגעקומען אין גאַלן־לאַנד און אין פּאַריז, אויב נישט צוזאַמען מיט די רוימער, איז עס יעדנפאַלס געשען אין די סאַמע פּריסטע יאָרן פון דער שטאָט־עקסיסטענץ. וועג די ערשטע קריסטלעכע פּרעדיקער האָבן זיך אַנגעהויבן באַווייזן אין לאַנד, זענען דאָ די יידן שוין געווען פון לאַנג און האָבן אפילו שטאַרק באַווירקט די געצנדינערישע באַפעלקערונג. נישט קיין אַנדערער ווי ערנסט רעגאַן שרייבט אַז „די יידן האָבן אַריינגעברענגט צווישן די גאַלן דעם באַגריף פון אייניקן גאָט".

פּראַנקרייך איז אָפּיציעל געווארן אַ קריסטלעך לאַנד ערשט אין יאָר 480, וועג דער מלך קלאָוויס האָט אַנגענומען דעם דאָזיקן גלויבן; עס האָט נאָך אַבער זייער לאַנג געדויערט ביז דאָס קריסטנטום האָט זיך אַנגענומען צווישן די מאַסן. ס׳איז געווען דער אַנהייב פון אַ רעליגיע, וואָס אירע מענטשן האָבן נאָך אַליין נישט געוווסט זייער וועג. אירע פאָרמען און דאָגמען האָבן געדאַרפט אַ סך צייט אויף זיך קריסטאַליזירן און באַפעסטיקן. די דעמאָלטיקע יונגע קריסטן האָבן אפילו געפייערט דעם שבת ווי אַ רו־טאָג און דער קאָנסול פון עלווויר (305 — 306) איז געווען געצווונגען אַריסצוקומען מיט אַ רוף און אפילו אויך מיט אַ וואָרענונג צו די קריסטן, אַז זיי זאָלן זיך אויסהיטן פון באַטראַכטן שבת ווי אַ יום־טוב־טאָג.

נישט נאָר האָבן די יונגע קריסטן געפייערט דעם שבת ווי אַ רו־טאָג, נאָר זיי פלעגן אויך קומען צו די יידן מיט דער ביטע צו בענטשן זייער תבואה...

ס׳איז בכלל אַ פראָגע צי די יידן וועלכע האָבן זיך דאָן געפונען אין גאלן־לאַנד, זענען טאַקע באַשטאַנען פון אייגעוואָנדערטע; גיכער האָבן מיר פאָר זיך אַ דערשיינונג פון פראָזעליטיזם, פון אַריבערגעגאַנגענע צו יידישקייט; וועגן דעם קאָן אַ סך דערציילט ווערן, נעמענדיק אין באַטראַכט אויך די אַלע פאַרבאָטן מיט וועלכע די יונגע קירכע איז געווען געצווונגען אַרויסצוקומען, און וואָס נאָר איינעם פון זיי האָבן מיר דאָ דערמאָנט און וועלכע ווייזן, ווי

גרויס ס׳איז דאַן געווען די ווירקונג פון די יידן אויף דער נאָך נישט געוווּסט שטאַרק אויסגעפּורעמטער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

דאַרפן מיר זיך נישט וווּנדערן וואָס צווישן די לעגענדעס וועגן דער אַנטשטייאונג פון דער שטאָט פּאַריז איז אויך פאַראַן איינע וואָס דערציילט וועגן נחס ווייטע אייניקלעך.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 12, 36, 80, 107, 126, 135, 142.

2.

די קירכע „סען זשיליען לע פֿאָוור"

אויף דער לינקער זייט פון דער סען, אינעם גערטנדל, וואָס טראָגט דעם נאָמען „רענע וויוויאַני", זענען מיר אין דער טיף, אַ קליינע אַלטע קירכע, באַרימט אין פּאַריז א"נ „סען זשיליען לע פֿאָוור", וואָס איר הויפּט־אַרייַנגאַנג געפינט זיך אין אַלטן שמאָלן גאַסל, מיט דעם זעלבן נאָמען.

גלייך ביים ערשטן בליק אויף די קירכע־מויערן זעט מען, אַז זי האָט אַ ווייטע און לאַנגע געשיכטע הינטער זיך; זי האָט שוין אַדורכגעמאַכט אַ סך צעשטערונגען; איר צפונדיקער טייל, וואָס געפינט זיך אין אַ חרובן צושטאַנד, האָט פון דעסט וועגן איינגעהיט דעם ריינעם פרי־גאָטישן כאַראַקטער. די קליינע קירכע איז היינט צו טאָג פיל קלענער, ווי זי איז געווען אַ מאָל. דער איצטיקער פאַסאַד פון דער קירכע איז אויפגעבויט אין 17־טן י"ה בעת אַ רעקאָנסטרוקציע פון בנין און איז ווייט פון אַלטן גאָטישן סטיל פון צפונדיקן טייל. (קלישע נום. 1).

די קירכע „סען זשיליען לע פֿאָוור" געהערט צו די סאַמע אינטערעסאַנטסטע היסטאָרישע מאָנומענטן פון פּאַריז. אויף דעם אָרט האָט זיך אַ מאָל געפונען אַ געצנדינערישער טעמפּל, וואָס איז דערנאָך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קריסט־לעכער קירכע און אין דעם אַמאָליקן בנין פלעגט אין 6־טן י"ה איינשטיין דער הויפּט פון דער קירכע פון גאַלן־לאַנד, דער בישאָף גרעגואָר פון טור, בעת זיין קומען פון צייט צו צייט קיין פּאַריז. די קירכע־מויערן פון „סען זשיליען לע פֿאָוור" געהערן צו די סאַמע עלטסטע פון דער שטאָט. דער חרובער גאָטישער טייל, וואָס מיר זענען לינקס פון פאַסאַד, שטאַמט נאָך פון 12־טן י"ה.

מען האָט אים אָנגעהויבן צו בויען צווישן די יאָרן 1165 — 1170. אין יענע טעג האָט מען זיך אויפן דערנעבנדיקן סיטע־אינדזל נאָר וואָס געשטעלט בויען די נאַטרע־דאַם. די קליינע קירכע „סען זשיליען", וועמענס בוי איז געענדיקט געוואָרן אין יאָר 1240, האָט אין פאַרלויף פון נאָך לאַנגע יאָרן צוגעזען דאָס בויען פון דער גרויסער קאַטעדראַלע, וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן מיט אַ סך יאָרן שפּעטער. עס איז ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז טראָץ די טראַגיסקפּאָר־מאַציעס וואָס די קליינע קירכע האָט דורכגעמאַכט אין רעזולטאַט פון אַלטקייט און מערערע פאַרוויסטונגען האָבן אירע מויערן אויפגעהיט אין זיך שטיינער,

קלישע נומער 1

קירכע סען זשיליען לע פאַור.
(פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

וועלכע געדענקען נאָך די טעג וועז עס איז דאָ איינגעשטאַנען, דער שוין דערמאָנטער בישאָף גרעגואַר פון טור, מחבר פון דער „געשיכטע פון די פראַנקן" איז וועלכער ער האָט באַשריבן די שווערע יידישע דראַמע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יאָר 582 טאָקע אָרום די מויערן און אין טעמפּל גופא. מיר דערוויסן זיך אַזוי אָרום וועגן יידן וואָס האָבן דעמאָלט באַווויינט פאַריז, דאָ געלעבט, געווען אַקטיוו און באַצאָלט מיט זייער בלוט און לעבן פאַרן וועלן בלייבן יידן.

אין 6־טן י״ה איז נאָך דאָס פראַנצויזישע פּאָלק נישט געווען אויסגעפּורעמט און אין דער שטאָט פאַריז וואָס האָט נאָך אפשר נישט געטראָגן איר היינטיקן נאָמען, האָט געוועלטיקט דער קריסטלעכער קעניג שילפּעריק דער ערשטער, פון דער מעראָווינגישער דינאַסטיע.

אין שייכות מיט די געשעענישן וואָס מיר קלייבן זיך דאָ איבערצוגעבן און אין וועלכע דער קעניג שילפּעריק האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע, איז וויכ־טיק צו דערציילן, אַז זיין קריסטלעכקייט האָט אים, ווי אַ סך אַנדערע הערשער, נישט געשטערט צו זיין אַ גרויזאַמער דעספּאָט, וואָס האָט נישט פאַרטראָגן קיין שום וויידערשפּעניקייט. ער איז געווען באַהערשט דורך ווילדע קאַפּריזן, וואָס האָבן אין אים געברויזט און אים נישט אָפּגעהאַלטן פון קיין שום פאַר־ברעכן. ער פלעגט אייגנהענטיק אומברענגען מענטשן, פאַרברענען שטעט און בכלל פאַרשפּרייטן אָרום זיך אַ שווערן טעראָר. און דאָך... נישט געקוקט אויף דעם אַלעם, איז ער געווען אַ ביז גאָר אָריגינעלע פּערזענלעכקייט: אַ טיף־דענקענדיקער יחיד מיט אינטערעסאַנטע קולטור־נייגונגען; להיפוך צו אַ סך הערשער פון יענער באַרבאָרישער צייט האָט שילפּעריק געקענט לייענען און שרייבן און זיך באַשעפטיקט מיט ליטעראַריש־דיכטערישע און טעאָלאָגישע פראָבלעמען. ער האָט געפלאָנט צו רעפאָרמירן (אין פאָנעטישן זין) די לאַטיי־נישע שפּראַך. ער האָט געזוכט צו פאַרשטיין די גאָטהייט, אפילו אויך געהאָט בדעה אָרייַנצופירן ענדערונגען אין דער יונגער קריסטלעכער רעליגיע, אַ זאַך וואָס האָט שווער געטראָפן און אפילו אויפגעציטערט דעם דעמאָלטיקן הויפּט פון דער גאַלישער קירכע, דעם בישאָף גרעגואַר פון טור. ער דערציילט וועגן דעם אין זיין „געשיכטע פון די פראַנקן", וואָס ווערט באַטראַכט אַלס ערשטע באַדייטנדיקע געשיכטע־כראָניק פון יענער צייט.

דער בישאָף גרעגואַר רעדט מיט אַ סך גרינגשעצונג וועגן קעניג שיל־פּעריק, אָנרופנדיק אים מיטן נאָמען „הורדוס" און „נעראָן". ער דערציילט מיט איראָניע וועגן מלכ׳ס ליטעראַרישע שאַפונגען, וואָס יענער זאָל אים האָבן גלייענט און לאַכט אויס שילפּעריק׳ס אידעען מכוח רעפאָרמירן די לאַטיינישע

שפּראַך דערציילנדיק דערביי, אַז אין אָנבליק פון בישאָפס קעגנערשאַפט צום רעפּאָרם־פּראָיעקט, האָט דער קעניג אים געזאָגט:

— איך וועל עס געבן צו לייענען געלערנטערע פון דיר און זיי וועלן מיט מיר מסכים זיין!

וואָס עס האָט אַם שוועדסטן געטראָפן דעם בישאָף, איז געווען שילפּעריקס אַרויסקום מיט אַ פּראָיעקט אָפּצושאַפן די קריסטלעכע דאָגמע וועגן דער דריי־אייניקייט; אַרויסקומענדיק מיט דעם דאָזיקן געדאַנק, האָט דער קעניג געזאָגט צום בישאָף:

— איך וויל אַז איר אַלע זאָלט אַזוי גלייבן: דו און אַלע איבעריקע קירכעלייט!

און כאָטש דער סטיל און די שפּראַך פון בישאָף אין וועלכער ער דערציילט וועגן זיינע שמועסן און דיסקוסיעס מיטן קעניג איז זייער אַ באַשיידענע און אַ ביז גאָר קאַרגע אין אויסדרוקן, פילט מען דעם שוערן אויפברויז זיינעם קעגן דעם קעניגס געדאַנק, וואָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ געוואַלדיקע אפּיקורסות און אַ גרויסע געפאָר פאַר דעם אויפגייענדיקן קריסטלעכן גלויבן.

אויב דער בישאָף גרעגואָר פון טור האָט ביים שרייבן די כראָניק פון יענע טעג, זיך נישט אָפּגעהאַלטן פון אויסגיסן זיין כעס אויפן קעניג, אָנרופנדיק אים מיט די עפּיטעטן „הורדוס" און „נעראָן", האָט ער אָבער אין זיינע פּער־זענלעכע שמועסן מיט אים געמוזט זיין זייער איינגעהאַלטן, נישט אַרויסכאָפּן זיך מיט קיין וואָרט, וואָס וואָלט געקאָנט חלילה אַרויסרופן אַן אויפברויז ביים קעניג. פאָרקערט, ער האָט אים אפילו געמוזט חנפענען און אַכטונג געבן אים נישט צו דערצערענען, אַ זאָך וואָס וואָלט פאָרן בישאָף געקאָנט וועלן געפערלעך.

ווי ס׳איז באַוווסט, איז עס געווען דער קעניג קלאָוויס (שילפּעריקס זיידע) וואָס איז אין יאָר 496 אַריבער צום קריסטנטום, דאָס הייסט, מיט קנאַפּע 90 יאָר ערב די געשעענישן, וועגן וועלכע מיר דערציילן. די טויפונג זיינע וועלט באַטראַכט פאָרן אָנהייב פון דער אָפּיציעלער קריסטלעכער ערע פון לאָנד. עס האָבן נאָך אָבער געדויערט יאָרהונדערטער, ביז די קריסטלעכע רעליגיע האָט זיך אָנגענומען און באַפעסטיקט ביי דער באַפעלקערונג. איז נישט קיין וווּנדער שילפּעריקס זוכן צו פאָרשטיין די יונגע קריסטלעכע לערע, וועלכע איז נאָך וויַיט נישט געווען פאָרמירט און זיין אינפאַל אָפּצושאַפן די דריי־אייניקייט, כדי זי צו פאָרטרעטן נאָר און אויסשליסלעך מיטן איין און איינציקן גאָט.

דערהערנדיק פון קעניג מכוח דעם דאָזיקן געדאַנק, האָט דער בישאָף גרעגואַר חושד געווען אין דעם די השפעה פון אַ געוויסן אפיקורס סאַבעליוס, וואָס האָט געלעבט אין 3־טן י״ה.

ס׳איז אָבער ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז צו דער אידעע פון אָפשאָפן די דריי־אייניקייט איז דער קעניג געקומען נישט דורך לייענען סאַבעליוסן און נישט אַזוי דורך זיין אייגן דערטראַכטן זיך דערצו, ווי אַ דאַנק דער ווירקונג פון ייד פֿריסקוס, דעם ערשטן יידישן מענטשן, וועגן וועמענס נאָמען און עקסיסטענץ מיר דערוויסן זיך טאַקע פון דער „געשיכטע פון די פֿראַנקן״.

ער האָט געלעבט אין פֿאַריז, זיך געפונען אין נאָענטן קאָנטאַקט מיטן קעניג שילפּעריק און אים שטאַרק באַווירקט.

וואָס ווייסן מיר און וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען וועגן ייד פריסקוס וואָס האָט געלעבט אין פֿאַריז סוף פון 6־טן י״ה?

זייער, זייער ווייניק.

ער איז געווען אַ העכדלער פון טייערע שטאָפּן, פון וועדטפולע שטיינער, צירונג, פון איידל־מעטאַלן און קונסטווערק, וועלכע ער פלעגט אויפקויפן און צושטעלן דעם קעניג שילפּעריק און ווייל ער האָט זיך פֿאַרנומען מיטן גאָלד־מסחר, רעכנט מען אַז ער איז אויך אַ געוויסע צייט געווען דער שמעלצער פון די גאָלד־מטבעות פֿאַרן קעניג, וואַרעם אויף אַ גאָר קליינער מטבע וואָס געפינט זיך אין דער מעדאַלן־אָפּטיילונג פון דער פֿאַריזער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק און וואָס איז געגאָסן געווארן אין יאָר 555, פיגורירן צוויי נעמען פון די שמעלצער און מען לייענט דאָרט: „פריסקוס״ און „דאָמנאָלוס״. (קלישע נום. 2).

אין יאָר 555, וועו ס׳איז געגאָסן געווארן די איינגעהיטענע קליינע מטבע, האָט אין לאָנד געהערשט קלאָטאַר דער ערשטער, דער פאָטער פון שילפּעריק און ס׳איז ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז פֿריסקוס וועלכער האָט זיך פֿאַרנומען מיטן גאָלד־מסחר און איז געווען דער צושטעלער פון איידל־מעטאַלן פֿאַרן קעניג שילפּעריק, זאָל אויך האָבן געווען דער שמעלצער פון דער מטבע.

פון דעם וואָס עס דערציילט דער בישאָף אין זיין כראָניק, טראָץ דער קורצקייט פון זיינע ידיעות, דערוויסן מיר זיך אַז פֿריסקוס איז געווען אַן אינ־טעליגענטער, קלוגער מאָן און אַ שטאַרק איבערצייגטער ייד, זייער טריי זיין גלויבן.

פון די זעלבע מאָגערע ידיעות, וועלכע זענען צו אונדז דערגאַנגען, ווייסן מיר אויך, אַז פֿריסקוס האָט געהאַט אַ פֿאַמיליע, קינדער, קרובים און אַז צוליב זיין קלוגשאַפט איז ער געווען זייער געשעצט דורכן קעניג, וועלכער פלעגט

קלישע נומער 2

מטבע פון 6־טן י״ה געשמאַלצן דורך פּריסקוסן.

זיך מיט אים באַראַטן וועגן וויכטיקע ענינים. בכלל איז פּריסקוס געווען דעם קעניג פֿאַרטרויאונגס־מענטש אויפן געביט פון פינאַנצן און עס איז אויסער יעדן ספק, אַז דער ייד פּריסקוס האָט שטאַרק באַווירקט דעם קאַפּריזנעם קעניג. מיר דאַרפן אָננעמען אַז אין זייערע אָפּטע שמועסן וועגן וועלכע עס דערציילט דער בישאָף, פלעגן אויך באַרירט ווערן רעליגיע־ענינים און ווייל פּריסקוס איז געווען אַ הייסער און באַוווסטזיניקער ייד, איז ווייט נישט אויס־געשלאָסן, אַז דער אַרויסקום פון מלך מיט דער אידעע אָפּצושאַפֿן די דרייַ־אייניקייט איז געווען אַ רעזולטאַט פון פּריסקוסעס יידישן איינפלוס.

כדי צו האָבן אַ באַגריף וועגן פּריסקוסעס יידישן באַוווסטזיין, איז ביז גאָר וויכטיק צו דערציילן וועגן אַ דיספּוט פון גאָר גרויסן אינטערעס, וואָס איז פֿאָרגעקומען צווישן קעניג, דעם בישאָף און דעם ייד.

געשען איז עס אין יאָר 581.

דער מלך שילפּעריק וואָס האָט זומערצייט זיך אויפגעהאַלטן אין זיינס אַ גוט אין נאָשטן סיר מאַרן (בייַ פּאַריז) האָט ערב האַרבסט, געהאַלטן ביים פאַר־לאָזן דאָס אָרט כדי זיך צו באַזעצן אין זיין ווינטער־ווינונג אין פּאַריז. פאַר דעם איז געקומען צו אים דער בישאָף כדי זיך צו געזעגענען און בעת זייער אונטערהאַלטן זיך, איז אויך אָנגעקומען דער ייד פּריסקוס.

זייענדיק זייער באַפּריינדעט מיטן ייד, פלעגט דער קעניג האָבן אויך מאָמענטן פון פּאַרדראָס אויף אים; ער האָט נישט געקאָנט מוחל זיין פּריס־קוסעס האַלטן זיך אַזוי עקשנותדיק ביי זיין יידישן גאָט. ער וואָלט גערן גע־וואָלט, אַז דער קלוגער ייד מיט וועמען ער איז אַזוי נאָענט און וועמען ער שעצט אַזוי שטאַרק, זאָל אַריבער צום קריסטנטום. בעת פּריסקוסעס אָנקומען און באַגריסן זיך מיטן קעניג האָט דער לעצטער אַ כאַפּ געטאָן דעם קאָפּ פון ייד, אים אָנגעהויבן אַראָפּבייגן, רופּנדיק צום בישאָף:

— קום אַהער, גאָטס־גייסטלעכער, לייג אויף אים אַרויף דיינע הענט און בענטש אים!

פּריסקוס האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און זיך אַרויסגעריסן פון קעניגס הענט כדי אויסצומיידן דעם גלחס ברכה אין וועלכער ער האָט געזען אַ פּרווו פון שמד. דער קעניג האָט אים דאָן בייז צוגעווארפן:

— דו שווערער מענטש. דו אומצוטרוילעכער שטאָם, וואָס ווילסט נישט אָנערקענען גאָטס זון, וועמענס קומען די נביאים האָבן פון פאַרויס אָנגעזאָגט.

אַ ביסל באַראָיקט, זעענדיק אַז עס דראָט אים נישט קיין געפּאַר, האָט פּריסקוס אָנגעהויבן אָפּענטפערן און אַרויסזאָגן וואָס ער טראַכט וועגן דער מעשה פון „גאָטס זון".

— גאָט האָט נישט חתונה — האָט פריסקוס געריעדט — און עס ווערן אים נישט געבוירן קיין קינדער. אַזוי אויך דאַרף ער נישט קיין שותפים צו זיין אַלמעכטיקייט, ווארעם ער האָט דורך משהן געזאָגט: „איך בין דער האַר־גאָט און עס איז נישט פאַראַן קיין אַנדערער גאָט אַ חוץ מיר. איך שיק דעם טויט און איך גיב דאָס לעבן. איך בין דער וואָס שלאָגט און דער וואָס היילט".

אַזוי האָט זיך צעפלאַקערט אַ דיספוט בעת וועלכן פריסקוס האָט הייס פאַרטיידיקט זיין יידישן גלויבן קעגן קריסטלעכן, זאָגנדיק צווישן אַנדערע געדאַנקען, אַז:

„גאָט האָט נישט קיין שום נויטוועגדיקייט זיך צו טיילן אין דרייען".

אָדער גאָר:

„קאָן דען גאָט זיין אַ מענטש און געבוירן ווערן דורך אַ פרוי?"

צי גאָר:

„קאָן מען גאָט שמייסן מיט ריטער און אים פאַרמשפטן צום טויט?"

דער מלך שילפּעריק איז לסוף מיד געוואָרן. עס האָבן אים אויסגעפעלט אַרגומענטן און דער ווייטערדיקער דיספוט איז שוין אַנגעגאַנגען נאָר צווישן פריסקוסן מיטן בישאָף, וועלכער דערציילט אין זיין כראָניק אַז:

„מיר האָבן אים געזאָגט דאָס און דאָס און נאָך אַנדערע אַרגומענטן. ס'איז אונדז אָבער נישט געלונגען צו ברענגען דאָס נעבעכדיקע נפש צום ריכטיקן גלויבן".

מיר דאַרפן אָננעמען אַז גרעגואָר פון טור ברענגט נאָר אַ באַשטימטע בא־גרענעצטע צאָל געדאַנקען און אַרגומענטן מיט וועלכע פריסקוס האָט זיך באַנוצט בעתן דיספוט, אָבער פון דעם וואָס ער דערציילט, זעען מיר אַרויס דעם טיף־איבערצייגטן ייד, וואָס האָט דרייסט און אומדערשראָקן פאַרטיידיקט זיין גלויבן קעגן קעניג און קעגן דעם הויפּט פון דער קריסטלעכער קירכע אין לאַנד.

מיר האָבן שוין דערציילט וועגן כאַראַקטער פון קעניג און וועגן זיין מערק־ווערדיקן אינטערעס פאַר פאַרשידענע פראָבלעמען. וועלן מיר איצטער צוגעבן נאָך אייניקע כאַראַקטער־שטריכן זיינע, כדי עס זאָל מעגלעך ווערן צו פאַר־שטיין דאָס ווייטערדיקע.

דער דראַנג פון קעניג שילפּעריק צו אַ גייסטיק אויסלעבן זיך, איז געווען נישט טיף. ער האָט נישט פאַרמאָגט קיין פעסטן ווילן און אויסדויער און איז לייכט מיטגעריסן געוואָרן פון פאַרשידענע איינפאַלן וועלכע זענען געקומען און גיך אָפּגעטרעטן פאַר נייע קאָפריזן. ער פלעגט זיך אָנצינדן פאַר באַשטימטע אידעען און פלענער און זיי אויך גיך לאָזן פאַלן. אַזוי האָט ער אויך גיך פאַר־

געסן זיין אידעע וועגן אָפּשאַפֿן די „דריי־איניקייט". אונטער דער ווירקונג פון די קירכלעכע אַנטי־יידישע שטימונגען וואָס האָבן זיך אַלץ שטאַרקער אָנגעהויבן פילן אין יענע טעג, און אפשר אויך באַווירקט דורכן בישאָף, האָט ער אין יאָר 582 אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל אַז אַלע יידן פון פּאַריז מוזן זיך שמדן. דער באַפֿעל האָט אויך געזאָגט:

„אויב עמעצער וועט זיך נישט אונטערוואַרפן דער דאָזיקער פאַראָרדענונג, וועט מען אים אויסשטעכן די אויגן" 1).

מען קאָן זיך פֿאָרשטעלן די מהומה וואָס דער דאָזיקער ערשטער אַנטי־יידי־שער מלוכה־דערקרעט האָט אַרויסגערופן בייַ די יידן אין פּאַריז, וועמענס ריכ־טיקע צאָל איז ליידער אומבאַקאַנט.

דער שמד איז פֿאַרגעקומען אין דער אָנווענדונג פון קעניג גופֿא, וואָס איז פֿאַר אַ טייל יידן געווען דער טויף־פֿאָטער. די מאַסנהאַפֿטע צערעמאָניע האָט אויך בייגעווויזן דער בישאָף גרעגואַר פון טור, ער איז אָבער ווייט נישט געווען צופֿרידן פון דעם וועג דורך וועלכן די קירכע האָט צובאַקומען פרישע נשמות. ער האָט נישט געגלייבט אין דעם שמד און אין זיין „געשיכטע פון די פֿראַנקן" שרייבט ער:

„זיי וואָשן (טויפן) די לייבער, אָבער זייערע נשמות בלייבן אומריין!"...

דער בישאָף דערציילט נישט אין זיין כראָניק, אַז עס זאָלן האָבן פֿאָרגע־קומען פֿאַלן פון אויסשטעכן די אויגן צוליב אָפּזאָגן זיך פון שמד און מיר דאָרפן אָננעמען אַז אַלע יידן אין פּאַריז — אויב עס זענען נישט געווען קיין אַנטלאָפענע — אויך וועגן דעם ווייסן מיר ליידער גאָרנישט, האָבן זיך אונ־טערגעוואָרפן דעם באַפֿעל.

עס האָבן זיך אונטערגעוואָרפן דעם דעקרעט אַלע יידן אַ חוץ איינעם, דער איינער ייד איז געווען פּריסקוס!

ער האָט ווייזט אויס, געקענט דעם כוח און איינפלוס זיינעם אויפן קעניג און אָפּגעזאָגט זיך פון אונטערוואַרפן זיך דעם באַפֿעל. און אפשר איז ער גאָר אין זיין טיפער יידישקייט אויך געווען גרייט צו ברענגען דעם קרבן? צו באַצאָלן מיט זיינע אויגן דעם פּריז פֿאַר בלייבן ביים יידישן גלויבן!

---

1) דער אָנזאָג פון דער גרויזאַמער שטראָף אין פֿאַל פון נישט שמדן זיך איז נישט געווען צוגעטראַכט ספּעציעל פֿאַר די יידן. דער קעניג פלעגט פון צייט צו צייט זיך באַנוצן מיט דער דאָזיקער דראָונג, ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין באַשטימטע באַפֿעלן אין וועמענס אויספּירונג ס׳איז אים שטאַרק געגאַנגען.

דער קעניג האָט אים געלאָזט אַרעסטירן און געהאַלטן אין טורמע דער־קלערנדיק:

„אויב פריסקוס וויל נישט גלייבן פרייוויליק וועט ער וועלן געצוונגען צו גלייבן קעגן זיין אייגענעם ווילן".

ניין, פריסקוס האָט נישט נאָכגעגעבן און שילפּעריק האָט זיך נישט גע־קאָנט דעצידירן ווי אַזוי צו האַנדלען. קענעדיק דעם קעניגס גיריקייט צו געלט, האָט פריסקוס אים פאַרגעשלאָגן וועלטפּולע מתנות פאַרן פריזן פון באַפרייאונג, דערקלערנדיק דערביי אַז זיינער אַ זון דאַרף בקרוב חתונה האָבן און אויך מיט אַ יידיש קינד. קוים וועט ער זיך טויפן, וועט דער שידוך צע־שטערט ווערן, אַ זאַך וואָס ער וואָלט עס אויף קיין פאַל נישט געוואָלט. ערשט נאָך דער חתונה פון זון וועט ער האָבן אויפגעבונדענע הענט און דאַן.. דאַן וועט ער נאָכקומען דעם קעניגס פאַרלאַנג...

קענעדיק די שוואַכקייט פון קעניגס כאַראַקטער, זיינע שטימונגען וואָס האָבן זיך אָפט געטוישט, האָט פריסקוס, ווייזט אויס, געגלייבט, אַז זיין געיעג נאָך די יידישע נשמות ווי אַ סך אַנדערע קאָפריזן זיינע וועט גיך פאַרביי און עס וועט אָפגעשאַפט ווערן די גזרה. צי האָט שילפּעריק געגלייבט אין דער מעשה פון נאָכקומענדיקן שמד איז נישט באַוווסט. אָבער אויף וויפל די ווער־קונג אויף אים פון ייד פריסקוס איז געווען גרויס און די צוגעזאָגטע וועלט־פולע מתנות האָבן געלאָקט, האָט ער לסוף באַפרייט פריסקוסן פון טורמע.

און עס האָט זיך געשאַפן אַן אויסטערלישע סיטואַציע: פריסקוס איז איז יענע טעג געווען דער אייניציקער אין פאַריז וואָס האָט געלעבט אָפן און נישט אויסבאַהאַלטן זיין יידישקייט און אויף טריט און שריט זיך געטראָפן מיט זיינע אומגליקלעכע ברידער וואָס אַ טייל פון זיי האָבן אָפגעהיט יידישקייט באַהאַל־טענערהייט.

דעם דאָזיקן מצב האָט וווּנדערבאַר גוט פאַרשטאַנען דער בישאָף גרעגואַר פון טור, וואָרעם אויף אַ געוויסן אָרט פון זיין כראָניק זאָגט ער וועגן די גע־שמדטע יידן אַז:

„זיי נאָרן אָפּ דעם רבונו של עולם. זיי קערן זיך אום צו זייער אַמאָליקן אומגלויבן, אָפהיטנדיק גלייכצייטיק דעם שבת און דעם זונטיק".

אַ דאַנק זיין רייכקייט און וויכקונג אויפן באַראַרישן קעניג, האָט פריס־קוס געקאָנט לעבן פריי און אָפן ווי אַ יידּ, אַ זאַך וואָס האָט געוועקט קנאה און פאַרביטערונג ביי אַ ריי געשמדטע יידן און האָט גורם געווען אין זעלבן יאָר 582 צו אַ בלוטיקער דראַמע צווישן די יידן גופא, בעת וועלכער פריסקוס איז געפאַלן אַ קרבן.

געשוינט דורכן דעספּאַטישן מלך, איז ער אומגעקומען פון די הענט פון אַ משומד, אַ גענויסן פּאַטיר, וועלכער האָט נישט געקאָנט איבערטראָגן דאָס מזל פון פּריסקוסן צו לעבן פּריי ווי אַ ייד: ער איז אים באַפֿאַלן אין אַ שבתדיקן טאָג, וועז פּריסקוס האָט נישט געטראָגן מיט זיך קיין געווער אויף זיך צו באַשיצן אוז אים דערהרגעט.

אַלץ וואָס מיר ווייסן וועגן משומד פּאַטיר איז, אַז ער איז געקומען קיין פּאַריז פון בורגונדיע אוז אַז זיין טויף־פּאַטער איז געווען דער מלך שילפּעריק גופּא. ער איז וואַרשיינלעך נישט געווען קיין אַרעמאַן, וואַרעם ער האָט פּאַר־מאָגט שקלאַפֿן וועלכע ער האָט מיטגענומען מיט זיך, כדי זיי זאָלן אים העלפֿן איבערפֿאַלן פּריסקוסן, וואָס איז געווען אין דער געזעלשאַפֿט פון אייניקע געשמדטע יידן. פּריסקוס אוז זיינע מענטשן זענען וואַרשיינלעך געקומען פון אַ געהיים דאָוונען, וואַרעם אַלע האָבן זיי אונטער די מלבושים געטראָגן אויף זיך טליתים.

דער דאָזיקער מאָרד, אויסגעפירט דורכן משומד פּאַטיר איבער פּריסקוסן אוז זיינע באַגלייטער, איז פֿאַרגעקומען נאָענט פון דער קירכע „סען זשיליען לע פֿאַוור". עס איז נישט אויסגעשלאָסן אַז דער אומגעקומענער פּריסקוס איז צוליב זיין נאָענטקייט צום קעניג אוז זיין פֿאַזיציע געווען באַקאַנט ביי די פּאַ־ריזער אייגווינער אוז זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף די מערדער. פּאַטיר מיט זיינע שקלאַפֿן זענען אַריין אין דער קליינער קירכע אין וועלכער זיי האָבן געגלייבט צו גענינסן פון אַזילרעכט, וואָס אַזאַ אָרט האָט געגעבן פּאַרפּאָלגטע.

דער עולם האָט באַלאַגערט די קירכע אוז געזוכט אָנצוגרייפן די מערדער וואָס זענען אַלע מיט אַן אויסנאַם פון איינעם, אומגעקומען אין דער קירכע גופּא אוז דער לעצטער וואָס איז געווען געצוווונגען אַרויסצוקומען איז אומגע־קומען אין דרויסן. דער אינציקער אויסנעם איז געווען דער הויפּט־שולדיקער, דער משומד פּאַטיר, וועמען ס׳איז געלונגען צו אַנטלויפן. ס׳איז פּאַראַן אויך אַ וועריסיע, אַז שליחים פון קעניג, זאָלן אים האָבן אַרויסגענבעט פון דער קירכע אוז ער איז אַוועק קיין בורגונדיע, ווו ער האָט געגלייבט זיך אויסצו־באַהאַלטן. קרובים פון אומגעקומענעם פּריסקוס האָבן אים אויסגעפונען אוז דערהרגעט.

וועגן דער פּערזענלעכקייט פון ייד פּריסקוס איז וויכטיק צו דערציילן אַז צווישן 4־טן אוז 6־טן י״ה באַגעגענען מיר אייניקע מאָל דעם נאָמען פּריסקוס. נאָך דעם ווי די רוימער האָבן פּאַרלאָזט דאָס גאַלן־לאַנד, האָט זייער קולטור־אינפלוס נאָך לאַנג אָנגעהאַלטן אוז ממילא אויך אויפן געביט פון רופן זיך מיט לאַטייניש נעמען. ריין יידישע נעמען האָבן, מיט זעלטענע אויסנעמען,

זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן ערשט נאָכן 10־טן י״ה. דערפּאַר טרעפן מיר אָן די לאַטיינישע נעמען פּריסקוס און פּאַטיר ביי פּאַריזער יידן פון 6־טן י״ה. וואָס ס׳איז אָבער ביז גאָר אינטערעסאַנט און אינטריגירנדיק איז די עקסיסטענץ פון אַ בישאָף מיטן נאָמען פּריסקוס. ער האָט געלעבט אין ליאָן אין יאָר 555, ד״ה בערך אין דער זעלבער צייט, ווען אַ געוויסער פּריסקוס האָט אין שאַלאָן סיר סאָן געשמאָלצן מטבעות פּאַרן קעניג קלאָטאַר.

ווען דער מאָנאָטעאיזם האָט אָנגעהויבן אַריינצודרינגען אין לאַנד אַריין סיי דורך די קריסטלעכע מיסיאָנערן, סיי דורך דער ווירקונג פון יידישע הענד־לער, ווועלכע האָבן אַדורכגעקרייצט דאָס לאַנד אין אַלע ריכטונגען, זענען פּאַרגעקומען אַ מאַסע פּאַלן פון אַריבערגיין צום יידישן גלויבן. ווען מיר טראַכטן זיך אַריין אין דער טיפּער באַווסטזיניקייט פון ייִד פּריסקוס, ווען זיין אופן פון אַרגומענטירן און זוכן צו באַווייזן די נישט־אויסגעהאַלטנקייט פון די קריסטלעכע דאָגמעס, ד״ה זיין קענען די קריסטלעכע פונקט אָזוי ווי די יידישע רעליגיע, שווימט אויף נישט ווילנדיק די פּראָגע:

איז נישט אַ מאָל פּריסקוס, דער בישאָף פון ליאָן, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען אין יאָר 555 און ווען ווען עס זענען נישט פאַראַן קיין שום קלאָרע ידיעות און פּריסקוס פון שאַלאָן סיר סאָן די זעלבע פערזאָן וואָס איז אָזוי טראַגיש אומגעקומען אין יאָר 582 אין פּאַריז?...

ווער איז בכוח אַריינצודרינגען אין די טונקלקייט פון די געשעענישן, ווועלכע האָבן זיך אָפּגעשפּילט מיט אָזוי פיל יאָרהונדערטער צוריק אין שייכות מיט די ערשטע געשיכטלעכע ידיעות ווען יידן אין פּאַריז און מיט דער בלוטיקער דראַמע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין און אַרום די מויערן פון אַמאָליקן טעמפּל, אויפן אָרט וווּ מיר זענען היינט צו טאָג די קליינע אַלטע קירכע „סאָן זשילען לע פּאָוור״? אפשר האָט אָט די קירכע איינגעהיט אין אירע מויערן שטיינער, וואָס האָבן צוגעזען די פּאַרגעקומענע דראַמע פון די פּאַריזער יידן, סוף פון 6־טן י״ה?

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

12, 36, 41, 51, 61, 63, 85, 89, 100 105, 109, 118, 120, 135.

3.

דער פאָנטאַן פון „די אומשולדיקע"

האָרט ביי די געווײַזענע פּאַריזער שפּייזהאַלעס, אינעם ווינקל, וואָס נעמט אַרום די קאָכעדיקע גאַסן סעין דעני און בערזשע, זעען מיר אַ קליין געֶרטנדל, אין וועמענס צענטער עס געפינט זיך איינער פון די סאַמע שענסטע פּאַריזער פאָנטאַנען: דער „פאָנטאַן פון די אומשולדיקע".

מיר געפינען זיך דאָ אין אַ זייער אַלטן פּאַריזער קוואַרטאַל, וועמענס גרויסע טיילן האַלטן ביים אָפּגערוימט ווערן. דער שיינער פאָנטאַן אין געֶרטנדל דעקאָרירט מיט שניצעריין פון קינסטלער זשאַן גוזשאַן איז דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן נאָך אין 16־טן י״ה.

אָבער דער נאָמען „די אומשולדיקע", וועלכן עס טראָגט דער פאָנטאַן און דאָס גערטנדל און אויך אַ דערנעבנדיק קליין געסל, לענג אויס דעם סקווער, דערציילט וועגן דעם אפשר סאַמע ערשטן בלוט־בלבול וואָס איז פאָרגעקומען אין לאַנד און זיך אָפּגעשפּילט אין פּאַריז, אין 12־טן י״ה בעת וועלכן ס׳איז דאָ פאָרגאַסן געוואָרן אַ סך יידיש בלוט.

נאָך פון די גאָר אַלטע צייטן האָבן זיך אויף דעם דאָזיקן אָרט, ווו עס געפינט זיך דאָס גערטנדל, אָנגעהויבן צו באַווייזן קברים, ביז עס איז דאָ געוואָרן אַ גאָר גרויסער בית עולם, וואָס איז אינגעקריצט אין דער געשיכטע פון פּאַריז, צוליב אַ ריי אויסטערלישע געשעענישן וועלכע האָבן זיך דאָ אָפּגעשפּילט.

אין 12־טן י״ה האָט זיך דאָ געפונען אַ קליינע קירכע וואָס האָט באַדינט דעם בית־עולם און האָט געטראָגן דעם נאָמען סען מישעל; אָבער אונטער דער הערשאַפט פון קעניג פיליפּ־אויגוסט האָט מען אויף דעם אָרט פון דער קליינער קירכע, אויפגעבויט אַ גרעסערע, וועלכע מען האָט געוויידמעט „די הייליקע אומשולדיקע" און מיטן זעלבן נאָמען האָט מען אויך אָנגעהויבן צו רופן דאָס בית עולם, וואָס האָט פון מאָל צו מאָל געֶנומען שפּילן אַ גרעסערע ראָלע אין דער געשיכטע פון פּאַריז און איז אָפּגערוימט געוואָרן ערב דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע. 1)

---

1) די קירכע געוויידמעט „די הייליקע אומשולדיקע" זאָל מען האָבן געבויט פאַרן גאָלט וואָס פיליפּ־אויגוסט האָט צוגענומען בייַ די יידן, קאָנפיסקירנדיק אין יאָר 1182 דאָס יידישע פאַרמעגן. זע דאָס קאַפּיטל „די יידישע מאַמענטן פון דער פּאַריזער קאַטעדראַלע נאָטרע־דאַם".

דער אָנדענק פון אַלטן בית עולם איז געווען אַזוי שטאַרק אייngעקריצט אינעם זכרון פון די פאַריזער איינווינער, אַז דאָס גערטנדל וואָס געפינט זיך אויף דעם זעלבן אָרט, איז ביים גרינדן עס, אין יאָר 1859, אָנגערופן געוואָרן מיטן זעלבן נאָמען און ווי שוין אָנגעוויזן, איז דער פאַנטאַזי דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן מיט פיר הונדערט יאָר צוריק און ער געדענקט נאָך די עקסיסטענץ פון אַמאָליקן בית עולם.

פאַר וואָס איז דער בית עולם און די קירכע וואָס האָבן זיך דאָ אַ מאָל געפונען, אָנגערופן געוואָרן מיטן נאָמען „די הייליקע אומשולדיקע"?

אַזוי באַצייכנט מען ביי די קריסטן די אומגעקומענע יינגלעך פון בית־לחם, וועלכע זענען אומשולדיק אויסגעהרגעט געוואָרן דורכן חיל פון מלך הורדוס, ווי עס ווערט דערציילט אין דער עוואַנגעליע פון מתי. די קירכע און דער בית עולם זאָלן האָבן באַקומען דעם דאָזיקן נאָמען, אין שייכות מיטן ברענגען דאָ צו קבורה אַ קריסטלעך יינגל רישאַרד (ריכאַרד), וועגן וועלכן עס איז דערציילט געוואָרן, אַז ער איז אומגעקומען, אַ דערהרגעטער (געקרייציקט...) דורך די יידן, צוליב רעליגיעזע טעמים!...

אוודאי ווערט אויך אָנגעגעבן דאָס יאָר ווען די יידן זאָלן אים האָבן אומגעברענגט, אָבער די כראָניקערס וועלכע דערציילן וועגן דער געשעעניש זענען ווייט נישט איינשטימיק בנוגע דער דאַטע: מען גיט אָן די יאָרן 1158, 1159, 1163, 1171, 1173, 1179 און 1180.

אויך די ידיעות וועלכע עס ברענגען די אַלטע כראָניקערס וועגן אָרט גופא פון מאָרד, זענען פאַרשידן: אַזוי למשל ווערט דערציילט, אַז דאָס יינגל רישאַרד איז דערהרגעט געוואָרן אין שטעטל פאַנטואַז און איז געברענגט געוואָרן צי קבורה אין פאַריז, לויט אַנדערע ווידער מחברים, זאָלן די יידן האָבן אויסגעפירט דעם מאָרד אין פאַריז גופא.

די באַשולדיקונג אין האָבן אומגעברענגט דאָס יינגל רישאַרד צוליב ריטועלע טעמים איז פאַרגעקומען אין די טעג פון די אָנגייענדיקע קרייץ־צוגן, אין אַ צייט וואָס האָט גורם געווען אַ געוואַלדיקע שנאה צו יידן, וועמען מען האָט אָנגעהויבן צו באַשולדיקן אין אַל דאָס בייז.

אין יאָר 1144 אָדער 1146 איז אין ענגלאַנד, אין נאָרוויטש, געבוירן געוואָרן דער ערשטער בלוט־בילבול אויף יידן, וואָס האָט זיך דערנאָך אָנגעהויבן פאַרשפרייטן איבער אַלע קריסטלעכע לענדער און די מעשה מיטן יינגל רישאַרד איז אפשר געווען דער סאָמע ערשטער בילבול דאָ אין לאַנד, וואָס האָט קודם כל שוועך געטראָפן די יידן פון פאַנטואַז און פאַריז.

געפינען אַ דערמאָרדעטן איז אין יענער ווייטער צייט געווען אַ געווינלעכע

און אפילו אפטע דערשיינונג. אַרויפוואַרפן די שולד אויף די „גאַטמערדער" איז נישט נאָר געווען „נאַרמאַל", נאָר אפילו אויך געוווּנטשן. עס איז געווען געגוג, אַז עס זאָל זיך בלויז פאַרשפרייטן אַ קלאַנג וועגן אַ כלומרשט געפונענעם „דורך די יידן" דערהרגעטן קריסט אַדער קריסטלעך קינד, אַז מען זאָל גלייך אַנהייבן איבערפאַלן יידן, זיי פאַגראָמירן, באַרויבן און הרגענען. האָט טאַקע די ידיעה וועגן יינגל רישאַרד, דערמאָרדעט „פאַרשטייט זיך" צוליב ריטועלע טעמים, פראָווואָצירט פאַגראָמען אויף די יידן פון פאַריז, פאַנטואַז און אַנדערע ערטער און געווייסע כראַניקערס דערציילן, אַז 80 יידישע נפשות זאָלן צוליב דעם בילבול, האָבן אומגעקומען אין פייער.

צוליב דעם פעלן פון ידיעות וועגן דעם געשעענעם און דער נישט־קלאַרקייט וועגן יאָר פון פאַרגעקומענעם בילבול אויף די יידן פון פאַריז (און פאַנטואַז), איז שווער צו וויסן, צי דאָס איז פאַרגעקומען פאַר דעם יאָר 1171, דאָס יאָר פון בלוט־בילבול אויף די יידן אין בלואַ, וואָס וועלט באַטראַכט ווי דער ערשטער בילבול אין פראַנקרייך פון דעם מין, צי שפעטער.

מיר וועלן אוודאי אויך נישט וויסן דעם אמת, וואָס איז נוגע דעם יינגל רישאַרד, וועמען מען האָט קובר געווען אויפן בית עולם פון „די הייליקע אומשולדיקע".

די געשיכטע מיטן יינגל רישאַרד האָט אַ לאַנגע צייט נישט צו רו געלאָזט די פאַריזער אייניווינער, וואָרעם מען האָט אָנגעהויבן צו דערציילן וועגן נסים, וועלכע געשעען ביים קבר פון „קדוש". דער גלויבן אין די אַלע מעשיות איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין 15־טן י"ה ווען די ענגלענדער האָבן באַלעבאַטעוועט אין פאַריז, זאָלן זיי האָבן אויסגעגראָבן אַ טייל פון דעם יינגלס קערפּער און עס אַוועקגעפירט אין זייער הימלאַנד.

דער בית עולם פון „די הייליקע אומשולדיקע", וואָס איז ערב דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע געווען דער גרעסטער אין דער שטאָט און פון וועלכן עס האָבן זיך דאַן געטראָגן שרעקלעכע ריחות, איז צוזאַמען מיט דער אַלטער קירכע, ליקווידירט געווארן אין יאָר 1786. 1)

---

1) ש. דובנאָוו, בעת ער דערמאָנט אין זיין „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק", באַנד 4 זייט 223, די מעשה מיטן יינגל רישאַרד, גיט ער אָן, אַז די אַלטע קירכע איז געווען געווידמעט אַ הייליקן אינאָקענטיוס. „אינאָקענטיוס" מיינט טאַקע אומשולד. גאַנצע 13 פויפסטן האָבן געהייסן מיטן זעלבן נאָמען. ווען עס האַנדלט זיך אַבער וועגן דער אַלטער קירכע, וואָס האָט זיך געפונען אויף דעם בית עולם איז זי געווען געווידמעט נישט עפּעס אַ קריסטלעכן צדיק, נאָר טאַקע די אומשולדיקע אויסגעהרגעטע יינגלעך פון בית לחם. אַגרופּנדיק די קירכע און דעם בית עולם מיטן דאָזיקן נאָמען איז אויך געמיינט געווארן דאָס יינגל רישאַרד, ווי אַן אומשולדיק אומגעבראַכטער דורך די יידן.

די געשיכטע פון פאַריז און די פראַנצויזישע ליטעראַטור האָבן קאָנסערווירט אַ סך ביז גאָר אינטערעסאַנטע בלעטער וועגן דעם בית־עולם. אָבער אויך די געשיכטע פון יידן אין פאַריז האָט, ווי מיר זעען עס, פאַרצייכנט טראַגישע איבערלעבונגען, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דעם אָרט, וועגן וואָס עס דערציילט דער נאָמען פון גערטנדל און זיין פרעכטיקער פאָנטאַן וואָס באַצירט ביז היינט דעם דאָזיקן אַלטן פאַריזער קוואַרטאַל (קלישע נומ. 3).

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

12, 32, 36, 41, 49, 62, 63, 109, 112, 114, 135.

קלישע נומער 3

דער פאַנטאַן פון „די אומשולדיקע". (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

4.

דער שאַנד־סלופּ ביי די פּאַריזער שפּייז־האַלעס

צווישן די ערטער אין פּאַריז, וועלכע זענען אין מיטלעלטער באַווויינט געווען דורך יידן טרעפן מיר דעם נאָמען שאַמפּאַ. אַזוי באַצייכנט מען דעם קוואַרטאַל, ווו עס האָבן זיך ביז לעצטנס געפונען די פּאַריזער שפּייז־האַלעס.

אָנהייב 12־טן י״ה איז די דאָזיקע געגנט נאָך נישט געווען באַווויינט. צוליבן וווקס פון דער באַפעלקערונג האָט מען זיך גענייטיקט אין אַ פרישן האַנדלס־צענטער און מען האָט דאָ אין יאָר 1137, אונטער דער הערשאַפט פון קעניג לואי דעם 6־טן, געגרינדעט אַ נייעם מאַרק און אַ גרויסע צאָל הענדלער וואָס זענען דאָ געווען טעטיק, דערונטער אויך יידן, האָבן זיך דאָ אָנגעהויבן צו באַזעצן.

אויב עס זענען פאַראַן ידיעות וועגן דער אָקטיוויטעט און לעבן פון די פּאַריזער יידן וואָס האָבן אין יענע ווייטע יאָרן געווויינט אין אַנדערע שטאָט־צענטערן (אויפן אינדזל סיטע און אויף דער לינקער זייט פון טייך) ווייסט מען כמעט גאָרנישט וועגן לעבן פון די יידן אין שאַמפּאַ־קוואַרטאַל און דאָס איז מסתמא דערפאַר, וואָס דער מצב זייערער האָט זיך צוליב די דויערנדיקע קריייַ־צוגן כסדר פאַרערגערט און די יידן וואָס זענען דאָ געווען טעטיק האָבן וואַר־שיינלעך זיך געפילט זיכערער אין די אַלט איינגעזעסענע קוואַרטאַלן און דאָרט געבליבן וווינען.

לויט דעם היסטאָריקער פון 17־טן י״ה סאָוואַל, זאָלן די יידן דאָ יאָ האָבן געווויינט אַ לענגערע צייט. עס האָט דאָ אפילו אויך עקסיסטירט אַ „יידן־גאַס״, וואָס עס איז, לויט דעם זעלבן היסטאָריקער זייער אינטערעסאַנט, איז זיין באַ־הויפטן, אַז די יידן האָבן זיך דאָ פאַרנומען מיט האַנטווערקערייַ. מסתמא האָבן זיי דאָ אויך פאַרקויפט סחורות פון אייגענער אויסאַרבעטונג.

ס׳איז אָן ספק, דאָס אויב יידן האָבן געווויינט אין שאַמפּאַ־קוואַרטאַל, איז זייער צאָל דאָ זיכער געווען זייער קליין; אין קעגנטייל וואָלטן איבערגעבליבן באַ־שטימטע שפורן. אויב מיר האָבן נישט קיין ידיעות וועגן עפעס אַ שול, וואָלטן מיר אָבער געהאַט שפורן פון אַ בית־עולם, פון מצבות, ווי ס׳זענען עס פאַרבליבן פון אַנדערע פאַריזער ערטער אין וועלכע יידן האָבן געלעבט.

דער מאַרק אין דער שאַמפאַ־געגנט האָט עקסיסטירט אין זיין ערשטער פאָרעם, נישט קיין גאַנצע פופציק יאָר. אין יאָר 1183 איז אַריינגעקומען אַן ענדע־רונג וואָס האָט איבערגעלאָזט שפורן כמעט ביז אין אונדזערע טעג.

אין יענעם יאָר האָט אין פראַנקרייך געהערשט דער יונגער קעניג פיליפ־אויגוסט, וואָס האָט נאָר וואָס געהאַט אַרויסגעטריבן די יידן פון לאַנד און צוגע־רויבט זייער גאַנץ אומבאַוועגלעך פאַרמעגן. דער מלך האָט געטראַכט מכוח פרישע הכנסות אויפן אָרט פון די שטייערן וועלכע ער פלעגט אויספרעסן פון די יידן. ער שטעלט זיך דאָן אפ אויף דעם שאַמפאַ־מאַרק און פאָר א טייל פון דעם אַריין־באַקומענעם יידישן געלט, לאָזט ער אויסבויען צווויי גרויסע האַלעס אין וועלכע די ענדלער וועלן קענען האַלטן זייערע טחורות, וואָס וועלן דאָרט זיין באַשיצט פון רעגן און בכלל פון שלעכטן וועטער. דער קעניג לאָזט די האַלעס אַרומצוימען מיט א מויער, וואָס וועלט ביי נאַכט געשלאָסן. אַזוי אַרום, אַנטשטייען סוף 12־טן י״ה די פאַריזער האַלעס.

די ניי־אויפגעבויטע פאַוויליאָנען וועלן דאָן געפונען „דעם קעניגס יאַריד״.

דאָס צוגערויבטע יידישע פאַרמעגן האָט אָבער נישט געסטאַיעט אויף לאַנג. די מלוכה־קאַסע האָט זיך ענייטיקט אין א סך געלט און זעכצן יאָר שפעטער עפנט פיליפ־אויגוסט צוריק אויף דאָס לאַנד און די שטאָט פאַריז פאָר די יידן, אויספֿרעסנדיק פון זיי כאָטש דעם חסד א פרישע געלט־סומע.

און יידן האַנדלען וויידער א מאָל אויף דעם קעניגלעכן מאַרק אין שאַמפאַ־קוואַרטאַל, וואָס האַלט זיך אין איין פאַרגרעסערן. יעדער קעניג לאָזט צובויען פרישע פאַוויליאָנען און אַזוי ווי מען דאַרף אָפט מאָל אויך באַשטראָפן דעם קעניגס אונטערטאַנען פאָר באַגאַנגענע זינד, ווי געבן א פאַלשע וואָג, באַנקראָט, פאַלש עדות־זאָגן אא״וו האָט מען דאָ, אין 13־טן י״ה אויפגעבויט — ווי עס האָט זיך דאָן געפירט — א שאַנדסלופ, וואָס האָט זיך געפונען אין דער היינטיקער ראַמביטאַ־גאַס, אַנטקעגן דעם דרום־טויער פון דער, אין 15־טן י״ה אויפגע־בויטער קירכע סענט עסטאַש.

דער שאַנדסלופ איז דאָ אויך אַוועקגעשטעלט געווארן דערפאָר, ווייל דאָס אָרט האָט בכלל אָנגעהויבן צו שפילן א גרויסע ראָלע אינעם לעבן פון דער שטאָט. דאָ האָבן זיך דאָן שוין צונויפגעטראָפן די היינטיקע גאַסן מאַנטאַרגוי מאַנטאַרגוי און אויך פירועט, א גסל פון וועלכן עס איז היינט צו טאָג פאַרבליבן סך־הכל נאָר אין און אינציק הויז. דאָס אָרט וווי עס קומען זיך צונויף די דריי דערמאָנטע גאַסן פאַרמירן א שפּיץ און זענען זינט דעם 15־טן י״ה באַקאַנט געווען אין פאַריז, אַלס דער „סענט עסטאַש־פונקט״.

פונקט ווי דער יאַריד, איז אויך דער שאַנדסלופֿ געוואָרן „פֿילאָרי די רוא"; ער איז געווען געבויט אין דער פאַרעם פון אַ רונדיקן טורעם, איין עטאַזש די הויך. אונטן האָט זיך געפונען אַ שטוב אין וועלכער עס האָט געווויינט דער תליון. ער פלעגט אויספירן פאַרשידענע אורטיילן, ווי שמייסן, אָפּהאַקן הענט און אַנדערע באַשטראָפונגען. (ביז אַ געוויסער צייט, פלעגט מען דאָ אויך אויס־פירן טויטאורטיילן). די אייבערשטע טייל פון פילאָרי איז געווען געבויט אין אַ זעקס־קאַנטיקער פאָרעם, מיט גרויסע אָפענע „פענצטער" אין וועלכע מען פלעגט אַרייגשטעלן די פאַרמשפּטע. דער פילאָרי האָט פאַרמאָגט צוויי אייזערנע רייפן, איינעם אונטן אין וועלכן מען פלעגט איינשליסן די פיס פון די אויסגעשטעלטע צום שאַנדסלופֿ און איין רייף אויבן, אין וועלכן מען פלעגט איינשליסן די העלדזער זייערע. ביידע רייפן האָבן זיך באַוויגן אויף אַן אַקס און האָבן פון צייט צו צייט זיך אויבערגערוקט, אַזוי אַז אין רעזולטאַט פון אַן אַדורכגעפירטן פּירוגט, איז דער איינגעשלאָסענער נישט פאַרבליבן אויפן זעלבן אָרט; זיין פאָזיציע האָט זיך כסדר געטוישט און דער עולם וואָס האָט אַרומגערינגלט דעם פילאָרי, האָט אַזוי אַרום געזען אַלע אויסגעשטעלטע „אויף שאַנד און שפּאָט". (קלישע נומער 4).

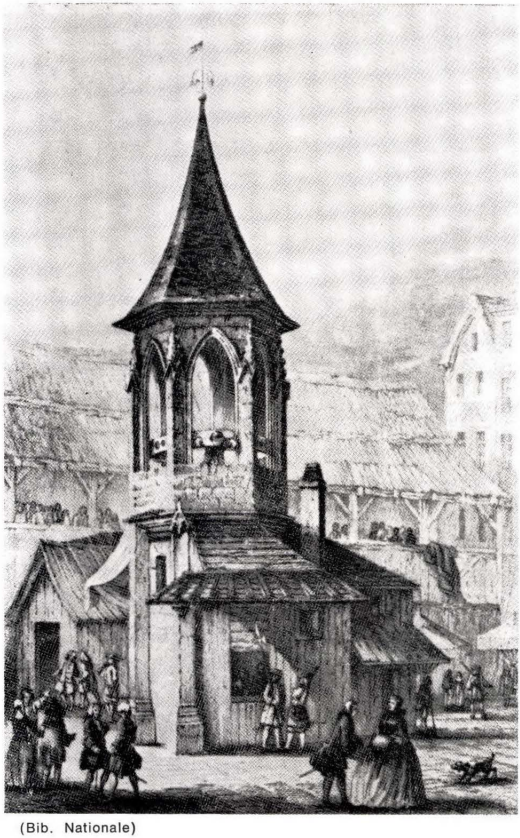
דאָס קאַפּיטל פון קעניגלעכן שאַנדסלופֿ וואָס איז געשטאַנען ביי די שפּיין־האַלעס ביז ערב דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע (1786) איז פול מיט מענטש־לעכע ליידן; עס האָבן זיך דאָ אָפּגעשפּילט אַ סך שוידערלעכע סצענעס און איינע פון זיי, איז געווען אַ געשעעניש מיט זעקס פאַריזער יידן, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1394, האַרט ערב דעם לעצטן, „ענדגילטיקן" אַרויסטרייבן די יידן פון לאַנד.

צווישן די יאָרן 1380 און 1394 זענען אין פאַריז פאַרגעקומען אַ ריי איבער־פאַלן און פאָגראָמען אויף יידן. עס פלעגט נישט איין מאָל טרעפן, אַז געפינענדיק זיך אין אַ געפאַר אומצוקומען, האָבן יחידים זיך געלאָזט אָפּשמדן. ס׳איז ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַזוי זאָל אויך האָבן געשען מיט אַ פאַריזער ייד דענים דע מאַשאָ, וואָס איז אין מאַמענט פון טויטגעפאַר איינגעגאַנגען אויף שמד.

וואָס עס איז פאַרגעקומען אין האַרצן פון משומד וועלן מיר, פאַרשטייט זיך, שוין קיין מאָל נישט וויסן; אָבער דערזעענדיק זיך פלוצעם אַלס קריסט, האָט ער באַשלאָסן אַוואָ צו פאַרבלייבן, כדי עס זאָל אַ סוף נעמען צו זיינע צרות ווי אַ ייד.

דענים דע מאַשאָ האָט אָבער געהאָט אַ פרוי מיט כינף קינדער, וואָס אַלע זענען זיי פאַרבליבן יידן. ס׳איז אָנצונעמען, אַז דער משומד האָט פּרובירט ווירקן אויף זיין פרוי ליאָן דע קרעמי, אַז אויך זי מיט די קינדער זאָלן זיך שמדן, כדי

קלישע נומער 4

(Bib. Nationale)

דער שאַנדסלופּ ביי די האַלעס. (צייכענונג פון 17־טן י״ה).

אוריק אויפצושטעלן די צעבראָכענע הייס. האָט אָבער די פרוי זיינע אויף קיין פאַל נישט געוואָלט באַגיין אַזאָ שריט און מיט אַלע כוחות אויך געזוכט אָפצו־היטן אירע קינדער פון אַריבערגיין צום קריסטנטום.

און דעניס דע מאַשאָ, וואָס האָט, ווייזט אויס, ליב געהאַט זיינע קינדער, האָט זיך דעצידירט אויף אַן אויסערגעווייניליכן שריט: ער האָט פאַרפירט אַ משפט קעגן זיין יידישער פרוי, אויף אַרויסצובאַקומען לעגאַל די קינדער זיינע, וועלכע ער וואָלט פאַרשטייט זיך געלאָזט אָפשמדן.

דאָס פראָצעסירן זיך פון געשמדטן דעניס דע מאַשאָ מיט זיין יידישער פרוי וועגן דעם גורל פון זייערע קינדער, איז אין יענע טעג פון טראַגיש־יידישן מצב פון רעכטלאָזיקייט און הפקרות, געווען אַן אויסטערליש געשעעניש וואָס איז פאַרבליבן אייניציק אין די אַנאַלן פון דער יידישער מאַרטיראָלאָגיע און יידישער דראַמע אין מיטלעלטער. פאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער שטרייט צווישן דעם געשמדטן און זיין יידישער פרוי האָט צוגעצויגן אַ גאָר גרויסע אויפמערקזאַמקייט און געהאַלטן געשפאַנט די דעמאָלטיקע קריסטלעכע געזעלשאַפט. ספּעציעל האָט זיך אָרום דעם ענין געטומלט אין פאַריז, צוליב וואָס די פּערזאָן פון משומד איז געווארן זייער פאָפולער.

און פלוצעם איז דעניס דע מאַשאָ נעלם געווארן! פאַרשוווּנדן ווי אין וואַסער אַריין. ווי ער וואָלט קיין מאָל נישט עקסיסטירט! אַלע זוכענישן זענען געווען אומזיסט.

ס׳איז מעגלעך אַז אין גאַנג פון פראָצעס, האָט דער משומד הרטה באַקומען אויף זיין שמד און אויף זיין האַנדלונג און אַזוי ווי קיין וועג אויף צוריק צום יידנטום איז מער נישט געווען — אַזאַ זאַך האָט געדראָט מיט אומקומען אויפן שייטער־הויפן — איז ער אַוועק אין אַ ווייט אָרט און זיך אויסבאַהאַלטן ערגעץ, ווו מען האָט אים נישט געקענט, כדי זיינע קינדער זאָלן בלייבן יידן און אַז ער גופא זאָל קאָנען לעבן ווי אַ יידּ. אַזאָלכע זאַכן פלעגן דאָן געשען. אָבער דאָס פאַרשווינדן וועלן פון דעניס דע מאַשאָ איז אַזוי אויסגעטייטשט געווארן: די יידן באַהאַלטן אים ערגעץ אויס, כדי ער זאָל צוריק אַריבערגיין צום יידנטום, אָדער זיי האָבן אים דערהרגעט.

אין רעזולטאַט פון דעם חשד, זענען אַרעסטירט געווארן זעקס (אָדער זיבן) פון די סאַמע בכבודיקסטע יידן פון פאַריז, דער שטאָט־עלטסטער האָט פאַראָרדנט אַז די אַרעסטירטע זאָלן אומקומען אין פייער. דאָ האָט זיך אַריינגעמישט דאָס גערוכט און אַנולירט דעם טויטאורטייל, אַרויסטראָגנדיק אַ נישט ווייניקער דראַקאָנישן משפט: דאָס גערוכט האָט פאַראָרדנט, אַז די אַרעסטירטע יידן זאָלן אין פאַרלויף פון דריי שבתים געשמיסן ווערן עפּנטלעך; דאָס שמייסן האָט געדאַרפט

פֿאַרקומען אין דריי פֿאַרשידענע שטאָט־קוואַרטאַלן און נאָכן שמייסן זאָלן זיי אויסגעשטעלט ווערן ביי איינעם פון די דריי פּילאָריס, וואָס האָבן זיך דאַן גע־פונען אין פֿאַריז.

דאָס ערשטע שמייסן פון די אומגליקלעכע, האָט דער תליון אַדורכגעפֿירט דעם 6־טן אַפּריל 1394 און פֿאַרגעקומען איז די עקזעקוציע טאַקע ביים קעניג־לעכן פּילאַרי, וואָס האָט זיך געפונען ביי די פֿאַריזער שפּיז־האַלעס. 1)

דאָס שמייסן די יידן איז אַדורכגעפֿירט געווארן אויף אַזאַ שוידערלעכן אופן אַז דער פֿאַרטרעטער פון גריכיכט האָט בפֿירוש איינגעשריבן אין גריכיכט־רעגיסטער, אַז „דאָס שמייסן פון די יידן איז געווען איבערגעטריבן און זייער גרויזאַם" און דאָס ווייטערדיקע שמייסן איז געווארן אָפּגעשטעלט און פֿאַרביטן אויף אַ גאַר גרויסער געלטשטראָף: צען טויזנט פונט. עס ווערט אויך אויס־געערכנט די סומע פון אַכצן טויזנט פונט.

ס׳איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז דאָס אָפּשטעלן דאָס גרויזאַמע שמייסן איז געטאָן געווארן אויס מורא אַז די יידן זאָלן נישט אומקומען ביים פּיניקן זיי, דאָס וואָלט געווען אַ שטער אויף אַרויסצובאַקומען פון זיי דאָס געלט... ס׳איז אויך מעגלעך, אַז דער געדאַנק וועגן אויספֿרעסן פון זיי וואָס מער געלט, איז געווען פֿאַרטראַכט פון דער ערשטער רגע אָן.

מיר קאָנען פֿאַרשטיין דעם חשד וועלכן מען האָט געהאַט אויף די פֿאַריזער יידן אין אויסבאַהאַלטן דעם משומד דעניס דע מאַשאָ, כדי ער זאָל אויף דאָס נייַ לעבן ווי אַ ייד און אויף אָפּצוראַטעווען זיינע פּינף קינדער פון שמד; אָבער דער ווילקירלעכער אורטייל אומצוברענגען די זעקס (אָדער זיבן) פֿאַריזער יידן אויפן שייטער־הויפן, וואָס איז פֿאַרביטן געווארן אויף דעם טראָגיש־עפּנטלעכן שמייסן, איז אין דער אמתן געווען אַ ציניש־אוממענטשלעכע האַנד־לונג. זי האָט געהאַט נאָר איין ציל: אויסצופֿרעסן פון די שוצלאָזע יידן די גרויסע געלט־סומע אין וועלכע די שטאָט האָט זיך דאַן גענייטיקט, כדי צוריק־אויפצובויען די דעמאָלט איינגעפֿאַלענע „קלייניע בריק", די איינציקע צו פֿאַרבינדן דעם אינדזל סיטע מיטן לינקן ברעג וואָס געפינט זיך צווישן די גאַסן לאַ סיטע און פּעטי פּאָן. (קלישע נומער 5).

די דראַמע פון שמייסן די יידן איז געווען די לעצטע טראָגישע געשעעניש פון פֿאַריזער יידנטום פֿאַרן ענדגילטיקן אַרויסטרייבן זיי פון דער שטאָט און פון לאַנד, וואָס איז פֿאַרגעקומען אייניקע חדשים שפּעטער.

---

1) בעת זייער גרינדונג האָבן די פֿאַריזער האַלעס נישט איינגעשלאָסן אין זיך קיין לעבנסמיטל. ערשט שפּעטער זענען זיי פֿאַרוואַנדלט געווארן נאָר אין אַ מאַרק פֿאַר שפּייז.

קלישע גומער 5

די קליינע בריק. (פאַטאָ : לעאָן אַפּעלבוים).

מיר האָבן פריער דערמאָנט די רי פירועט וועלכע „עקסיסטירט" ביז היינט צו טאָג און פון וועלכער מען האָט, ביים צעשטערן זי אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם י"ה בכיוון איבערגעלאָזט נאָר איין און אינציק הויז, וואָס טראָגט דעם נומער 3. די רי פירועט וואָט האָט זיך דאָ געפונען נאָך אין מיטל־עלטער, איז וואַרשיינלעך אַזוי אָנגערופן געוואָרן, צוליבן פירועט וואָס עס פלעגן מאַכן די אייזערנע רייפן פון פילאָרי, כדי צו טוישן דעם פלאַץ פון די אויסגעשטעלטע ביים שאַנדסלופ.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 12, 32, 36, 49, 57, 62, 63, 95, 96, 109, 124, 127, 135.

5.

די יידישע מאַמענטן פון דער פּאַריזער קאַטעדראַלע „נאָטרע־דאַם"

צווישן די פאַרשידענע פּאַריזער מאָנומענטן איז די „נאָטרע־דאַם" אָן ספק, איינע פון די סאַמע אינטערעסאַנטסטע. ס'איז אַ בנין, וואָס האָט שוין איבער אַכט הונדערט יאָר.

די קאַטעדראַלע האָט צו דערציילן אַ ביז גאָר רייכע געשיכטע וועגן רעליגיעזע, מלוכיש־פּאָליטישע און נאַציאָנאַלע געשעענישן פון גרויסער וויכטיקייט פאַרן פראַנצויזישן פאָלק, אָבער אויך פאַר יידן.

דאָס 12־טע י"ה, וועלן ס'איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פון דער נאָטרע־דאַם, איז געווען אַ צייט, וועלן דאָס קריסטנטום האָט זיך דערפילט ביז גאָר מעכטיק און זיך געפונען אין העכסטן אויפבלי אין אייראָפּע. דאָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אונטערגענומענע מלחמות, די טרויעריק באַרימטע קרייץ־צוגן, כדי אָפּצונעמען ביי דער מוסולמענישער וועלט די הייליקע ערטער איז פאַלעסטינע, דאָס לאַנד אין וועלכן עס האָט געלעבט ישו.

צוליב דער אַנגייענדיקער לאַנגער מלחמה און שווערקייטן אויף צו פאָר־כאָפן און אינצוהאַלטן די הייליקע ערטער אין ארץ ישראל האָבן די אייראָפּע־איש־קריסטלעכע פעלקער און גאָר ספּעציעל דאָס פראַנצויזישע פאָלק זיך געפונען אין אַ רעליגיעז־עקזאַלטירטן צושטאַנד. דאָס האָט באַווירקט אַלע גע־ביטן פון דעמאָלטיקן פאָלקס־לעבן און האָט אין דער אַרכיטעקטור אַרויסגעפונען די אַנטשטייאונג פון אַ נייעם סטיל, די גאָטיק. 1)

די דערפילטע מאַכט און דער אויסגעוואָקסענער גלויבן האָבן געשטויסן צו בויען קירכעס. מען קאָן זאָגן אַז דאָס לאַנד האָט ממש געפיבערט מיט דעם דאָזיקן פאַרלאַנג. ס'איז געגנג אַנצווויזן, אַז אין פאַרלויף פון הונדערט

---

1) די ראַלע פון פראַנקרייך אין די קרייץ־צוגן איז געווען אַזוי גרויס, אַז ס'איז געבוירן געוואָרן דאָס וועלטל: «Gesta Dei per Francos» ד. ה. „גאָטס מעשים געווזן דורך די פראַנצויזן".

יאָר, ד. ה. פון 1170 ביז 1270 האָט דאָס מיטלעלטערלעכע פראַנקרייך אויסגע־בויט גאַנצע 80 קאַטעדראַלעס און 500 גרויסע קירכעס.

פון יענער צייט זענען פאַרבליבן אַ רייַ ביז גאָר אינטערעסאַנטע גאָטישע קאַטעדראַלעס. אַ טייל האָט דורכגעמאַכט גרויסע, וויכטיקע געשעענישן, ווי למשל, די קאַטעדראַלע פון ריימס אין וועלכער עס זענען געקרוינט געוואָרן אַזוי פיל פראַנצויזישע מלכים, אָדער די פון סען דעניי, ווו דער רוב פון די קעניגן און זייערע משפחות זענען געקומען צו קבורה. אָבער אויף וויפל פאַרשיידענע וואָס איז געווען די הויפטשטאָט פון לאַנד, האָט אַדורכגעמאַכט פאַרשידענע געשעענישן און אויפטרייסלונגען, איז אויך די פאַריזער נאָטרע־דאָם, גלייך פון אירע ערשטע יאָרן אָן, געווען אַן עדות פון אַ סך פאַסירונגען, וואָס האָבן אויך אַ שייכות מיט יידישער אַנווענדונג און יידיש לעבן אין לאַנד און אין פאַריז גופא.

צווישן די פאַרשידענע נייעסן, וואָס עס האָט מיט זיך געבראַכט דער פריש־אַנטשטאַנענער גאָטישער סטיל, איז אויך געווען דאָס באַדעקן די מויערן פון די קירכעס מיט מערערע סטאַטועס און שטיינבילדער, וואָס האָבן געהאַט פאַר אַ ציל צו לערנען די גלייביקע מאַסן, וועלכע האָבן נישט געקאָנט לייענען, די געשיכטע פון דער קריסטלעכער רעליגיע. אויף וויפל דער דאָזיקער גלויבן איז אַרויסגעוואַקסן פון יידישן, האָבן זיך אויף די מויערן פון די גאָטישע קאַטעדראַלעס באַוויזן סימבאָלישע פיגורן און שטיינבילדער נישט בלויז פון דער עוואַנגעליע, נאָר אויך פון תנ״ך.

די יידישע מאַמענטן פון דער פאַריזער נאָטרע־דאָם דאַרפן געטיילט ווערן אין דריי גרופּעס:

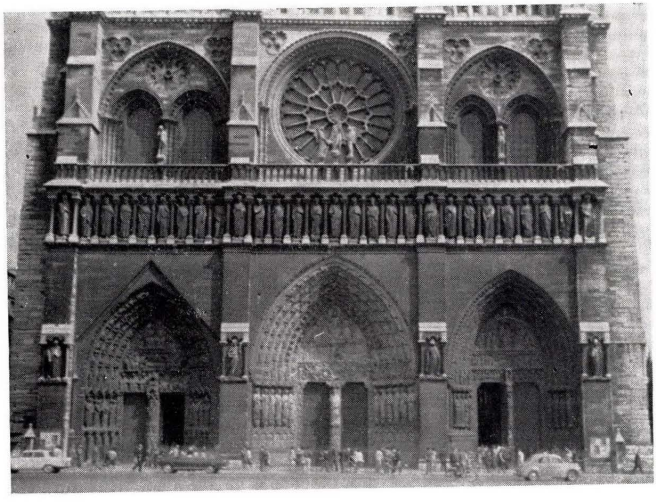
א) סטאַטועס און שטיינבילדער וועלכע סימבאָליזירן געשטאַלטן פון תנ״ך.

ב) שטיינבילדער וואָס דערציילן וועגן אַנטי־קריסטלעכע האַנדלונגען פון יידן; מעשיות וואָס וועגן זיי ווערט דערציילט אין דער עוואַנגעליע און סתם קריסטלעכע, אַנטי־יידישע לעגענדעס.

ג) מאַמענטן פון יידישן לעבן און עבר אין פאַריז אין שייכות מיט דער אַנטשטייאונג און דער עקסיסטענץ פון דער נאָטרע־דאָם.

כדי זיך אָפּצושטעלן אויף די סטאַטועס וועלכע אינטערעסירן אונדז אין וועגן וועלכע מיר האָבן דאָ בדעה צו דערציילן, ברענגען מיר אַ רעפראָדוקציע פון הויפט־פאַסאַד פון דער קאַטעדראַלע (קלישע נומער 6) און ציען די אויפ־מערקזאַמקייט אויף די איינצלנע סטאַטועס, וואָס מיר זענען אין דער הייך ביי די פענצטער און אויף דער קליינער סקולפטור־גרופּע אין צענטער גופא.

קלישע נומער 6

מערב־פאַסאַד פון דער נאָטרע־דאַם. (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

דאָ זענען מיר אין דער דרום זייט (רעכטס) אַן איינצלנע סטאַטוע וואָס שטעלט פאָר די מוטער חוה און אין דער צפונדיקער זייט (לינקס), וואָס סימ־באָליזירט אדמען; ביידע האַלב־נאַקעטע סטאַטועס דערציילן וועגן אַ געוויסער דערשלאָגנקייט און זענען דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן, כדי זיי זאָלן דערמאָנען אין די ערשטע מענטשן אויף דער וועלט און אין דער ערשטער זינד: דאָס פאָרזוכן די פאָרבאָטענע פרוכט פון עץ הדעת, ווי עס ווערט דערציילט אין בראשית.

אָפּגערוקט אויף אַ באַשטימטן שטח פון די „פאָרשעמטע" פיגורן פון אדם און חוה, זענען מיר אין סאָמע צענטער, אויפן פאָן פון רונדיקן רויזן־פענצטער, אַ גרופּע וואָס שטעלט פאָר די מוטער מרים מיטן קינד אויף דער האַנט און צוויי מלאָכים ביי אירע זייטן; מיט דער דאָזיקער גרופּע האָבן די בויערס פון דער קאָטעדראַלע געזוכט אונטערצושטרייכן, דאָס נאָך דעם באַשאַף פון אדם און חוה, וועלכע זענען לויט דעם חומש געווען די ערשטע מענטשן אויף דער ערד, האָט זיך מיטן געבורט פון קינד ישו אָנגעהויבן אַ נייע עפּאָכע פאָר דער מענטשהייט, ווי עס באַהויפּט עס די קריסטלעכע לערע.

אַ ביסל נידעריקער, אונטער די נאָר וואָס דערמאָנטע סטאַטועס, זענען מיר אין דער גאַנצער ברייט פון פּאַסאַד, 28 גרויסע פיגורן פון קעניגן מיט די סצעפּטערס אין די הענט און קרוינען אויף די קעפּ.

וואָס זענען עס פאָר אַ מלכים? פון וועלכן לאַנד און פאָר וואָס אין דער צאָל פון 28?

די סטאַטועס פון די מלכים ווי בכלל אַלע גרויסע סטאַטועס וואָס מיר זענען היינט צו טאָג אויף די מויערן פון דער קאָטעדראַלע זענען נישט מער די אָריגי־נעלע פיגורן. אַוועקגעשטעלט צווישן 12־טן און 14־טן י״ה, מיט אַן אויסנעם פון איינצלנע, זענען אַלע גרויסע סטאַטועס, דערונטער אויף די 28 סקולפטורן פון די מלכים, פאָרניכטעט געוואָרן אין יאָר 1793, ווען די פראַנצויזישע רעוואָ־לוציע, אַ צעקריגטע מיט דער מאָנאַרכיע און מיט דער קאָטוילישער קירכע, האָט זיי געלאָזט צעברעכן. אַלע גרויסע סטאַטועס וואָס מיר זענען היינט צו טאָג אויף איר פאָסאַד, זענען דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן בעת דער אַרכיטעקט וויאָלע־לע־דיק האָט צווישן די יאָרן 1845 און 1864 אַדורכגעפירט די גרויסע רעס־טאַוראַציע פון דער קירכע.

זינט דעם 13־טן י״ה ווען מען האָט אַוועקגעשטעלט אויף די מויערן פון דער נאָטרע־דאָם די 28 מלכים, האָט קיינער נישט געצווייפלט, אַז דאָס זענען סטאַטועס פון פראַנצויזישע קעניגן, אָנהייבנדיק פון מלך שילדעבער (6־טער י״ה) ביז פיליפּ־אויגוסט (12־טער י״ה) טראָץ דעם, וואָס די צאָל 28 האָט

נישט פּאַרענטפערט די ליסטע פון די פּראָנצויזישע מאָנאַרכן. וויקטאָר הוגאָ אין זיין ראָמאַן „נאָטרע־דאַם דע פּאַריז" (דערשינען אין יאָר 1831) חזרט אויך איבער דעם דאַן אָנגענומענעם גלויבן, אַז די 28 פיגורן זענען פּראָנצויזישע מלכים. און דאָך איז עס נישט אַזוי געווען. דער גלויבן פון די פּראָנצויזישע מאַסן, וועלכע האָבן געזען אין די סטאָטועס זייערע קעניגן, איז געווען אַ נישט ריכטיקער און זיך וואַרשיינלעך געמומען פון אַ סאַטירע פונעם יאָר 1284, אין וועלכער מען האָט גערעדט וועגן די 28 געקרוינטע פיגורן וויי וועגן פּראָנצויזישע מאָנאַרכן. וויאָלע־לע־דיק, וואָס האָט אַדורכגעפירט די גראָנדיעזע אַרבעט פון רעסטאַווירירן די קאַטעדראָלע, זאָל עס האָבן געווען דער, וואָס האָט אויסגעפונען אַז די 28 סטאַטועס זענען גאָר די מלכים פון יהודה און ישראל, וואָס זייערע נעמען געפינען זיך אויסגערעכנט אין דער עוואַנגעליע פון מתי, וועלכער ברענגט, אַז ישו קומט אַרויס פון צוויי מאָל פערצן דורות מלכים פון בית דוד. דערפאַר זענען דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן די 28 קעניגן — ביי די פיס פון מרים מיטן קינד. אויב ישו איז טאַקע משיח, איז דאָך „קלאָר" אַז ער שטאַמט פון בית דוד... דערפאַר די לאַנגע שורה מלכים, וואָס דאַרפן כסדר דערמאָנען אין דעם גרויסן יחוסדקן אָפשטאַם זיינעם.

וועג מען זאָל שוין אפילו מסכים זיין מיטן עוואַנגעליסט, וואָס רעכנט אויס ישוס געבוירן־טאָג, אַנהייבנדיק פון אברהם אבינו ביז דוד המלך און פון דודן ביז... יוסף דעם סטאָליאַר, איז דאָך אָבער דער לעצטער (דער מאַן פון מרים), ווי עס באַהויפט די עוואַנגעליע נישט געווען דער פאָטער פון נוצרי, וואָרעם מתי דערציילט דאָך:

„די געבורט פון ישו המשיח איז געווען אַזוי: מרים זיין מוטער איז פאַרקנסט געוואָרן צו יוסף און איידער זיי זענען געווען אין איינעם, איז זי געפונען געוואָרן מעוברת פון רוח הקודש."

איז אויב יוסף דער סטאָליאַר איז נישט געווען דער פאָטער פון ישו, האָט דאָך דער לעצטער אין גאַנצן נישט קיין שייכות מיטן בית דוד!

אַ געוויסן טאָג טאַקע האָט מען אין די קריסטלעכע קרייזן זיך אַרומגעזען, אַז באַזירנדיק זיך אויף דער עוואַנגעליע פון מתי, קאָן מען גלייכצייטיק נישט באַהויפטן וועגן וועלכער עס איז שייכות צווישן ישו הנוצרי און דעם בית דוד, איז דערייבער געבוירן געוואָרן אַ קאָמענטאַר צו דער עוואַנגעליע פון מתי, וואָס זאָגט פשוט און פראָסט, אַז... אויך מרים שטאַמט פון בית דוד.

איז נישט איבעריק צו ברענגען אויף דעם אָרט אייניקע שורות פון קריסטלעכן געלערנטן ערנסט רענאַן וועלכער שרייבט:

„אין פאַרלויף פון די ערשטע דריי הונדערט יאָר, האָבן טיילן פונעם קריסטנטום עקשנותדיק געלייקנט דעם קעניגלעכן אָפשטאַם פון קריס־טוסן און די אויטענטישקייט פון דער געזעלשאַפֿט".

ס׳איז נישט אונדזער אויפגאַבע זיך דאָ אַרײַנצולאָזן אין אַ וועלכן עס איז טיפערן אַנאַליז וועגן אינהאַלט פון דער עוואַנגעליע, צי וועגן קאָמענטאַרן אין שייכות מיט מרימס און יוסף דעם סטאָליאַרס יחוס, וואָס זענען ווייט פון אויטענטישער געשיכטע, נאָר אויב די קירכע־פֿאָטערס איז ליב דער יחוס פון די מלכים פון בית דוד איז... מילא, בלייבט אונדז נאָר צו ציען די אויפמערק־זאַמקייט אויף דעם שיינעם פּאַקט, וואָס אַן אָפּשטאַמיקן פון בית דוד האָט גענפֿאַסט צו זיין אַ סטאָליאַר... וואָרעם אונטער דער הערשאַפט פון די פּרומע קאַטוויליש־ע מלכים פון שפּאַניע, פערדינאַנד דער קאַטוויליקער און פיליפּ דער צווייטער, פון די פראַנצויזישע הענריכס און לודוויקס, וואָלט יוסף דער הייליקער צוליב זיין סטאָליערײַ, אויף קיין פאַל נישט געקאָנט ווערן קיין... אַדעליקער, טראָץ זיין גרויסן יחוס.

יעדנפֿאַלס איז דער טעות, וואָס איז געשען סוף 13־טן י״ה מיטן פאַרטוישן די 28 תנ״ך־מלכים אויף פראַנצויזישע קעניגן, געווען פאַטאַל פאַר די דאָזיקע סקולפטורן. דעם 23־טן אָקטאָבער 1793 האָט די שטאָט פּאַריז באַשלאָסן צו פאַרניכטן אַלע פּיגורן פון די הייליקע און פון די מאַנאַרכן און דאָן האָט מען צעקלאַפּט די גרויסע סטאַטועס אויף די מויערן פון דער נאַטרע־דאָם און דע־רונטער אויך די 28 מלכים פון בית דוד. 1)

כדי צו פאַרניכטן די פאַרהאַסטע קעניגן, האָט מען אַרום יעדער סטאַטוע אַרומגעבונדן אַ שטריק וועלכן דער המון, וואָס איז געשטאַנען אונטן, האָט געשלעפּט מיט אַלע כוחות, ביז די אַריבער פינף הונדערט יאָר אַלטע סקולפּ־טורן האָבן צו דער גרויסער צופרידנקייט און אונטער אַפּלאָדיסמענטן פון פאַר־זאַמלטן עולם, וועלכער האָט געגלייבט אַז ער פירט מלחמה קעגן די פאַרהאַסטע פראַנצויזישע קעניגן, זיך אָנגעהויבן איינצוברעכן און אַרונטערפאַלן.

טיילן פון די צעבראָכענע צדיקים און מלכים זענען דערנאָך פונאַנדערגע־

---

1) דער באַשלוס פון דער שטאָט פּאַריז וועגן באַזייטיקן די סטאַטועס האָט געזאָגט:

„דער ראָט איז אינפֿארמירט, דאָס טראָץ דעם געזעץ, עקסיסטירן נאָך אין מערערע גאָסן פון פּאַריז, מאָנומענטן פון פאַנאַטיזם און פון קעניגרייך... באַשליסט ער, אַז אין פאַרלויף פון אַכט טעג צייט, זאָלן די גאַטישע ענלעכקייטן פון די פראַנצויזישע קעניגן וועלכע געפינען זיך אויפן פאַסאַד פון דער נאָטרע־דאָם, וועלן אַראָפּגעווארפן און פאַרניכטעט און אַז די אַדמי־ניסטראַציע פון די עפּנטלעכע אַרבעטן איז באַאויפּטראָגט און פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אויספירונג פון דער געגעבענער פאַראָרדענונג".

שיקט געוואָרן ווי „טראָפּעזן" פון דער זיגערישער רעוואָלוציע אין אַ ריי נישט ווייטע פון פּאַריז שטעט און שטעטלעך. פופצן שטיינער פון צעבראָכענע סטאַטועס זענען 45 יאָר שפּעטער צופעליק אַנטדעקט געוואָרן אין דער ריי דע לאַ סאַנטע, ווו זיי האָבן אונטערגעהאַלטן אַן אַלטע מויער פון אַ פּאַריזער קוילן־מאַגאַזין און וועלכע געפינען זיך זינט 1950 אויף דאָס ניי אין דער נאָטרע־דאַם, אַוועקגעשטעלט אין אַן אָפּגעשלאָסן ווינקל אין צפונדיקן טורעם. אַ טייל פון די אָפּגעבראָכענע שטיקער פון מלכים און הייליקע געפינען זיך אין פּאַרשידענע מוזייען און דער סאַמע אויטענטישסטער שטיין פון איינעם פון די מלכים, זאָל זיך געפינען אין דער קאָלעקציע פון אַ געוויסן אַרטור זאַקס אין ניו־יאָרק. 1)

די 28 מלכים פון בית דוד, וועלכע מיר זענען איצט אויפן פאַסאַד פון דער קאַטעדראַלע, זענען דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין פאַרגאַנגענעם י״ה. די קינסטלער אין דער צאָל פון אַכט, וואָס האָבן געפורעמט די סטאַטועס פון די מלכים זענען געווען: עלמעריך, זשאָפרוא, מישעל פּאַסקאָל, שעניאָן, זשאָפרוא דעשאָם, טוסען, פראָמאַנזשע און פראַנסע. אויך די פיגורן פון אדם און חוה וועגן וועלכע מיר האָבן שוין דערציילט, זענען בעתן פאַרניכטן די סטאַטועס פון די מלכים צעבראָכן געוואָרן און די וועלכע מיר זענען היינט, געהערן דעם שוין דערמאָנטן קינסטלער שעניאָן. 2)

מיר וועלן דאָ נאָך אָנווייזן אויף אַ ריי סטאַטועס און שטיינבילדער פון תנ״ך, וואָס די בויערס פון דער קאַטעדראַלע האָבן געהאַלטן פאַר וויכטיק צו פיקסירן אויף אירע מויערן.

אינעם צפונדיקן טויער (לינקס) וואָס איז געווידמעט דער מוטער מרים און ווו עס געפינט זיך אירס אַ גרויסע סטאַטוע מיטן קינד אויף דער האַנט, זענען מיר ביי אירע פיס אַ זעלטן שייַנע מיניאַטור־גרופּע: אדם און חוה. די סקולפּטור באַשטייט פון דריי סצענעס: א) דער באַשאַף פון חוהן (לינקס), ב) אדם און חוה ביים עץ הדעת (אין צענטער) און ג) דאָס פאַרטרייבן פון גן־עדן (רעכטס — קלישעס נום. 7, נום. 8 און נום. 9). די דאָזיקע סקולפּטור־גרופּע איז זייער אַן אַלטע און האָט אין יאָר 1793 בעתן פאַרניכטן די גרויסע סטאַטועס נישט צופיל געליטן. זי איז טיילווייז רעסטאַווירט געוואָרן און גע־

1) ווי עס אינפאָרמירט אונדז דער יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט „ייוואָ" פון ניו־יאָרק, איז דאָרט אַזאַ קאָלעקציע אין גאַנצן נישט באַקאַנט.

2) אין פּאַריזער מוזיי „קלוני" זענען מיר אַן אַלטע, גוט קאַנסערווירטע סטאַטוע, וואָס סימבאָליזירט אדמען און וועלכע האָט זיך אַ מאָל געפונען אויף איינעם פון די נאָטרע־דאַם טורעמס.

קלישע נומער 9 קלישע נומער 8 קלישע נומער 7

דאָס פּאַרטרייבן פון גן־עדן. ביים עץ הדעת. די באַשאַפונג פון חוה'ן.

(פּאָטאָס : יח. קאַרנהענדלער).

הערט לויט אונדזער מיינונג, צו די סאַמע שענסטע ווערק, וועלכע מיר זענען אויף די מויערן פון דער נאַטרע־דאַם.

ביים מיטלסטן, צענטראַלן טויער, וואָס שטעלט פאָר דעם „לעצטן משפט", זענען מיר (גאַנץ אונטן) אויף דער מויער (רעכטס) אַ קליינעם שוועד־באַשעדיקטן באַרעליעף: די סצענע פון עקדת יצחק (קלישע נום. 10) און אַנטקעגן איבער, (פון דער לינקער זייט) אַ באַרעליעף מסתמא אויך פון זעלבן קינסטלער: איובן, אַ זיצנדיקן אויף אַ בערגל מיסט פול מיט ווערעם וואָס קריכן איבער אים. איוב איז דאָ אַרויסגעפירט אין דער געזעלשאַפט פון זיין פרוי און זיינע דריי פרייַנד וואָס זענען געקומען אים טרייסטן (קלישע נום. 11). ביידע באַרעליעפן געהערן גאַנץ וואַרשיינלעך צו די סאַמע עלטסטע אויף די מויערן פון דער קירכע. דער איוב־באַרעליעף איז טראָץ זיין באַשעדיקטקייט גאָרנישט שלעכט דערהאַלטן געווארן.

אין זעלבן צענטראַלן טויער, צווישן דער גרויסער צאָל פיגורלעך וואָס פילן אויס דעם א. ג. „הימל", זענען מיר אין דער הייך, אַ קליינע סטאַטוע פון זיצנדיקן משה רבינו מיט די לוחות אין זיין רעכטער האַנט. פון זיין שטערן טראָגן זיך שטראַלן. די סקולפּטור איז אַן אַריגינעלע און געפינט זיך אויף דעם אָרט זינט דעם 13־טן י״ה (קלישע נום. 12).

אין דעם דרומדיקן טויער (רעכטס) וואָס איז געווידמעט דער הייליקער אַננאַ (מרימס מוטער), זענען מיר פיר גרויסע סטאַטועס פון דער רעכטער און פיר — פון דער לינקער זייט (קלישע נום. 13); צווישן די סטאַטועס פון רעכטס געפינט זיך דוד המלך מיט אַ פידל אין דער האַנט און נעבן אים בת שבע (קלישע נום. 14). אַנטקעגן איבער, צווישן די אַנדערע פיר גרויסע סטאַטועס, זענען מיר שלמה המלך, וואָס האַלט אַ ספר אין האַנט ווי אַ סימבאָל פון חכמה און נעבן אים, די מלכה פון שבא (קלישע נום. 15).

די לעצטע איז מסתמא אַוועקגעשטעלט געווארן נעבן שלמהן כדי צו דער־מאַנען אין דער חכמה זיינער, וואָס האָט באַוויזן די מלכה זיך צו לאָזן אין אַזאַ וויייט וועג, כדי זיך מיט אים פערזונלעך צו באַקענען... 1)

דאָ איז אינטערעסאַנט זיך אָפצושטעלן אויף אינער פון די סקולפּטור־גרופּעס וואָס מיר זענען אין דער הייך איבער דעם אַננאַ־טויער. מיר מיינען די גרופּע וואָס פאַרנעמט די גאַנצע בריים, גלייך איבער די צוויי טירן:

---

1) די סטאַטוע פון דודן געהערט דעם קינסטלער זשאַפרוא דעשאַם. די בת שבע איז געשאַפן פון קינסטלער פראַמאַנדשע. שלמה איז געשניצט פון סקולפּטאָר שעניאָן און די מלכה שבא פון קינסטלער מישעל פּאַסקאַל.

קלישע נומער 10

עקדת יצחק. (פאָטאָ : לעאָן אַפּעלבוים).

קלישע נומער 11

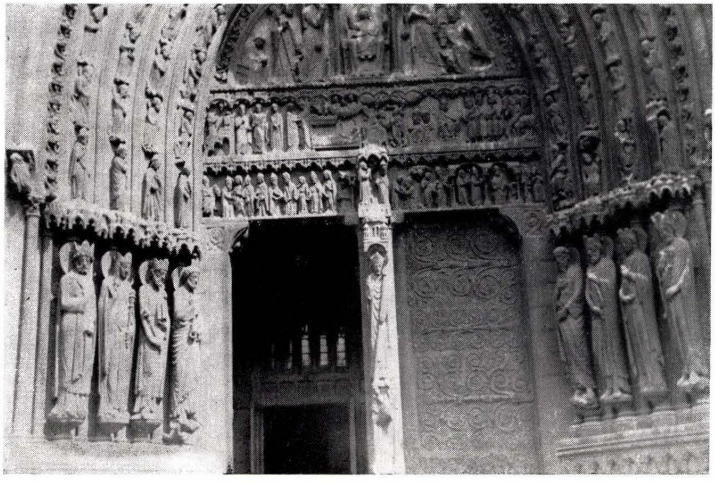
איוב און זיינע פרייַנד. (פּאַטע : לעאָן אָפּעלבוים).

קלישע נומער 12

משה. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 13

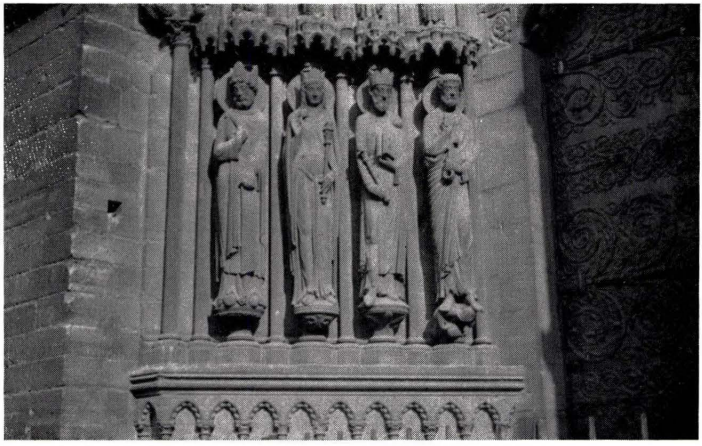
דרום־טויער געוויידמעט דער מוטער אַנגאַ. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 14

דוד און בת שבע. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 15

שלמה און די מלכה פון שבא. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

די דאָזיקע סקולפטור־גרופּע, וווּ מיר זענען מערערע מיניאַטור־פיגורלעך פון אַ זעלטענער שיינקייט, איז געשניצט געוואָרן אין 13־טן י״ה און איז געוויסמעט די עלטערן פון דער מוטער מרים (קלישע נום. 16).

לויט דער עוואַנגעליע איז דאָס קומען אויף דער וועלט פון דער מוטער מרים אויך נישט געווען אַזוי פשוט; אויך דאָ זענען פאַרגעקומען נסים; עס ווערט דערציילט וועגן אַ גרויס עגמת־נפש פון אירע עלטערן צוליב זייער נישט האָבן קיין קינדער און וועגן זייער קומען אין בית המקדש מיט מתנות פאַרן כהן גדול, וואָס האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט זיי צו נעמען. מרימס פאָטער האָט לסוף פאַרלאָזט זיין ווייב, די עקרה, געלעבט צווישן פאַסטעכער און דאָ האָט זיך צו אים באַוויזן אַ מלאך מיט דער בשורה, אַז זיין ווייב וועט מעוברת ווערן און אַזוי איז עס טאַקע געשען; פינף און צוואַנציק יאָר נאָך זייער חתונה, איז ביי זיי געבוירן אַ טאָכטער, די שפּעטערדיקע מוטער פון נוצרי.

דער סקולפּטאָר פון דער זעלטן שיינער מיניאַטור־גרופּע האָט דאָ אַרויס־געבראַכט פאַרשידענע סצענעס וועגן דעם לעבן פון דער הייליקער אַננאַ מיט איר מאַן. דאָס אינטערעסאַנטסטע ליגט אָבער אין דעם, וואָס אין די אַלע סצענעס, זענען מיר מרימס פאָטער טראָגן אַ היטל מיט אַ שפּיץ...

ס׳איז דאָס היטל וואָס אין מיטלעלטער זענען יידן געווען געצוווּנגען צו טראָגן אין אַ ריי קריסטלעכע לענדער.

טראָץ דעם וואָס די סקולפּטור־גרופּע דערציילט וועגן אַ געשעניש פון פאַר דער גבורט פון ישו, האָט אָבער דער סקולפּטאָר וואָס האָט געלעבט אין 13־טן י״ה אַרויסגעפירט אין אַלע סצענעס דאָס יידן־היטל און אפילו אויך די קליידונג, וועלכע יידן זענען געווען געצוווּנגען צו טראָגן אין דער זעלבער צייט וועו מען האָט געבויט די נאָטרע־דאָם.

אין דער איקאָנאָגראַפיע פון מיטלעלטער איז דאָס אַרויספירן יידן אין היטלען מיט שפּיצן, ביים צייכענען סצענעס פון דער עוואַנגעליע, געווען זייער פאַר־שפּרייט.

דער דרום־פאַסאַד שטעלט מיט זיך פאָר אַ שעדעוור פון דער אַרכיטעקטור און קונסט, ער באַשטייט פון אַ כסדר געשלאָסענעם טויער געווידמעט דעם הייליקן עטיען און פון אַ פערצן מעטער גרויסן, רונדיקן וויטראַזש וועגן וועלכן מיר וועלן דערציילן אַ ביסל ווייטער (קלישע נום. 17).

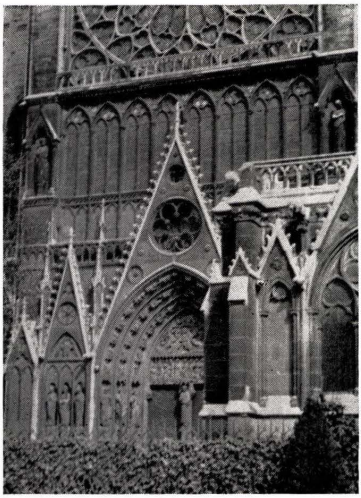
דאָ, אין דער הייך איבער דעם עטיען־טויער זענען מיר אין נישט צוויי גרויסע פיגורן: פון לינקס משה און פון רעכטס אהרן הכהן. דאָס זענען צוויי צופעליק אָפּגעשוינטע סטאַטועס פון 13־טן י״ה וועלכע זענען אין פאַראַנגענעם י״ה רעסטאַווירט געוואָרן דורך זשאָפּרואָ דעשאָם.

קלישע נומער 16

די לעגענדע וועגן געבורט פון דער מוטער מרים. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 17

דאַס סענט עטיען־טויער. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

מיטן אַנווייזן אויף די דאָזיקע סטאַטועס האָבן מיר כמעט ווי פאַרענדיקט דאָס אָפּשטעלן זיך אויף די תנ"ך־סקולפטורן פון דער נאָטרע־דאַם.

איצט וועלן מיר דערציילן וועגן באַרעליעפן וואָס אילוסטרירן אַנטי־קריסט־לעכע האַנדלונגען פון יידן: מעשיות וואָס האָבן אַן עוואַנגעלישן און סתם אַ קריסטלעך־לעגענדאַרן מקור. צווישן אַזעלכע מאַמענטן געפינען מיר אויף די מויערן פון דער קירכע: איינער פון זיי, וועגן וועלכן עס וועלן דערציילט אין די קריסט־לעכע שריפטן איז די געשיכטע וועגן סאַמע ערשטן דיאַקאָן סענט עטיען, וועמען ס'איז טאַקע געווידמעט דאָס טויער פון דרום־פאַסאַד.

אין די „געשיכטע פון די אַפּאָסטאָלן" וועלן וועגן אים דערציילט, אַז ער זאָל האָבן געווען אַ תלמיד פון רבן גמליאל. ער האָט דערנאָך אָנגענומען גלויבן אין ישו הנוצרי אוּן אָנגעפירט זייער אַן אַקטיוון פּרעדיקונג פון דער נייער לערע. פול מיט שנאה צו אים, האָבן די יידן פאַרפירט קעגן דעם דיאַקאָן אַ משפּט אוּן באַנוצנדיק זיך מיט פאַלשע עדות, האָבן זיי אים באַשולדיקט אין חוזקן פון דער תורה. פאַרמשפּט דורך דעם סנהדרין צום טויט זאָל ער האָבן אומגעקומען; אַ פאַרשטייניקטער. לויט דער עוואַנגעליע איז ער, נאָך קריסטוסן, דער סאַמע ערשטער מארטירער, וואָס דאָס קריסטנטום האָט אַרויסגעגעבן.

נישט נאָר טראָגט דאָס דרום־טויער זיין נאָמען, נאָר עס איז אויך רייך מיט שטיין־שניצערייַען וואָס אָנטהאַלטן מערערע בילדלעך, אויף וועלכע מיר זעען זיין אַקטיוויטעט אוּן מאַרטירערטום; מיר זעען שניצעריייַען, וואָס וויזן דעם דיאַקאָן פירן דיספוטן מיט די יידן. מען זעט אויך דעם סענט עטיען שוין אַן אַרעסטירטן, פאַר אַ פאַרשטייער פון סנהדרין אוּן לסוף די סצענע ווי אַזוי די יידן שליידערן אין אים שטיינער (קלישע נום. 18).

די געשיכטע פונעם דיאַקאָן פאַרנעמט אַ גאָר גרויס אָרט אין דער קריסט־לעכער קונסט; באַרימטע מאָלער, ווי דזשיאָטאָ, דירער, טיצשיען, פראַ אָנזשע־ליקאָ, ראַפאַעל, רובענס, פיליפּ דע שאַמפּעין א"א האָבן אים געווידמעט ווערק. אויך דער מאָלער שאַרל לעבראַן האָט געווידמעט דעם דיאַקאָן אַ גרויסע לייוונט, וואָס געפינט זיך טאַקע אין דער נאָטרע־דאַם אוּן אויב די בויערס פון דער קאַ־טעדראַלע האָבן אים געווידמעט איינע פון אירע פאָרטאַלן, האָבן זיי עס גאָנץ וואַרשיינלעך געטאָן צוליב דעם וואָס פריער, פאַרן צוטרעטן צום בויען די נאָטרע־דאַם, האָט זיך אויף דעם זעלבן אָרט געפונען אַ קירכע אויף זיין נאָמען.

די קריסטלעכע קוועלן באַהויפטן אפילו, אַז די רעשטן פון סענט עטיען (וואָס זאָל האָבן אומגעקומען סך־הכל נאָר אייניקע יאָר נאָכן טויט פון ישו) זענען געפונען אוּן אויסגעגראָבן געוואָרן אין יאָר 415 (!). עס בלייבט אונדז נאָר צו

קלישע נומער 18

די געשיכטע פון דיאַקר סענט־עטיען. (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

שטוינען און באַוונדערן די מערקווערדיקע פינקטלעכקייט פון די קריסטלעכע קוועלן...

ווי ווייט די דאָזיקע קוועלן זענען היסטאָריש „פינקטלעך" און אמתדיק איז אויך צו זען פונעם פאַקט, וואָס ווערט מיט אַ סך ערנסט דערציילט דורך געווייסע היסטאָריקער, אַז אין יאָר 1186, ביים פונאַנדערוואַרפן די לעצטע רעשטלעך פון דער אַלטער סענט עטיען־קירכע, האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף אַ ריי סענסאַציאָנעלע חפצים און צווישן זיי האָט מען אויך געפונען אייניקע שטיינער, מיט וועלכע די יידן האָבן דערהרגעט דעם סענט עטיען!...

מסתמא האָבן יענע שטיינער פאַרמאָגט די אייגנשאַפט פון קענען רעדן און דערציילן... און מעגלעך, אַז זיי האָבן אויך אויף זיך געטראָגן די אויפשריפט „מעיד אין איזראַעל"... 1)

אַזוי איז אויך פאַראַן אַ קריסטלעכע לעגענדע וואָס דערציילט, אַז די יידן האָבן פֿרובירט שטערן די לוויה פון דער מוטער מרים. די מעשה ברענגט, אַז נישט קיין אַנדערער ווי דער כהן גדול גופא האָט זיך אַ וואַרף געטאָן אויפן ארון, כדי אים אַראָפצושלייִדערן אויף דער ערד; דאָ איז אָבער פאַרגעקומען אַ גאַגרויס געשעעניש: די הענט פון כהן גדול זענען געוואָרן אָפגעריסן און געבליבן צוגעקלעפּט צום ארון, בעת דער כהן גדול גופא איז אַוועקגעפאַלן קורטשענדיק זיך פון וויטיק. די לעגענדע דערציילט, אַז נאָך דעם אומגליקלעכן פרווו האָט נאָך אַ ייד זיך געוואָרפן אויפן ארון מיט דער זעלבער כוונה, אָבער אויך מיט אים האָט זיך איבערגעחזרט די זעלבע מערקווערדיקע געשיכטע. די דאָזיקע מעשה וועגן יידישן פרווו צו פאַרשטערן די לוויה פון דער מוטער מרים קומט צום אויסדרוק אין אַ באַרעליעף וועלכן מיר זענען אויף דער צפונדיקער זייט פון דער קירכע־מויער, אין דער רי די קלואַטער נאָטרע־דאַם, ווו ער פאַרנעמט אַ פּלאַץ צווישן אַ גרופּע פון זיבן אָזעלכע שטיינבילדער פון 14־טן י״ה וואָס אַלע

---

1) דער אַמעריקאַנער ייד, פּראָפעסאָר אַלאַן טעמקאַ, אַ מחבר פון אַן אינטערעסאַנט ווערק „די פאַריזער נאָטרע־דאַם", גיט אָפּ אין זיין בוך אַ סך פּלאַץ אויף צו שילדערן די שיינקייט פון די סקולפּטור־ווערק פון סענט עטיען־טויער, וואָס אילוסטרירט דעם מאַטירער־ווג פון דיאַקר. זיין יידיש געוויסן האָט אָבער דערביי גאָרנישט געהאָט וואָס צו זאָגן, אפילו נישט קיין איין וואָרט מכוח דער מעשה גופא, וואָס באַשולדיקט די יידן אין האָבן אומגעברענגט דעם סענט עטיען; אַן עוואַנגעלישע געשיכטע, וואָס האָט נישט הינטער זיך די מינדעסטע באַוויזן וועגן איר אויטענטישקייט און וועלכע איז אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרהונדערטער און ביז היינט צו טאָג כסדר עקספלואַטירט דורך דער קירכע, ווייט נישט אין די אינטערעסן פון ליבע צום נאָענטן.

דערציילן זיי פאַרשידענע עפּיזאָדן וועגן לעבן פון דער מוטער־מרים, און אויך די אויבן דערמאָנטע מעשה (קלישע נומ. 19), 1)

מיר וועלן זיך איצט אָפּשטעלן אויף דער סאָמע לעצטער סטאַטוע, וואָס מיר זענען אויף דער מויער פון דער קאָטעדראַלע און ביי וועמענס אָנבליק ס׳איז אומגעהייער שווער צו צוימען דעם וויטיק וואָס די פּיגור רופט אַרויס אין יעדן יידישן מענטשן. אפילו דער געדאַנק, אַז אַזאַ סטאַטוע געפינט זיך נאָך היינט צו טאָג און פאַרנעמט אַזאַ אָנגעזעהן אָרט אויפן פאַסאָד פון דער קירכע, רופט אַרויס אַ טיפן צער.

די דאָזיקע סטאַטוע וועלט באַצייכנט אַלס „די סינאַגאָגע". זי וועלט אויך געוויפן די „סינאַגאָגע מיט פאַרבונדענע אויגן", אָבער איר פאַקטישן נאָמען וועלכן זי האָט באַקומען פון אירע שעפער און וועלכן מיר טרעפן כסדר אין אָפּהאַנדלונגען, איז די „באַזיגטע סינאַגאָגע". כדי וואָס שאַרפער אונטערצושטרייכן איר באַזיגטקייט, איז זי אָוועקגעשטעלט געווארן נישט אַליין, נאָר צוזאַמען מיט נאָך אַ פּיגור, וואָס שטעלט פאָר די „טריומפירנדיקע קירכע". ביידע סקולפּטור־פּיגורן בילדן איין גאַנצקייט; ס׳איז אַ סימבאָליש פאָרל, וואָס דערציילט וועגן נצחון פון איינער און וועגן דער מפלה פון דער אַנדערער.

ביידע, זייער גרויסע סטאַטוס, געפינען זיך דאָ סך־הכל נאָר, אויף אַ 6־7 מעטערדיקער הייך. די „טריומפירנדיקע קירכע" געפינט זיך ביי דער לינקער און די „באַזיגטע סינאַגאָגע" ביי דער רעכטער זייט פון צענטראַלן טויער. די „טריומפירנדיקע קירכע" שטעלט פאָר אַ הויכע פּיגור וואָס טראָגט שטאָלץ אַ קרוין אויף איר קאָפּ. אין איר רעכטער האַנט האַלט זי דעם וויינבעכער וואָס וועלט באַנוצט ביי דער תפילה און אין איר לינקער האַנט דעם טריומפירנדיקן קרייץ. די סטאַטוע די „באַזיגטע סינאַגאָגע" זעען מיר אַ פּיזיש איינגעברָכענע, מיט אַן אַראָפּגעשליידערטער קרוין, וואָס וואַלגערט זיך ביי אירע פיס. אין איר לינקער האַנט האַלט זי אַ צעברָכענע פּיקע, ריכטיקער אַ צעבראָכענעם שטעקן פון אַ פאָן, וואָס סימבאָליזירט די פאַרניכטעטע מאַכט אירע. די רעכטע האַנט וואָס האַלט אייניקע שטיינטאָוולען, אַן אָנדייט אויף דער יידיש־רעליגיעזער לערע, פאַלט אַרונטער; קוים וואָס זי קאָן נאָך דערהאַלטן די טאָוולען. אויף דעם קאָפּ פון דער „באַזיגטער שול" קריכט אַ גרויסע בייזע שלאַנג מיט אַ צעפּענטן פּיסק, גרייט צום בייסן און וויקלענדיק זיך, פאַרשטעלט זי איר די אויגן... (קלישע נ. 20),

---

1) פון איין זייט מאַלט די קריסטלעכע קירכע די געשטאַלט פון דער מוטער־מרים אַלס איבערפולטע מיט ליבשאַפט צו יעדן מענטשן און פון דער צווייטער, זענען מיר זי אַן איבער־פולטע מיט אומרחמנותדיקער נקמה. ס׳איז געווען געגנוג אַז אַ ייד זאָל פרובירן אַראָפּ־שלייַדערן דעם אָרון מיט איר גוף, ס׳זאָלן אים גלייך אָפּגעריסן ווערן די הענט...

קלישע נומער 19

יידן שטעלן די לוויה פון דער מוטער מרים. (פאַטאַ : לעאָן אַפּענבוים).

קלישע נומער 20

די „באַזיגטע סינאַגאָגע". (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

אוודאי איז די סטאַטוע אויך אַ „נייע" און געהערט דעם קינסטלער פּראָ־מאַנשע. זי איז, ווי בכלל אַלע אַנדערע גרויסע פיגורן, דאָ אַוועקגעשטעלט גע־ווארן כדי צו פאַרטרעטן די פּריערדיקע, וואָס האָט זיך געפונען אויף דעם אָרט און איז, ווארשיינלעך, געהאַלטן אין כאַראַקטער פון דער אַמאַליקער סטאַטוע

מיר האָבן רעכט צו פרעגן:

ווען איז די סינאַגאָגע געווארן באַזיגט?

זאָל עס זיין אַן אַנדייט אויף דעם גרויס־אויסגעוואַקסענעם קריסטנטום, וואָס האָט אין די טעג, ווען מען האָט געבויט די נאָטרע־דאָם און דאָ אַוועקגעשטעלט די צוויי פיגורן, שוין געציילט מערערע צענדלינגער מיליאָנען נפשות און באַ־ווירקט אַזוי פיל פעלקער און לענדער, בעת די יידן, פאַרטריבענע פון זייער לאַנד, זענען געווען נעבעכדיק קליין אין צאָל, נע־ונד און האָבן אָפּגעריכט גלות, געווארן אַ הפקר־פאָלק אָפּהענגיק פון די קריסטלעכע באַראָנען און הערשער, פון זייערע קאָפריזן און גוטן ווילן?

נישט נאָר דאַרפן מיר נישט צווייפלען אַז די טראַגישע יידישע לאָגע האָט גורם געווען צו דער אַנטשטייאונג פון די סטאַטוסע, די „באַזיגטע סינאַגאָגע" און „טריומפירנדיקע קירכע", נאָר מיר זענען אַ חוץ אַלעם אויך זיכער, אַז עס האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ באַשטימט געשעעניש, וואָס האָט גורם געווען צו דער אַנטשטייאונג פון אַזאַ אַלעגאָריש פּאָרל אויף די מויערן פון דער קירכע.

דאָ דאַרף אָנגעוויזן ווערן, אַז די פּאַריזער נאָטרע־דאָם איז נישט די אייניקע גאָטישע קירכע, וואָס פּאַרמאָגט אויף אירע מויערן אַזעלכע צוויי סטאַטוסע; ענלעכע סקולפּטור־„פּאָרלעך" זענען אויך פאָראַן אין ריימס, מעץ, שטראַסבורג, אין דייטשן פּרייבורג 1) און אין באַמבערג.

בעת ס'איז אויפגעקומען דער גאָטישער סטיל און מען האָט אין אַזוי פיל ערטער אָנגעהויבן צו בויען די גרויסע קירכעס, איז פאָרגעקומען אַ קעגנזייטיקע באַווירקונג פון די אַרכיטעקטן און קינסטלער. איינע האָבן איבערגענומען פון די אַנדערע יעדע נייע און אינטערעסאַנטע אַרכיטעקטור־דערגרייכונג און קינסט־לערישן עפעקט. פונקט ווי מיר טרעפן אויף די קירכעס פון יענער צייט די סימבאָלישע סטאַטוסע פון אדם און חוה, משה און אהרן, די מלכים פון בית דוד און אַנדערע תנ"ך־פערסאָנאַזשן, אַזוי איז אויך איבערגענומען געווארן די אידעע פון דער „טריומפירנדיקער קירכע" און „באַזיגטער סינאַגאָגע". אַזעלכע פאָרלעך האָבן זיך אַ מאָל אויך געפונען אויף די קירכע־מויערן פון אַמיען, בורזש, ליאָן, סאַנס, שאַרטר, סען דעני און אַנדערע קאַטעדראַלעס און זענען מיט דער צייט

1) Freiburg im Brisgau.

פאַרשוווּנדן. ס׳איז דאָך אַבער אויסער יעדן ספק, אַז ערגעץ ווו האָבן זיך די דאָזיקע סטאָטועס באַווּיזן צום סאָמע ערשטן מאָל אויף די מויערן פון אַ קירכע און מיר צווייפלען נישט, אַז דאָס איז געווען די פאַריזער נאַטורע־דאָם.

בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע זענען פאַרניכטעט געוואָרן אַלע גרויסע סטאָטועס פון דער קירכע און אויך די פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע". אויב דער אַרכיטעקט וויאָלע־לע־דיק האָט אין פאַרגאַנגענעם י״ה צוריקגעשטעלט אַלע גרויסע פיגורן און אויך די סינאַגאָגע־סטאָטוע און זי אַרויסגעפירט, ווי מיר זעען זי, מיט דער קרוין, וואָס וואָלגערט זיך ביי אירע פיס און מיט אַ בייזער שלאַנג אַרום אירע אויגן, ווען זיין ריכטיק צו פרעגן:

אויף וואָס שטיצנדיק זיך, האָט וויאָלע־לע־דיק אַרויסגעפירט די סינאַגאָגע־סטאָטוע אַזוי אַנטי־יידיש?

האָט ער פאַרמאָגט וועלכע ס׳איז צייכענונג אָדער גראַוויור פון פאַר דער רעוואָלוציע, אויף וועלכער ער האָט זיך געשטיצט, כדי אַרויסצופירן די „באַזיגטע שול" אַזוי בייז?

ניין, קיין שום צייכענונג אָדער קאָפּיע פון דער פאַריזער סטאָטוע האָט וויאָלע־לע־דיק נישט גענוצט צו זיין דיספּאָזיציע, פונקט ווי ער האָט עס, אַ חוץ אייניקע גאָר קליינע און אומבאַדײַטנדיקע פראַגמענטן, אויך נישט געהאָט פון אַלע איבעריקע גרויסע סקולפּטורן, וועלכע ער האָט געלאָזט שניצן און אַוועק־שטעלן אויף דעם אָרט פון די פּריעדיקע. פאַראַן אַ סך אַלטע צייכענונגען און גראַוויורן פון דער קאַטעדראַלע, אָבער כמעט גאָרנישט פון אירע אַמאָליקע סקולפּטורן. 1)

זאָלן מיר אָננעמען, אַז די אַלעגאָרישע סקולפּטור, די „באַזיגטע שול" איז אַ פראָדוקט פון וויאָלע־לע־דיקס אַ פערזענלעך־נעגאַטיווער באַציאונג צו אונדז־זער פאָלק?

ווייסן מיר וועגן דעם ליידער גאָרנישט; און דאָך גלייבן מיר נישט, אַז אַ נעגאַטיוע באַציאונג, אויב די זאָל טאָקע אַזוי האָבן געווען, זאָל האָבן דעצידירט וועגן כאַראַקטער פון דער אַרויסגעפירטער פאַריזער סינאַגאָגע־סטאָטוע. אָבער מיר וועלן זיך צו דעם ענין נאָך אומקערן.

---

1) אויף דער פאַראַנענער סאָמע גרעסטער צייכענונג פון דער נאַטורע־דאָם פון סוף 17־טן י״ה זעען מיר די באַקאַנטע ליניעס און קאָנטורן פון דעם בנין און די ערטער, וווּ עס האָבן זיך געפונען די פאַרשידענע סטאָטועס, אָבער אויך די דאָזיקע צייכענונג ברענגט נישט קיין שום דעטאַלן וועגן די פאַרמען און אויסזען פון די אַלטע סקולפּטור־ווערק.

Notre Dame et le Parvis.
Dessin à la plume de V. Antier 1699. Bib. Nat. Estampes Va 419 J.

כדי אויפצוקלערן די אַנטשטייאונג פון אַזאַ שוידערלעכער אַנטי־יידישער סקולפּטור וועלכע מיר זעען נאָך אין פּאַריז, וועט זיין פון גאָר גרויסער וויכ־טיקייט צו וועגדן אונדזער אויפמערקזאַמקייט אויף די אַנדערע סינאַגאָגע־סטא־טועס וועלכע געפינען זיך אין פראַנקרייך און מחוץ פראַנקרייך, אין דייטשלאַנד.

האָבן די פאַראַנענע סטאַטועס עפּעס אַן ענלעכקייט צו דער פאַריזער?

יאָ, אַ גרויסע ענלעכקייט.

זעט מען ביי זייערע פּיס זיך וואָלגערן קרוינען און בייזע שלאַנגען זיך וויקלען אויף זייערע קעפּ און אַרום די אויגן?

ניין, אין גאַנצן נישט!

אַ חוץ דער פאַריזער „באַזיגטער סינאַגאָגע", זענען אונדז באַקאַנט נאָך פינף אַזעלכע סטאַטועס, וואָס סימבאָליזירן די זעלבע אידעע און פאַרמאָגן די זעלבע מאָטיוון. פון דעסט וועגן האָבן זיי אויפן געביט פון אַנטי־יידישקייט וויי־ניק שייכות מיט דער פאַריזער סטאַטוע, וואָס איז מיט איר גיפּטיקייט אַן אויסנעם.

אויב די פאַריזער סטאַטוע איז געווען, ווי מיר גלייבן, די סאַמע ערשטע פון דעם מין און אַז פון פאַריז אויס האָט דער מאָטיוו זיך אַריבערגעטראָגן אויף אַנדערע קירכעס, וועלן מיר קודם כל זיך אָפּשטעלן אויף די שותפותדיקע מאָמענטן, וואָס פאַרייניקן די אַלע אַלעגאָרישע פיגורן, וועלכע סימבאָליזירן די „באַזיגטע שול".

עס זענען פאַראַן דריי עיקר־מאָטיוון, וועלכע מיר טרעפן אין אַלע אַן אויסנעם, סינאַגאָגע־סטאַטועס:

א) אַלע זענען זיי אויסגעפירט געוואָרן מיט אַ באַנד אויף די אויגן, ווי אַ רמז אויף דער בלינדקייט פון דער שול (פון יידישן פאָלק!), וואָס האָט נישט דערזען און נישט פאַרשטאַנען דעם נייעם וועג, די בשורה פון דער עוואַנגעליע.

בלויז די פאַריזער סטאַטוע האָט אויף אירע אויגן נישט קיין באַנד נאָר אַ בייזע שלאַנג.

ב) אין אַלע סינאַגאָגע־סטאַטועס און אויך אין דער פאַריזער זענען מיר, ווי די האָנט, וועלכע האַלט די טאָוולען, הענגט אַראָפּ; אַן אָנווייז אַז די סינא־גאָגע איז אַלט, מיד, אָפּגעלעבט און האָט שוין מער נישט קיין כוח צו האַלטן הויך איר לערע.

ג) אין אַלע סטאַטועס זעען מיר די סינאַגאָגע האַלטן אין אירס אַ האָנט

אַ צעבראָכענע פּיקע, ריכטיקער אַ שטעקן פון אַ פּאַרניכטעטער פּאָן, אָדער אַ צעבראָכענעם סצעפּטער...

מיט אין וואָרט, די סינאַגאָגע איז אומעטום אַרויסגעפירט מיט די זעלבע מאָטיוון: זי איז בלינד, זי האָט נישט מער קיין כוח אויפצוהאַלטן איר לערע און איר מאַכט (די פּיקע אָדער פּאָן) איז צעבראָכן.

און נאָך אַ מאָמענט פּאַרבינדט די אַלע אַלעגאָרישע פּיגורן, וואָס ווייזט אַז זיי שטאַמען פון זעלבן מקור: אומעטום זעצן מיר די „טריומפירנדיקע קירכע" פון אונדזער לינקער זייט און די „באַזיגטע סינאַגאָגע" פון דער רעכטער.

פונקט ווי די סינאַגאָגע־סטאַטוע, אַזוי פאַרמאָגן אויך די סטאַטועס פון דער „טריומפירנדיקער קירכע" זייערע בשותפותדיקע מאָטיוון. אויף אַלע קירכע־מויערן דערשיינט זי פאַר אונדז מיט איר שטאָלצער האַלטונג, מיט אַ קרוין אויף איר קאָפּ. אין איין האַנט האַלט זי דעם קרייץ און אין דער אַנדערער דעם ווינענבעכער. אָבער אַ חוץ מיט גאָר קליינע, אומבאַדייטנדיקע אונטערשידן זענען די אַלע קירכע־סטאַטועס כמעט אָן איבערחזרונג פון איין און דער זעלבער סטאַטוע.

גאַנץ אַנדערש איז עס מיט דער סטאַטוע פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע": די קינסטלער וואָס האָבן איבערגענומען דעם מאָטיוו פון דעם „פאַרל" האָבן נישט קאָפּירט, נאָר אַריינגעטראָגן אין דעם מאָטיוו זייערע אייגענע קאָנצעפּציעס.

אויב אַלע סינאַגאָגע־סטאַטועס וועלכע מיר קענען פאַרבונדענע אויגן, צעבראָכענע שטעקנס פון פענער און אַראָפּהענגנדיקע הענט מיט די רעליגיע־טאָוולען, שיידן זיי פון דעסט וועגן זיך אונטער מיט אַ ריי ביז גאָר אינטערע־סאַנטע דעטאַלן. עס איז אַזוי געשען וואַרשיינלעך דערפאַר, וואָס די ערשטע סטאַטוע, די פאַריזער, לויט אונדזער מיינונג, ד"ה די וואָס איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער רעוואָלוציע, איז אָן ספק געווען אַ ווערק פון גאָר גרויסער שנאה, — בעת די שעפער פון די סינאַגאָגע־סטאַטועס מחוץ פאַריז, מסתמא אויך נישט קיין גרויסע יידנפריינד, האָבן נישט געהאַט די זעלבע סיבות וואָס די פאַריזער אַרויסצוקומען מיט אַזאַ בייזער פיגור.

פאַקטיש געפינען זיך אַלע סטאַטועס פון דער „טריומפירנדיקער קירכע" אין אַ כסדרדיקן דיאַלאָג מיט דער „באַזיגטער סינאַגאָגע"; אומעטום, אויף אַלע קירכע־מויערן, ווו עס געפינען זיך אַזעלכע פאַרלעך, זעט מען די קירכע־פיגור קוקן אין דער ריכטונג פון דער סינאַגאָגע, ווי זי וואָלט געוועדט צו איר; אין 12־טן און אין 13־טן י"ה און וואַרשיינלעך אַז נאָך פריער, האָט די קריסט־לעכע קירכע אָנגעהויבן צווינגען די יידן צו טעאָלאָגישע דיספוטן. יידן פלעגן אויך מוזן אויסהערן דרשות פון די גייסטלעכע. ס'איז פאַראַן אַ סאַטיריש צייי־

כענונג פון 11־טן י״ה וואָס ווייזט, ווי אַזוי די יידן בעת אַזאַ קריסטלעכער דרשה, פאַרשטעלן זיך די אויערן און די מיילער, כדי נישט צו הערן און נישט אַרויסצוכאַפן זיך מיט קיין וואָרט בעת אַזאַ סעאַנס (קלישע נום. 21). דערפאַר מיינען מיר, איז די באַציאונג פון די קריסטלעכע קינסטלער צו דער סינאַגאָגע סטאַטוע מחוץ פאַריז נישט אַרויסגעקומען אַזוי אומרחמנותדיק ביטער, נאָר מיט אַ באַשטימטער איינזעעניש צו דער סינאַגאָגע, מיט וועמען דער דיאַלאָג ווערט געפירט.

די אַריגינעלע פאַריזער סטאַטוע איז פאַרניכטעט געוואָרן און עס איז פון איר נישט פאַרבליבן אפילו קיין צייכענונג. נישט אַזוי אַבער איז געווען דער גורל פון די סטאַטועס מחוץ פאַריז, וועלכע זענען אויפגעקומען צווישן 12־טן און 13־טן י״ה. אַזוי למשל געפינען זיך אין קירכלעכע לאַפידאַרע מוזייען די אַריגינעלע סינאַגאָגע־סטאַטועס פון ריימס און שטראַסבורג, וועלכע מען האָט צוליב אַלטקייט, געמוזט פאַרטוישן מיט נייע, נאָר גאַנץ ענויע קאָפּיעס.1) אין באַמבערג (בייערן) זעען מיר די אַלטע אַריגינעלע סטאַטוע, וואָס איז זינט אַ באַשטימטער צייט אַריינגענומען געוואָרן אין דער קאַטעדראַלע גופא, כדי זי וואָס לענגער צו פאַרשוינען פון די צעשטערונגס־עפעקטן פון דער צייט. אַזוי אויך זעען מיר אין פרייבורג און אין מעץ די אַריגינעלע סקולפטורן און קיין איינע פון זיי איז נישט אַזוי גיפטיק ווי די אין פאַריז.

די אַריגינעלע ריימסער „סינאַגאָגע״, וואָס שטאַמט פון 13־טן י״ה, איז אויסגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1962 אין פאַריזער לווור און עס מוז געזאָגט ווערן, אַז טראָץ איר באַשעדיקטקייט, שטעלט זי מיט זיך פאָר אַ קונסטווערק פון גרוואַלדיקער פראַכט און שיינקייט. (קלישע נום. 22).

די צייט האָט אָפּגעבראָכן אירע הענט, ממילא זעען מיר נישט ביי איר די צעבראָכענע פּיקע און נישט קיין אַראָפּפאַלנדיקע האַנט מיט די רעליגיע־טאָוולען. מיר זעען די סטאַטוע מיט איר באַנד אויף די אויגן (נישט קיין שלאַנג!) און אויפן קאָפּ פון דער סקולפטור זעען מיר אַ קרוין וואָס גליטשט זיך אַראָפּ... ווי זי וואָלט געהאַלטן ביים אַראָפּפאַלן — אָבער נישט זיך וואַלגערן ביי אירע פיס ווי אין פאַריז.

אַז מיר באַטראַכטן די דאָזיקע סטאַטוע, וואָס עטעמט מיט אַזוי פיל שיינ־קייט, האָבן מיר דאָס געפיל, אַז זי איז דער עיקר געפורעמט געוואָרן ווי אַן אַלעגאָריש פיגור און נישט ווי אַ ווערק פון שנאה.

---

1) די היינטיקע סינאַגאָגע־סטאַטוע אין ריימס איז פון 18־טן י״ה און די פון שטראַס־בורג איז געטוישט געוואָרן אין יאָר 1907.

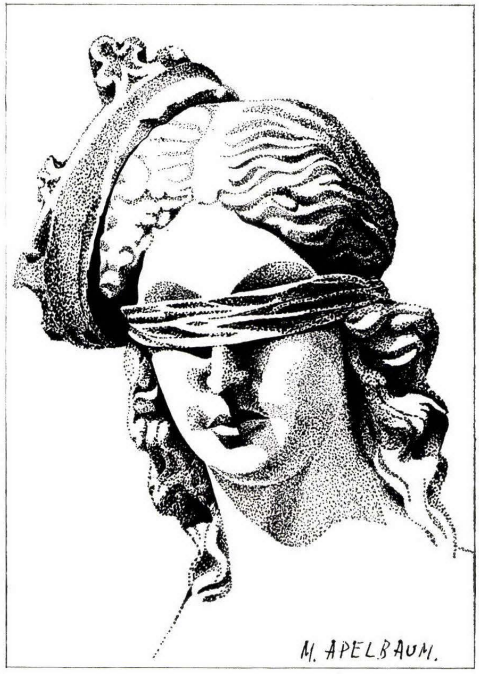
קלישע נומער 21

(Etudes Augustiniennes)

די יידן פאַרשטעלן זיך אויערן און מיילער.

קלישע נומער 22

די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין ריימס. (צייכענונג פון מאָריס אַפּעלבוים).

אַזוי אויך איבערראַשט אונדז ממש מיט איר דראַמאַטישער שיינקייט די „סינאַגאָגע", וועלכע מיר זעען אויף דער מויער פון דער שטראַסבורגער קאַטעדראַלע. אוודאי דערשיינט זי דאָ מיט אַלע אירע סימבאָלן, און אויב אין ריימס זעען מיר אויפן קאָפּ פון דער סטאַטוע אַ קרוין, וואָס האַלט ביים אַראָפּפאַלן, זעען מיר שוין דאָס אויך נישט אין דער סטאַטוע פון שטראַסבורג; נישט קיין קרוין און נישט קיין שלאַנג. מיר ווערן אויך דאָ פאַרכאַפּט פון דער שיינקייט פון דער סטאַטוע. זי איז פונקט ווי די ריימסער סטאַטוע זייער ווייט פון דער קאָנצעפּציע וועלכע מיר זעען אין פאַריז. (קלישע נום. 23). 1)

איז ווי מיר זעען עס, האָט מען טראָץ דעם כסדר הערשנדיקן אַנטיסעמיטיזם אין עלזאַס, נישט געהאַט דעם אינטערעס צוריקצושטעלן די אַראָפּגעפאַלענע (?) קרוין.

די קריסטלעכע לערע, אַנשטויסנדיק זיך אין די ערשטע יאָרהונדערטער פון איר אויפקום, אויף דער יידישער „איינגעשפּאַרטקייט" און ווידערשטאַנד, איז פון מאָל צו מאָל געוואָרן אַלץ ברוגזער אויף אונדז. צו ביסלעך איז דער ברוגז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שווערער שנאה, וואָס האָט געהאַלטן אין איין פאַרטיפן דעם אָפּגרונט צווישן די צוויי וועלטן און וואָס האָט מיטן אָנהייב פון די קריַיץ־מלחמות דערפירט צו די שוידערלעכסטע פאַרפאָלגונגען און בלוטיקע שחיטות פון אונדזער פאָלק. צוליב דער דאָזיקער שנאה, איז דאָס באַווייזן זיך פון די סטאַטועס, די „באַזיגטע סינאַגאָגע" און „טריומפירנדיקע קירכע" אויפּגענומען געוואָרן דורך די פאַנאַטיזירטע קריסטלעכע מאַסן מיט גרויס באַגייסטערונג.

דער רענעסאַנס וואָס האָט אין 16־טן י״ה אַריינגעברענגט אַ נייעם אָטעם אין איראָפּע און אויך אין דער קריסטלעכער קירכע, האָט לסוף אָפּגעשוואַכט די שוידערלעכע אַנטי־יידישקייט און דאָס האָט ווארשיינלעך גורם געווען דערצו, אַז די צוליב אַלטקייט פאַרשוווונדענע סטאַטועס פון דער „סינאַגאָגע" אויף אַ ריי קירכעס וועלכע מיר האָבן פריער דערמאָנט, זאָלן מער נישט צוריקגעשטעלט ווערן.

און מיר פרעגן:

פאַר וואָס זענען די צוויי סינאַגאָגע־סטאַטועס פון ריימס און שטראַסבורג אויסגעפירט געוואָרן אַזוי שיין? וואָס פאַר אַ געפילן האָבן אינספּירירט די קינסטלער, וואָס האָבן זיי געפורעמט?

---

1) לויט דעם היסטאָריקער פאָול הילדענפינגער זאָל זיך בייַ די פיס פון דער שטראַסבורגער „סינאַגאָגע"־סטאַטוע אויך האָבן געפונען אַ קרוין וואָס איז, ווי ער ברענגט עס, פאַרשוונדן אין 17־טן י״ה.

קלישע נומער 23

די סינאַגאָג־סטאַטוע אין שטראַסבורג.

דעם ביז גאָר אינטערעסאַנטן ענטפער אויף דער פראַגע געפינען מיר, גלויב איך, בייַ אַ היסטאָריקער פון דער שטראַסבורגער קאָטעדראַלע, אין זיינעם אַ רעפעראַט אין וועלכן ער האָט די דאָזיקע שיינקייט דערקלערט מיט פאָלגנדיקע ווערטער:

„די קריסטלעכע רעליגיע קומט דאָך אַרויס פון דער יידישער, דערפאַר די שיינקייט פון דער „סינאַגאָגע־סטאָטוע". 1)

דער דאָזיקער ביז גאָר אינטערעסאַנט־אויסגעדריקטער געדאַנק, וואָס זאָל האָבן באַווירקט די קינסטלער פון שטראַסבורג און מסתמא אויך פון ריימס און פון אַנדערע ערטער, איז זיכער נישט געווען די אידעע פון אַמאָליקן מחבר פון דער פאַריזער סטאָטוע, וועלכע וויאָלע־לע־דיק האָט פרובירט רעסטאַווירירן, געבנ־דיק איר דעם כאַראַקטער, וואָס מיר זעען היינט צו טאָג.

עס וועט פאַר אונדז אויך זיין אינטערעסאַנט זיך אָפצושטעלן אַ מאָמענט אויף די פאַראַנענע אַנדערע סטאָטועס פון די „סינאַגאָגעס".

מיר וועלן דאָ דערמאָנען די „סינאַגאָגע"־סטאָטוע פון מעץ, וואָס דערשיינט פאַר אונדז מיט אַ באַנד אויף די אויגן, צעבראָכענעם פאָן־שטעקן און אַראָפּפאַלנ־דיקער האַנט מיט די טאָוולען. זי עטעמט נישט מיט קיין שנאה און נישט מיט וועלכער ס׳איז אַנדערער ליידנשאַפט. זי איז דאָ אַוועקגעשטעלט געווארן, ווייל אין יענע ווייטע טעג איז עס געווען אין גוטן טאָן, אַז אַזאַ סטאָטוע זאָל זיך געפינען אויף דער מויער פון אַ גרויסער קאָטעדראַלע. (קלישע נום. 24).

גאַנץ אַנדערש דערשיינען פֿאַר אונדז די צוויי לעצטע „סינאַגאָגע"־סטאָטועס וועלכע געפינען זיך אין דייטשלאַנד; דאָ דערוואַרט אונדז אפילו אַ באַשטימטער סיורפּריז:

טראָץ דעם וואָס די סינאַגאָגע־סטאָטוע פון פרייבורג איז דורך דעם סקולפּטאָר אַרויסגעפירט געווארן מיט אַ גאַנץ באַנאַלן געזיכטס־אויסדרוק און זי עטעמט נישט מיט קיין קינסטלערישן כוח, דערשיינט זי אָבער פאַר אונדז, מיט אַ קרוין אויף איר קאָפּ, טאָקע אַ צעבראָכענער סצעפּטער, טאָקע אַ באַנד אויף די אויגן; די אַראָפּפאַלנדיקע האַנט האָלט דאָ נישט קיין טאָוולען נאָר אַ ספר, אָבער פאַרט דערשיינט זי פאַר אונדז ווי אַ קעניגין! (קלישע נום. 25).

וואָס שייך די סינאַגאָגע־סטאָטוע פון באַמבערג, זעען מיר זי אויך מיט די

---

1) רעפעראַט פון אַנדרע פישער אד״ט „דער סוד פון דער שטראַסבורגער קאָטעדראַלע", געהאַלטן אין פּאַריז, דעם 13־טן מערץ 1963 און איבערגעחזרט פינף אָוונטן נאָך אַנאַנד. דאָ איז אינטערעסאַנט צו דערציילן, אַז אין דעם אָפּגעדרוקטן טעקסט פון זעלבן רעפעראַט, פעלן די אויבן־ציטירטע ווערטער...

קלישע נומער 24

די סינאַגאָג־סטאַטוע אין מעץ. (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

קלישע נומער 25

די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין פרייבורג. (פאָטאָ: י. קאָרנהענדלער).

זעלבע סימבאָלן פון איר באַזיגטקייט, אָבער טראָץ איר מצב האָט דער אומ־באַקאַנטער קינסטלער זי געוויזן אַ שטאָלצע און אַ... שמייכלענדיקע, יאָ, אַ שמייכ־לענדיקע און מיר האָבן דאָס געפיל, ווי זי וואָלט געוועדט צו אונדז:

„כ׳האָלט מיך נישט פֿאַר באַזיגט. די מיליאָנען מאָסן אַרום אייך זענען ווייט נישט קיין באַווייז, אַז איר פֿאַרמאָגט דעם אמת.“ (קלישע 26 און 27).

סאַראַ מערקווערדיקע „באַזיגטע סינאַגאָגע“ וואָס שמייכלט!

וואָס פֿאַר אַ מהלך עס טיילט אָפּ די סטאַטוע פון פרייבורג און באַמבערג פון דער, וואָס איז אין פֿאַרגאַנגענעם י״ה אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף דער מויער פון דער פּאַריזער נאָטרע־דאָם!

מיר האָבן זיך דאָ אָפּגעשטעלט אויף אַלע סינאַגאָגע־סטאַטועס וועלכע זענען אונדז באַקאַנט (ס׳איז אפשר נישט אויסגעשלאָסן אַז עס איז נאָך ערגעץ ווו פֿאַראַן אַזאַ אַלעגאָריש פֿאָרל) און מיר האָבן פֿרובירט אָנווייזן אויף דעם, מיט וואָס זיי זענען ענלעך און מיט וואָס זיי אונטערשיידן זיך.

עס זענען באַוווסט אַ ריי קירכעס, וואָס האָבן אויף זייערע מויערן קליינע סאַטירישע שטיין־שניצעריין וואָס חוזקן אָפּ פון יידן. די דאָזיקע ווערק זענען טראָץ זייער אַנטי־יידישקייט פֿאַרבליבן לאָקאַלע קאַריקאַטורן. זיי האָבן נישט געהאַט דעם כוח צו באַווירקן און צו ווערן איבערגענומען דורך אַנדערע קירכעס.1)

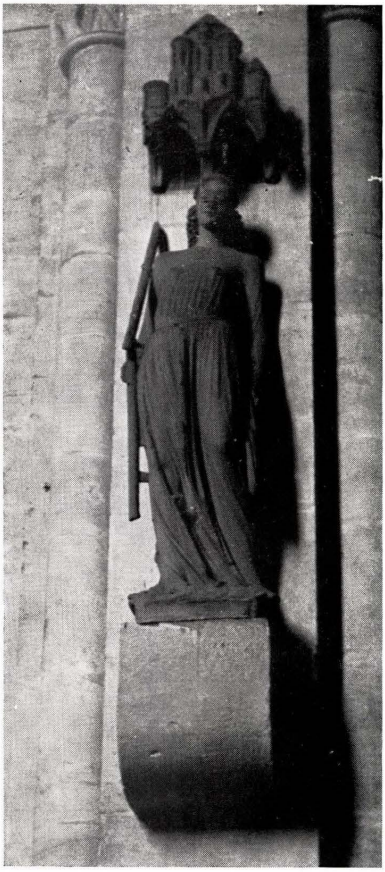
גאַנץ אַנדערש איז עס געשען מיט דער אידעע פון פּאַרל „די באַזיגטע סי־נאַגאָגע“ און „טריומפירנדיקע קירכע“ אויף די מויערן פון די גאָטישע קאַטע־דראַלעס, וואָס זענען אויסגעוואַקסן אין די טעג פון די קריי־צוגן און האָבן געוואָלדיק אויסגענומען ביי די קריסטלעכע מאָסן. פון די קירכע־מויערן האָבן זיי זיך איבערגעטראָגן אויף קירכע־ווינטראָזשן, זיך באַווייזן אין דער מעטאַל־פֿלאַסטיק, אויף האָלץ־ און העלפֿאַנטביין־שניצעריין, ווי אילוסטראַציעס אויף מאָנוסקריפּטן, אין ביכער און אין דער מאָלעריי. 2) עס בלייבט אונדז נאָך צו באַוווּנדערן דעם אומבאַקאַנטן ייד, וואָס האָט אין 13־טן י״ה וועט ס׳האָט זיך אָנגעהויבן צו פֿאַרשפּרייטן דער מאָטיוו פון דער סינאַגאָגע מיט „פֿאַרבונדענע אויגן“, אָפּגעענטפֿערט מיט אַ צייכענונג אויף זיין דייטשן מחזור, ווו ער האָט אַרויסגעפירט פונקט דאָס פֿאַרקערטע: (קלישע נומ. 30) די סינאַגאָגע איז

---

1) אין אופּסאַלאַ (שוועדן), (קלישע נומ. 28) און אין אַערשאָט (בעלגיע), (קלישע נ. 29.

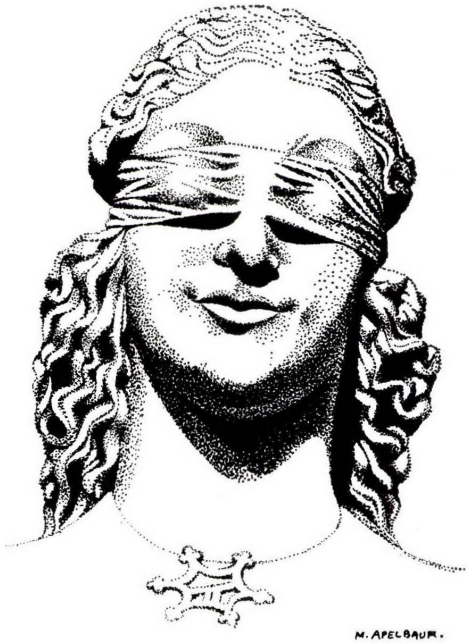
2) לויט בערנאַרד בלומענקראַנץ, זענען פֿאַראַן ביי הונדערט ווערק פון דעם מין.

קלישע נומער 26

די סינאַגאָג־סטאַטוע אין באַמבערג. (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 27

די שמייכלענדיקע סינאַגאָגע־סטאַטוע אין באַמבערג.
(צייכענונג מאַרים אַפּעלבוים).

קלישע נומער 28

(Etudes Augustiniennes)

דער ייד מיטן חזיר — אופסאַלאַ.

קלישע נומער 29

סאַטירישע שטיין־שניצעריין אין אַערשאַט.

קלישע נומער 30

צייכענונג אויף אַ דייטשן מחזור פון 13־טן י״ה.

זעעוודיק און די קירכע, טראָגט טאָקע אַ קרוין, אָבער אויך אַ באַנד אויף אירע אויגן !... 1)

וואָלט עס זיך געהאַנדלט אין אַ מאָטיוו, וואָס איז אַנטשטאַנען נאָר לשם סימבאָלישער דעקאָראַציע אויף די מויערן פון קירכעס, אָן דער גיפטיקייט וועלכע מיר זעען אין פאַריז, וואָלט דער גאַנצער ענין אונדז ווייניקער אינטעראַסירט, אָבער לויט אונדזער טיפער איבערצייגונג איז די אַלעגאָרישע סינאַגאָג־סטאַטוע געבוירן געוואָרן אין רעזולטאַט פון אַ טראַגיש געשעעניש וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט מיט די יידן צום סוף פון 12־טן י״ה און וואָס האָט באַקומען אָט די שוועָרע אַנטי־יידישע אָפּשפּיגלונג אויף די דאָן נאָך גאָר יונגע מויערן פון דער פאַריזער נאָטרע־דאַם און פון דאָנען זיך אַריבערגעטראָגן אין אַנדערע ערטער.

טראָץ דעם וואָס די פאַריזער קירכע געפינט זיך אויף דעם זעקסטן אָרט לויט דער צייט פון לייגן איר גרונט־שטיין, נאָך נואַיאָן, סאַנס, סען־דעניס, סענליס און לאָאָן, זענען אָבער די אויסגערעכנטע שטעט געווען און פאַרבליבן קלייניע ערטער, וועלכע האָבן פונקט ווי היינט, אויך דעמאָלט נישט געשפּילט קיין ווייכטיקע ראָלע, הגם זיי האָבן מיט זייער נייקייט דערוועקט צו זיך אָן אינטערעס. אַנדערש איז עס אָבער געווען מיט דער נאָטרע־דאַם פון פאַריז; דאָס איז דאָך געווען די הויפטשטאָט פון לאַנד, דער מלוכה־צענטער און מען קאָן זאָגן, אַז גלייך פון אירע סאָמע ערשטע יאָרן איז די קירכע שוין געווען דאָס אָרט פון ווייכטיקע געשעעניש. אין יאָר 1185, נישט קיין גאַנצע צוויי צענדלינג יאָר נאָכן לייגן איר גרונטשטיין, האָט שוין דער ירושלימער פאַטריאַרך העראַקליט געראָפן אין אירע יונגע מויערן צום דריטן קריץ־צוג. בכלל איז נישט פאַראָן קיין קירכע אין לאַנד, וואָס זאָל נאָך האָבן אַזאַ רייכע געשיכטע אויף אַלע געביטן פון נאַציאָנאַלן, פאָליטישן און רעליגיעזן לעבן פון פראַנצויזישן פאָלק.

---

1) אומעטום ווו מיר זעען די צוויי סקולפּטור־סטאָטועס, געפינט זיך די „סינאַגאָגע״ תמיד פון רעכטס און די קירכע פון לינקס. דעם דאָזיקן פרינציפ זעען מיר אויך אויף אַ האַלץ־שניצעריי פון אָנהייב 15־טן י״ה וואָס געפינט זיך אין דער קאַטעדראַלע אין ברעמען (קלישע נומ. 31) און אין צוויי אייל־בילדער פון האַנס מעמלינג, פון סוף פון 15־טן י״ה וועלכע געפינען זיך אין שטאָטישן מוזיי פון בריזש. (קלישע נומ. 32). דער דאָזיקער פרינציפ איז מסתמא אָפּגעהיט אויך אין אַנדערע ערטער.

אויף דער צייכענונג געמאַכט פון אומבאַקאַנטן יידן אין זיין דייטשן מחזור, זעען מיר די סימבאָלישע פיגור פון דער קירכע פון רעכטס און די סינאַגאָגע פון לינקס. דער יידישער צייכענער האָט קודם כל געזוכט צו קומען מיט זיין רעפליק, אַז נישט די סינאַגאָגע איז בלינד, נאָר פאַרקערט... די פאַזיציע פון די פיגורן האָט אים וויניקער אינטערעסירט.

(Etudes Augustiniennes)

די סינאַגאָגע און קירכע. ברעמען.

קלישע נומער 32

די סינאַגאָגע און קירכע. (אייגבילדער פון האַנס מעמלינג. בריזש, 15־טער י״ה).

נישט נאָר געהערט די פּאַריזער נאַטערע־דאַם צו די עלטסטע פון די גרויסע גאָטישע קירכעס, נאָר זי האָט אויך מיט איר אַרכיטעקטור און סקולפּטור באַ־ווירקט מערערע קירכעס קלענערע און גרעסערע, אַזוי אין פראַנקרייך גופא ווי אין אויסלאַנד, וואָס האָבן איבערגענומען און טיילווייז קאָפּירט איר סטיל אוּן מערערע סקולפּטורווערק.

אוודאי איז די גרויסע ראָלע און אינפלוס, וואָס ס׳האָט אויסגעאיבט די פּאַריזער נאַטערע־דאַם, נאָך ווייט נישט קיין באַווייז, אַז פון איר איז אַרויס־געקומען די אַלעגאָרישע סטאַטוע „די באַזיגטע סינאַגאָגע״; אָבער אין לאָפּי־דאַרן מוזיי פון דער דער שטראָסבורגער קאַטעדראַלע, ווו עס גיפינט זיך די אַלטע אַריגינעלע סינאַגאָגע־סטאַטוע, האָבן מיר אַ געוויסן טאָג געלייענט שוואַרץ אויף ווייס, די אָנגעגעבענע אונטערשריפט, אַז די סטאַטוע איז „באַווירקט פון פּאַריז. 1277 — 1300״!

צי איז עס נישט זייער אינטערעסאַנט?

אוּן איז עס נישט קיין גענוג וויכטיקע באַשטעטיקונג, וואָס ווייזט פון וואַנען אוּן ווו ס׳האָט זיך באַווייזן דער ערשטער סקולפּטור־מאָטיוו פון דער „באַזיג־טער שול״?

די גרויסע קאַטעדראַלע פון שטראָסבורג וואָס איז אַזוי רענאָמירט אין דער וועלט מיט אירע קונסט־ווערק און רייכער גאַלעריע פון סטאַטועס, האָט דעם מאָטיוו פון איר אייגענער, ביז גאָר אינטערעסאַנטער סינאַגאָגע־סטאַטוע, די סאַמע אינטערעסאַנטסטע אוּן אינדרוקספולע סקולפּטור פון פראַנקרייך, גאָר געוּנומען פון פּאַריז!

אוּן אויב אַזוי, צי איז עס דען געווען אַנדערש מיט די פּאַראַנענע אַנדערע סטאַטועס פון דעם מין? אין ריימס, מעץ, פרייבורג אָדער באַמבערג, וואָס אַלע האָבן זיי דעם זעלבן פרינציפ אוּן די זעלבע סימבאָלן?

וואָס איז עס אַלזאָ געווען פאַר אַ געשעניש, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין פּאַריז, וואָס זאָל לויט אונדזער מיינונג, האָבן דערפירט צום אויפקום פון דעם אַלעגאָרישן פּאַרל אויף דער מויער פון דער נאַטערע־דאַם?

מיר וועלן פרובירן אַ בליק טאָן אין 12־טן י״ה וועג מען האָט אָנגעהויבן צו בויען די פּאַריזער קאַטעדראַלע, כדי צו זען ווי עס האָט זיך אין יענע טעג געלעבט די יידן אין פראַנקרייך אוּן אין פּאַריז.

אָט ווי עס שילדערט יענע צייט שמעון דובנאָוו:

„צווישן די מאָטיוון פאַר שנאה צו יידן האָבן אין יענער תקופה פאַרשטייט זיך די רעליגיעזע מאָטיוון פאַרנומען דעם ערשטן אָרט, מחמת אַלע געזעל־

שאַפּטלעכע באַציאונגען אין יענער צייט זענען געווען רעליגיעז באַפּארבט. די אויפֿרעגונג פון די גייסטער וואָס האָבן אַרויסגערופן די קריַיג־צוגן און דער רעליגיעזער פּאַנאַטיזם וואָס האָט אַרומגעכאַפּט גאַנצע שיכטן פון דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג האָט אַוועקגעשטעלט די יידן אַזוי ווי אויף אַ וווּלקאַן. די יידן האָבן געמוזט תמיד ציטערן. איטלעכער אויסברוך פון רעליגיעזע ליידנ־שאַפטן האָט זיי געקאָנט ברענגען אומקום און חורבן. די פאָלקס־פּאַנטאַזיע האָט זיך געשפּייזט מיט כלערליי אומגעלומפּערטע קלאַנגען, וואָס האָבן געשיל־דערט יידן ווי די שרעקלעכסטע באַשעפענישן. גראָד אין יענער צייט האָט זיך צו ערשט פאַרשפּרייט אין אייראָפּע יענער מיאוסער בילבול, וואָס איז זינט דע־מאָלט, געוואָרן איינס פון די שרעקלעכסטע געצייג אין די הענט פון די שונאים פון יידישן פאָלק. פאַרצייטנס, אין דער רוימישער אימפּעריע, האָבן די אַלטע רוימער אויסגעטראַכט אַ בילבול אויף די ערשטע קריסטן, אַז זיי זאָלן כלומרשט כאַפּן געצנדינער און קוילענען זיי באַהאַלטענערהייט, כדי נוצן זייער בלוט ביי דער קאָמוניע — און איצט האָבן די קינדס־קינדער פון יענע קריסטן אַרויס־געשטעלט אַן ערך אַזאַ בילבול קעגן יידן. עס האָט צווישן פאָלק געמוען אַרומ־גיין אַ קלאַנג, מען ווייסט נישט פון וואַנען, אַז יידן הרגענען בשתיקה קריסטן, בפרט פאַר פּסח און חזרן איבער דעם טויטאַקט פון קרייצונג, צום אַנדענק אין דער קרייצונג פון קריסטוסן (שפּעטער האָט נאָך די לעגענדע צוגעגעבן, אַז יידן נוצן קריסטלעך בלוט צו דער פּסחדיקער סעודה). פסיכאָלאָגיש לאָזט זיך דער אויפקום פון אַזעלכע בילבולים דערקלערן דערמיט, וואָס דער המון, פאַרשיכורט דורך די בלוטיקע מעשים פון די קרייצפאָרערס, האָבן געמוזט האָבן אַ תירוץ צו פאַרענטפערן די רציחות און אַרויסשטעלן זיי, ווי אַ שטראָף וואָס עס קומט די יידן פאַר די פאַרברעכנס וואָס זיי טוען כלומרשט אָפּ.״

״דאָס יאָר 1171 איז פאַר אייראָפּע דאָס אַנהייב־יאָר פון עלילת־דם, פון דעם ״בלוט־בילבול״ וואָס פאַרסמט דעם גייסט און געוויסן פון די פינצטערע קריסטלעכע מאַסן ביז היינט צו טאָג. אין יענער צייט האָבן אין פאַרשידענע ערטער אין פראַנקרייך זיך געגנומען פאַרשפּרייטן קלאַנגען וועגן דעם, אַז עס זענען געפונען געוואָרן קריסטלעכע הרוגים, פאַרפיניקטע דורך יידן. מען האָט דערציילט, אַז דער גוף פון איינעם פון אַזעלכע כלומרשטע מאַרטירער, וועלכן מען האָט באַגראָבן נעבן אַ פאַריזער קירך, האָט באַווייזן מופתים. אויף אָט דעם יסוד פון אייראָפּעניש איז אויסגעוואַקסן די שרעקלעכע טראַגעדיע פון יאָר 1171.״

אין זעלבן יאָר 1171 וועט מען איז שוין אַנגעאַנגען במשך פון אַכט יאָר צייט מיטן בוי פון דער פאַריזער נאַטרע־דאַם, האָט זיך אין בלואַ אָפּגעשפּילט

די טראָגעדיע פון פאַרברענען 38 יידישע נפשות, באַשולדיקטע אין האָבן כלומרשט דערהרגעט אַ קריסטלעך ייִנגל צוליב ריטועלע טעמים.

דאָס אַלץ איז געשען אונטער דער הערשאַפט פון מלך לואי דעם זיבעטן וואָס האָט אַ סך געשטיצט דאָס בויען פון דער קאַטעדראַלע און וועלכער האָט פיל־ווייניק, אויף וויפל ס׳איז נאָר געווען אָפהענגיק פון אים, פרובירט באַשיצן די יידן פון זיין קעניגרייך.

אָבער אין יאָר 1180 פאַרנעמט דעם פראַנצויזישן טראָן דער פופצן יעריקער פיליפּ אויגוסט, אַ פריצייטיק רייפער בחור פול מיט שנאה צו די יידן, וועגן וועלכע מען האָט אים אָנדערצייטלט שוידערלעכע זאַכן. די יידן דערפילן די ענ־ דערונג אויף אַ גאָר שווערן אופן. דער יונגער קעניג וואָס וואַרפט זיך מיט אַ סך ברען צו דער מלוכה־אָנפירונג, נייטיקט זיך אין געלט, אין אַ סך געלט. מען האָט אים דערציילט, אַז יידן זענען רייך און אין יאָר 1181 פאַראַרדנט ער דאָס אַרעסטירן אין אַ שבתדיקן טאָג אַלע רייכע יידן און ער באַפרייט זיי ערשט דאָן, ווען זיי צאָלן אים אין אַ גרויסע געלט־סומע אין זילבער. קורץ דערנאָך אָנולירט ער אָלע חובות וואָס קריסטן זענען שולדיק צו יידן, אייגנאַ־ סירנדיק פון די צופרידענע בעלי־חובות אין פינפטל פון דער סומע לטובת דער מלוכה־קאַסע. אין יאָר 1182 פאַראַרדנט ער, אַז אַלע יידן מוזן פאַרלאָזן זיין מדינה; ער קאָנפיסקירט דאָן דאָס גאַנצע אומבאַוועגלעכע יידישע פאַר־ מעגן: זייערע הייזער, פעלדער, וויינגערטנער און אויך... די יידישע שולן, וואָס איינע פון זיי האָט מען אין פּאַריז, אין יאָר 1183, ביי אַ גרויסער צערעמאָניע, פאַרוואַנדלט אין אַ קירכע, געווידמעט דער הייליקער מאַדעלענע, (מרים פון מגדלה).

קאָן מען זיך פאַרשטעלן דעם איינדרוק אויף דער פאַריזער באַפעלקערונג פון אַזאַ געשעעניש, וואָס האָט זיך אָפּגעשפילט מיט די יידן צום סאַמע ערשטן מאָל! מען האָט זיי אַרויסגעטריבן פון לאַנד; אַ תל געמאַכט פון זייערע היימען; צעבראָכן זייערע עקאָנאָמישע פאָזיציעס; קאָנפיסקירט די געלטער, וועלכע מען איז זיי געקומען; צוגענומען זייערע אומבאַוועגלעכע גיטער, אפילו אויך זייערע סינאַגאָגעס און איינע פון זיי האָט מען פאַרוואַנדלט אין אַ קירכע און דווקא אויפן נאָמען פון יענער זינדיקער פרוי, וואָס איז לסוף אַרויף אויף דעם גוטן און פרומען וועג, אויף וועלכן די יידן צוליב זייער בלינדקייט און רשעות ווילן אויף קיין פאַל נישט אַרויפגיין.

אַ פולשטענדיקער, טאָטאַלער זיג איבער די שוידערלעכע און אַזוי שווער פאַרזינדיקטע יידן!

דאָ איז ווייכטיק צו דערמאָנען די טעאָלאָגישע באַהויפטונגען וואָס האָבן זיך כסדר געמערט ביים קריסטנטום אין זייערע טענות צו די איינגעשפּאַרטע יידן פאַרן נישט וועלן אַנערקענען די געטלעכקייט פון ישו הנוצרי, וועמענס קומען אויף דער וועלט, איז לויט דער קריסטלעכער לערע, אַנגעזאָגט געוואָרן אין תנ"ך גופא.

די דאָזיקע פון מאָל צו מאָל אַלץ שטאַרקערע פירוואַרפן האָבן לאַנגזאַם דערפירט דערצו, אַז אין 10-טן י"ה איז שוין דער אויסדרוק „יידנטום" פאַר־ביטן געוואָרן אין די קריסטלעך־טעאָלאָגישע שריפטן און דרשות דורכן טערמין „די סינאַגאָגע", וואָס האָט אָנגעהויבן באַגלייט צו ווערן מיט אַ געוואַלדיקער קאַריקאַטור־איקאַנאָגראַפיע, אין וועלכער די שול (די יידן פאַרשטייט זיך) איז אַרויסגעפירט געוואָרן אין דער פאָרעם פון אַ פיגור, וואָס רייט אויף אַן אייזל, אַן אָנדייט אויף דער יידישער עקשנות, וואָס האָט לסוף דערפירט צו בלינדקייט.. די סינאַגאָגע איז אויך אַרויסגעפירט געוואָרן מיט אַ מעסער אין האַנט, אַ רמז אויף איר געפערלעכקייט, וואָס האָט עוואָלואירט צו דער בייזער שלאַנג אא"וו.

דאָס מאָל האָט זיך עס דאָך נישט געהאַנדלט אין אַ סימבאָליש־בלינדער שול וויי מען האָט עס געזען אין די פרימיטיוע צייכענונגען וואָס האָבן אָנגעהויבן צו אילוסטרירן קריסטלעך־טעאָלאָגישע מאָנוסקריפטן נאָר אין אַ פאַקטיש „באַ־זיגטער" סינאַגאָגע. מען דאַרף אויך אַ טראָכט טאָן וועגן טאָג, ווען עס איז פאַר־געקומען די פייערלעכע צערעמאָניע פון פאַרוואַנדלען די שול אין אַ קירכע; מיר האָבן דורכויס אַלע רעכט צו טראָכטן, אַז דאָס איז געשען ביי אַ גאָר הייַ־טערער שטימונג פון די אויפגעהעצטע מאַסן, מיט דרשות פול מיט שנאה צו די פּערפידע יידן, וואָס האָבן דערהרגעט גאָט, וואָס הרגענען קריסטלעכע קינ־דער, קרייצן זיי און נוצן זייער בלוט. מען האָט אָן ספק געהערט דרשות וועגן די יידן וועלכע זענען נישט דעם קריסטלעכן אמת, זענען בלינד און געפערלעך וויי די שלאַנגען... 1)

איז עס נישט געווען אַ ענוג וויכטיק געשענעניש, וואָס זאָל אַרויסרופן די אידעע פון אַ פאַרל־סטאָטוע „די טריומפירנדיקע קירכע" און „באַזיגטע סינא־גאָגע" אויף די מויערן פון דער זיך בויענדיקער נאָטרע־דאָם? אַן אידעע וואָס איז אין די טעג פון די אָנגייענדיקע קרייצוגן שוין געווען ביז גאָר רייף אוו

1) ס'איז אויפגעהיט געוואָרן אַ קעניגלעכער אַקט פון יאָר 1183 וואָס דערלויבט דעם בישאָף פון פאַריז צו פאַרוואַנדלען אַ פאַריזער סינאַגאָגע אין אַ קירכע. דאָס איז אָבער נישט געווען די אייגנטיקע געטויפטע שול. אַ חוץ אין פאַריז זענען געווען נאָך יידישע שולן וועלכע מען האָט דאַן פאַרוואַנדלט אין קירכעס, נאָר וועגן וועלכע מיר האָבן נישט קיין ענויע ידיעות.

וואָס האָט גלייך דערנאָך באַקומען איר רעאַליזירונג אויף די מויערן פון אַנדערע גאָטישע קירכעס, וועלכע מען האָט דאַן געבויט איבערן לאַנד.

צווייפלען מיר נישט, אַז די פיגורן פון דער „טריומפירנדיקער קירכע" און „באַזיגטער שול" זענען אויסגעפֿאַרטיקט געווארן קורץ נאָך די נאָר וואָס דער־ציילטע אַנטי־יידישע געשעענישן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפילט אין פּאַריז צווישן די יאָרן 1181 און 1183 און אַז די סטאָטועס האָבן זיך שוין באַוויזן אויף דער מויער פון דער נאָטרע־דאָם סוף פון 12־טן י״ה.

אוודאי קאָן מען זיך נישט צו פיל באַזירן אויף דער געניקייט און ריכ־טיקייט פון די אַלע אָנגעגעבענע דאָטעס וועלכע מיר טרעפן אָן אין שייכות מיט דעם בוי און אויספֿאַרטיקונג פון דער קירכע. דער הויפּט־היסטאָריקער פון דער פּאַריזער נאָטרע־דאָם, דער אַקאַדעמיקער מאַרסעל אָבער, שרייבט:

„דער אָפּשטאָם פון דער פּאַריזער קאָטעדראַלע איז טראָץ די שוין פּוב־ליצירטע וויכטיקע אַרבעטן נאָך זייער נישט קלאָר."

ס׳איז באַווּסט אַז אין יאָר 1165, צווישן יאָר נאָכן האָבן געלייגט דעם גרונט־שטיין פון דער קירכע, האָבן שוין קינסטלער אָנגעהויבן פורעמען אַ ריי סקולפּ־טורווערק פאַר די דריי נאָך נישט עקסיסטירנדיקע פּאָרטאַלן פון הויפּטפאַסאַד. פאַראַן אויך מקורים וועלכע באַהויפּטן, אַז די סקולפּטור־אַרבעטן פאַר די זעלבע פּאָרטאַלן האָט מען שוין אָנגעהויבן צו פורעמען אין יאָר 1160, ד״ה דריי יאָר פאַרן לייגן דעם גרונטשטיין פון דעם בנין.

עס וועלט אויך אָנגעגעבן אַז דעם מערב־פאַסאַד פון דער קירכע האָט מען אָנגעהויבן בויען אין יאָר 1200, אָבער אויף געוויסע פּלענער פון דער קאָטעד־ראַלע, וואָס גיבן אָן די יאָרן, וועלן יעדע טייל איז געבויט געווארן, זענען מיר, אַז דאָס בויען פון פאַסאַד האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1180. יעדנפאַלס זענען אַלע היסטאָריקער פון דער נאָטרע־דאָם מסכים, אַז אין יאָר 1208 איז דער פאַסאַד כמעט שוין געווען אַרויפגעצויגן ביז צו דער גאַלעריע פון די מלכים און אַז די סקולפטאָרן זענען שוין דאָן געווען פאַרנומען מיט דעקאָרירן די פּאָרטאַלן, פאַר וועלכע א ריי וועלק איז שוין פון זייער לאַנג געווען געפורעמט און געוואָרט גרייט צו פאַרנעמען די פאַר זיי באַשטימטע ערטער. מיר האָבן אַ רעכט אויך צו טראַכטן אַז די „סינאַגאָגע"־סטאָטוע האָט זיך באַוויזן אויף דער מויער פון פאַסאַד נאָך פאַרן סוף פון 12־טן י״ה.

לאָמיר אין דעם מאָמענט געדענקען, אַז דאָס מאָל האָט זיך עס געהאַנדלט אין אַ וועדעט־סטאָטוע, אינעם טריומף פון דער קירכע איבער דעם פאַרהאַסטן יידנטום און אַז דאָס אַרויפשטעלן די סטאָטוע אויף דער מויער פון דער קירכע

איז נישט געווען קיין ענין, וואָס מען דויערן, וואָס האָט צייט... די סטאַטוע האָט אינטריגירט... זי האָט אויך געגעבן אַ באַשטימטע קאָמפענסאַציע פאַר די ביטערע ידיעות, וואָס זענען געקומען פון די קריין־אַרמייען וועגן זייערע שוועריקייטן אין פאַלעסטינע, וועגן די עפּידעמיעס און מפּלות. זי איז אפשר טאַקע געווען פון צווישן די סאַמע ערשטע סקולפּטורן, וואָס האָבן זיך באַוויזן אויפן פאַסאַד פון דער קירכע.

עס האָט אויך געקאָסט זיין נאָך אַ סיבה אויף צו איילן זיך מיטן אַרויפּשטעלן די צוויי סטאַטועס: אין יאָר 1198 האָט פיליפּ־אויגוסט צוליב געלט און פאַר געלט צוריק אַרייngעלאָזט די יידן אין לאַנד אַריין. דאָס מאָל, שווער באַרויבטע, פאַרווייטיקטע און פאַרשעמטע האָבן זיי געזען זייער גרויסע פאַריזער שול אַ געטויפּטע אלס אַ קירכע און זייער מעגלעך, אז זיי האָבן שוין געזען די אַרויפּגעשטעלטע צוויי אלעגאָרישע סטאַטועס אויף דער מויער פון דער זיך בויענדיקער קאַטעדראַלע.1)

אויף די מויערן פון דער נאָטרע־דאָם זענען מיר נישט נאָר תנ"כישע און עוואַנגעלישע סטאַטועס, נאָר אויך אַזעלכע סקולפּטוורווערק וואָס האָבן אַ פּראַנצויזיש־נאַציאָנאַלן און דער עיקר, אַ פאַריזער געשיכטלעכן באַדייט!

אַזוי למשל זענען מיר אויף די מויערן פון דער קירכע סטאַטועס וואָס סימבאַליזירן דעם בישאָף מאָריס סילי, דעם איניציאַטאָר און בויער פון דער נאָטרע־דאָם אין די ערשטע 33 יאָר זינט איר גרינדונג. מיר זענען די סטאַטועס פון די קעניגן לואי דעם 7־טן און פיליפּ־אויגוסט, אונטער וועמענס הערשאַפט די קירכע איז געבויט געווארן די ערשטע זעכציק יאָר און וועלכע האָבן זי מאַטעריעל געשטיצט, די לעגענדאַרע פיגור פון דעם סען דיאָניס (סען דעני) וועמען די רוימער זאָלן האָבן אומגעבראַכט אין פאַריז פאַר זיין פראָפאַגאַנדירן דאָס קריסטנטום, די סקולפּטור פון דער סענט זשענעוויעוע, דער באַשיצערין פון דער שטאָט פאַריז און אפילו אַ סטאַטוע פון אַ גוויסן סען מאַרסעל, וואָס זאָל, ווי די לעגענדע דערציילט עס, האָבן באַפרייט די שטאָט פון עפּעס אַ חיה־רעה וואָס האָט זיך דאָ באַוויזן און טעראָריזירט די פאַריזער איינווינער.

אַזוי אַרום איז די קירכע נישט נאָר אַ מאָנומענט, וואָס דערציילט אויס־

---

1) די געטויפּטע שול האָט זיך געפונען אין דער היינטיקער רי דע לאַ סיטע, וואָס איז ביז 1182 געווען דער פאַריזער יידן־צענטער.

די קירכע סענט מאַדעלענע האָט עקסיסטירט ביז צו דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. נאָך דעם פונאַנדערוואַרפן דעם שוין זייער אַלטן בנין, האָט מען אויף דעם אָרט געשאַפן אַ פּאַסאַזש דע לאַ מאַדעלען און זינט 1868 געפינט זיך אויף דעם אָרט דאָס פאַריזער שפּיטאָל „האָטעל דיע". (קלישע נומ. 33).

קלישע נומער 33

רי דע לאַ סיטע און דאָס שפיטאָל „האָטעל דיע". (פאָטאָ: יח. קאָרנהענדלער).

שליסלעך וועגן דער קריסטלעכער רעליגיע, תנ"ך און עוואַנגעליע, נאָר אויך וועגן דער געשיכטע פון פאַריז און נישט סתם אין דער וועלט אַריין רופט אויס אַ היסטאָריקער פון דער שטאָט:

„זי איז אין גאַנצן פאַריזעריש".

נישט נאָר שליסן מיר זיך אָן אין דעם דאָזיקן אויסרוף, נאָר מיר וועלן אויך צוגעבן, אַז די נאָטרע־דאַם איז פאַריזעריש אפילו לויט איר יידישער געשיכטע: מיר מיינען, אַז דאָס באַווייזן זיך אויף אירע מויערן פון די פיגורן פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע" און „טריומפירנדיקער קירכע" איז אויך געקומען ווי אַ רעזולטאַט פון די פריער דערציילטע אַנטי־יידישע געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפילט אין די יאָרן 1181 — 1183, פאַריז איז דאָן געווען דער גרעסטער יידישער צענטער אין דער מלוכה.

קריסטלעכע קוועלן באַהויפטן, אַז אין יענע טעג האָט האַלב פאַריז געהערט צו יידן. אַזאַ מיינונג איז אפשר איבערגעטריבן, יעדנפאַלס געשיכטלעך נישט באַווײַזן; 1) דאָס זאָגט אָבער עדות, אַז יידן האָבן דאָ געהאַט אַ סך פאַרמעגנס, אַז דער רושם פון די פאַרגעקומענע אַנטי־יידישע געזעצן אין לאַנד, איז אין יענע טעג פון רעליגיעזן פאַנאַטיזם און שנאה צו יידן געווען געוואַלדיק גרויס און האָט גורם געווען צו דער אַנטשטייאונג פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע", ווי אַן אָפּשפיגלונג פון די געשעענישן.

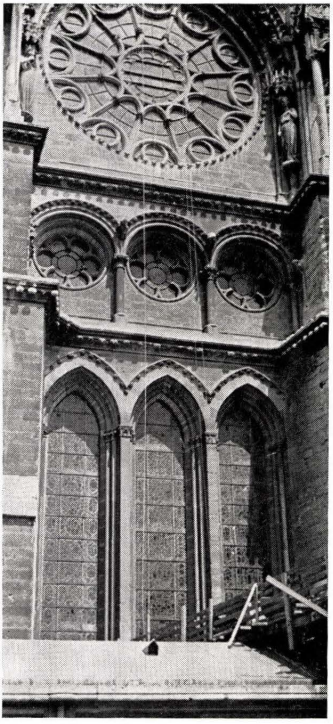
אַז דער מאָטיוו פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע" און „טריומפירנדיקער קירכע" איז געקומען פון פאַריז, אין דעם איבערצייגט אונדז אפילו אויך דאָס בכבודיקע אָרט, וואָס דער מאָטיוו האָט באַקומען אויף דער מויער פון דער נאָטרע־דאַם, ביים סאַמע הויפטטויער פון דער קאַטעדראַלע, וואָס ציט גלייך די אויפמערקזאַמקייט פון איטלעכן, בעת מחוץ פאַריז, איז עס וויט נישט אַזוי.

ס׳איז גענוג אַנצוווייזן, אַז אין ריימס געפינען זיך די צווי אַלטגאָרישע סטאָטועס אויף אַ זייטיקער מויער און דערצו זענען זיי אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף אַזאַ הייך (ביי אַ צוואַנציק מעטער) אַז קיינער זעט זיי אפילו נישט און די באַזוכער פון דער קאַטעדראַלע וויסן אפילו נישט וועגן דער עקסיסטענץ פון אַזאַ פאַרל.. (קלישע נ. 34).

---

1) צוליב די פאַרשידענע קלאַגגען, וואָס האָבן אין יענער צייט צירקולירט איבערן לאַנד וועגן דער שעדלעכקייט און געפערלעכקייט פון די יידן, וועגן זייערע פאַרברעכנס קעגן די קריסטן, לייענען מיר ביי אַ פאַריזער היסטאָריקער פון 18־טן י״ה דעם גלח לעבעף, אַז: „מען דאַרף קודם כל וויסן, אַז די יידן האָבן אין די אַנהייבטעג פון פיליפּ־אויגוסטס הער־שאַפט, פאַרדינט צו ווערן אַרויסגעטריבן פון קעניגרייך."

קלישע נומער 34

דִי סינאַגאָגע־סטאַטוע אין ריימס, אויבן רעכטס. פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

אויך אין שטראַסבורג געפינט זיך די סינאַגאָגע־סטאַטוע ביי אַ זייטיקער טיר און אויב די סקולפטור איז צוליב איר הויך־קינסטלעריש כאַראַקטער זייער באַרימט און ציט צו אַ סך באַזוכער, געשעט עס אָבער דערפאַר, וואָס די „סינאַגאָגע" געפינט זיך ביים אַריינגאַנג צום... באַרימטן זייגער, וואָס די קאָטעדראַלע פאַרמאָגט און וועלכער ציט צו זייער פיל נייגיריקע.

די קירכע האָט שוין געהאַט אַ פריערדיקן א״ג אַסטראָנאָמישן זייגער, וואָס איז דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין 16־טן י״ה, מיט אומגעפער דריי הונדערט יאָר נאָכן באַוויזן זיך פון דער סינאַגאָגע־סטאַטוע. דער היינטיקער זייער איז טערעסאַנטער זייגער פון דער שטראַסבורגער קאָטעדראַלע איז דאָרט אויפגעבויט געוואָרן אין... 19־טן י״ה. (קלישע נום. 35). די אַרכיטעקטן און בויערס פון דער קאָטעדראַלע האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געווסט אַז... דאָס זייטיקע טויער, ווו זיי האָבן אַוועקגעשטעלט די סינאַגאָגע־סטאַטוע, וועט עטלעכע הונדערט יאָר שפעטער דינען אַלס אַן אַריינגאַנג צו עפעס דאָרט אַ זייגער, וועלכן מען וועט דאָ אַוועקשטעלן און וועלכער וועט האָבן אַ גאָר גרויסן דערפאָלג, פון וועלכן עס וועט אויך געניסן די „באַזיגטע סינאַגאָגע"... 1)

אויב אין מעץ געפינט זיך די סטאַטוע פון דער „סינאַגאָגע" ביים סאַמע אַריינגאַנג אין דער קאָטעדראַלע, איז אָבער דאָס טויער אויך אַמאָל געווען אַ זייטיקער דורכגאַנג, אַזוי אַז אויך דאָרט, זענען די צוויי סימבאָלישע פיגורן נישט אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויבן־אַן, ווי מיר זענען עס אין פאַריז.

דאָס אַוועקשטעלן די סינאַגאָגע־סטאַטועס אין ריימס, שטראַסבורג און מעץ אויף זייטיקע ערטער, בעת אין פאַריז האָט מען די סטאַטועס אָפּגעגעבן דעם סאַמע אָנגעזעענסטן אָרט אויפן פאַסאַד, איז אויך אַן אינטערעסאַנטע באַשטעטיקונג וועגן גרויסן אינטערעס, וואָס מען האָט געהאַט אין פאַריז פאַר די צוויי סקולפטורן, אַ פיל גרעסערן אינטערעס ווי אומעטום און וואָס האָט זיך אַן ספק גענומען דערפון, וואָס די סטאַטועס זענען אויפגעקומען און האָבן זיך דאָ באַוויזן צום סאַמע ערשטן מאָל אין גאַנץ „ספּעציעלע" אַדינגונגען.

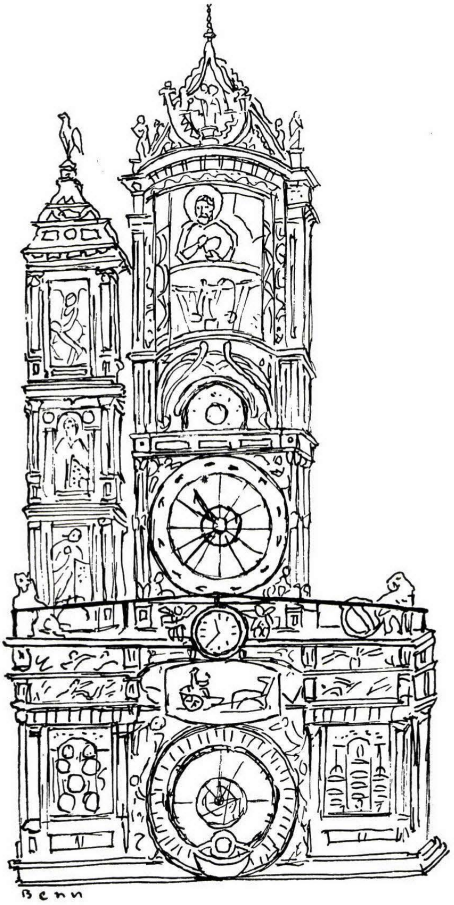
וועלן מיר לסוף פּרובירן אויפקלערן, פאַר וואָס בעתן רעסטאַווירירן די נאָטרע־

---

1) דער דיכטער אַנדרע ספיר, שטאַרק באַווירקט פון זען די שטראַסבורגער „סינאַגאָגע", האָט אין יאָר 1905 געווידמעט דער סטאַטוע אַ הויך־אינטערעסאַנטע פאָעמע, וועלכע הייבט זיך אָן מיט די ווערטער:

„זי האָט זיך צו מיר באַוויזן די נאַכט, אַזוי ווי כ׳האָב זי געזען אויף דעם זייל פון איר קאָטעדראַלע, אַנשפאַרנדיק איר האַנט פון ראַזן שטיין אויף דעם שטעקן פון דער צעברעכענער פאָן, די פּאַרשאָלטענע, מיט איר אַראָפּגעפאַלענעם ספר, מיט איר יונגן קערפּער און גלייכע פאַלדן פון איר צניעותדיקער טוניקע".

קלישע נומער 35

דער קירכע־זייגער אין שטראַסבורג. (צייכענונג פון בען).

דאָס אין פאַרגאַנגענעם י״ה האָט וויאָלע־לע־דיק אַרויסגעבראַכט אַזאַ אַנטי־יידישע סטאַטוע פון דער „באַזיגטער שול״, וואָס האָט נישט קיין שום ענלעכקייט צו אַלע אַנדערע סקולפטורן, וועלכע מיר קענען און אויף וועלכע מיר האָבן זיך פריער אָפגעשטעלט.

מיר האָבן אַרויסגעזאָגט אונדזער צווייפל, אַז דאָס זאָל זיין אַ רעזולטאַט פון וועלכער ס׳איז אַנטיפאַטיע צו אונדזער פאָלק מצד דעם אַרכיטעקט וויאָלע־לע־דיק; מיר האָבן אויך אונטערגעשטראָכן אַז מיר ווייסן נישט און קענען נישט זיין באַציאונג צום יידנטום; אַז ביים רעסטאַווירירן די סינאַגאָגע־סטאַטוע, האָט אָבער זיין פערזענלעך געפיל, אפילו ווען ער וואָלט געווען נישט פריינדלעך געשטימט צו אונדז יידן, זיכער נישט דעצידירט.

אַז ער האָט זיך נישט באַוויזן און זיך נישט אינספירירט מיט קיין פערזענלעכע אַנטי־יידישע סענטימענטן, זעען מיר פון זיין צוגאַנג און אופן צו פאַרשטיין דעם רעסטאַווראַציע־וועג פון דער קירכע.

אָט וואָס מיר לייענען ביי אים אין זיין „פראַיעקט מכוח רעסטאַווירירן די נאַטרע־דאָם״:

„דער קינסטלער דאַרף זיך גופא באַזייטיקן; פאַרגעסן זיינע ליבשאַפטן, זיינע אינסטינקטן, כדי צו שטודירן זיין פראַיעקט, און כדי צוריק צו געפינען און נאָכצוגיין דעם געדאַנק, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אויספירונג פון דעם וועלק וואָס ער וויל רעסטאַווירירן, ווייל אין דעם פאַל האָנדלט זיך עס נישט אין שאַפן קונסט, נאָר אויסשליסלעך אין זיך אונטערוואַרפן דער קונסט פון אן עפאָכע וואָס איז שוין פאַרביי״.

מיר האָבן שוין פריער דערציילט אַז די נאַטרע־דאָם האָט בעת איר אָנטשטייאונג, אויסגעאיבט אַ גאָר גרויסע ווירקונג אויף אָנדערע קירכעס וואָס האָבן נאָכגעטאָן און קאָפירט איר סטיל און אירע סקולפטורווערק. נישט האָבנדיק קיין צייכענונגען פון די צעשטערטע פיגורן און שטיין־שניצערייען פון דער נאַטרע־דאָם האָט וויאָלע־לע־דיק זיי איצט געמוען ביי די פאַרשוינטע קאָטעדראַלעס. ער האָט אָנגעהויבן צוריקצונעמען, ווו ס׳איז נאָר געווען מעגלעך, פון דעם, וואָס די זעלבע קירכעס האָבן פריער גענומען פון פאַריז. דאָס מאָל האָט וויאָלע־לע־דיק קאָפירט מערערע סצענעס און סטאַטועס, כדי ביים רעסטאַווירירן די נאַטרע־דאָם, זאָל ער בלייבן טריי דער עפאָכע, ווען דער מאָנומענט איז געשאַפן געווארן.

ער האָט קאָפירט די אָפּגעהיטענע פיגורן און שניצערייען פון די קירכעס פון אַמיען, ריימס, באַרדאָ, בורזש, לאָאַן א״א. ער האָט דאָרט גענומען דאָס,

וואָס אים האָט געפעלט אין פּאַריז און דאָס קליינע ביסל, וואָס ער האָט נישט געקאָנט קאָפּירן, האָט ער געזוכט אינצוהאַלטן אינעם כאַראַקטער פון יענער עפּאָכע. אפילו די סצענעס מיטן דיאַקר סענט עטיען האָט וויאָלע־לע־דיק רעפּ־טאַווירט לויט קירכעס, וואָס האָבן די זעלבע מאָטיוון און באַרעליעפּן פּריער איבערגענומען פון פּאַריז.

נאָר אויב וויאָלע־לע־דיק האָט זיך באַזירט אויף אַלטע קאַטעדראַלעס און קאָפּירט די פּעלנדיקע סטאָטועס לויט די אַלטע, פּאַרשוינטע גאָטישע קירכעס און זיי אויף דאָס ניי רעפּראָדוצירט אויף די מויערן פון דער פּאַריזער נאַטרע־דאָם, איז ווי קומט עס וואָס ביים רעסטאַווירן די סטאָטוע פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע" האָט ער זיך נישט באַנוצט מיט קיין איינער פון די פּאַראַנענע אַלטע סטאָטועס פון ריימס, שטראַסבורג אָדער מעץ?

ער האָט עס נישט געטאָן דערפּאַר, וויל יענע סטאָטועס זענען נישט געווען קיין קאָפּיעס פון דער אַלטער פּאַריזער סינאַגאָגע־סטאָטוע; וויל ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן פריער, האָבן יענע קירכעס נאָר איבערגענומען דעם מאָטיוו און נישט קאָפּירט. אַלע אינפּארמאַציעס, וועלכע וויאָלע־לע־דיק האָט געהאָט האָבן אים געפּירט צו דער סטאָטוע, וועלכע ער האָט אַרויסגעבראַנגט, אַזוי ווי מיר זעען זי הייַנט צו טאָג, מיט דער אַראָפּגעשלייַדערטער קרוין און בייַזער שלאַנג אַרום אירע אויגן.

וויאָלע־לע־דיק האָט געקענט גענוג מענטשן, וואָס האָבן נאָך געדענקט די קאַטעדראַלע פון כאָר דער רעוואָלוציע און צווישן זיינע אינפּארמאַטאָרן האָט זיך אויך געפונען דער בארימטער אַרכיאָלאָג און קונסטקענער אַלעקסאַנדער לענואָר, וועלכער האָט בעת דער רעוואָלוציע, איינשטעלנדיק זיין לעבן, אָפּגע־ראַטעוועט אַן אַ שיעור קונסטווערק און מאָנומענטן און וועלכער איז געווען דער גרינדער פון „מוזיי פון פראַנצויזישע מאָנומענטן".1)

סיי אַלעקסאַנדער לענואָר און סיי אַנדערע האָבן דערציילט, אינפּארמירט און געשילדערט די נאַטרע־דאָם ביז צו דער רעוואָלוציע און זיכער אויך דאָס אויס־זען פון דער פּארניכטעטער סינאַגאָגע־כטאָטוע; דעריבער האָט וויאָלע־לע־דיק, אין זיין זוכן צו זיין וואָס נענטער צו דער אַלטער „סינאַגאָגע", זיך נישט באַנוצט מיט די פּאַראַנענע סטאָטועס וועלכע ער האָט געהאַט צו זיין דיספּא־זיציע, נאָר זי אַרויסגעפּירט אַזוי, ווי מען האָט זי נאָך געזען אין די רעוואָ־לוציע־טעג ביז צו איר פּארניכטונג.

1) אַלעקסאַנדער לענואָר איז עס געווען דער וועלכער האָט מיט 45 יאָר נאָכן פּאַר־ניכטן די סטאָטוע פון די מלכים און בכלל פון אַלע גרויסע סטאָטועס פון דער נאַטרע־דאָם דערקענט די שטייגער אין דער רי דע לאָ סאָנטע, ווי מיר האָבן עס שוין דערמאָנט פריער.

דאָ איז וויכטיק צו דערציילן, אַז די באַוועגונג וואָס האָט אין 19־טן י״ה זיך געשאַפן אין לאַנד אַרום דער אַלטער באַשעדיקטער קאַטעדראַלע, וואָס האָט דערפירט דערצו אַז די מלוכה זאָל אַסיגנירן די נייטיקע גרויסע געלטמיטלען אויף צו רעסטאַווירירן די קירכע, די דאָזיקע באַוועגונג איז דער עיקר געבוירן געוואָרן אין רעזולטאַט פון וויקטאָר הוגאָס אַרויסקום מיט זיין ראָמאַן „נאָטרע־דאָם דע פּאַריז״ וואָס האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט אויף דעם בנין ווי אויף אַן אומגעהייער וויכטיקע ירושה פון קריסטלעכן מיטלעלטער; „אין דער־וואַרטונג אויף נייע מאָנומענטן — האָט דער דיכטער געשריבן און אַפּעלירט — לאָמיר אויפהאַלטן די אַלטע״.

וועג ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע באַוועגונג אַרום דער קאַטעדראַלע, איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ קונסט־קאָמיסיע, וואָס האָט געהאַט צו זאָגן איר וואַרט מכוח דער רעסטאַווראַציע. צו דער דאָזיקער קאָמיסיע האָט געהערט אַלעקסאַנדער לענואָר, וואָס איז בעתן צעשטערן די סטאַטועס אַלט געווען דרייסיק יאָר, דער גרויסער קונסטקענער און קאָלעקציאָנער די זאָמעראַרד, וואָס איז געווען דער גרינדער פון מוזיי קלוני, דער באַרימטער קאַטוילישער פובליציסט מאָנטאַלאָמבערט, אַ מאַן וואָס האָט זיך אָפט געפונען אין קאָנפליקט מיטן וואַטיקאַן גופא, צוליב זיינע ליבעראַלע אידעען און וויקטאָר הוגאָ.

מיר האָבן אַ רעכט צו פרעגן:

צי וואָלטן די דאָזיקע קונסטקענער און גרויסע ליבעראַלע פערזענלעכקייטן אָקצעפטירט וויאָלע־לע־דיקס אַרויסקום מיט אַזאַ גיפטיקער אַנטי־יידישער סטאַטוע, אויב זי וואָלט נישט פאָרגעשטעלט אַ באַשטימטע נאָענטקייט און וואָלט נישט געווען אין כאַראַקטער פון אַריגינאַל?

אונדז גלייבט זיך עס נישט.

אין דער גרויסער ליטעראַטור, וואָס נעמט אַרום די געשיכטע פון דער אַדורכגעפירטער רעסטאַווראַציע, טרעפן מיר שטימען, וועלכע וואַרפן פאָר דעם אַרכיטעקט וויאָלע־לע־דיק זיין אופן פון רעסטאַווירירן די נאָטרע־דאָם, אַז ער האָט דאָ באַלעבאַטעווען צופיל זעלבשטענדיק און אַז ער זאָל האָבן איבערגע־טריבן מיט זיין אופן זען דעם מיטלעלטער. די מערהייט שטימען לויבן אים אָבער שטאַרק און דערקלערן די אַדורכגעפירטע רעסטאַווראַציע פאָר אַ מייס־טערווערק.

איז דאָס אַ זאַך וואָס האָט נישט קיין שייכות צו דעם, וואָס אונדז אינטע־רעסירט. אָבער וואָס אָנבאַלאַנגט די אַרויסגעפירטע סטאַטוע פון דער „באַ־זיגטער סינאַגאָגע״ שיידט זי זיך טאָקע שטאַרק אונטער פון אַלע איבעריקע סטאַטועס פון דעם מין. אָבער אין דער צייט וועג די פאַראַנענע סינאַגאָגע־סטא־

טועס פֿאַרמאָגן אַן אייגענעם כאַראַקטער און עטעמען מיט אַן אייגן לעבן, דער־שיינט פֿאַר אונדז די פֿאַריזער ווי אַ סטאָטוע, וואָס איז פון קינסטלעריש שטאַנדפונקט די אַמוויניקסטנס אינטערעסאַנטע; אין געיעג אַרויסצופירן די אַלעגאָרישע פיגור מיט אַלע אירע סימבאָלן, האָט וויאָלע־לע־דיק אַרויסגע־ברענגט אַ סינאַגאָגע־סטאָטוע, אַ ראָבאָט! אַלץ איז אין איר פֿאַראַן, נאָר נישט קיין אייגן לעבן. און גאָנץ וואַרשיינלעך דערפֿאַר, וואָס די סטאָטוע פֿאַרמאָגט נישט קיין קינסטלערישן פונק און אפֿשר אויך... צוליב איר גיפּטיקייט, האָבן מיר צו פֿאַרדאָנקען דעם פֿאַקט, וואָס להיפוך צו אַלע אַנדערע סינאַגאָגע־סטאָ־טועס זעט מען נישט אירע רעפֿראָדוקציעס אין די פֿאַריזער סווועניר־געשעפטן... ווי מיר זעען עס אין אַנדערע שטעט וואָס האָבן יאָ אַזעלכע סטאָטועס.

דאָס ענדערט אָבער נישט די זאַך וואָס טויזנטער טוריסטן און בכלל באַ־זוכער פון דער קאָטעדראַלע זעען די סטאָטוע טאָג־טעגלעך און נישט איינער פון זיי טראַכט דערביי וועגן דער יידישער בלינדקייט און גיפּטיקייט אָן צו וויסן די טראַגישע געשעענישן וואָס האָבן זי אַרויסגערופן.

לאָמיר איצט אַריינגיין אין דער קאָטעדראַלע גופא, כדי צו באַוווּנדערן דאָס פערצן־מעטער גרויסע רונדיקע פענצטער פון דער צפונדיקער זייט, די איינציקע פון די א״ג רויזן, וואָס האָט דערהאַלטן די אַריגינעלע וויטראַזשן פון 13־טן י״ה. מיר שטעלן זיך אָפּ דערויף דערפֿאַר, וואָס די אַכציק אָפּטיילונגען פון דער רויז זענען אויסגעפילט מיט בילדער, וואָס שטעלן פֿאַר אונדזערע אבות, סצענעס פון תנ״ך, יידישע מלכים, נביאים און כהנים. (קלישע נום. 36).

ס׳איז אינטערעסאַנט אָנצווויזן אָז די אָנטקעגנדיקע דרומדיקע רויז, וואָס איז געווידמעט דעם נייעם טעסטאָמענט, האָט צוליב אַ פּעלער אין דער קאָנס־טרוקציע, אייניקע מאָל זיך איינגעבראָכן און אירע אַריגינעלע וויטראַזשן זענען דערביי אומגעקומען. ווי מיר זעען האָט דער תנ״ך אויסגעהאַלטן, דער נייער טעסטאָמענט — נישט! זאָל שוין ביי דער גלעזענהייט אויך דערציילט ווערן, אַז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועז די קריסטלעך־דייטשע אַרמיי האָט אונטער דער לאָזונג „גאָט מיט אונדז״, באָמבאַרדירט ריימס, האָט אַ האַרמאָנ־קויל אַריינגעטראָפן אין דער סטאָטוע פון דער „טריומפירנדיקער קירכע״ און זי פולשטענדיק צעשמעטערט, בעת די סינאַגאָגע־סטאָטוע איז געבליבן גאָנץ, נישט אָנגערירט...

אַזוי געפינען מיר אויך אין דער טיף פון דער נאַטרע־דאָם הינטערן אַלטאָר, אַ מצבה פון אַ פֿאַריזער בישאָף סימאָן מאַטיפאַס דע ביסי וואָס איז געשטאָרבן אין יאָר 1304 און וואָס זיין קבר האָט זיך אַ מאָל געפונען אין דער קאָטעדראַלע. דאָס איז די איינציקע מצבה, וואָס איז דאָ פֿאַרבליבן פון מיטלעלטער און וואָס

קלישע נומער 36

די צפון־רויז, געווידמעט דעם תנ״ך.
(פאַטאַ : יח. קאַרנהענדלער).

שטעלט פאָר דעם בישאָף אַ ליגנדיקן, אָנגעטאָן אין זיינע קירכלעכע קליידער, באַפוצטע מיט מערערע קאָלירטע שטיינער. (קלישע נומ. 37).

די מצבה דערמאָנט אונדז אין אַ בילבול, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין פּאַריז קעגן אַ יידן יונתן וועמען מען האָט באַשולדיקט אין האָבן פּראָפּאַנירט די האָסטיע. דער בישאָף מאַטיפאָס די ביסי איז עס געווען דער וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דער „אויספּארשונג" פון ענין און וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן פאַרברענען דעם יידן. 1)

וועלן מיר איצט דערציילן וועגן אַן אַנדער טראַגיש בלעטל פון דער יידישער געשיכטע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער נאַטורע־דאָס אין חודש נאָוועמבער 1380:

נאָכן טויט פון קעניג שארל דעם 5־טן (דער קלוגער) פאַרנעמט דעם פראַנצויזישן טראָן שארל דער 6־טער (דער משוגענער). די מאַכט ליגט אָבער אין די הענט פון זיינע דריי פעטערס, וואָס איטלעכער באַזונדער זוכט צו פאַרכאַפּן דעם טראָן. אין לאַנד הערשט אַ שוועריקייט, וואָס איטלעכער פיסעט אויף זיין אייגענעם אופן. דאָס שטערט פון דעסט וועגן נישט די רעגענטן אויפצוהייבן די שטייערן, וואָס רופט אַרויס אַן אויפבּרויז צווישן די מאַסן. ביי דער געלעגנהייט הערט מען שטימען אַרויסצוטרייבן די יידן פון פּאַריז און פון לאַנד.

אין יענעם יאָר האָט זיך געהאַלטן ביים ענדיקן דער געשלאָסענער אָפּמאַך מיט די יידן, וואָס האָט זיי געגעבן די רעכט צוריק אַריינצוקומען קיין פראַנקרייך אויף צוואַנציק יאָר צייט און אויב עס וועט נישט נאָכקומען קיין פאַרלענגערונג פונעם אָפּמאַך, וועלן די יידן זיין געצוווּנגען דאָס לאַנד ווידער צו פאַרלאָזן.

די שטימען אַרויסצוטרייבן די יידן זענען גלייך אויפגעכאַפּט געוואָרן פון די מאַסן וואָס האָבן געווּסט, אַז אין אַזעלכע מאָמענטן קאָן מען אָפּלעקן אַ ביין. ס׳האָט זיך אויך אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן אַ קלאַנג, אַז נישט נאָר גייט מען די יידן אַרויסטרייבן, נאָר אַז מען קלייבט זיך ווידער אַ מאָל צו קאָנפיסקירן זייערע פאַרמעגנס. צוליב דער גרויסער אומצופּרידנקייט מיט די נייע שטייערן און הערשנדיקן שוועריקייט, ברעכט אויס אַ ריי בונטן. אַ טאָג איז דער המון באַפאַלן און צעראַבירט אַ מלוכה־קאַסע און ביי דער געלעגנהייט האָט מען אויך אָנגעהויבן צו באַפאַלן יידישע הייזער. דער פאָגראָם האָט געדויערט פיר טעג. מען האָט געוויבט יידיש פאַרמעגן און דערהרגעט יידן; דערביי האָט מען געכאַפּט יידישע קינדער, זיי געברענגט אין דער נאַטורע־דאָס און דאָרט אָפּגעשמדט.

---

1) זע קאָפּיטל זיבן. „דער בילבול וועגן דער פּראָפּאַנירטער האָסטיע".

קלישע נומער 37

מצבה־שטיין פון בישאָף מאַטיפאַס דע ביסי. (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

און די טריומפירנדיקע קירכע האָט ווידער אַ מאָל באַזיגט די סינאַגאָגע... בלויז נצחונות!...

עס בעטן זיך נאָך אַ פּאָר פּרטים אין שייכות מיט אונדזער טעמע. נאָך דעם ווי דער בישאָף מאָריס סילי האָט אין יאָר 1163 אָנגעהויבן בויען די נאַטערע־דאָם פלעגט טרעפן אַז ס׳האָט געפעלט געלט; ס׳איז נישט אַריינגעפלאָסן גענוג נדבות אויף אָנצוגיין מיט דער קאָנסטרוקציע. פלעגט ער אין דערוואַרטונג אויף פרישע געלט־מתנות, באַרגן פון צייט צו צייט געלט ביי די יידן, כדי נישט איבערצורייסן די אַרבעט.1) ליידער ווייסן מיר נישט צי די אָנפירונג פון דער נאַטערע־דאָם איז שולדיק געווען יידן געלט אין יאָר 1182, וועגן פיליפּ־אויגוסט האָט אָנולירט די חובות וואָס די קריסטן זענען געווען שולדיק די יידן; אויב יאָ, האָט אויך די קירכע פּראָפּיטירט פון דער אָפּעראַציע... מיר ווייסן אויך אַז פיליפּ־אויגוסט האָט געשטיצט מיט געלט־מתנות אַ רייַ קירכעס און אויך די נאַטערע־דאָם. נישט סתם אין דער וועלט זענען מיר אין (לינקן) צפונדיקן פּאַרטאַל פון הויפּט־פאַסאַד אַ סטאַטוע וועלכע זאָל פאָרשטעלן דעם קעניג. (קלישע נום. 38). און מיר צווייפלען נישט, אַז וועגן ער האָט קאָנפיסקירט דאָס יידישע פאַרמעגן, האָט ער זיכער אויך געגעבן אַ שיינע סומע פון יידישן געלט לטובת דער ווייטערדיקער קאָנסטרוקציע פון דער קאַטעדראַלע. אַזוי אַרום האָבן מיר אַ רעכט צו באַהויפּטן, אַז די נאַטערע־דאָם איז טיילוויז אויך געבויט געוואָרן פאַר יידיש געלט.

ס׳איז אויך נייטיק צו דערמאָנען, אַז צווישן די 238 איינגעהיטענע נעמען פון אַרכיטעקטן און קינסטלער וואָס האָבן געבויט, דעקאָרירט און באַשיינט די קאַטעדראַלע, געפינען מיר דעם נאָמען פון יידישן קינסטלער זכריה אַסטריק. ער האָט, אויף דער באַשטעלונג פון וויאָלע־לע־דיק, געמאַכט אין פאַרגאַנגענעם י״ה אַ בלומען־צייכענונג, וואָס איז געווען ציזילירט אין מעטאַל אַלס קעגנ־שטאַנד אין וועלכן די נאַטערע־דאָם האָלט — ווי די קריסטלעכע וועלט גלייבט

---

1) נייטיקנדיק זיך אין געלט, פלעגן קירכעס אַ חוץ באַרגן געלט אויך פאַרמשכונען ביי יידן קרוציפיקסן (?) און בכלל קירכע־געשיר. מיטן וווקס פון די אַנטי־יידישע שטימונגען ווי אַ פּועל יוצא פון די קריַיץ־צוגן און אויפקום פון בלוט־און אַנדערע בילבולים אויף יידן איז דער ענין געווארן גאָר געפערלעך. צווישן די קריסטן האָבן זיך אויך אָנגעהויבן פאַרשפרייטן קלאָנגען אַז די יידן פאַרשווענען די ביי זיי פאַרמשכונטע קירכע־כלים. אין רעזולטאַט האָט אַ צוזאַמענפאָר פון פראַנציזישע רבנים אין 12־טן י״ה (גאָנץ וואַרשיינלעך אַז דאָס איז געשען מיטן אָנטייל פון רבנו תם) איינגעפירט, אַז „אַ ייד טאָר באין אופן נישט קויפן צוליב פאַרקויפן, אָדער נעמען אַלס משכון עפעס פון די קירכלעכע חפצים — בילדער, בגדים, כלים, וויַיל דאָס קאָן אַרויסרופן גפעפערלעכע מהומות פון דער קריסטלעכער מאַסע, וואָס איז חושד די יידן, אַז זיי „פאַרשווענען" די קריסטלעכע חפצים".

קלישע נומער 38

סטאַטוע פון פיליפ־אויגוסט. (פּאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

עס — אַ שטיקל פון דערנער־קראַנץ, וואָס ישו הנוצרי זאָל האָבן געטראָגן אויף זיין קאָפּ.

מיט די דאָזיקע שורות וועלן מיר ענדיקן דאָס דערציילן די ווייט נישט פריילעכע יידישע מאַמענטן פון דער פאַריזער נאַטורע־דאָס.

ס׳איז שווער, אפילו אוממעגלעך נישט צו טראַכטן וועגן די ליידן און פיין, וואָס אונדזער פאָלק האָט אַדורכגעמאַכט אין פאַריז; די מויערן פון דער קירכע דערציילן אונדז וועגן דעם און ספּעציעל די עקסיסטענץ פון דער „באַזיגטער סינאַגאָגע" וואָס איז אַ טיפּע באַלייַדיקונג פאַר אונדז יידן און אַן עוולה לגבי די קריסטן גופא, וועלכע ווערן אַזוי אַרום כסדר דערצויגן אין שנאה צו אונדזער פאָלק.

דאָס שליסט נישט אויס אונדזער באַוווּנדערן די גאונות וואָס ליגט אין דעם מאָנומענט און אונדזער דרך־ארץ צו אַ ריי וויכטיקע נאַציאָנאַלע געשעעניש וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין די מויערן פון דער קאַטעדראַלע אין פאַריז פון די לאַנגע יאָרהונדערטער פון איר עקסיסטענץ.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 2, 3, 4, 5, 9, 12, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 30, 31, 32, 34, 37, 41, 42, 43, 49, 53, 54, 55, 57, 60, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 80, 84, 85, 89, 91, 96, 100, 106, 111, 112, 117, 119, 129, 135, 142.

6.

דער יוסטיז־פּאַלאַץ

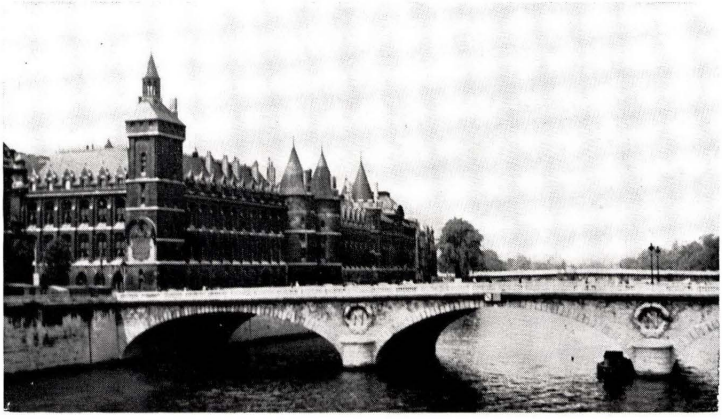
צו די פּאַרשידענע מאַנומענטן פון פּאַריז, וואָס די צייט האָט פיל־ווייניק געשוינט ביז היינט צו טאָג און וואָס האָבן צו דערציילן וועגן וויכטיקע געשעע־נישן פון יידישן לעבן געהערט אַן ספק אויך די געבוידע פון יוסטיץ־פּאַלאַץ, די אַמאַליקע קעניגלעכע רעזידענץ. זי געפינט זיך אויפן סיטע־אינדזל, האַרט ביי דער טויש־בריק און וואָס אירע מיטלעלטערלעכע טורעמס שפּיגלען זיך כסדר אין די וואַסערן פון דער סען. (קלישע נומ. 39).

אין רעזולטאַט פון אַ סכסוך אויפן געביט פון תלמוד־אינטערפּרעטאַציע, איז אַ פּראַנציזיזשער ייד, אַ געבוירענער אין לאַ ראָשעל, אַריינגעלייגט געוואָרן אין יאָר 1225 אין אַ חרם. עלף יאָר שפּעטער האָט זיך דער דאָזיקער ייד גע־שמדט, געוואָרן אַ פּראַנציסקאַנער מאָנאַך און זיך אָנגעהויבן רופן ניקאָלאַ דאנין. ער איז געוואָרן טרויעריק־באַרימט אין לעבן פון פּראַנציזישן יידנטום פון 13־טן י״ה. מען האָט אים באַטראַכט פּאַר אַ „בייזער שלאַנג וואָס צילט קעגן אונדזער פּאָלק״, אַלס פּרישן המן, וואָרעם ער איז אין יאָר 1238 אַדער 1239 אַוועק קיין רוים צום פּויפּסט גרעגאָר דעם ניינטן מיט אַ שוועכער מסירה אויפן תלמוד. דאָס ווערק — לויט אים — אַנטהאַלט באַליידיקונגען קעגן נוצרי, קעגן דער קריסטלעכער רעליגיע און אויך אַ ריי אוממאַראַלישע געדאַנקען. דער משומד האָט גלייכצייטיק אויך פאַרזיכערט און אונטערגעשטראָכן, אַז נאָר דער תלמוד האָלט אָפּ די יידן פון אַריבערגיין צום קריסטנטום און קוים זאָל דאָס ווערק באַזייטיקט ווערן, וועט נעמען אַ סוף צו דער יידישער עקשנות פון האַלטן זיך ביי זייער אַלטן גלויבן.

דער לעצטער אַרגומענט איז אפשר געווען דער סאַמע דעצידירנדיקסטער און דעם 15־טן יוני 1239 פאַרעפנטלעכט דער פּויפּסט אַן ענציקליקע, דורך וועל־כער ער פאַראַרדנט צו קאָנפיסקירן אַלע תלמוד־עקזעמפּליאַרן און אַדורכצופירן אַן אויספאָרשונג, כדי צו וויסן וויפל אמת ס׳איז פאַראַן אין די אַרויסגערוקטע באַשולדיקונגען פון ניקאָלאַ דאנין.

טראָץ דעם וואָס די פּויפּסטלעכע ענציקליקע איז געשיקט געוואָרן, אַ חוץ

קלישע נומער 39

דער יוסטיץ־פּאַלאַץ. (פּאַטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

קיין פּראַנקרייך, אויך קיין ענגלאַנד און שפּאַניע, איז דער באַפּעל אויסגעפירט געוואָרן נאָר אין פּראַנקרייך.

דעם 3־טן מערץ 1240, ס׳איז דאָן געווען אַ שבתדיקער טאָג, איז מען באַפּאַלן יידישע היימען, שולן און בתי מדרשים און מען האָט צוגענומען אַלע געפונענע ספרים. עס האָט געהייסן אַז מען קאָנפיסקירט דעם תלמוד, אָבער פּאַקטיש האָט מען מסתמא צוגענומען אַלע ספרים וועלכע מען האָט געפונען. אויפן סמך פון דער באַשולדיקונג פון משומד ניקאָלאַ דאנין וואָס איז באַ־שטאַנען פון 35 פונקטן, האָט זיך אָנגעהויבן אַן אויספֿאָרשונג און די צוגריי־טונגען צו אַ משפּט איבערן תלמוד.

אין פּראַנקרייך האָט דעמאָלט געהערשט דער קעניג לואי דער ניינטער, אַ פּאַנאַטיש גלייביקער קריסט וואָס האָט זיך באַטייליקט אין די קרייץ־צוגן. ער האָט געזוכט צו פּאַרשפּריטן דאָס קריסטנטום אויך צווישן די יידן פון זיין לאַנד — צוזאָגנדיק און צאָלנדיק אפילו געלט די יעניקע, וועמען ס׳איז גע־לונגען צו באַווירקן און אָפּשמדן. זייער צאָל איז אָבער געווען נעבעכדיק קליין און איז דער עיקר באַשטאַנען פון מוסולמענישע קינדער.

מערערע פּראַנצויזישע געשיכטע־שרייבער שילדערן דעם קעניג ווי אַ זעלטן גוטן מענטשן. ער איז סוף 13־טן י״ה געוואָרן קאַנאָניזירט און ווערט זינט דאָן, געוויפן „לואי דער הייליקער״; ס׳איז אָבער שווער צו וויסן וויפל אמת ס׳איז פּאַראָן אין דער געשיכטע וועגן זיין גוטסקייט 1) יעדן פאַלס דאַרף דאָ דערציילט ווערן, אַז אַלע פּרוווון וועלכע דער קעניג האָט אונטערגענומען אויף אָפּצושמדן די יידן, האָבן נישט געגעבן די געוונטשענע רעזולטאַטן, אַ זאַך וואָס האָט דעם „גוטן קעניג״ אַרויסגעפירט פון גלייכגעוויכט. ער האָט דער־קלערט, אַז מען זאָל זיך נישט אַרײַנלאָזן מער מיט די יידן אין וועלכן עס איז רעליגיעזן דיספוט און אַז, אַנשטאָט צו פירן מיט זיי וויכוחים „איז גלייכער אַרײַנצושטעכן אַ שוועּרד אין יידישן בויך אַריין״!

אין יענע צייטן פלעגן אָפט פּאָרקומען רעליגיעזע דיספוטן צווישן יידן און קריסטן. די קירכע האָט אָבער איינגעזען אַז אין די דאָזיקע דיסקוסיעס איז זי באַזיגטע, וואָרעם עס זענען געווען אַ סך פאַלן פון.. אַריבערגיין צום יידנטום. שוין אין 12־טן י״ה האָט דער פּאָריזער בישאָף פאַרבאָטן די קריסטן צו פירן וויכוחים מיט יידן. (קלישע נומ. 40). די קאָנסילן פון טריער (1227) און טאַראַגאָן (1233) האָבן זיך אויך געשטעלט אויפן זעלבן שטאַנדפונקט פון נישט דיסקוטירן מיט די יידן. פון דעסט ווענן זענען אָפט פּאָרגעקומען אַזעלכע

1) אין אייניגער פון זיינע דערציילונגען, שילדערט אַנאַטאָל פראַנס דעם מלך אַלס שיכור און מיידל־פאַרגעוואַלדיקער...

קלישע נומער 40

אַ וויכוח מיט די יידן. (אַלטע צייכענונג).

וויכוחים ביז אויך לואי דער ניינטער איז געקומען צו דער איבערצייגונג וועגן זייער אומנוציקייט, ווייל מען איבערצייגט נישט די יידן און דער גוטער מלך האָט געעצהט, אַז אַמגלייכסטן איז „אַריינשטעכן זיי אַ שווערד אין בויך אַריין.״

אין די טעג פון קאָנפיסקירן דעם תלמוד, האָט לואי דער ניינטער זיך געפונען ווייט פון פֿאַריז. ער איז דאָן געווען פֿאַרווויקלט אין אַ שווערער מלחמה מיט די ענגלענדער און זיין מוטער, די קעניגין בלאַנש פון קאַסטיליע, וועלכע איז פריער, בעת זיין אומפוליעריקייט געווען די רעגענטין פון לאַנד און וועלכע האָט זיך בכלל כסדר געמישט אין דער מלוכה־אָנפירונג און איטלעכן אָנגעוואָרפן איר ווילן, איז עס געווען די פּערזאָן וואָס האָט באַשלאָסן אַדורכ־צופירן דעם משפט איבערן תלמוד, אין סתירה צו דער פּויפּסטלעכער ענציקליקע.

און ווייל די אידעע פון אַ משפט איבערן תלמוד איז געקומען פון דער קעניגין מוטער, איז ער אויך פֿאַרגעקומען אונטער איר אָנפירונג און זיך אָנ־געהויבן דעם 12־טן יוני 1240 אין דער קעניגלעכער רעזידענץ, דעם היינטיקן יוסטיץ־פּאַלאַץ. די קעניגין־מוטער האָט דאָן געווויזט אין דעם ביז היינט, גוט־דערהאַלטענעם טורעם „ד׳אַרזשאַן״ (קלישע נום. 41). די שטיינער האָבן אַ סך צו דערציילן וועגן יענע וויטע טעג, וואָס האָבן איבערגעפולט די דעמאַלטיקע יידן פון פֿאַריז מיט זאָרג און שרעק פֿאַרן גורל פון די תלמוד־עקזעמפּליאַרן וואָס האָבן זיך געפונען הינטער אַ שלאָס און איבער וועלכע ס׳איז געהאָנגען די געפאַר פון פֿאַרניכטונג.

גרייטנדיק דעם משפט, האָט מען אויפגעפאָדערט די יידן, זיי זאָלן צושיקן זייערע פֿאַרטרעטער אויף צו פֿאַרטיידיקן דעם תלמוד קעגן די אַרויסגערוקטע באַשולדיקונגען.

פֿאַרטיידיקן דעם תלמוד זענען געקומען, מיט ווייט נישט קיין לייכטע הערצער, פיר פון די דאָן אָנגעזעענסטע רעליגיעזע יידישע אויטאָריטעטן. רבי יחיאל פון פֿאַריז, אַ מענטש וועגן וועמען עס האָבן זיך געוועבט אַ סך לעגענ־דעס; ער וועלט אויך געראָפן רבי יחיאל הצדיק און רבי יחיאל הקדוש. ביי די פּראָנצויזן איז ער געווען באַקאַנט א״נ סיר וויוו; אַ געבוירענער אין דער שטאָט מאָ, קומט ער אין יאָר 1224 קיין פֿאַריז, כדי צו לערנען אין דער דעמאָלט באַרימטער ישיבה פון רבי יהודה סיר לעאָן, (די ישיבה זאָל זיך האָבן געפונען אין דער היינטיקער רי דע לאָ האָרפּ) און נאָכן טויט פון רבי יהודה ווערט ער דער ראש הישיבה איבער די אומגעפער דריי הונדערט תלמידים וואָס זענען געקומען קיין פֿאַריז פון גאַנץ פּראַנקרייך, דייטשלאַנד און אַנדערע לענ־דער. צווישן די תלמידים האָט זיך אויך געפונען דער שפּעטער באַרימט געוואָרענער רבי מאיר פון ראָטענבורג און רבי יצחק בן יוסף, מחבר פון „בעל החוטים״ אַ. אַנד.

קלישע נומער 41

דער טורעם „ד׳אַרזשאַן״ (רעכטס). ווינגאַרט פון דער קעניגין בלאַנש פון קאַסטיליע.
(פּאָטאָ : לעאָן אַפּעלבוים).

אַ חוץ רבי יחיאל האָבן זיך צו דער פּאַרטיידיקונג פון תלמוד געשטעלט רבי משה פון קוסי, דער מחבר פון „ספר מצוות גדול" וואָס ווערט אויך גערופֿן דער „סמ"ג" און די רבנים ר' שמואל בן שלמה פון שאַטאָ טיערי און ר' יהודה בן דוד פון מעלון.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן וואָס עס האָבן דאָן איבערגעלעבט די פיר רבנים ביים צונויפטרעפן זיך מיטן משומד ניקאָלאַ דאנין. דערצו נאָך, איז עס טאַקע געווען דער רבי ר' יחיאל גופא, וועלכער האָט מיט אומגעפער צען יאָר פריער אויסגערופן דעם חרם אויף ניקאָלאַ דאנין, וואָס האָט איצט געזוכט אַ מעגלעכקייט זיך נוקם צו זיין אין די יידן.

פון אָנהייב האָט רבי יחיאל אָנטשלאָסן זיך אָפּגעזאָגט פון אויפגעצווונגענעם דיספוט, פאַררופנדיק זיך דערויף, אַז די פויפסטן האָבן צוגעזאָגט די יידן פריהייט אין זייער פריוואָטן לעבן, אָבער די קעניגין־מוטער בלאַנש פון קאַסטיליע האָט אים פאַרזיכערט, אַז די יידן דראָט נישט קיין שום געפאַר. אין רעזולטאַט פון דעם צוזאָג, האָט רבי יחיאל מסכים געווען צו ענטפערן אויף די פראָגעס וועלכע וועלן געשטעלט ווערן.

דער דיספוט איז פאָרגעקומען אין דער אָנווועזנהייט פון אַ סך פריצים און הויפלייט און איז געפירט געוואָרן אין דער לאַטיינישער שפראַך, אַ לשון אין וועלכן די רבנים זענען נישט געווען שטאַרק אַריינגעטאָן און האָט באַשווערט די פאַרטיידיקונג. דער הויפט־פאַרטיידיקער פון תלמוד איז געווען רבי יחיאל. ער האָט קעגן זיך געהאַט, אַ חוץ אַ קאָמיסיע פון דריי אָדער פון פינף טעאָלאָגן, אויך דעם משומד, וואָס איז געווען פול מיט שנאה, אַזוי אַז אַ גרויס מאָמענט האָט רבי יחיאל אים געפרעגט:

— פאַר וואָס באַקעמפסטו מיך? וואָס ווילסטו?

דער משומד האָט געפרעגט:

— האָט איר דען אין תלמוד נישט באַדעקט מיט זידלעריין אונדזער האָר ישו?

— באַפריי מיך, מלכה, פון ענטפערן אויף די פראָגעס; דער תלמוד איז אָן אַלט ספר און קיינער איז אים ביז איצט נישט באָפאַלן. ס'איז אומזיסט וואָס ער (אָנווייזנדיק אויפן משומד) האָט פאַרטראַכט זיין פלאָן, וואָרעם מיר זענען גרייט צו שטאַרבן פאַר דער תורה. ווער עס גרייפט זי אָן דער גרייפט אונדז אָן. אויב דאָס אומגליק וועט געשען מיט אונדז אין פראַנקרייך, וועט אונדזער תורה בלייבן לעבן אין בבל, אין פּערסיען, אין גריכנלאַנד און צווישן די זיבעציק אומות אויף דער וועלט. אונדזערע גופים געהערן אייך, אָבער נישט

אונדזערע נשמות. איר קאָנט נאָר אָנגרייפן די תורה אין די גרענעצן פון אייער לאַנד.

דער דיספוט האָט געדויערט אייניקע טעג. ער ווערט איבערגעריסן און דערנאָך ווידער באַנייט. די רבנים פלעגן זיך דערביי מוזן אָפהאַלטן פון צו שאַרפע ענטפערס, ווילכע וואָלטן באַטראַכט געוואָרן פאַר אפיקורסות און געקאָנט פאַר זיי ווערן געפערלעך. נאָך לאַנגע דיסקוסיעס קומט דער פסק־דין: אויף ווילכן די יידן האָבן פון דער סאַמע ערשטער מינוט זיך געריכט: די גלחים־ריכטער האָבן, מיט אַן אויסנעם פון איינעם, איינגעפונען די באַשולדיקונג פאַר ריכטיק און פאַרמשפט די קאָנפיסקירטע ספרים אויף פאַרברענט צו ווערן.

די פאַריזער יידן האָבן פרובירט צו אינטערוועניրן מכוח מבטל מאַכן דעם אורטייל און אויסגעפועלט (ווער ווייסט פאַר וויפל געלט) דאָס אָפהאַלטן די עקזעקוציע. גאַנץ באַזונדער האָבן די פאַריזער יידן געלייגט האָפענונגען אויף דעם בישאָף פון סאַנס, גאָטיע קארני, דער אינציקער פון די ריכטער וואָס איז געווען באַווירקט פון דער פאַרטיידיקונג און ווילכער האָט אינטערווענירט מכוח אָפרופן דעם אורטייל און ווענען מען האָט צוליב דער אינטערוועניג חושד געווען אין זיין אונטערגעקויפט דורך די יידן.

צום אומגליק איז דער דאָזיקער גייסטלעכער, זייענדיק ביים קעניג לואי דעם ניינטן כדי צו אינטערווענירן לטובת דעם תלמוד, פלוצעם אַוועקגעפאַלן און געשטאָרבן. זיין טויט איז אין יענער צייט פון אַבערגלויבן, גלייך אויסגעטיטשט געוואָרן ווי אַ שטראָף פון הימל פאַר זיינע באַמיאונגען און ס׳איז געפאַלן די פאַראַרדענונג אויסצופירן דעם אורטייל. דעם 6־טן יוני 1242 ווערן די קאָנפיסקירטע ספרים, גאַנצע 24 ווענענער, געברענגט אויף דעם פאַריזער פלאָס דע גרעוו, היינטיקער פלאַץ פון האָטעל דע ווייל, ווו זיי ווערן פאַרברענט. 1)

דער אויטאָ־דא־פע פון די ספרים איז פאַרן פראַנציזישן יידנטום געווען אַן אויסערגעווייניעכער קלאַפ און אַרויסגערופן אַ געוואַלדיקן טרויער אויך צווישן די יידן מחוץ פראַנקרייך. דער רבי ר׳ מאיר מראָטענבורג וואָס האָט צוגעזען דאָס פאַרברענען פון תלמוד האָט פאַרפאַסט אַ באַרימטע קינה, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער:

---

1) דער געוויר טאָג פון פאַרברענען דעם תלמוד לויט דער קריסטלעכער צייט־רעכענונג איז נישט באַוווסט. עס ווערן אָנגענעבן פאַרשידענע דאַטעס. עס ווערן אפילו אָנגענעבן די יאָרן 1243 און אויך 1244.

אין יענער צייט האָט נאָך דער דרוק נישט עקסיסטירט. די 24 ווענענער ספרים זענען פאַרשטייט זיך געווען מאַנוסקריפטן. וואָס פאַר אַן אומגעהייערע ידישע מי האָט די מאַסע ספרים מיט זיך פאַרגעשטעלט!

„פּרעג, דו פּאַרבּרענטע אין פּייער, (שאלי שרופה באש) וואָס עס טוט זיך מיט די וואָס קלאָגן אויפן שרעקלעכן גורל" א. א. וו. נאָך אַ באַרימטער פּייטן פון יענער צייט, ר' יוסף בן מאיר, אַ תלמיד פון ר' מאיר מראָטענבורג פון שטעטל סאָליע, האָט אָנגעשריבן אַ קינה אין וועלכער ער באַווייזט דאָס פּאַרברענען פון תלמוד אין פּאַריז. 1)

נאָכן פּאַרברענען די ספרים זענען פּאַרגעקומען ווייטערדיקע פאַלן פון פּאַרברענען תלמוד־עקזעמפּליאַרן. מען האָט מסתמא פון צייט צו צייט אָנטדעקט אויסבאַהאַלטענע ספרים. ס'איז באַווּוסט פון פּאַרברענען תלמוד־עקזעמפּליאַרן אויך אין יאָר 1248. ס'וועלט אפילו אָנגעגעבן וועגן פּאַרברענען פון נאָך דריי וועגענער מאָנוסקריפּטן מיט אין מאָל.

מען האָט אַ רעכט צו פרעגן, ווער עס טראָגט די שולד פאַר דער פּאַרגעקומענער קאָטאַסטראָפע מיטן תלמוד? איז דאָך די זעלבע פויפּסטלעכע ענציקליקע אויך געשיקט געוואָרן קיין שפּאַניע און ענגלאַנד און די קאָנפיסקאַציע און משפּט איבערן תלמוד האָט זיך אָפּגעשפּילט נאָר אין פּראָנקרייך!

לויט דעם היסטאָריקער ראָבערט אַנשעל, זאָל עס נישט האָבן געווען לואי דער נייַנטער (דער הייליקער) וואָס האָט געשטויסן צום פּאַרברענען דעם תלמוד, טראָץ זיין אַרויסקום וועגן נישט דיסקוטירן מיט יידן, נאָר מיטן „אַרייַנשטעכן די שוועדּ וואָס טיפער אין יידישן בויך אַרייַן", אַן אויסדרוק וואָס איז ווייזט אויס געקומען בייַ אים אין אַ מאָמענט פון פּאַרביטערונג, איבערצייגנדיק זיך ווי נעבעכדיק עס זענען די רעזולטאַטן פון אַלע זיינע באַמיאונגען צו באַווירקן די יידן צום שמד. האָט דאָך דער זעלבער קעניג געהייסן אויך אומקערן צו די יידן צוגענומענע שולן, בית עלמינס און פּאַרמעגנס.

זאָל די קאָטאַסטראָפע מיטן תלמוד האָבן געשען אין פּראָנקרייך נאָר אין רעזולטאַט פון דער גרויסער שנאה און דורשט נאָך נקמה פון ניקאָלאַ דאנין, וועלכער האָט געקאָנט באַווירקן די פּאַריזער קריסטלעכע וועלט, וואָס האָט געלעבט און געעטעמט מיט די געשעענישן פון קריין־מלחמות און געווען אין־בערפולט מיט פּאַרביטערונג צום יידישן פּאָלק?

האָט טאָקע ניקאָלאַ דאנין געגלייבט אין די אַלע דורך אים אַרויסגערוקטע באַשולדיקונגען קעגן תלמוד? איז זיין האַנדלונג אפשר געווען אַ נקמה פּאַרן

---

1) דאָס שטעטל סאָליע (בייַ אָקסער) ליגט אויפן גרויסן שליאָך וואָס פירט פון פּאַריז איבער ליאָן, צום מיטללענדישן ים. עס איז גרויס די צאָל יידן וואָס פּאָרן פּאַרבייַ דאָס שטעטל בעת די וואָקאַציע־טעג, איילנדיק זיך אין זייערע אויטאָמאָבילן צו גענישן פון זון און ים. טראָכטן זיי, וויסן זיי כאָטש וועגן דעם פייטן וואָס האָט דאָ געלעבט אין 13־טן י"ה און דאָ געווייטיקט צוליב די יידישע צרות?

אויסשליסן אים פון יידישן כלל? וואָס האָט זיך עס אייגנטלעך אָפּגעשפּילט אין זיין האַרצן?

אָלץ וואָס מיר ווייסן וועגן אים איז, אַז ער האָט אַ סך שפּעטער זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקט און איז דורכן פויפּסט ניקאָלאַ דעם דריטן פאַראורטיילט געוואָרן צו עפּעס אַ שטראָף.

צו וועלכער שטראָף און פאַר וועלכער זינד?

האָט נישט אַ מאָל דער רבי ר׳ יחיאל פון פאַריז, אין די טעג פון משפּט איבערן תלמוד, אויף אַ ווייַלע כאָטש באַדויערט דעם דורך אים גופא אַרויסגע־רופענעם חרם, וואָס האָט גורם געווען די שפּעטערדיקע קאַטאַסטראָפע?

וואַר איז בכוח צו ענטפערן אויף די אַלע פראַגעס?

אין יאָר 1394 וואַרן די יידן אַרויסגעטריבן פון לאַנד און באַווייזן זיך אויף דאָס נייַ אין פּאַריז ערשט פיר הונדערט יאָר שפּעטער. ערב דער פראַנ־צויזישער רעוואָלוציע געפינען זיך אין דער שטאָט אַרום פינף הונדערט יידן.

דער קעניגלעכער פּאַלאַץ אין וועלכן ס׳האָט אין 13־טן י״ה זיך אָפּגעשפּילט דער משפּט איבערן תלמוד עקסיסטירט כסדר. געוויסע טיילן זיינע זענען צע־שטערט געוואָרן דורך פּאַרגעקומענע שרפות. נייַע בנינים זענען צוגעבויט געוואָרן. ער איז אויך נישט מער די רעזידענץ פון די פראַנצויזישע מלכים וועלכע האָבן אים, אין 16־טן י״ה ענדגילטיק פאַרלאָזט. ער עקסיסטירט זינט דאַן אויסשליסלעך ווי אַ געריכט־בנין. אייניקע באַרימטע משפּטים פון גרויסער וויכטיקייט פאַר דער נייַער געשיכטע פון פאַריזער יידישן ישוב זענען דאָ פאַר־געקומען.

אין די יאָרן 1793 — 1794 זיצט אין יוסטיץ־פאַלאַץ דער רעוואָלוציאָנערער טריבונאַל און טראָגט אַרויס זיינע טראָגישע און ס׳רוב אומבאַרעכטיקטע און אומבאַגרינדעטע טויט־אורטיילן איבער טויזנטער מענטשלעכע לעבנס. צווישן די פאַראורטיילטע אויף דער גיליאָטינע געפינט זיך אויך אַ צאָל יידן. אינעם ברידער־קבר פון גיליאָטינירטע אין דער א״ג „שאַפּעל עקספּיאַטוֹאַר״ געפינען זיך ניין אומגעקומענע יידן און אין דער ליסטע פון גיליאָטינירטע, וועמענס ברידער־קבר געפינט זיך אין „גאָרטן פיקפוס״ געפינען מיר מינדעסטנס זעקס יידישע קרבנות. מיר האָבן אָבער וויַיט נישט די זיכערקייט אַז דערמיט שעפּט זיך אויס די צאָל גיליאָטינירטע יידן אין פּאַריז, געמשפּטע אין יוסטיץ־פּאַלאַץ דורכן רעוואָלוציאָנערן טריבונאַל.

מיטן צוריקקומען פון די בורבאָנען אין לאַנד אַריין, האָט זיך אָנגעהויבן אַ שווערער טעראָר קעגן פאַרדעכטיקטע אין רעפובליקאַנישע און באָנאַפּאַרטיס־טישע סימפּאַטיעס. אַם גרויזאַמסטן האָט זיך אויף דעם געביט אויסגעצייכנט אַ

געוויסער טרעסטאַל. ער פלעגט איבערפאַלן, אונטערצינדן און אייגנהענטיק שיסן מענטשן וועמען ער האָט חושד געווען אין זיין קעגנער פון נייעם רעזשים. איין מאָל האָט ער זיך דערפילט באַליידיקט פון אַ פאַריזער איינווינער און אים פאַרקלאָגט אין גריכט.

פאַרטיידיקן דעם באַשולדיקטן איז געקומען אַ יונג און אומבאַקאַנט אַד־וואָקאַטל, וואָס איז נאָר וואָס געקומען פון דער פּראָווינץ. ער איז געווען פון נידעריקן וווסק און ווייט נישט קיין שיינער. אָבער אַז ער האָט אָנגעהויבן רעדן, איז געשען עפּעס אויסערגעווייניעכס: ער איז אויסגעוואַקסן פון זיין אָרט, פול געמאַכט מיט זיך דעם זאָל. זיין פאַרטיידיקונג, זיינע אַרגומענטן און זיין אַראַטאָרישער טאַלאַנט האָבן געמאַכט אַזאַ רושם אויף די ריכטער אַז דער צו־געצויגענער צו גריכטלעכער פאַראַנטוואָרטלעכקייט איז אַרויס אַ באַפרייטער און דער פאַרקלאָגער, דער מאָנאַרכיסט טרעסטאַל, איז גלייך אין זאָל אַרעסטירט געוואָרן פאַר אַ ריי פאַרברעכנס אין וועלכע דער יונגער אַדוואָקאַט האָט אים באַשולדיקט.

דאָס אומבאַקאַנטע יונגע אַדוואָקאַט איז געווען דער ייד אַדאָלף קרעמיע, וואָס איז נאָר וואָס געקומען פון זיין געבורטשטאָט נים און דאָ, אין יאָר 1819 אויפגעטרעטן צום ערשטן מאָל, אַנהייבנדיק זיין גרויסע קאַריערע אַלס אַדוואָקאַט און פּאָליטיקער. (קלישע נום. 42).

סוף פון פאַרגאַנגענעם י"ה לעבט איבער דאָס לאַנד דעם ריזן־שטורעם וואָס איז באַרימט ווי די דרייפוס־אַפערע. אין יאָר 1898 ווערט ענדלעך אויפ־געדעקט, אַז דער דאָקומענט וואָס איז באַקאַנט אַלס "באַרדעראָ" און וועלכער האָט געדינט אויף צו פאַראורטיילן דעם קאַפּיטאַן דרייפוס איז אַ געפעלשטער. דער אמתער שולדיקער אַנטלויפט קיין אויסלאַנד און דער קאָלאָנעל אַנרי וואָס האָט אַרגאַניזירט די פעלשונג באַגייט זעלבסטמאָרד. אויף דער וועגדונג פון דער פרוי דרייפוס און פון זיין ברודער מאַטיע דרייפוס קומט זיך דאָס גריכט צונויף אין בנין פון יוסטיץ־פּאַלאַץ כדי צו באַטראַכטן זייער ביטע מכוח רעווידירן דעם אורטייל און נאָך אַ ריי באַטראַכטונגען, באַשליסט דאָס גריכט, אויף דער זיצונג פון 3־טן יוני 1899 צו אַנולירן דעם ערשטן משפּט איבער דרייפוסן. אוודאי זענען די דאָזיקע ריכטער פאַרשריגן געוואָרן אַלס "באַצאָלטע אַגענטן פון די דייטשן". די באַראַטונג גופא פון גריכט איז דער־קלערט געוואָרן אַלס "סינאַגאָגע" און די ריכטער אַלס "לאָקייען פון דער סינאַגאָגע"...

און נאָך אַ משפּט שפּילט זיך דאָ אָפּ אין יאָר 1927.

מען משפּט דעם ייד שלום שוואַרצבאַרד פאַר זיין דערשיסן דעם 25־טן

קלישע נומער 42

אַדאָלף קרעמיע.

מאַי 1926 דעם אוקראַינישן אַטאַמאַן סימאָן פּעטליוראַ פאַראַנטוואָרטלעכן פאַרן פאַרגאָסענעם יידישן בלוט אין אוקראַינע.

שלום שוואַרצבאַרד וועט דורך זיינע ריכטער איינשטימיק אַנערקענט אַלס אומשולדיק און באַפרייט. (קלישע נום. 43).

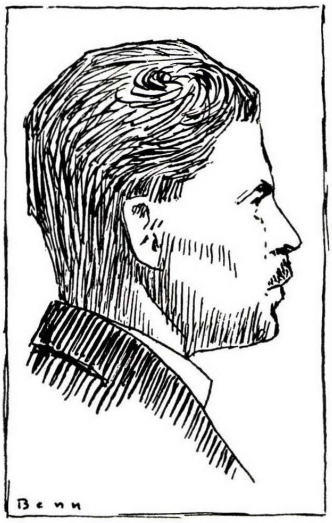
יאָ, די מויערן פון פאַריזער יוסטיץ־פּאַלאַץ וואָס האָבן צוגעזען און געהערט דעם טראַגישן משפט איבערן תלמוד, זענען צום טייל דערהאַלטן ביז היינט צו טאָג...

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 21, 32, 46, 50, 57, 69, 81, 85, 97, 99, 100, 101, 105, 108, 115, 119, 135, 139, 140, 141.

קלישע נומער 43

שלום שוואַרצבאַרד. (צייכענונג פון בען).

7.

דער בילבול וועגן דער פּראָפּאַנירטער האָסטיע

צו די מאָנומענטן וועלכע דערציילן וועגן יידישן לעבן און יידישער פּאָרגאַנגענהייט אין פּאַריז, געהערט אויך דער לוטעראַנישער „טעמפּל דע בילעט" וואָס געפינט זיך אין דער אַרכיוו־גאַס נום. 22 (רי דעז אַרשיוו) און אויך דאָס איבערבלייבעניש פון אַ קליינעם גאָטישן קלויסטערהויף פון 15־טן י״ה וואָס געפינט זיך הינטער די שוועָרע טירן פון דערנעבנדיקן הויז נום. 24.

די עקסיסטענץ פון דער קירכע און פון גאָטישן קלויסטערהויף איז אַ רעזולטאַט פון אַ האָסטיע־בילבול אויף אַ פּאַריזער ייד יונתן, וואָס האָט דאָ געווויינט סוף פון 13־טן י״ה און וואָס איז אומגעקומען אַ פאַרברענטער אויפן שייטערהויפן אין יאָר 1290.

דער גרויסער כוח פון דער קריסטלעכער וועלט צום סוף פון 11־טן י״ה, האָט געפונען זיין אויסדרוק אין די קרייץ־צוגן וועלכע האָבן אָנגעהאַלטן ביי צוויי הונדערט יאָר.

אָנגעהויבן די מלחמות צוליב פּרומקייט און גאָט־פאָרכטיקייט, האָבן זיי זיך פאַרוואַנדלט אין שוידערלעכע פּאָגראָמען און מאָרדצוגן קודם כל קעגן אונדז יידן און אין פאַרביסענע אינטריגעס און רייסעריין פאַר פערזענלעכער מאַכט און הערשאַפט צווישן די קריסטלעכע פירערס גופא.

דער סוף פון 13־טן י״ה האָט מיט זיך געברענגט דעם ענדגילטיקן דורכפאַל פון די קרייץ־מלחמות און די קריסטלעכע וועלט אין איר דערשלאָגנקייט זיך געגייטיקט אין אויסטערלישע נסים, כדי צו הייבן דעם געפאַלענעם מוט און דיסקרעדיטירטן גלויבן ביי די שוועָר אָנטוישטע פאָלקסמאַסן. דאָס האָט גאָנץ וואַרשיינלעך גורם געווען צום אויפקום פון דער סאָמע נייעסטער דערפינדונג, פון אַ יידישער האָסטיע־פּראָפּאַנאַציע און פון אויסטערלישע נסים, וואָס געשעען דערביי. אַזוי אַרום איז געבוירן געוואָרן אין פּאַריז, אין יאָר 1290, דער ערשטער ווי מיר גלויבן עס, האָסטיע־בילבול, פון וועלכן עס איז געפאַלן אַ קרבן דער ייד יונתן.

פּונקט ווי דער עלילת־דם וואָס איז אויפגעקומען אין יאָר 1144 אין ענגלאַנד און פון דאָרט זיך פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער קריסטלעכער וועלט, אַזוי האָט זיך אַהין אַריבערגעטראָגן דער שפּאָגל נייער שקר־בילבול וועגן אַ יידישער אָסטיע־פּראָפּאַגאַציע אין פּאַריז. דער אומצוטרוי און שנאה צו יידן האָבן געשאפן אַ גוטן באָדן פאַר כלערליי אויסטראָכטענישן.

נישט געקוקט דערויף וואָס די קריסטלעכע וועלט האָט אויסגעטראָכט אויף אונדז יידן די דאָזיקע מעשה, וויסן נישט די יידן גופא, מיט אַן אויסנעם פון יחידים, וואָס עס איז און וואָס עס שטעלט מיט זיך פאַר אַ אָסטיע!...

כדי דאָס קלאָר צו מאַכן דאַרף דאָ דערציילט ווערן אָט וואָס:

אין די עוואַנגעליעס פון מתי, מאַרקוס און לוקאַ וועט דערציילט, אַז בעת דער א"ג „לעצטער מאָלצייט", וואָס דער נוצרי האָט געהאַט מיט זיינע תלמידים, דעם אָוונט פון פּסח, האָט ער צעבראָכן אַ מצה און געבנדיק איטלעכן דערפון צו פאַרזוכן, זאָל ער דערביי צו זיי האָבן געזאָגט: „דאָס ברויט, וואָס איר עסט איצט, איז מיין לייב". די דאָזיקע סימבאָלישע רייד האָבן גורם געווען דערצו, אַז פון די סאָמע פּריסטע טעג פון דער קריסטלעכער רעליגיע איז אין דער קירכע איינגעפּירט געוואָרן אַ מנהג, אַז ביי געוויסע צערעמאָניעס גיט דער גלח דעם גלויביקן צו עסן דאָס א"ג הייליקע ברויט, וואָס איז געבאַקן ווי די יידישע מצה אָן זאָלץ און אָן הייוון און איז געמאַכט אין דער פאָרם פון קליינע, רונדע און דינע מצהלעך, וואָס ווערן אָנגערופן האָסטיע 1) און אַז דורכן אויפעסן דאָס דאָזיקע מצהלע קומט פאָר, ווי עס באַהויפט די קריסטלעכע רעליגיע, אַ מיסטישע פאַרדייאונג פון קריסטוסעס לייב, וואָס דער נוצרי האָט געברענגט פאַר אַ קרבן, כדי אויסצולייזן די מענטשהייט פון אירע זינד. 2)

לאַנגע יאָרן זענען די האָסטיע־מצהלעך, וואָס טראָגן אויף זיך אויסגעפּרעסטע קריסטלעכע סימבאָלן, געבאַקן געוואָרן אויסשליסלעך דורך דער קירכע גופא. ערשט צום סוף פונעם 14־טן י"ה האָט מען זיי אָנגעהויבן צו פּראָדוצירן מחוץ דער קירכע. פאָראַן קליינע און גרעסערע מצהלעך; די קליינע זענען באַשטימט פאַר די גלייביקע און די גרעסערע מצהלעך זענען פאַרן גלח, וועלכער ריכט אָפּ די תפילה.

---

1) ס'איז אַ גריכיש וואָרט, וואָס מיינט „קרבן".

2) פּונקט ווי מיטן מצהלע, אַזוי איז אויך געשען מיטן ווײַן וואָס קריסטוס האָט בעת דער זעלבער פּסח־מאָלצייט געטרונקען מיט זיינע תלמידים, דערקלערנדיק זיי, אַז „דער ווײַן איז זיין בלוט". די האָסטיע און דער ווײַן, וואָס ביידע ווערן גענוצט בעת דער קירכלעכער צערעמאָניע, די קאָמוניע, ווערן דורך דער קריסטלעכער וועלט גערופן „אייכאַריסטיע".

אָבער די דאָזיקע האָסטיע־מצהלעך, וועלכע זענען געבאָקן פון ווייצן־מעל און ווערן באָטראָכט דורך די גלייביקע קריסטן — ווי שטוינענדיק דאָס זאָל נישט זיין — פּאַר גאָטס לייב, פּאַרמאָגן אין זיך, ווי בכלל אַ ריי אָנדערע מעל־פּראָדוקטן, אַ מערקווערדיקע אייגנשאָפט: פון לאָנג ליגן געשעט, אַז עס באָווייזן זיך אויף זיי רויטלעכע פלעקן, וועלכע נעמען זיך פון אַ געוויסן מיקראָב וועלכער הייסט **Micrococcus prodigiosus**, וואָס מערט זיך אין געבעקס און רופט אָרויס די רויטקייט. היינט צו טאָג ווייסט מען די סיבה דערפון, אָבער אין די ווייטע טעג פון מיטלעלטער האָט דאָס באָווייזן זיך פון די רויטלעכע צייכנס און פלעקן אויף די האָסטיע־מצהלעך אַרויסגערופן אַ טיפע אויפרודערונג און שרעק ביי די גלייביקע, וואָרעם אויב די האָסטיע, ווי עס לערנט די קריסטלעך־קאָטוי־לישע רעליגיע, איז גאָטס לייב, איז עס דאָך אַן אויסערגעווייגלעכער באָווייז, אַז אין מצהלע לעבט באמת און בלוטיקט דער נוצרי.

פון די דאָזיקע מערקווערדיקע רויטלעכע פלעקן איז שוין געווען אַ קורצער שפּאַן צו אַ בילבול אויף די יידן, וואָס נישט נאָר זיי הרגענען און קרייציקן קריסטלעכע קינדער, כדי צו נוצן זייער בלוט אויף מצות, נאָר זיי זוכן אויך אַרייי־צוקריגן די הייליקע האָסטיע גופא, פון וועלכער זיי חוזקן אָפּ, פּראָפּאַנירן זי אויף פּאַרשידענע אופנים, שטעכן זי אפילו דורך פונקט ווי מען האָט עס געטאָן מיט קריסטוסן, ביז דאָס מצהלע, גאָטס לייב הייבט אָן צו בלוטיקן.

אַזוי אָרום איז אין יאָר 1290, אין די לעצטע יאָרן נאָכן ענדגילטיק־טראָגישן דורכפאַל פון די קריין־מלחמות, געבוירן געוואָרן אין פּאַריז דער בילבול אויף דעם ייד יונתן, וועלכער זאָל זיך האָבן איינגעשאָפט די האָסטיע, זי פּראָפּאַנירט, געשלאָגן, געשטאָכן, ביז דאָס הייליקע ברויט האָט געגומען בלוטיקן.

דאָס מאָל האָט זיך נישט געהאָנדלט בלויז אין באָווייזן זיך פון וועלכע ס׳איז רויטלעכע פלעקן אויפן מצהלע, נאָר פון גאָנצע שטראָמען בלוט.

די מעשה מיטן בלוט, וואָס זאָל האָבן געשטראָמט פון דער האָסטיע אין רעזולטאַט פון דער יידישער פּראָפּאַנאַציע, איז נישט געווען קיין פּלוצעמדיק דערטראָכטן זיך צו אַזאַ זאַך; די דאָזיקע בלוט־געשיכטע האָט שוין געהאָט אַדורכגעמאַכט אַ לאַנגן וועג, ביז זי האָט לסוף עוואָלואירט צום דערמאָנטן בילבול אויף יידן.

די געשיכטע פון דער קריסטלעכער קירכע איז פול מיט בלוטיקע נסים, נישט געשטויגענע מעשיות, פאַלשע סטיגמאַטן, פאַלשע רעליקווייעס, פאַלשע קברים פון הייליקע אא״וו. דאָס איז אַ געוואָלדיק־אַקטיוות פּאַבריק פון פאַלסי־פיקאַטן.

שוין מיט קנאַפּע הונדערט יאָר צוריק האָט מען געהאַט באַרעכנט, אַז וועג מען זאָל צונויפּנעמען אויף איין אָרט אַלע פּאַראַנענע רעליקוויעס, וועלכע שטאַמען כלומרשט פון קריַיַ אויף וועלכן קריסטוס זאָל האָבן אומגעקומען, וואָלטן זיי פּאַרנומען גאַנצע פּיר קוביק־מעטער. בלויז די פּאַראַנענע א״ג רעליקוויעס פון צלם און דערנער־קראַנץ, ציילן הונדערט און דריי איינסן...

אַזוי איז אויך פּאַראַן אַ לאַנגע קייט פון אַלטע משונהדיקע מעשיות וועגן נסים מיט דער האָסטיע, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשפּילט לאַנג פּאָרן יאָר 1290 און וועלכע האָבן, מיט נאָר זעלטענע אויסנעמען, אין גאַנצן נישט געהאַט צו טאָן מיט יידן און ערשט שפּעטער זיך דערקייקלט צו אַ בילבול אויף יידן.

אַזוי למשל וועלט דערציילט, אַז אין יאָר 1017 האָט אַ שוועלער שטורעם אומגעבראַכט אַ גרויסן טייל פון דער רוימישער באָפעלקערונג. דער פּויפּסט האָט זיך דערווייסט (?), אַז דאָס אומגליק איז געשען דערפּאַר וויל... די יידן האָבן געשאָלטן די האָסטיע; דער פּויפּסט האָט גלאָזט אָפּהאַקן קעפּ פון יידן און דער שטורעם האָט זיך אינגעשטילט...

די יידן האָבן באַלויבט די האָסטיע און שווער באַשטראָפט איז קודם כל געוואָרן די נישט־יידישע באָפעלקערונג פון רוים...

וועג אין יאָר 1046 האָט אָפּגעברענט אַ קירכע אין דער שטאָט ניוועל (בראַבאַנט) איז געווען קלאָר (?), אַז דאָס איז אַ שטראָף דערפּאַר, וואָס דער גלח האָט פּאַרגאָסן אייכאריסטישן וויין אויף די שטיינער פון טעמפּל. דאָס מאָל ווי מיר זעען, האָט עס אין גאַנצן נישט געהאָלפֿן קיין שייכות מיט יידן; אָבער דער אַזוי באַרעמהאַרציקער און יושרדיקער נוצרי האָט אַלס נקמה פּאַרן פּאַרגיסן דעם וויין, (זיין בלוט) אויסגעלאָזט זיין שוועל האָרץ צו זיין אייגן הויז, צו דער קירכע און זי גלאָזט אָפּברענען.

אָבער די וועגן פון קריסטוסן זענען באמת נישט צו פּאַרשטיין פּאַר אונדזער פּשוט מענטשלעכן שכל, וואָרעם ס׳וועט דערציילט אַ געשיכטע, אַז אין יאָר 1092 (אָדער 1192...) האָט אַ גלח אין טירינגען, צוליב נאַכלעסיקייט, געלאָזט אַרײַנפּאַלן די האָסטיע אין וואָסער אַריין בעתן וואָשן זיך די הענט, און דאָך האָט די קירכע נישט געברענט ווי אין ניוועל און קיינער איז נישט אומגעקומען ווי ס׳איז געשען אין רוים; דאָס מאָל האָט זיך גאָר דער נוצרי באַוויזן צום גלח אַ לעבעדיקער אין פלייש און ביינער.

וואָס עס איז געשען בעת זיין באַוויזן זיך צום פּאַרזינדיקטן גלח, דערציילט נישט די געשיכטע...

אין יאָר 1229 האָט אַן עלטערער גלח אין פלאָרענץ, שלעכט אויסגעריניקט

דעם קירכלעכן כוס פון אייכאַריסטישן וויין און פלוצעם האָט זיך אין געשיר באַווייזן „דאָס וווּנדערלעכע קריסטוס־בלוט"...

אין 1273 איז אין פריז (איטאַליע) פאַרגעקומען אַ פאַרפלייצונג, פון וועלכער ס׳זאָלן האָבן אומגעקומען בייַ הונדערט טויזנט פערזאָן און געשען איז עס אַזוי דערפאַר, וויַיל מען האָט באַלדיקט די האָסטיע!

אימעצער האָט פראָפאַנירט דאָס הייליקע ברויט, יעדנפאַלס איז עס לויט דער מעשה נישט געטאָן געוואָרן דורך קיין יידן, ווי ס׳איז געשען און ווי מיר האָבן עס פריער איבערגעגעבן אין רוים און דאָך האָבן הונדערט טויזנט קריסטן באַצאָלט פאַר דער זינד מיט אומקומען דורך אַ פאַרפלייצונג.

פאַר וואָס אַזאַ אומרחמנותדיקע גרויזאַמקייט מצד אַ רעליגיע, וועלכע פרע־דיקט ליבע און מחילה?

אין יאָר 1277 איז אין מאעסטריך (האָלאַנד) פאַרגעקומען נאָך אַ שוועָרע שטראָף פאַר באַליידיקן די האָסטיע: דער עולם האָט זיך פאַרווויילט און גע־טאַנצט אויף אַ בריק; מען האָט דאָן גראָד פאַרבייגעטראָגן אַ האָסטיע צו אַ שטאַרבנדיקן און קיינער פון דעם עולם האָט זיך נישט פאַרנויגט פאַרן הייליקן ברויט; אָלס שטראָף האָט די בריק זיך אינגעבראָכן און צוועלף הונדערט פערזאָן זענען דערטרונקען געוואָרן...

מיר קענען זיך נאָר וווּנדערן, וואָס עס זענען פאַראַן אַנדערע געשעענישן מיט דער האָסטיע, וועלכע זענען נישט אַזוי גרויזאַם וויי די נאָר וואָס דערציילטע, אָבער פאָרט ביז גאָר אינטערעסאַנטע, וועלכע דאַרפן דינען פאַר אַ באַשטעטיקונג פון דער גרויסער הייליקייט פון מצהלע. אַזוי למשל ווערט דערציילט אַ באמת וווּנדערלעכע געשיכטע וועגן אַ האָסטיע אין רימיני (איטאַליע) וואָס איז געלעגן באַהאַלטן אין אַ... בינטל היי!

ווי קומט אַ האָסטיע צו זיין באַהאַלטן אין אַ בינטל היי? דאַרף מען אויף קיין מעשה נישט פרעגן קיין קשיה, זאָגט אַ יידיש פאָלקסווערטל; דער עיקר און סאָמע שטוינענדיקסטע פון דער געשיכטע איז דאָס, וואָס דאָס הונגעריקע פערד האָט זיך נישט געוואָלט צורירן צום היי... נאָך מער, דאָס פערד האָט זיך אפילו געבוקט צום היי, ווי תפילה געטאָן!...

דאָס אַלץ זענען נאָר אייניקע מעשיות פון דער גאָר גרויסער צאָל, וואָס מיר געפינען בייַ אַ ריי אַלטע מחברים מכוח דער געטלעכקייט פון דער האָסטיע, טראָץ דעם וואָס דאָס מצהלע איז פון פשוטן וויצן־מעל און געבאַקן דורך פשוטע מענטשלעכע הענט.

די דאָזיקע צום טייל נאָאיוע און אייניקע טראגישע געשיכטעס און געשעע־נישן מיט דער האָסטיע וועלכע מיר האָבן דאָ איבערגעגעבן, האָבן, אַ חוץ זעל־

טענע אויסנעמען, כמעט נישט געהאָט קיין שייכות מיט יידן. אַלע זענען זיי געשען פּאַרן יאָר 1290, ד"ה פּאַרן אויפקום פון פּאַריזער בילבול. אויך דערנאָך זענען פּאַרגעקומען אָסטיע־נסים, וואָס האָבן נישט געהאָט קיין שייכות מיט יידן, אָבער דאָס רוב פון די אָסטיע־געשעענישן נאָך 1290 זענען שוין געקומען ווי בילבולים אויף יידן, וועלכע זאָלן האָבן כסדר געזוכט צו פּראָפּאַנירן דאָס הייליקע ברויט.

אַזוי למשל אין לימאי (פּראַנקרייך), אין יאָר 1317, האָט אַ אָסטיע זיך באַדעקט מיט בלוט, ווייל זי איז אַנגעריכט געוואָרן דורך אַ נישט־גלויביקן. (?) אין יאָר 1321 האָט מען אין קלינדערא געפונען אַ אָסטיע אין... טאָרף: עס האָט זיך געגאָסן פון איר בלוט און עס זענען דערביי געשען מופתים. אין יאָר 1374 האָט אַ אָסטיע אין מידלבורג (אָלאָנד) זיך באַדעקט מיט בלוט אויך דערפּאַר, וואָס זי איז אַנגעריכט געוואָרן דורך אַ נישט גלויביקן.

צי האָט מען אין דער קריסטלעכער וועלט טאָקע געגלייבט אין דער געשיכטע, אַז דאָס מצהלע לעבט? אַז ס׳איז גאָטס לייב און אַז עס באַווייזט נסים?

אין יענע ווייטע טעג פון אַבערגלויבן, פון אַזוי ווייניק וויסן האָבן גרויסע מאַסן, אין זייער אָפּגעשטאַנענקייט זיכער געגלייבט אין די אַלע דערציילטע מעשיות. דאָך זענען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות וועגן צווייפלער אין דעם אמת פון די אויסטערלישע נסים וועגן דער אָסטיע, וועלכער קיינער האָט, פּאַרשטייט זיך, נישט געזען, בלויז געהערט וועגן דעם דערציילן.

אַזוי איז באַרימט די געשיכטע מיטן גלח בערענגער פון טור, וואָס איז אין 11־טן י"ה אַרויסגעטרעטן קעגן דער אייכאריסטישער מעשה, אַז דער נוצרי לעבט אין דעם געהיליקטן מצהלע, אָדער אַז דער וויין איז זיין בלוט; ער האָט געהאַלטן, אַז די אָסטיע דאַרף נאָר סימבאָליש באַטראַכט ווערן ווי גאָטס לייב.

בערענגער איז פּאַר זיין אפּיקורסות שווער באַקעמפט און פּאַראורטיילט געוואָרן דורך די קאָנסילן פון ווערסעל אין יאָר 1050, פון טור אין יאָר 1054 און פון פּאַריז אין יאָר 1059 און איז געווען געצוווונגען זיך אָפּצוזאָגן פון זיינע באַהויפּטונגען און פּאַרברענען זיינע שריפטן וועגן דעם ענין.

נישט קאָנענדיק אָבער צוזען דאָס ווייטערדיקע אָנגיין מיט דער ווילדער מעשה, האָט ער אויף דאָס ניי אָנגעהויבן זיך אַרויסזאָגן קעגן דער קירכלעכער פּרעדיקונג, אַז די אָסטיע איז גאָטס לייב. אין יאָר 1079 ווערט בערענגער פון טור שטרענג אויפגעפּאַדערט צו קומען קיין רוים און דאָרט, זענדיק זיך מסתמא אין אַ גרויס געפּאָר, איז ער אויף דאָס ניי געווען געצוווונגען עפּנטלעך אָפּצוזאָגן זיינע אפּיקורסישע געדאַנקען און דערקלערן זיין חרטה. די „געשיכטע" דערציילט, אַז אין רעזולטאַט פון דעם דאָזיקן באַזוך זיינעם אין רוים איז ער ענדלעך אַרויף אויף דעם גוטן וועג...

מיר זענען טיף איבערצייגט, אַז אין דער קאַטוילישער וועלט איז בערענגער פון טור וויט נישט געווען דער איינציקער צווייפלער אין דעם קירכלעכן אמת וועגן דער מופתדיקער האַסטיע, מופתים וועלכער קיינער האָט קיין מאָל נישט געזען, נאָר וועגן וועלכער מען האָט געריידט, פאַרשפרייט קלאַנגען, דערציילט און פאַרזיכערט, אַז אַזוי און אַזוי איז דאָ אַדער דאָרט געשען. אָבער דאָס רוב צווייפלער האָבן געמוזט האַלטן זייער צונג פאַרשלאָסן הינטער זיבן שלעסער, צוליב די זעלבע געפאַרן וועלכע עס האָט מסתמא אויך געזען פאַר זיך דער גלח בערענגער פון טור.

עס זענען זיכער געווען אָ סך צווייפלער אין דער אַבסורדאַלער האַסטיע־דאָגמע, אָבער אַרויסקומען אין דער עפנטלעכקייט איז געוואָרן מעגלעך ערשט מיט דער אַנטשטייאונג פון דער פראָטעסטאַנטישער באַוועגונג. דער שווייצערישער רעפאָרמאַטאָר צווינגלי פון 16־טן י״ה האָט כמעט ווי איינגעשטימט מיט בערענגארן, אַז די אייכאריסטישע מיסטעריע איז בלויז אָ סימבאָל. קאַלווין למשל האָט געהאַלטן, אַז דאָס לייב פון קריסטוסן געפינט זיך אויסשליסלעך אין הימל און ווירקט נאָר אויף דער נשמה פון גלויביקן.

די קאַטוילישׁ־קריסטלעכע כראַניק האָט נישט געהאַלטן קיין אינטערעס צו נאָטירן די נעמען פון די צווייפלער. זי האָט בכלל געהאַלטן פאַר וויכטיק וואָס וויניקער צו פאַרשרייבן ענינים וועגן אפיקורסות; גראָד פאַרקערט, זי איז געווען פאַראינטערעסירט, אַז עס זאָלן דערציילט און פאַרשפרייט ווערן וואָס מער מעשיות וועגן פאַרגעקומענע נסים; ס׳איז געווען אָ מצווה באַוווסטזיניק צו זאָגן, דערציילן און באַהויפטן ליגנס, אויב זיי קאָנען נאָר שטאַרקן דעם גלויבן **(Pro pietate mentiri).**

מיר האָבן אָ רעכט אָנצונעמען, אַז די אפיקורסות פון בערענגערן און מסתמא אויך פון אָ סך אַנדערע האָט אַרויסגערופן ביי די קירכע־לייט אָ געשטיגערטן פאַרלאַנג צו האַסטיע־נסים, כדי דורך דעם דאָזיקן וועג צו באַקעמפן דעם גע־וואָרפענעם צווייפל וועגן דער אייכאריסטיע, און מער ווי איינער פון די ליגן־זאָגערס „לטובת דעם רבונו של עולם״ האָט זיך באַמיט און געזאָרגט דערפאַר. איז טאַקע דאָס 11־טע י״ה געווען דער אַנהייב פון גרויסן אויפבלי פון אַזעלכע משונהדיקע האַסטיע־נסים וועלכע זענען שפּעטער נאָכן דורכפאַלן פון די קריי־צוגן, געוואָרן ענגוצט אָ חוץ אויף צו שטאַרקן דעם גלויבן אויך קעגן יידן און גלייכצייטיק כדי צו צינען פון די בילבולים מאַטעריעלע פראַפּיטן.

די קריסטלעכע געשיכטעס וועגן בלוט, וועלכע באַווייזן זיך כסדר דאָ און דאָרט, הייבן זיך אָן, קאָן מען זאָגן, מיט דער דערציילונג אין דער עוואַנגעליע פון לוקאָ וועגן אָ בלוטיקן שוויים, וואָס האָט פון שרעק פאַרן פירשטייענדיקן

אַרעסט זיינעם באַדעקט דעם נוצריס פּנים. דער דאָזיקער בלוטיקער שווייס פֿלוס די אייכאריסטישע מעשיות האָבן לאַנגזאַם עוואָלואירט צו די אָפּטע דערציילונגען וועגן בלוטיקע נסים. אין די דאָזיקע לעגענדעס טרעפֿן מיר פון צייט צו צייט אויך אָן מעשיות וועגן שוידערלעכע יידישע זינד, אָבער נישט וועגן וועלכן ס׳איז יידישן ווילן אָדער פֿרוון צו פּראָפּאַנירן די האָסטיע; אַזעלכעס האָט נאָך נישט עקסיסטירט. די דאָזיקע מעשה איז געבוירן געוואָרן צום ערשטן מאָל, אין יאָר 1290 אין פּאַריז.

אַזוי למשל געפינען מיר ביי גרעגואָר פון טור, דעם גאָלישן כראָניקער פון 6־טן י״ה אין זיין ווערק « De gloria martyrum » אָ מעשה וועגן אָ יידן, וועלכער האָט אַרײַנגעשאָסן אָ פּייל אין אָ בילד פון דערלייזער און דאָס בילד האָט אָנגע־ הויבן בלוטיקן.

כמעט די זעלבע מעשה דערציילט דער היסטאָריקער סיגעבערט פון 12־טן י״ה וועלכער גיט דערביי צו, אַז דעם ייד זאָל מען האָבן פּאַרשטיינערט.

דער קאַרדינאַל צעזאַר באַראָניוס, אָ מחבר פון 16־טן י״ה ברענגט אין זיין געשיכטע פון דער קירכע אָ מעשה, אַז אין יאָר 1204 זאָל אָ ייד נעבן טריער האָבן געשלייידערט אָ פּייל אין אָ קרוציפיקס און געמאַכט אָ טיפּע וווּנד אין דער האָנט, פון וועלכער ס׳האָט זיך געגאָסן בלוט ווי פון אָ לעבעדיקן מענטשן. דער ייד זאָל זיך האָבן געטויפט (מסתמא כדי זיך צו ראַטעוונען דאָס לעבן צוליבן בילבול וואָס איז אויף אים געמאַכט געוואָרן).

אַזעלכע מעשיות וועגן בלוטיקנדיקע קרוציפיקסן, סטאַטועס און אפילו אויך בילדער פון קריסטוסן צי פון זיין מוטער זענען פּאַראַן גאָר אָ סך, אָבער צו דער געשיכטע פון יידישער פּראָפּאַגאַציע פון דער האָסטיע איז נאָך געווען אָ ווייי־ טער וועג.

טראָץ אונדזער באַהויפּטונג, אַז דער בילבול וועגן דער פּראָפּאַנירטער האָסטיע אין יאָר 1290 אין פּאַריז איז געווען דער ערשטער פון דעם מין, ווערט פון דעסט וועגן דערציילט וועגן אָ האָסטיע־בילבול אויף אָ יידן אין בראַנדענ־ בורג, וואָס זאָל האָבן פּאַרגעקומען אין יאָר 1247. אָ בילבול וועגן וועלכן מיר האָבן קיין שום ידיעות. לויט ש. דובנאָוו, זאָל דער בילבול האָבן פּאַרגעקומען אין דער שטאָט פּריצוואלק. אויך דער היסטאָריקער סעסיל ראָטה דערציילט וועגן אָ האָסטיע־בילבול וואָס זאָל האָבן פּאַרגעקומען אין יאָר 1243 אין בעליטץ, ביי בערלין. ער גיט אָבער צו אַז דער פּאַריזער בילבול פון יאָר 1290 איז געווען דער סאָמע וויכטיקסטער פון דעם מין און טאָקע צוליבן רושם וואָס ער האָט געמאַכט אין אָ סך ערטער מחוץ פּראַנקרייך (אין איטאַליע און שפּאַניע) האָבן מיר אָ גרונט צו באַטראַכטן דעם פּאַריזער בילבול פּאַר דעם סאָמע ערשטן.

וועגן דער דאָזיקער עשיכטע איז פּאַראַן אַ גרויסע ליטעראַטור.. אומאויפ־ הערלעך און ביז היינט צו טאָג באַווייזן זיך אָפּהאַנדלונגען אין צייטונגען, זשורנאַלן און עס דערשיינען אפילו ביכער, ווו מען האַלט אין איין איבערדערציילן די נסים וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין חודש אַפּריל 1290 מיט דער האָסטיע, וועלכע איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון ייד יונתן, ווי אַזוי דער ייד האָט געפּייניקט דאָס הייליקע ברויט און ווי אַזוי די האָסטיע האָט אויף אַ נסימדיקן אופן זיך אַרויסגעראַטעוועט...

אַלץ וואָס עס איז באַוווסט וועגן דער פּראָפּאַגאַציע און די דערביי כלומרשט פּאַרגעקומענע נסים נעמט זיך פון אַ קירכלעכער כראַניק פון סעז דעני ביי פּאַריז, וועלכע איז אָנגעשריבן פון אַן אָנאָנימען מחבר.

וואָלטן דאָך די אַלע מעשיות פון פּאַרשידענע מחברים וועגן דעם פּאַרגע־ קומענעם, וואָס וועלט אַזוי אָפּט דערציילט און איבערדערציילט, געדאַרפט צווישן זיך שטימען. איז עס אָבער ווייט נישט אַזוי. אין יעדער אָפּהאַנדלונג, וואָס דער־ שיינט ערגעץ ווו, זענען פּאַראַן אַנדערע מעשיות וואָס נעמען זיך ווייט נישט פון דער דערמאָנטער כראַניק, נאָר פון דער פּלייסיקער פּאַנטאַזיע פון די שרייבער.

די „אַלגעמיין באַקאַנטע" ידיעות וועגן פּאַריזער האָסטיע־בילבול זענען אָט וועלכע:

אויף דעם אָרט, ווו עס געפינט זיך היינט צו טאָג דער „טעמפּל דע בילעט", אין דער ריַ דעז אַרשיוו (קלישע נומ. 44) און וואָס האָט אַ מאָל געהייסן ריַ דעז זשאַרדאַנס 1) האָט געווויינט אין זיין איגן הויז דער ייד יונתן מיט זיין ווייב און צוויי קינדער, אַ יינגל און אַ מיידל. לויט אַנדערע „דאָקומענטן" זאָל ער האָבן געהאַט דריי קינדער, בלויז זין. 2) די פּרנסה האָט ער געצויגן פון באָרגן געלט אויף משכונות.

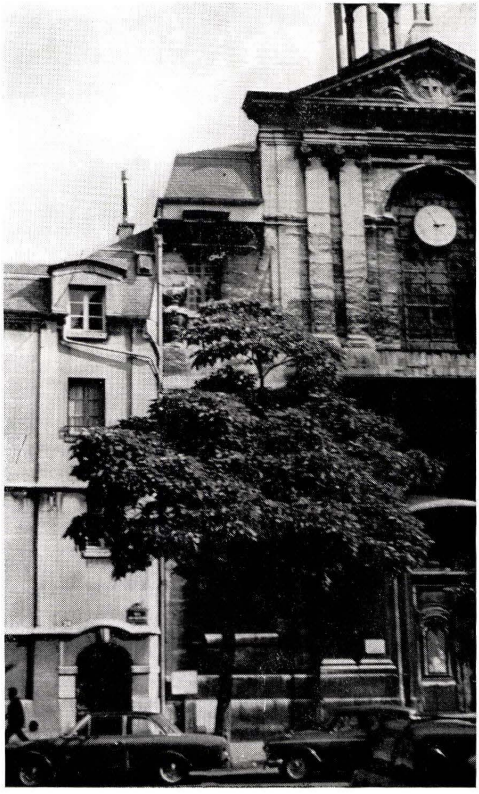
ערב דעם קריסטלעכן פּסח דעם 2־טן אַפּריל 1290 איז צום ייד יונתן געקומען די פּרוי מאַרי לאַ האָטיער, וואָס האָט מיט אַ צייט פּריער געהאַט ביי אים פּאָר־ משכונט אירע יום־טובדיקע קליידער (לויט געוויסע באַהויפּטונגען זאָל זי ביי אים אויך האָבן פּאַרמשכונט צירונג) און געבעטן דעם יידן איר טאָן די טובה פון אַרויסבאָרגן איר די קליידער אויף אָנצוטאָן זיי אין דער קירכע אַריין און אַז גלייך נאָך יום־טוב, וועט זי אים די קליידער אומקערן.

---

1) דעם נאָמען ריַ דעז זשאַרדאַנס האָט דאָן געהייסן נאָר די טייל פון דער ריַ דעז אַרשיוו, וואָס ציט זיך פון דער ריַ דע לאַ וועררעריַ ביז צו דער ריַ סענט קרואַ דע לאַ ברע־ טאַנעריַ.

2) אויף איין אָרט וועלט אָנגעגעבן אַז דער ייד האָט געהייסן יונתן בן חיים און זיין פּרוי זאָל האָבן געהייסן בעללאַטין.

קלישע נומער 44

דער „טעמפּל דע בילעט". (פּאָטאָ : י. קאָרנהענדלער).

יונתן זאָל זיך האָבן אָפּגעזאָגט פון נאָכקומען איר בקשה; דערביי אָבער האָט ער איר געמאַכט דעם פּאַרשלאָג: אויב זי וועט מסכים זיין אים צו ברענגען די הייליקע האָסטיע, וועט ער איר אומקערן אַלע אירע פּאַרמשכונטע זאַכן אָן איין גראָשן געלט.

אין געווּיסע ערטער וועלט דערציילט, אַז זוכנדיק צו ווירקן אויף דער קריסטין זי זאָל מסכים זיין אויף זיין אָנבאָט, זאָל יונתן איר האָבן געזאָגט, אַז ער איז באַווירקט פון דער קריסטלעכער רעליגיע און אויב ער זאָל האָבן די האָסטיע, וואָלט ער זיך אפשר גיכער דעצידירט אויף... שמד.

די פרוי מאַרי לאָ האָטיער האָט נישט געקאָנט ביישטיין דעם נסיון פון קענען צוריקבאַקומען אָן איין גראָשן געלט אירע פּאַרמשכונטע קליידער. איז זי אַוועק אין דער קירכע סען מערערי, צו וועלכער זי האָט אָנגעהערט און געבערענגט פון דאָרט די געבעטענע האָסטיע. 1)

דאָס נישט קאָנסומירן אַליין די באַקומענע האָסטיע, דאָס אַרויסשמוגלען זי פון דער קירכע און איבערגעבן דאָס הייליקע ברויט אין די הענט פון אָ נישט־גלויביקן, פון אָ יידן, איז פון קירכלעכן שטאַנדפונקט אָ שווערע זינד; אָבער וואָס טוט נישט אָ מאָל אָ גלויביקער קריסט צוליב... געלט! דערפאַר אָבער האָבן זיך געפונען מחברים וועלכע האָבן געזוכט צו פאַרוואַנדלען די זינד פון מאַרי לאָ האָטיער אין אָ... מצווה, דערקלערנדיק אַז די פרוי האָט געטאָן דאָס פאַרברעכן אויסן זייענדיק נאָר צו געווינען אייניקע פאַרבלאָנדזשעטע יידישע נשמות פאַר דער קירכע... 2)

און ס׳וועט ווייטער דערציילט:

באַקומענדיק די האָסטיע, האָט יונתן זיך אַרויפגעוואָרפן אויף איר מיט אָ ווילדקייט; אַדורכגעשטאָכן דאָס מצהלע מיט אָ מעסער (קלישע נום. 45), און איר מקים פסק געווען מיט מלקות (קלישע נום. 46). דערנאָך האָט ער מיט אָ שווערן האַמער אַריינגעשלאָגן אין איר אָ נאָגל, פון וואָס די האָסטיע האָט אָנגעהויבן

---

1) די קירכע סען מערערי געפינט זיך אין דער רי סען מאַרטען גום. 78. זי האָט שוין עקסיסטירט אין 9־טן י״ה, דער איצטיקער בנין פון דער קירכע שטאַמט פון 16־טן י״ה.

2) דאָ איז וויכטיק צו דערציילן, אַז לויט די באַשרייבער פון דעם געשעענעם, זאָל מאַרי לאָ האָטיער האָבן פאַרמשכונט אירע קליידער פאַר דער סומע פון אָ האָלבן זילבערנעם, וואָס איז אין יענע טעג אויך געווען גלייך צו 30 סאָל... מיט אָנדערע ווערטער איז עס אָן אָנצוהערעניש אויף די 30 מטבעות פאַר וועלכע יהודה איש קריות זאָל האָבן אויסגעלי־פערט קריסטוסן... אָ ריי מחברים וועלכע שרייבן וועגן דער פּראָפאַנאַציע, ציען די אויפ־מערקזאַמקייט אויף דעם „מערקוועדיקן״ צופאַל פון באַווייזן זיך פון דער ציפער „30״; אָ ציפער וואָס איז פאַבריצירט געוואָרן דורך די פאַראינטערעסירטע אין שטאַרקן דעם נס..., דורך לייט וועלכע שטעלן זיך נישט אָפּ פון באַנוצן זיך מיט „ליגן צוליב גלויבן״.

קלישע נומער 45

יונתן שטעכט די האָסטיע.

קלישע נומער 46

יונתן שמייסט די האַסטיע.

צו בלוטיקן. דערזעענדיק דאָס בלוט, האָט דער ווילד געוואָרענער ייד אַריינגע־ שליידערט דאָס מצהלע אין אַ טאָפּ קאָכנדיק וואַסער, וואָס איז גלייך רויט געוואָרן פונעם בלוט. אָבער גלייך דערנאָך האָט זיך די אָסטיע אַרויסגעהויבן פונעם טאָפּ און געגומען שוועבן איבערן צימער. איבער איר האָט זיך באַוויזן אַ קרוציפיקס. די פּאַנטאָזיע פונעם כראָניקער און פון די שפּעטערדיקע באַשרייבער, האָלט אין איין שטייגן; דער ייד האָט דערנאָך פּרובירט צעהאַקן די אָסטיע מיט אַ גרויס קיכמעסער, אָבער ער האָט עס נישט געקאָנט דערגרייכן. די אָסטיע איז געַ־ בליבן גאַנץ און מערקווערדיק, די אַלע פּראָגעקומענע געשעענישן האָבן אַבסאָלוט נישט געווירקט אויף דעם יידישן עקשן. נישט געקוקט אויף די אויסטערלישע געשעענישן האָט ער פון דעסט וועגן נישט געוואָלט אַנערקענען דעם געוואָלדיק גרויסן נס, וואָס איז געשען פּאַר זיינע אויגן... נאָך די אַלע מעשיות האָט נאָך יונתן געכאָפּט אַ שפּיז (קלישע נומ. 47) (וואָס אין דער יידישער שטוב האָט זיך אַלץ נישט געפונען...) און ווייטער פּרובירט אָנגיין מיט דער מלחמה קעגן גאָטס לייב. 1)

דערנאָך ווערט דערציילט, אַז איינער פון יונתנס זין איז אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס (ער האָט, ווי מיר זעען עס, איבערגעלאָזט אַזאַ אויסטערלישן ספּעק־ טאַקל) און זעענדיק באַקאַנטע קריסטן זיך איילן אין דער קירכע אַריין, האָט ער צו זיי געזאָגט:

— איר דאַרפט שוין נישט גיין אין דער קירכע, וואָרעם מיין פאָטער האָט דערהרגעט אייער גאָט!

עס האָבן זיך אָנגעהויבן זאַמלען מענטשן, אים אויספרעגן און מיט איבער־ראַשונג האָבן זיי זיך פון אים דערוווסט וועגן דעם, וואָס ס׳איז געשען אין דער יידישער שטוב. מיט אַ מאָל האָט דעם עולם אַרומגענומען אַ שרעק, וואָרעם פון הינטער דער פאַרמאַכטער יידישער טיר, האָט אָנגעהויבן שטראָמען אַ שנירל בלוט! 2)

ס׳איז געוואָרן אַ טומל. די מחברים פון דער אויסטערלישער געשיכטע דער־

---

1) די מעשה מיט דער שפּיז איז דאָ פונקט אַזוי צוגעטשעפּעט, ווי די מעשה מיט דער ציפּער דרייסיק; די „ליגענער צוליב גלויבן״ האָבן מיט דער שפּיז אויך אויסן געווע; צו וויין, אַז עס האָט זיך איבערגעחזרט די געשיכטע פון דער קרייציקונג, בעת וועלכער קריסטוס איז אויך געשטאָכן געוואָרן מיט אַ שפּיז.

2) דער היסטאָריקער פעליבין (18־טער י״ה) שרייבט מיט פאַרזיכטיקע וועריטער אַז: „מען פאַרזיכערט (ווער האָט עס אים, מיט פינף הונדערט יאָר שפּעטער, פאַרזיכערט? — יח. ק.) אַז ס׳איז פון דער האָסטיע, אָפּגערונען אַ סך בלוט, אַזוי ווי פון אַ לעבעדיקן קערפּער״.

דאַרפן מיר זיך נישט וווּנדערן, אַז דאָס בלוט האָט געקאָנט רינען אַזוש ביז אויף דער גאַס אַרויס...

קלישע נומער 47

יונתן שטעכט די האַסטיע מיט אַ שפּיז.

ציילן, אַז דער פּאַרזאַמלטער עולם האָט זיך באַראַטן מכוח דעם אופן, ווי אַזוי אַרויסצורייסן די אָסטיע פון דעם יידנס הענט. דאָ קומט אָ מעשה ווען אַ מוטיקער פרוי, אַ שכנה, וועלכע האָט זיך דעצידירט אָנצוקלאָפּן אין דער יידישער טיר... אונטערן תירוץ פון בעטן פייער; אַריינקומענדיק, האָט זי דערזען די אָסטיע שוועבן איבער דעם טאָפּ היסן בלוט־רויטן וואַסער, אין וועלכן זי איז נאָר וואָס אָפּגעקאָכט געווארן. מיט פרומע רייד נעמט זי די אָסטיע אין אַ כלי אַריין. לויט אַנדערע שילדערער פון דעם מופת האָט זי גאָר געמומען די אָסטיע „אין די פּאַלדן פון איר קלייד" און זי אַוועקגעטראָגן צום גלח פון דער נישט וויטער קירכע „סען זשאָן זן גרעוו". 1) — דער ווידער האָט גלייך צו וויסן געטאָן וועגן פּאַרגעקומענעם גרויסן נס דעם פּאַריזער בישאָף, מאַטיפאַס דע ביסי. 2)

יונתן וועט אַרעסטירט אין קומט אום אויפן שייטערהויפן. די עקזעקוציע זאָל האָבן פּאַרגעקומען נעבן זיין אייגענער ווינונג אין וועלכער ער איז כלומרשט באַגאַנגען דאָס פּאַרברעכן. 3) זיין פרוי און די קינדער און נאָך יידן, וועלכע זענען געווען איבערראַשט פון דעם אויסטערלישן נס, ווערן „מיט זייער אייגענעם ווילן אָפּגעשמדט"... לויט אַנדערע ידיעות ווערן צוזאַמען מיט יונתנען אויך פּאַרברענט זיין פרוי און קינדער. דער איטאַליענישער מאָלער פּאַאָלאָ אוטשעלאָ (15־טער י"ה) איז געווען אַזוי שטאַרק באַווירקט פון דער מעשה מיטן האָסטיע־נס, אַז ער האָט אים געווידמעט מערערע בילדער און אויף איינעם פון די פּריי־מיטיוון זעט מען ווי יונתן קומט אום אין פייער, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער. 4) אויך ש. דובנאָוו שרייבט וועגן פּאַרברענען יונתנען צוזאַמען מיט

---

1) די קירכע „סען־זשאָן־ען־גרעוו" האָט זיך געפונען אין דער היינטיקער רי לאָבאָ און האָט אויך פּאַרנומען אַ טייל פון דער צפון־זייט פון היינטיקן האָסטעל דע ווייל. די קירכע איז דאָ געשטאַנען פון 11־טן י"ה ביז צום יאָר 1797 און איז געווען די באַזיצערין פון דער מופתדיקער האָסטיע. בעת געוויסע פייערונגען האָט מען זי „געווינען" די גלייביקע. די קירכע האָט זיך אויך באַרימט, אַז זי פּאַרמאָגט דאָס מעסערל, מיט וועלכן יונתן האָט... אַדורכגע־שטאָכן די האָסטיע. די גאַטלאָזע רעוואָלוציע האָט נישט נאָר פונאַנדערגעווארפן די קירכע, נאָר אירע טוער האָבן אויך געלאָזט פּאַרלוירן גיין אַזעלכע „הייליקטימער" ווי דאָס מעסערל פון דער פּראָפּאַנאַציע און די האָסטיע גופא.

2) אין דער פּאַריזער קאַטעדראַלע „נאָטרע־דאָם" זענען מיר דעם מצבה־שטיין פון בישאָף. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1304.

3) זע דאָס קאַפּיטל: „דער פּלאָץ פון האָטעל דע ווייל".

4) פּאָאָלאָ אוטשעלאָ האָט אין זיינע מאָלעריין ווענן דעם האָסטיע־נס, אַרויסגעפירט אייניקע וואַריאַנטן. מסתמא האָט ער געהערט פּאַרשידענע מעשיות. דאָס וואָס אוטשעלאָ איז געווען אַזוי איבערראַשט פון דערוויסן זיך ווען האָסטיע־נס, איז אויך אַ באַשטעטיקונג, אַז פּאַריז איז געווען דאָס ערשטע אָרט פון דעם האָסטיע־בילבול.

זיין פרוי. 1)

און די „געשיכטע" דערציילט ווייטער:

נאָכן פאַרברענען דעם ייד יונתן ווערט זיין הויז פאַרקויפט און דערנאָך אויך צעשטערט. אויף דעם אָרט ווערט אין יאָר 1299 אויפגעשטעלט אַ קליינער טעמפּל צום אָנדענק פון פאַרגעקומענעם נס. די רי דעז זשאַרדאַנס ווערט זינט דעם געשעעניש גערופן „די גאַס ווו גאָט איז געוואָרן אָפּגעקאָכט" (רי או דיע פי בואי), אַ נאָמען וועלכער האָט אָנגעהאַלטן ביז דעם 16־טן י״ה 2). אין 15־טן י״ה ווערט דער טעמפּל פאַרוואַנדלט אין אַ מאָנאַסטיר. מען פאַרגרעסערט אים און דעמאָלט, אין יאָר 1415 ווערט אויסגעבויט דער קירכע־הויף וועמענס איבער־בלייבעניש מיר זעען ביז היינט. (קלישע נום. 48).

אין 18־טן י״ה ווערט דער אַלטער מאָנאַסטיר פונאַנדערגעוואָרפן און צווישן די יאָרן 1735 — 1756 בויט מען אויס די קירכע וועלכע מיר זעען היינט צו טאָג 3) און וועלכע גרענעצט זיך מיטן פאַרבליבענעם אַלטן קלויסטער־הויף וועגן וועלכן עס ריידן מערערע געשיכטע־ביכער. אַ פּאַריזער קירכע און אַ מוזיי פאַרמאָגן קעגנשטאַנדן, וועלכע זאָלן האָבן אַ שייכות מיט דער דערמאָנטער פּראָפאַנאַציע.

אַזוי למשל איז אין פּאַריזער מוזיי קליני פאַראַן אַ שילדל 25 × 63 סענטי־מעטער די גרייס, וואָס זאָל שטאַמען פון דער אַלטער קירכע, וועלכע האָט זיך אַ מאָל געפונען אין דער אַרכיוו־גאַס. דאָס שילדל, וואָס איז געמאַכט פון בראָנדז,

---

1) דאָ איז אינטערעסאַנט איבערצוגעבן די מעשה וואָס געוויסע כראַניקערס דערציילן, אַז בעת מען איז געגאַנגען פאַרברענען דעם ייד, זאָל ער האָבן אויסגעדריקט זיין באַדויער, למאי ער האָט נישט מיט זיך קיין הייליק ספר, דעם... תלמוד. ער זאָל, לויט די דאָזיקע מחברים, האָבן געגלייבט, אַז האָבנדיק מיט זיך דעם תלמוד, וועט אים דאָס פייער נישט קאָנען אָנרירן. מען האָט אים געברענגט פון זיין שטוב אַ ספר, וואָס איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט אים.

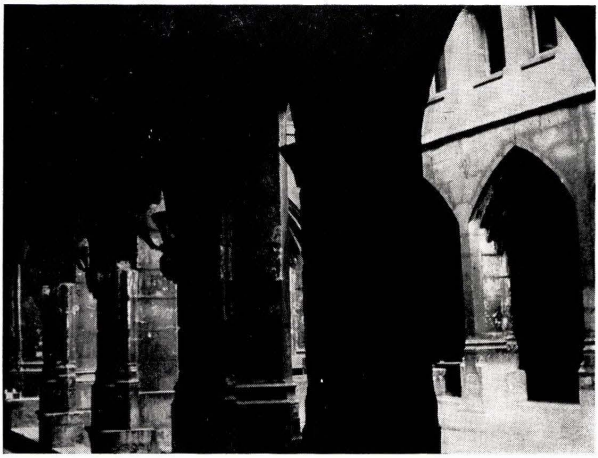
אָבער אויך די דאָזיקע מעשה פון ברענגען דעם יידן אַ תלמוד עקזעמפּליאַר, דערצו נאָך גענומען ביי אים אין שטוב, איז הוילע אויסטראַכטעניש, וואָרעם זינט 1240 איז אין פּראַנקרייך דער תלמוד געווען פאַרבאָטן, קאָנפיסקירט און פאַרברענט. אויב יידן האָבן נאָך ערגעץ ווו אויסבאַהאַלטן אַ געוויסע צאָל ספרים איז עס שוין אָבער גאָרנישט געווען אַזוי פשוט ווי די מחברים פון דער מעשה דערציילן עס, אַז מען האָט אויף דעם יידנס פאַרלאָגג אים געברענגט פון זיין שטוב אַ תלמוד־עקזעמפּליאַר.

דער עיקר אָבער מיינען מיר, האָבן די מחברים פון דער מעשה דאָ געזוכט צו דער־ציילן דעם קריסטלעכן עולם, אַז די יידישע ספרים קומען אום אין פייער. אַז זיי פאַרמאָגן נישט אין זיך קיין שום געטלעכן כוח, ווי למשל... די הייליקע האָסטיע.

2) אין יאָר 1685 האָט מען נאָך געזען אויף דער מויער פון דער אַלטער קירכע, די אויפשריפט: „דאָ האָט דער ייד אָפּגעקאָכט די הייליקע האָסטיע".

3) די קירכע טראָגט כסדר דעם נאָמען „דע בילעט" און איז, זינט 1812 אין דינסט פון די פאַריזער פּראַטעסטאַנטן.

קלישע נומער 48

דער קירכע־הויף אין דער רי דעז אַרשיוו נומ. 24. (פּאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

ציזילירט און באַגילדעט, שטעלט פֿאָר אַ סצענע פון דער פֿראָפּאַגאַציע און פלעגט בעת רעליגיעזע פֿראָצעסיעס, געטראָגן ווערן אויף אַ לאַנגן שטעקן. 1)

אַזוי זעען מיר אויך אין דער קירכע „סען־זשאַן־סען־פראַנסואַ" (**אין דער רי שאַרלאָ**) גאַנצע אכט בילדער, ווועלכע שטעלן פֿאָר פֿארשידענע עפּיזאָדן פון דער **האָסטיע־פֿראָפּאַגאַציע.** די דאָזיקע קירכע אַפּישירט און פֿאַרקופּט ביז היינט צו טאָג אַ ברוישור און אויך טראַגיש־קאָמעדיטע רעפּראָדוקציעס וועגן דעם ביל־בול. ביז גאָר אינטערעסאַנט איז דער פּאַקט, וואָס די דאָזיקע קירכע האָט זינט 1867 אָנגעהויבן צו פּייערן יעדן זונטיק נאָכן קריסטלעכן פּסח, דעם פֿאַרגעקו־מענעם האָסטיע־נס, וואָס פלעגט ביז צו דער פּראָצויזישער רעוואָלוציע, גע־פֿראָווען ווערן יאָר אין יאָר אויס, דורך דער היינט שוין פֿאַרשוווונדענער קירכע „סען־זשאַן־ען־גרעווי". 2)

אַזוי אויך געפינט זיך אין דער פֿאַריזער קירכע „סענט עטיען די מאָנט" אַ וויטראַזש פון 17־טן י״ה געווידמעט דער פֿראָפּאַגאַציע פון דער האָסטיע דורכן ייד יונתן. דער וויטראַזש שטאָמט פון דער שוין דערמאָנטער אַלטער קירכע „סען־זשאַן־ען־גרעווי".

ווי מיר זעען פון דעם אַלעם, ווערן די פֿאַריזער גלייביקע ביז היינט צו טאָג, כסדר באַווירקט אויף צו גלייבן אין דער ווילדער מעשה. פון צייט צו צייט קומען פֿאָר אין דער שטאָט אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען און מיר צווייפלען נישט, אַז דער „נס" פֿאַרמאָגט דערין זיין חלק.

ווי מיר ווייסן עס שוין, איז דער ייד יונתן און אפשר אויך זיין פּרוי און קינדער אומגעקומען אויפן שייטער־הויפן און זיין פֿאַרמעגן איז קאָנפיסקירט געוואָרן לטובת דעם קעניג.

ווייסן מיר עפּעס וועגן אַ פֿאַרגעקומענעם משפּט?

אויב עס זענען פֿאַראַן אַ מאַסע אינצלהייטן וועגן פֿאַרברעכן, וועגן דעם ווי אַזוי דער ייד האָט געפּירט מלחמה מיט דער האָסטיע, זי געשמיסן, געשלאָגן, געשטאָכן, אַריינגעשליידערט אין קאָכנדיקן וואַסער אא״וו איז דאָך נאָרמאַל צו פרעגן צי וועלן אויך דערציילט פּרטים וועגן משפּט.

---

1) טראָץ דעם וואָס ס׳וועלט אָנגעגעבן אַז דאָס בראָנדז־שילדל שטאָמט פון 14־טן י״ה, זאָל עס פאַקטיש שטאַמען פון 19־טן י״ה.

2) אַ חוץ די אַכט בילדער וואָס אילוסטרירן די פֿראָפּאַגאַציע פון דער האָסטיע אין יאָר 1290, זענען מיר אויך, גלייך בײַם אַריינגיין אין דער קירכע, אויף דער לינקער זייט מויער, אַ גרויסן שוואַרצן שטיין־טאָוול אויף וועלכן מיר לייענען: „לזכר דעם נס פון 1290. כדי תשובה צו טאָן צוליב דער עוולה וואָס איז געטאָן געוואָרן צו קריסטוסן וואָס לעבט אין דער האָסטיע, קומט תפילה טאָן, פֿאַרגעטערן און אָפּקומען".

צי איז אַזאַ משפט בכלל פּאָרגעקומען?

צי איז ערגעץ וווּ פּאַראַן אַ וועלכער ס׳איז דאָקומענט, אַז דער ייד יונתן זאָל זיך האָבן מודה געווען? ניין, אויך אַזאַ דאָקומענט איז נישט פּאַראַן! אַ ריי מחברים וועגן האָסטיע־בילבול לאָזן פּאַלן „אומשולדיקע" מינאָרע באַמערקונגען אַז דער ייד זאָל זיך האָבן מודה געווען אין פּאַרברעכן... דער שוין דערמאָנטער, פּאָרזיכטיקער היסטאָריקער פון 18־טן י״ה דער גלח פּעליביען שרייבט אין זיין געשיכטע פון פּאָריז, אַז „דער ייד זאָל נישט האָבן געלייקנט די געשיכטע"... פון איין זייט אַזאַ פּאַרשוועדערישקייט אין דערציילן אַזוי פיל איינצלהייטן וועגן פּאָרלויף פון דער פּראָפּאַנאַציע — וועלכע קיינער האָט אייגנטלעך נישט בייגע־ווינט — און אַזאַ אויסטערליש שווייגן וועגן דער אויספּאָרשונג און קיין אינציק וואָרט נישט וועגן אַ פּאָרגעקומענעם משפט.

מילא, אין מיטלעלטער זענען אַ סך מעשיות אפילו די משונהדיקסטע אָנגע־גאַנגען פּאָר אַ הייליקן אמת. די אָפּגעשטאַנענקייט איז געווען אַזוי גרויס, אַז די סאַמע גרעסטע נאָרישקייט און ווילדסטע געשיכטע האָט געגאָלטן, בפרט נאָך, אַז עס האָט זיך געהאַנדלט מכוח יידן. אָבער היינט צו טאָג, ווען מיר באַהאַנדלען די מעשה וועגן דער געשענדעטער האָסטיע וווייסן מיר דאָך אַז זי באַהאַלט אין זיך נאָר איין אינציקן אמת, וואָס באַשטייט אין דעם, אַז אין יאָר 1290 האָט מען אין פּאָריז פּאַרברענט אַ ייד יונתן, וועלכן מען האָט באַשולדיקט אין האָבן פּראָ־פּאַנירט די האָסטיע, כדי אַזוי אָרום צו קומען צורויבן זיין פּאַרמעגן!

אינעם אַנטשטיין פון דעם האָסטיע־בילבול זענען דאָן געווען פּאָראינטע־רעסירט צוויי כוחות: די קירכע, וואָס האָט נאָך דעם דורכפּאַל פון די קרייץ־צוגן זיך געגייטיקט אין נסים, און דער קעניג פילופּ דער שיינער, דער פערטער, וועלכער האָט זיך תמיד געגייטיקט אין געלט. כדי עס אָרויסצובאַקומען האָט ער זיך נישט אָפּגעשטעלט פּאָר קיין שום רציחה. צוליב רויב האָט פילופּ דער שיינער פּאָרניכטעט דעם דאָן זייער רייכן אָרדן פון די „טעמפּל־ריטער", זיי געלאָזט פיניקן און פּאָרברענען ווי שוידערלעכע אפיקורסים און אפילו אויך ווי... קינדער־פּרעסער! ער האָט אויך גערויבט יידיש פּאָרמעגן און פּאָרגאָסן יידיש בלוט. 1)

וועגן דאָזיקן מלך שרייבט טעאָדאָר ריינאַך: „לואי דער הייליקער האָט פּאָרברענט די ספּרים פון די יידן און פילופּ דער שיינער האָט שוין פּאָרברענט די יידן גופּא". דער דיכטער דאַנטע באַצייכנט פילופּ דעם שיינעם (אין זיין „גע־

---

1) אין 1288 האָט דער מלך אויסגעפּרעסט פון די פּאָריזער יידן זייער אַ גרויסע געלט־סומע אַלס שטראָף פּאָר זינגען „צו הויך" ביים דאָוונען אין זייער שול.

לעכער קאָמעדיע") אָלס „אַ צווייטער פּילאָטוס" און דער היסטאָריקער מישלע רופט אים פּשוט אָן „דער טייוול"!...

טעאָפּיל האַללעז, אַ מחבר פון אָן אינטערעסאַנט ווערק (19־טער י"ה) וועגן די יידן פון פראַנקרייך, שרייבט וועגן אים:

„ביי אַ הערשער פון דעם טיפּ, ווי ס'איז געווען פילים דער שיינער, קאָנען זיינע מעשים נישט באַטראַכט ווערן ווי אַ רעזולטאַט פון רעליגיעזן פלייס. די געלט־גיריקייט האָט דאָ אָן ספק געשפּילט אַ גרויסע ראָלע".

כדי צו האָבן דעם געהעריקן באַגריף וועגן עטישן הינטערגרונט פון „האָס־טיע־נס", וועט אפשר געניג זיין צו ברענגען בלויז אייניקע שורות פון אַ פּאָפולער פראַנצויזיש שולבוך אויפן חשבון פון פילים דעם פערטן, דעם שיינעם. אָט וואָס מיר לייענען דאָרט:

„דאָס אָפּשאָפן דעם אָרדן פון די טעמפּל־ריטער איז פאַר זיך גופא אַ זאַך פון צווייט־ראַנגיקער וויכטיקייט; עס איז אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַר דער גיריקייט, היפּאָקריזיע, פעלן פון וועלכע ס'איז סקרופלען און פון דער קאַלטער גרויזאַמקייט פון פילים דעם שיינעם און פון זיין אַרום".

צו די לעצטע שורות מכוח „זיין אַרום" דאַרפן צוגעריכט ווערן די פאַרײַזער קירכע־לייט, וועלכע האָבן מיטגעמאַכט אָלע בייזע מעשים פון מלך און אים אין אָלעם צוגעהאָלפן.

פון די־אַ קירכע־טאַטעס איז אַרויסגעוואַקסן דער בילבול קעגן ייד יונתן.

היות די מעשה וועגן דער פּראָפאַנאַציע און וועגן פאַרגעקומענעם „נס" האָט אַרויסגערופן אין פאַריז דאָס אָנטשטיין פון אַ קירכע געוויידמעט דעם געשעע־ניש, און איז געווען אַ סטימול פאַר רעליגיעזע פּראָצעסיעס אין פאַרלויף פון יאָרהונדערטער און אינספּירירט מאָלער צו שאַפן וועגן דעם געשעעניש בילדער, וואָס באַפּוצן ביז היינט צו טאָג אַ רײַ קירכעס; און אויף וויפל ס'האָט אויך געהאָלטן אין איין וואָקסן אַ ליטעראַטור פון אָפּהאָנדלונגען וועגן דעם ענין, וועט שוין זיין אויפן אָרט צו וואַרפן אַ בליק אויף דעם אופן, ווי אַזוי דער „נס" ווערט באַהאַנדלט. ס'איז זייער וויכטיק זיך אויף דעם אָפּצושטעלן, וואָרעם עס גיט אַ זעלטן בילד מכוח דער אָביעקטיוויטעט פון די מחברים, וועגן זייער באַציאונג צום יידן־פּראָבלעם און אויך וועגן אמת און ליגן אַרום דער האָסטיע־געשיכטע. (קלישע נומ„ 49).

דער ענין איז אויך אינטערעסאַנט צוליב די אומאויפהערלעכע באַמיאונגען וואָס גייען אָן ביז היינט צו טאָג אויפצוהאַלטן דעם אַבסורדאַלן בילבול אויף יידן,

קלישע נומ. 49

(Arch. Nationales)

הילע פון קירכלעכן אינווענטאַר־בוך פון 15־טן י״ה.

אַז זיי האָבן געזוכט צו פראָפאַנירן די האָסטיע, אין וועלכער עס לעבט כלומרשט גאָטס לייב.

אַזוי למשל לייענען מיר ביי אַלעקס מאַרטאַן, אַ מחבר פון אַ בוך „אַ ווייזיט אין פאַריז“:

„וועגן דער קירכע ווערט אָט וואָס דערציילט..“

מיט די דאָזיקע לאַקאָנישע ווערטער זוכט דער מחבר אויסצומיידן זיין אייגענע פאַראַנטוואָרטלעכקייט; ער באַגנוגנט זיך מיטן פשוטן „עס ווערט דערציילט“ אא“וו.

דער פאַריזער „בלויער גיד“, וואָס איז באַקאַנט מיט זיינע ביז גאָר ערנסטע אויסגאַבעס וועגן שטעט און לענדער, הייבט אָן מיט די ווערטער:

„לויט די כראָניקעס פון סען דעני“ אא“וו.

זעען מיר, אַז אויך די דאָזיקע אויסגאַבע מיידט אויס צו נעמען אויף זיך וועלכע ס׳איז אייגענע אחריות פאַר דער מעשה.

זשאַק הילערע, אינער פון די באַדייטנדיקסטע פאַריז־קענער היינט צו טאָג, שרייבט פשוט: „מען זאָגט“ דאָס אין גאַנצן!

אויגוסט וויטי, אַ מחבר פון אַ געשיכטע פון פאַריז, הייבט אָן דערציילן די האָסטיע־געשיכטע מיט די ווערטער:

„דאָס איז איינע פון אָם שטאַרקסטן באַפעסטיקטע לעגענדעס פון אַלטן פאַריז“.

גאַנץ אַנדערש באַהאַנדלט דעם ענין דער היסטאָריקער גורדאָן דע גענויאַק, אַ מחבר פון אַ פינף־בענדיקער געשיכטע פון פאַריז; גלייך ווי ער רירט זיך צו צום האָסטיע־נס, שרייבט ער:

„די שנאה, וואָס די גייסטלעכע האָבן געטראָגן אויף יידן, האָט זיך מאַניפעסטירט אין יאָר 1290 דורך אַ געשעעניש, וואָס האָט אַרויסגערופן אין פאַריז אַ גרויסן טומל“.

שוין אין די ערשטע שורות ווייזט דער היסטאָריקער גלייך פון וואַנען ס׳האָט זיך גענומען דער „נס“; אַז דאָס איז געווען דאָס ווערק פון די גלחים, פון דער קירכע; אַז ס׳איז געווען אַ ווערק פון שנאה צו די יידן.

דערציילנדיק דעם פאַרלויף פון „נס“, שרייבט ער:

„מיר האָבן אַ רעכט צו צווייפלען אינעם אמת פון די אייגצלהייטן“ און אַפּשטעלנדיק זיך אויף די סתירות אין דער האָסטיע־געשיכטע, שרייבט ער לסוף:

„די מעשה מיט דער שכנה האָט פּשוט געקאָנט אויסן זיין אומצוברענגען דעם אומגליקלעכן ייד יונתן, וועלכער איז געווען רייך און רייכקייט רופט אַרויס קנאה".

ווי מענטשלעך און ווי שכלדיק.

עס וועט אָבער זיין ביז גאָר אינטערעסאַנט דאָס ציטירן איינעם פון די וויכטיקע היסטאָריקער פון פאַריז פון 18־טן און אָנהויב 19־טן י"ה דעם געווע־ זענעם קאָנווענט־מיטגליד י. אַ. דילאָר און וויזן ווי אַזוי אַ ראַציאָנעל־דענקענ־ דיקער מענטש האָט געזען די זאַך. נאָכן דערציילן אין זיין „געשיכטע פון פאַריז" דעם גאַנצן פאַרלויף פון דער אָסטיע־פּראָפּאַגאַציע און „נס", שרייבט ער:

„דאָס איז דער אינהאַלט פון אַ געשעעניש וואָס איז פּובליצירט דורך אַן אַנאָנימען מחבר און איבערדערציילט געווי דורך אַנדערע שרייבער. לויט דעם דאָזיקן פאַפּיר און זיינע קאָפּיעס דאַרף מען נישט צווייפלען, אַז יונתן, וואָס איז, וויזיט אויס, געווען געווג רייך, איז נישט נאָר באַשולדיקט געווארן אין באַגיין די גאָט־לעסטערונג, נאָר אַז ער איז אויך באַשטראָפט געווארן אומצוקומען אין פייער; אָבער צי איז זיין זינד באַוויזן געווארן אויף אַ לעגאַלן אופן? די אָפּ־ וועזנהייט פון די פאַרטיידיקונג־פאַרמען, די רייכקייט פון באַשולדיקטן, די נישט־ ערלעכקייט, די זשעדנעקייט פון די קירכע־לייט, דער פּאַנאַטיזם, די אַלטע שנאה צו יידן, דער אינטערעס פון גלח פון דער קירכע „סען זשאַן ען גרעוו", וואָס איז געווען דער הויפּט־באַשולדיקער און וועלכער איז געווארן דער הויפּט־באַ־ זיצער פון דער באַרימטער רעליקוויע, אַ דאַנק וועלכער ער האָט זיך געריכט אַריינצובאַקומען פאַר זיין קירכע אַ סך נדבות און מתנות; די מיינונג וועלכע איז דעמאָלט געווען פאַרשפּרייט צווישן די גלחים צו אַקצעפּטירן בילבולים, וואָס האָבן זיי געגוצט; דער שווינדל צוליב גלויבן; די טאָרטורן, וועלכע האָבן אַרויסגערופן אַ פאַלש מודה זיין זיך, לסוף דאָס שווייגן מכוח די באַוויזן, וועלכע זאָלן באַשטעטיקן די ריכטיקייט פון דער באַשולדיקונג אא"וו: דאָס אַלץ איז מער ווי ס'איז נייטיק אויף צו באַרעכטיקן דעם צווייפל, וואָס איז אויך פאַרשטאַרקט דורך די שאָקירנדיקע און אומגלויבלעכע מעשיות. ווי אַזוי איז עס מעגלעך, אַז אַזעלכע מערקווערדיקע געשעעניש ווי די וועגן וועלכע עס ווערט דערציילט, האָבן נישט איבערראַשט דעם ייד גופא, וואָס האָט זיי מיט זיין האָנדלונג אַרויס־ געפּופן? ווי אַזוי זאָלן מיר גליבן, אַז דער ייד האָט דערלויבט אַריינצוקומען אין שטוב אַ פּערזאָן, וואָס זאָל ווערן אַן עדות פון זיין גאָט־לעסטערונג, די פּרו־ וועלכע האָט אים אַרויסגעגבן אויף באַשטראָפט צו ווערן? פאַר וואָס איז די פּרוי וועלכע האָט איבערגעגעבן אין די הענט פון יונתנען די האָסטיע, נישט איבערגעגעבן געווארן צום משפּט? די האָנדלונג פון דער קריסטלעכער פּרוי

איז דאָך געווען נאָך מער פאַרברעכעריש ווי פונעם יידן. אַלץ פירט צו גלייבן, אַז עס איז פאָרגעקומען אַ גרויזאַמע פאַרשווערונג אומצוברענגען דעם ייד יונתן". 1)

וואָס פאַר אַן אינטערעסאַנטע שורות!

מיר האָבן דאָ ציטירט אַ ריי מחברים און געוויזן ווי אַזוי לאָגיש־דענקענדיקע מענטשן און אָביעקטיוע היסטאָריקער האָבן זיך באַציגן צום „האָסטיע־נס" און האָבן אויף אַזאַ פשוט־מענטשלעכן אופן געוויזן, אַז ס'האַנדלט זיך נישט אין אַ נס, נאָר אין אַ בילבול אויף אַ יידן וועמען מען האָט באַרויבט און דערהרגעט.

גאַנץ אַנדערש איז עס אָבער מיטן היסטאָריקער רענע העראָן דע ווילפאָס, וועלכער האָט אין יאָר 1954 באַקומען דעם „פּרייס פאַר געשיכטע" פון פאַריז. וען ר. העראָן דע ווילפאָס באַהאַנדלט דעם ענין וועגן דער פראַפאַנירטער האָסטיע, וועדט ער אויס היסטאָריקער; ער טרייסלט זיך פון אויפברויז אויף די צווייפלער אינעם נס און גאָר ספּעציעל קאָכט ער זיך אויף דעם נאָר וואָס ציטירטן היסטאָריקער דילאָר פאַר זיין נישט גלייבן אין דער ווילדער מעשה.

האָט עפּעס דער חשובער היסטאָריקער ר. העראָן דע ווילפאָס דאָקומענטן, וואָס זאָלן באַשטעטיקן די שולד פון יונתנען? קאָן ער באַווייזן אַז ס'איז פאַרגעקומען עפּעס אַ משפּט איבערן יידן און אַ מעגלעכקייט זיך צו פאַרטיידיקן? נייַן! קיין שום דאָקומענטן האָט נישט דער געפּרייזטער היסטאָריקער! ווו זאָל ער זיי נעמען? קאָכט ער זיך מיט אַזעלכע שטוינענדיקע „אַרגומענטן" ווי „מען זאָגט אַז עס איז נישטאָ קיין רויך אָן קיין פייער"... אָדער פאַררופּנדיק זיך אויף אַ פאַריזער, קירכלעכן היסטאָריקער פון 18־טן י"ה, דעם גלח לעבעף, ברענגט ער אַלס אַרגומענט, דעם גלחס שרייבן אַז:

„די געשיכטע איז גוט באַקאַנט"...

דאָס זענען עס די „איבערצייגנדיקע" שורות פון ר.העראָן דע ווילפאָס.

דער אויפברויז זיינער אויף דעם אַנטי־קלעריקאַלן היסטאָריקער דילאָר איז אַזוי גרויס, אַז מיר לייענען ביי אים:

„כ'בין זיך מודה, אַז זיינע קאָמענטאַרן שטייגן אַלץ איבער" און מיר לייענען ביי אים פאָלגנדיקע שטוינענדיקע שורות:

---

1) די האָסטיע לייגט דער גלה אַריין דעם גלויביקן גלייך אין מויל אַריין; כדי צו קענען איבערגעבן די האָסטיע דעם יידן, האָט דאָך די פרוי געמוזט אויף דער גיך אַרויס־כאַפּן דאָס מצהלע פון מויל, עס זאָל נישט צעגיין, באַהאַלטן עס אא"ו. אויך די טייל פונעם בילבול ווייזט, ווי נעבעכדיק שלעכט די אינסצעניזאַציע און די מעשה בכלל איז פאַבריצירט געוואָרן.

„אָן אַנדערער אויפֿן אָרט פֿון יונתן, וואָלט געפֿאַלן אויף די קני, אַבער דער טייוול האָט, ווייזט אויס, בלינד געמאַכט דעם דאָזיקן יידן, וועלכער האָט זיך פֿאַר־מאַסטן אויף קריסטוסן". (**אונטערגעשטראָכן דורך יחי. ק.**).

יאָ, פֿונקט אַזוי האָבן קריסטלעכע מחברים אין מיטלעלטער געשריבן וועגן די יידן, אַז זיי ווילן נישט זען דעם קריסטלעכן אמת, ווייל דער טייוול פֿאַרשטעלט זיי די אויגן און מאַכט זיי בלינד!

ר. הערשן דע ווילפֿאָס האָט מיט זיין טראַכטן זיך נישט דערווייטערט פֿון מיטלעלטער! פֿון די זעלבע באַהויפּטונגען, וועלכע מיר האָבן איצט געלייענט, איז דאָך אַרויסגעקומען די סימבאָלישע סטאָטוע פֿון דער סינאַגאָגע מיט פֿאַר־בונדענע אויגן!

בעת ר. הערשן דע ווילפֿאָס דערציילט מכוח דעם שנירל בלוט וואָס עס האָט אָנגעהויבן אַרויסשטראָמען פֿונעם יידס הויז און די אויפֿרודערונג, וואָס דאָס האָט אַרויסגערופֿן ביים פֿאַרזאַמלטן עולם, שרייבט ער זייער ערנסט:

„אין דער אמתן ווייסן מיר נישט געניי ווי אַזוי דער אַלאַרם האָט זיך אָנגעהויבן".

ווי אַזוי עס איז מעגלעך געווען די גאַנצע אַבסורדאָלע געשיכטע מיטן מצהלע, וועגן דעם אַלעם פֿרעגט נישט דער היסטאָריקער; דאָס אַלץ איז, ווייזט אויס, בכלל נישט קיין ענין וואָס זאָל ציען די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון אַ לאָגיש־דענקענ־דיקן מענטש אין אונזער יאָרהונדערט. פֿאַרן „היסטאָריקער" ר. הערשן דע ווייל־פֿאָס איז נאָר נישט קלאָר און נישט אויפֿגעקלערט איין זאַך: ווער ס'האָט גע־שלאָגן טרעוואָגע!... אַלץ איבעריקע, די אַלע דערציילטע ווילדע מעשיות זענען אין בעסטער אָרדענונג און באַאומרואיקן אַבסאָלוט נישט זיין געוויסן...

אָבער דאָס סאָמע שטוינענדיקסטע ביי ר. הערשן דע ווילפֿאָס, זענען זיינע שורות וווּ מיר לייענען:

„דער נס מיט דער פֿראָפֿאַנירטער האָסטיע האָט זיך נישט באַגנוגנט מיטן אייגקריצן זיך טיף אין זכרון; ער האָט געהאַט אַ ווייטערדיקן המשך, וואָס אַ געלערנטער קאָן פֿעסטשטעלן זיין געגעאָלאָגיע. מען געפֿינט זי אין יאָר 1369 אין בריסל, אין דער קירכע סענט גידיל".

וואָס מיינט ר. הערשן דע ווילפֿאָס ווען ער שרייבט, אַז דער נס האָט געהאַט אַ ווייטערדיקן המשך אין בריסל? וועגן וואָס פֿאַר אַ געגעאָלאָגיע האָנדלט זיך עס? וואָס באַדייטן די מיסטעריעזע שורות?

יאָ, זיי באַשטעטיקן, אַז ר. הערשן דע ווילפֿאָס איז פֿעאיק צו פֿירן מלחמה אויף צו פֿאַרטיידיקן שקר און דערפֿאַר פֿייערט ער אַזוי קעגן די צווייפֿלער אין

דעם אמת פון דער האָסטיע־מעשה און זוכט אַזאַ נעבעכדיק־לעכערלעכן בילבול צו פאַרטיידיקן און אויפצוהאַלטן ווי אַן אמת.

אָבער איידער מיר וועלן באַהאַנדלען ר. הערצן דע ווילפאָס אַרויסזאָג מכוח דעם „ווייטערדיקן המשך" פון פאַריזער בילבול און זען וואָס ס׳איז אייגנטלעך פאַרגעקומען אין בריסל, וועלן מיר זיך פריער אָפשטעלן אויף אַ בראָשור וואָס איז מיט אַ קורצער צייט צוריק פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך דער פרוי ס. מאַראַ־רענדי געווידמעט דעם פאַריזער האָסטיע־„נס".

ס. מאַראַ־רענדי געהערט צו די וועלכע גלייבן הייליק אין פאַרגעקומענעם „נס" און ווי שטויבענדיק דאָס זאָל נישט קלינגען, איז איר בראָשור אַ פרווו צו באַווייזן „וויסנשאַפטלעך" און „געשיכטלעך", אַז דער „נס" איז טאַקע פאַרגעקומען...

אַ באמת אינטערעסאַנטע אויפגאַבע...

עטלעכע בלימעלעך פון איר „היסטאָריש־וויסנשאַפטלעכער" אַרבעט ברענגען מיר דאָ ווי אַ מוסטער:

אַנהייבנדיק איר עסיי, פרעגט די מחברין:

„וועגן וואָס אייגנטלעך האַנדלט עס זיך דאָ? איז עס אַ פאַנטאַסטישע מעשה אָדער אַן אויטענטישער נס?"

אויב די פאַריזער האָסטיע־געשיכטע זאָל נישט האָבן געווען קיין אמת, פרעגט די מחברין:

„טאָ ווי אַזוי וואָלט עס מעגלעך געווען, אַז דאָס פאַרגעקומענע זאָל זיך קאָנען אַזוי אינגלידערן, באַפעסטיקן און ווערן אַ געשעעניש, וועגן וועלכן מען שושקעט זיך נישט אין דער שטיל אין פאַרלויף פון אַזוי פיל יאָרהונדערטער?"...

און אָט איז אַ וויייטערדיקער „אַרגומענט" ווי עס פאָסט פאַר אַ וויסנשאַפטלעך־היסטאָרישער אָפהאַנדלונג:

„צי דאַרף מען זיך נישט רעכענען מיט זיבן יאָרהונדערטער פאַריזער טרייַשאָפט און גלויבן אינעם נס?"...

די בראָשור אָנטהאַלט אויך אַ קאָפּיטל א״נ „די טעאָלאָגישע מעגלעכקייט פון נס", וואָס באַשטייט בסך־הכל פון זיבעצן שורות, אין וועלכע די „היסטאָרי־קערין" פירט אויס (וויסנשאַפטלעך!...), אַז די פאָטערס פון דער קירכע, האַלטן אַזאַ נס פאַר... מעגלעך און אַז:

„דאָס געשעעניש איז שטענדיק אַנערקענט געוואָרן ווי אַ נס סיי דורך דער קירכע, סיי דורך די קעניגן און סיי דורך די מלוכה־אויטאָריטעטן".

אַזוי שרייבט מען געשיכטע!...

אַז מען האָט אַלס לערער דעם היסטאָריקער ר. הערשן דע ווילפאָס, וועלכער באַנוצט זיך מיט אַזעלכע אַרגומענטן ווי „ס׳איז נישטאָ קיין רויך אָן קיין פייער", אָדער אַז „די געשיכטע איז גוט באַקאַנט"... קאָן מען אויך אַרויסקומען מיט אַזעלכע „היסטאָריש־וויסנשאַפטלעכע אויספירן „אַז די פּאָטערס פון דער קירכע האַלטן אַזאַ נס פּאַר מעגלעך"...

פון דעסט וועגן באַגונגט זיך נישט די מחברין מיט די אויבן ציטירטע „אייזערנע" ארגומענטן, נאָר עס קומט נאָך אַ סענסאַציע, פון האָבן אַנטדעקט דאָס קומענטן, וועלכע באַשטעטיקן, אַז דער האָסטיע־נס איז באמת פּאַרגעקומען!

די דאָקומענטן וועלכע זיי האָט אַנטדעקט, באַשטייען פון:

1) אָן אָקט פון יאָר 1291, אַז מען האָט פאַרקויפט דאָס הויז פון יידן יונתן.

2) אַז אין דער אַלטער קירכע סען־זשאָן־ען־גרעוו, וואָס איז געווארן די באַזיצערין פון דער מופתדיקער האָסטיע, זענען פּאָרגעקומען ניין תפילות (אָדער לעקציעס) וועגן דעם געשעענעם נס.

געפינען אָן אָקט פון יאָר 1291 וועגן דעם פאַרקויף פון יונתנס הויז, אויב דער אָקט איז נאָר נישט „געמאַכט" געווארן שפעטער (קלישע נום. 50) (אויף וואָס די ליגן־זאָגערס לטובת גאָט, זענען אַלץ נישט פּאַסיק!) און די „אַנטדעקונג" וועגן די ניין געהאַלטענע לעקציעס זענען, פאַרשטייט זיך, ווייט פון צו זיין אָן באַווייז אינעם אמת פון „נס".

און לסוף, כדי אונדז איבערצוצייגן, אַז די אַנטדעקטע דאָקומענטן זענען באמת אויטענטישע, שרייבט די פרוי ס. מאַראָ־רענדי:

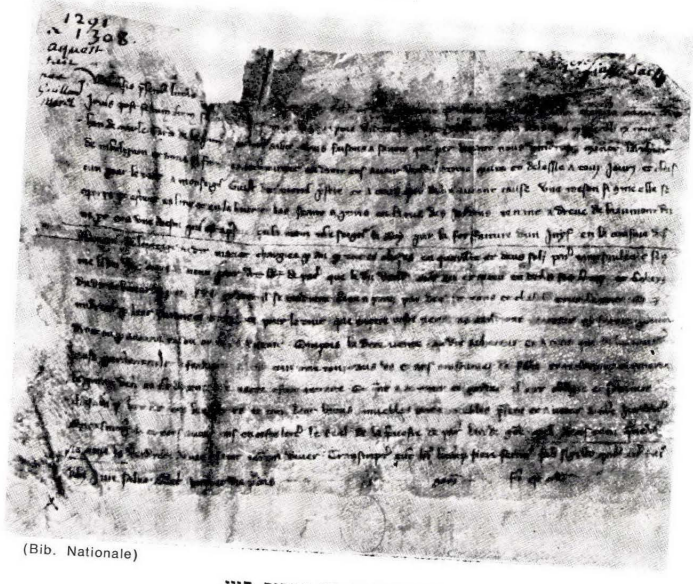
„די בלעטער זענען געל"...

אין גאַנצן גענומען איז די „היסטאָריש־וויסנשאָפטלעכע" אָפּהאַנדלונג אָן מעשה מיטן טויבן וועלכער האָט געהערט אָן שטומען דערציילן וועגן אָן בלינדן, וועלכער האָט געזען, ווי אָ לאָמער איז געלאָפן.

וועלן מיר זיך איצט אומקערן צו די שורות פון ר. הערשן דע ווילפאָס, כדי זיך צו באַקענען מיטן המשך פון נס, וואָס זאָל זיך האָבן איבערגעחזרט אין בריסל...

אין בריסל זאָלן די יידן אין יאָר 1369 אויך האָבן פּראָפּאַנירט די האָסטיע. אויך דאָרט האָבן זיי אַדורכגעשטאָכן דאָס מצהלע, וואָס האָט אויך דאָרט אָנגעהויבן צו בלוטיקן. אויב ר. הערשן דע ווילפאָס לאָזט דערביי פאַלן אַזאַ מערקווערדיקן אויסדרוק ווי „געגעאַלאָגיע", האָט ער עס געטאָן דערפאַר, וואָס דער

קלישע נומער 50

(Bib. Nationale)

פאַרקויף־אַקט פון יונתנס הויז.

ייד, וועלכער זאָל האָבן אַדורכגעפירט די פּראָפּאַגאַציע פון דער האָסטיע אין בעלגיע, האָט, ווי מערקוועדיק דאָס זאָל נישט קלינגען, אויך געהייסן יונתן !...

געגנוי ווי דער ייד פון פּאַריז !...

פונקט ווי דער עלילת־דם בילבול וועלכער איז אויפגעקומען אין 12־טן י״ה אין ענגלאַנד און זיך פון דאָרט אַריבערגעטראָגן אין אַלע קריסטלעכע לענדער פון איראָפּע, אַזוי האָט זיך פון פּאַריז אויס אָנגעהויבן צו פּאַרשפּרייטן איבער די קריסטלעכע לענדער דער פריש אויפגעקומענער בילבול, אַז יידן פּראָפּאַגירן די האָסטיע וואָס הייבט אָן צו בלוטיקן. אָבט יאָר נאָכן אויפקום פון פּאַריזער בילבול, זאָל אַזאַ געשעעניש שוין האָבן פּאָרגעקומען אין דייטשלאַנד (אין יאָר 1298), וועגן וועלכן מיר האָבן אָבער נישט קיין שום געניוערע ידיעות און אין יאָר 1369, אַכציק יאָר נאָכן פּאַריזער „נס״ האָט זיך דער בילבול איבערגעחזרט אין בריסל און דאָרט האָט דער שולדיקער ייד אויך געהייסן... יונתן !

אויף דעם דאָזיקן מערקוועדיקן צופאַל האָט שוין דער היסטאָריקער דילאָר געצויגן די אויפמערקזאַמקייט מיט אַזוי פיל יאָרן צוריק און אין אונדזערע טעג. האָט ר. הערמאַן דע ווילפּאָס געשריבן, אַז „דער געלערנטער קאָן פעסטשטעלן די געגנאַלאָגיע״.

אַז עס האָט זיך איבערגעחזרט דער בילבול, וווּנדערן מיר זיך נישט, אָבער „געגנאַלאָגיע״ ? און צי איז דאָס איבערחזרן זיך פון זעלבן נאָמען ווי אין פּאַריז טאָקע נישט מער ווי אַ צופאַל ?

ניין, ס׳איז שוין ווייט נישט געווען קיין צופאַל. דער נאָמען פון ייד יונתן, וואָס טראָגט די פּאַראַנטוואַרטלעכקייט פאַר דער האָסטיע־פּראָפּאַגאַציע אין בריסל, איז אַ וווּנדערבאַרער באַווייז, ווי ווייט די בריסעלער בילבול־מאַכערס האָבן נאָכגעטאָן זייערע פּאַריזער פּאַרגייער. אויב אין פּאַריז האָט מען זיך אָנגעזעצט אויף דעם אומגליקלעכן ייד יונתן, איז אָבער דער בריסעלער בילבול פון יאָר 1369 אַוועק אויף אַנדערע וועגן, וועלכע געבן אַ זעלטענע מעגלעכקייט צו זען ווי אַזוי די דאָרטיקע קירכע־לייט האָבן פּאַבריצירט זייער בילבול, וואָס די יורשים זייערע פּרובירן מיט אַלע כוחות אויפצוהאַלטן ביז היינט צו טאָג.

בכלל ענלעכן צווישן זיך די אַלע בילבולים און מעשיות וועגן יידישן פּרווו צו פּראָפּאַגירן די האָסטיע. פּאַראַן, פּאַרשטייט זיך, פּאַרשידענע וואַריאַנטן, אָבער אין תוך גענומען, זענען די אַלע מעשיות אין מעשה. די פּאַנטאַזיע פון די מחברים און אויסטראַכטערס האָט דאָ נישט קיין ברייטע האָריזאָנטן און ממילא איז אויך דער בריסעלער וואַריאַנט נישט איבעריק רייך און נישט אָריגינעל ביים דערציילן וועגן גאַנג פון די געשעענישן.

נאָר אויב מיר שטעלן זיך אָפּ אויף דעם בריסעלער האָסטיע־בילבול, טוען מיר עס צוליב דער כלומרשטער „גענעאַלאָגיע" פון ביידע פּראָפּאַגאַטאָרן, דעם ייִד יונתן פון פּאַריז און דעם ייִד יונתן פון בריסל.

ס׳איז אפשר נישט זייער ריכטיק פון אונדזער זייט, וואָס מיר באַנוצן זיך מיטן נאָמען יונתן, וואָרעם לויט דעם פראַנצויזישן טעקסט, ווי מיר טרעפן אים אָן אין אַלע ערטער וועלכע דערציילן וועגן פּאַריזער האָסטיע־בילבול, ווערט דער קרבן געוויסן יאָנאַטאָס (פאָנעטיש, זשאָנאַטאָס). דאָס מערקווערדיקע אין דעם ענין איז טאַקע דאָס וואָס דער ייִד וועלכער האָט דערפירט צו דער פּראָפּאַגאַציע אין בריסל, האָט געהייסן פּונקט אַזוי, גענוי ווי זיין פּאַריזער ברודער, אויך זשאָנאַטאָס... עס פעלט נישט קיין איינציקער אות!

דאָס איז אַ ביז גאָר כאַראַקטעריסטישע זייט פונעם ענין. דאָס באַווייזט די אומבאַהאַלפנקייט פון די בריסעלער בילבול־מאַכערס און איז גלייכצייטיק אויך אַ טראַגישע באַשטעטיקונג וועגן דער ביטול־באַציאונג צו פּאַרזיכטיקייט ביים גרייטן דעם בילבול. די לייט, וועלכע האָבן אין בריסל אויסגעקליבן דעם נאָמען, האָבן געוווסט, אַז זיי קאָנען טאָן וואָס זיי געפעלט און ווי אַזוי זיי געפעלט; אַז זיי וועלן נישט דאַרפן קיינעם אָפּגעבן קיין חשבון פאַר זייערע מעשים. זיי האָבן פּשוט און פּראָסט זיך באַנוצט מיטן נאָמען פון ייִד יונתן, וועלכן זיי האָבן געקענט צוליבן בילבול פון פּאַריז. די בריסעלער אויסטראַכטער פון דער מעשה האָבן דאָך נישט געהאַט די מינדעסטע סיבה און ס׳איז זיי אויך אין גאָנצן נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן, אַז ס׳וועט קומען אַ צייט, ווען דער מעכטיקער קאַטוילישקירכלעכער כוח וועט אויסגעוועפט ווערן און מען וועט קאָנען און מעגן אונטערנעמען אַן אויספּאָרשונג מכוח די אַלע ווילדע מעשים. דערפון נעמט זיך עס דער המשך און די „גענעאַלאָגיע" פון בריסעלער „נס". ר. הערשן דע ווילפאָס, געהערט אויך, ווי מיר זעען, צו די וואָס זענען גרייט צו פאַבריצירן מעשיות, כדי צו העלפן דעם... רבונו של עולם.

די בריסעלער לייט האָבן, פאַרשטייט זיך, געוווסט וועגן די פּראָפּיטן, וואָס די בילבולים אויף יידן ברענגען סיי דער קירכע און סיי פאַר די הערשער פון לאַנד. צוליב די דאָזיקע פּראָפּיטן האָבן מערערע שטעט זיך באַמיט און געזוכט צו האָבן „אייגענע נסים" און קאָנקורירט צווישן זיך אויף דעם דאָזיקן געביט, וועגן דער דאָזיקער קאָנקורענץ אָרום נסים (און כלומרשט אַנטדעקטע רעליקווייעס פון הייליקע קברים, צדיקים און מאַרטירער...) איז פאַראַן אַ סך צו דערציילן און עס וואָלט געווען ביז גאָר אַמוזאַנט, ווען ס׳וואָלט נישט געווען אַזוי טרויעריק.

די ליגנס וועגן כלומרשט פאַרגעקומענע נסים האָבן פאַר דער קירכע אָפּט מאָל אַנגענומען אזא קאַמפּראָמיטירנדיקן כאַראַקטער, אַז מערערע קאָנסילן און

פּויפּסטן האָבן פּרובירט אַרויסצוטרעטן קעגן זיי, אָבער אומזיסט; די גלחישע מאַסע און דער באַאַרבעטער המון, דאָס א"ג „פּאָלק" האָט עס געפּאַדערט און די פּויפּסטן האָבן (ווי אַלע מאָל) נאָכגעגעבן.

וואָס טוט מען נישט אַלץ כדי צו העלפן דעם רבונו של עולם?!

אין בריסל, ווי אין פּאַריז, זענען געווען צוויי צדדים וואָס האָבן געהאָט אַ גרויסן אינטערעס אַרויסצוקומען מיט עפּעס אַ מעשה קעגן די יידן, דאָס זענען געווען: דער פּירשט פון בראַבאַנט וויענטשעסלאָס, וועלכער האָט פּונקט ווי פּיליפּ דער שיינער זיך תמיד געגייטיקט אין געלט און דער קלער וועלכער האָט סיי צוליב געלט און סיי צוליב „שטאַרקן דעם גלויבן" געשטרעבט, ווי אין אַ סך אַנדערע ערטער, צו האָבן אַן איגענעם „נס"!

זינט דעם 13־טן י"ה האָט מען דאָרט געבויט די גרויסע קירכע סען מישעל־סענט גידיל. די בויאַרבעט האָט זיך געצויגן לאַנג. מען האָט זיך געגייטיקט אין אַ סך געלט און טאָקע נאָר עפּעס אַ „נס" האָט געקאָנט אַ רוק טאָן די זאַך פון אָרט, אַ נס, וואָס זאָל ברענגען מאַסנווייז די גלויביקע אין דער קירכע אַריין צוזאַמען מיט זייערע גראָשנס. די בריסלער טאָטעס האָבן געווואָסט אַז די פּאַריזער קירכע „סען־זשאַן־ען־גרעוו", וואָס רעקלאַמירט זיך ווי די באַזיצערין פון דער מופתדיקער האָסטיע, מאָכט נישט קיין שלעכטע ביזנעס. אַזוי אָרום איז דער געוווּנטשענער „נס" אויך געשען אין בריסל!

די דאָרטיקע קירכלעך־קאָטוילישע קרייזן דערציילן:

אַ געוויסן טאָג האָט דאָס פּאָלק זיך דערוווסט, אַז די יידן האָבן געגנבעט די הייליקע האָסטיע, זי פּראָפּאַנירט, אַדורכגעשטאָכן מיט מעסערס און אַז עס איז געשען אַזאַ אויסטערלישע זאַך: די האָסטיע האָט אָנגעהויבן צו בלוטיקן. מען האָט, פּאַרשטייט זיך, אַרעסטירט יידן, זיי געפּיניקט אין די קעלערן פון דער „יוסטיץ", זיי „פּאַרמשפּט" צום טויט און דערנאָך די שולדיקע עפּנטלעך פּאַר־ברענט. 1)

אוודאי זענען די שטאָט־טאָטעס צווישן זיך גלייך אַדורכגעקומען; די קירכע „סען־מישעל־סענט־גידיל" האָט באַקומען די פּראָפּאַנירטע האָסטיע פּאַר אירע פּרומע ביזנעס און דער פּירשט וויענטשעסלאָס האָט „אַלס שטראָף פּאַר דער גאָט־לעסטערונג" אַרויסגעטריבן די יידן פון בראַבאַנט, קאָנפיסקירנדיק דערביי זייער גאַנץ פּאַרמעגן.

---

1) מען וויסט נישט געוי די צאָל אומגעברענגטע אויפן שייטער־הויפן. עס ווערט אָנגענעבן די צאָל פון דריי, פון פינף און פון זיבן קדושים. מעגלעך אַז עס זענען געווען מער. עס זענען אָבער דאָן פּאָרגעקומען אַ ריי פּאָגראָמען אויף יידן סיי אין בריסל, סיי איבערן גאַנצן לאַנד, וואָס האָבן געקאָסט אַ סך יידישע לעבנס.

פונקט ווי מיר האָבן געברענגט אין קורצע שורות אַ פאַרטרעט פון קעניג פיליפּ דעם שיינעם, דעם פערטן, וועלכער האָט בעת דעם פאַריזער האָסטיע־בילבול געהערשט אין פראַנקרייך און געוויבט וויפל און ביי וועמען עס האָט זיך נאָר געלאָזט, איז וועדט זיך אָפּצושטעלן אין קורצן אויף דער פערזענלעכקייט פון פירשט וויענטשעסלאָס, וואָס האָט אין יאָר 1369 פאַרזאָרגט דאָס לאַנד מיט יושר און צדק און פאַרטיידיקט די הייליקע בריסעלער קירכע קעגן יידישן „אי־בערפאַל" אויף דער האָסטיע. אָט וואָס עס שרייבט וועגן אים אַ בעלגיער, וועל־כער האָט געפאָרשט די אַפּערע פונעם האָסטיע־בילבול:

„זייענדיק, איך באַהאַלט עס נישט, אַ גלויביקער און פראַקטיצירנדיקער קאַ־טאָליק, קאָן איך אָבער נישט גלייבן אין דער אַבסורדאָלער לעגענדע וועלכע איז, לויט מיין מיינונג, אויסגעטראַכט געווארן, כדי צו באַרעכטיקן דעם פאָגראָם אויף יידן און דאָס קאָנפיסקירן זייער פאַרמעגן. די דאָזיקע קאָנפיסקאַציע איז געווען לויט מיין באַשיידענער מיינונג, דער עיקר־ציל פון וויענטשעסלאָס פון לוקסענ־בורג, וואָס איז אין יענע טעג געווען דער פירשט פון בראַבאַנט. עס וואָלט געווען אַ סך צו דערציילן וועגן וויענטשעסלאָסן, וואָס איז געווען איינער פון די אָפּ־שטויסנדיקסטע פיגורן אין דער געשיכטע פון בעלגיע. אַ פחדניש נפש (שטענדיק באַזיגט אויפן שלאַכטפעלד), אוממענטשלעך. אַ מוסטער פון אַ קאַרגן און פיז אָן אָפּנאַרער".

זייער אָן אינטערעסאַנטער פאַרטרעט פון אַ הערשער, וועלכער האָט געמשפּט די יידן פאַר אַ כלומרשט באַאַנגענעם פאַרברעכן.

ווי אַ גלויביקער און פראַקטיצירנדיקער קאַטאָליק, וועלכער „גלייבט נישט אין דער אַבסורדאָלער לעגענדע" מיט דער האָסטיע, האָט דער מחבר פון די נאָר וואָס ציטירטע שורות גאָרנישט וואָס פירצוואַרפן די בריסעלער קירכע־אויטאָ־ריטעטן, וועלכע האָבן זיך אָנגעכאַפּט אינעם „נס" און האַלטן זיך אין אים ביז היינט צו טאָג. אָלע זיינע פירווארפן זענען נוגע נאָר דעם פירשט וויענטשעס־לאָס. אַן אַנדערער היסטאָריקער שרייבט וועגן דעם פירשט אַז:

„נייטיקנדיק זיך איז געלט, פלעגט ער זיך נישט אָפּשטעלן פאַר האַנדלונגען וועלכע זענען נישט אָלע מאָל געווען בכבודיק"...

ס׳איז אָבער אויך אינטערעסאַנט צו דערציילן דעם מכלומרשטן פאַרלויף פון דער האָסטיע־פראָפאַנאַציע אין בריסל; אַ וויכטיקע סיבה באַוועגט אונדז דאָ צו ברענגען די בריסעלער „אויפלאָגע", וועלכע דערציילט:

דער ייד יונתן (זשאַנאַטאָס) פון שטעטל ענגיען איז געווען פאַרביטערט צו־ליבן שמד פון אַ נאָענטן ייד און ער האָט געזוכט זיך נוקם צו זיין אין דער קירכע.

האָט ער צוגערעדט דעם משומד זשאַן פון לוווען, ער זאָל פון ערגעץ אַ קירכע אַרויסגעבענען די הייליקע אָסטיע, צוזאָגנדיק אים דערפאַר אַ גרויסע געלט־סומע. 1)

דער משומד האָט מיט דער הילף פון אַ לייטער זיך אַריינקראָגן אין אַ קירכע „סענט קאַטערינע" און פון דאָרט אַרויסגעגעבען אַ וואָזע מיט מערערע אָסטיע־מצהלעך און זי איבערגעגעבן דעם ייד יונתן, פון וועמען ער האָט באַקומען דאָס צוגעזאָגטע געלט פאַר דער אַדורכגעפירטער גנבה.

יונתן האָט צונויפגעזאַמלט אַ גרופּע יידן (דאָס זאָל האָבן געשען אין זעלבן שטעטל ענגיען) און צוזאַמען האָבן זיי געהויזקט און פּראָפּאַנירט דאָס הייליקע ברויט. אייניקע טעג שפּעטער האָט מען דעם ייד יונתן געפונען אַ דערהרגעטן ביי זיך אין גאָרטן. געווויסע קריסטלעכע כראָניק־שרייבערס רעכענען... אַז דאָס זאָל אים האָבן דערהרגעט טאַקע זשאַן פון לוווען, וועמען דער ייד האָט אפשר נישט געוואָלט באַצאָלן די אָפּגעשטימטע סומע פאַר דעם אַדורכגעפירטער גנבה... 2)

דערשראָקן צוליב דעם מאָרד און גלייבנדיק, אַז דאָס איז אַ שטראָף פון גאָט פאַר דער אָפּגעטאָענער זינד, האָט די אלמנה פון דערהרגעטן געברענגט די האָסטיע צו די יידן פון בריסל, כדי פּטור צו ווערן פון דעם חפץ. די בריסעלער יידן האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אין דער שול און זיך אַרויפגעוואָרפן אויף דער האָסטיע מיט קללות און גאָט־לעסטערונגען און זי אַדורכגעשטאָכן מיט מעסערס. זיי זענען אָבער געבליבן דערשראָקן, וואָרעם פון הייליקן ברויט האָט אָנגעהויבן צו טריפן בלוט.

אויב איין קריסטלעכער מחבר דערציילט, אַז פון דער אַדורכגעשטאָכענער האָסטיע האָבן אָנגעהויבן צו טריפן טראָפנס בלוט, דערציילט שוין אַ צווייטער מחבר וועגן „אַ סך בלוט". אַ דריטער מחבר דערציילט שוין וועגן „אַזוי פיל בלוט, אַז די יידן זענען געוואָרן אַדורכגענעצט" און נאָך אַ מחבר שרייבט פשוט און פּראָסט, אַז „עס איז געווען אַ רעגן פון בלוט"...

---

1) פאַר וואָס האָט זיך דער בריסעלער יונתן געווענדט גאַר צו אַ משומד אויף אַרויס־צובאַקומען די האָסטיע? די מחברים פון דער געשיכטע האָבן אַזוי אַרום אפשר געזוכט צו זייען אומצוטרוי צו משומדים, אַז זיי זענען נישט קיין זיכערער עלעמענט...

2) אַ פּריישע געלעגנהייט צו ווייזן די פאַלשקייט פון יידן.

לויט דעם היסטאָריקער קאַרמאַלי, געווענדעם ערשטן הויפּט־ראַבינער פון בעלגיע (1802 — 1875) וועלכער האָט געפאָרשט די געשיכטע פון בריסעלער האָסטיע־בילבול, זאָל יונתן פון ענגיען האָבן געפאַלן אַ קרבן פון זיינע בעלי חובות, כדי פּטור צו ווערן פון די שולדן. אָבער מיר גלויבן אַז די דאָזיקע, אגב, גאַנץ אינטערעסאַנטע השערה שטימט אויך נישט, ווייל פונקט ווי אַ סך אַנדערע ענינים, איז אויך נישט פאַראַן קיין שום באַווייז און זיכערקייט, אַז אַ ייד יונתן פון ענגיען זאָל בכלל האָבן עקסיסטירט.

אַ סך אָדער ווייניק בלוט, אָבער די זאַך איז געווָאָרן ערנסט און די בריסעלער יידן האָבן געזוכט פּטור צו ווערן פון אַזאַ נישט באַקווטמען חפץ און זיי האָבן באַשלאָסן איבערצושיקן די האָסטיע קיין.. קעלן, אויסקלייבנדיק דערצו אַ געוויסע פּרוי קאַטערינע, אויך אַ נאַר וואָס געשמדטע...

מערקווערדיק, אין בריסל, ווי מיר זעען עס, האָבן די יידן גאָרנישט געקאָנט טאָן אָן משומדים... (נאָך אַ דעליקאַטער אָנווייז, אַז מען קאָן נישט זיין זיכער מיט די נייע קריסטן!). 1)

צי איז נייטיק זיך אַריינצולאָזן אין אַנאַליז פון דער מעשה, צו ווועלכער די בריסעלער קירכע־פּאַרשטייערס האָבן זיך דערטראַכט? אויב די יידן האָבן זיך נאָך פּרובירט באַנוצן מיט אַ משומד, וואָס האָט פּאַר געלט מסכים געווען צו גנבענען די האָסטיע, וואָס עפּעס זענען זיי אָנגעקומען ווידער אַ מאָל צו אַ משומדת אויף פּטור צו ווערן פון דער האָסטיע? און אויב פּטור ווערן פון קעלן? כדי אויך די דאָרטיקע יידן אַריינצושלעפּן אינעם אומגליק, פון וואָס זיי גופא האָבן זיך פּרובירט אַרויסצוראַטעווען?

און בכלל, פון וואָנען האָבן עס די בריסעלער יידן געהאַט אַרום זיך אַזוי פיל משומדים, גרייטע צו דינען אַלע זייערע פּינצטערע מאַכינאַציעס?

זוכן לאָגיק (און ערלעכקייט!) אין די אַלע שטותעריין איז אַן אַרויסגע־וואָרפענע מי. איין זאַך איז קלאָר: די קריסטלעכע קירכע־אויטאָריטעטן פון בריסל האָבן נישט פאַרמאָגט קיין גרויסע פאַנטאַזיע, וואָרעם נישט נאָר וואָס זיי האָבן איבערגענומען דעם נאָמען יונתן פון פּאַריז (און אויך איבערגאָחזרט דעם נאָמען קאַטערינע) נאָר אפילו די מעשה מיטן פּרובירן אָפּשיקן די האָסטיע קיין קעלן איז, ווי מיר גלייבן עס, אויך געווען אַ פלאַגיאַט.

דאָס וועלן מיר טאָקע באַלד זען.

פּונקט ווי אין גאַנץ דייטשלאַנד האָבן אויך די יידן פון קעלן געהאַט אויסצו־שטיין אַ סך פּיין און אומגליק. אין 13־טן י״ה זאָל דאָרט האָבן געשען אָט וואָס: אַ קריסט וואָס איז געבליבן דער אינציקער איינווינער אין אַ יידישן קוואַרטאַל, האָט לסוף פאַרלאָזט זיין ווינונג, איבערלאָזנדיק דאָרט אַ בילד, וואָס אויף אים זענען געווען אויסגעמאָלט דריי געשטאַלטן: דער נוצרי, זיין מוטער און יוחנן

1) ווי מיר האָבן עס שוין דערמאָנט, איז די האָסטיע אין בריסל אַרויסגענבעט געוואָרן פון אַ קירכע „סאַנטע קאַטערינע״ און דערנאָך האָט מען די דאָזיקע האָסטיע געזוכט אַוועק־צושיקן דורך אַ פּרוי, וועלכע האָט אויך געהייסן קאַטערינע. ווי אַלץ איז דאָרט געווען פּשוט; אויב אַ צווייטער יונתן, איז פאַר וואָס נישט קיין צווייטע קאַטערינע? צוליב וואָס „אַנ־שטרענגען״ דעם קאָפּ אויף צוטראַכטן פּרישע נעמען.

דער טויפער. שוין דאָ איז פּאַראַן אַ ספק צי אין יענע טעג האָבן זיך אַרום־געוואָלגערט בילדער אויף איבערצולאָזן זיי בעתן פּאַרלאָזן אַ ווינונג. אַ בילד איז אין יענער צייט געווען אַ צו גרויסע זעלטנהייט, מען זאָל עס איבערלאָזן אויף הפקר, דערצו נאָך אַ ווערק, וואָס אויף אים זענען אַרויסגעפירט פּערסאָנאַזשן פּאַראַלליקטע ביי אַ קריסטלעכן מענטשן. אָבער לאָמיר אָננעמען, אַז אין דער אינפּאָרמאַציע איז נישט פּאַראַן קיין שום גוזמא. דאָס אויסטערלישע קומט שפּעטער: דער ייד וועלכער האָט איבערגענומען די ווינונג, 1) האָט פּאַרבעטן צו זיך זיינע פּריינט און קרובים אויף אַ מאָלצייט; מען האָט זיך פּריילעך געמאַכט און געחוזקט איבערן געפּונענעם בילד. דערנאָך האָט מען דערין אַריינגעשטאָכן אַ מעסער און דאָס בילד האָט אָנגעהויבן בלוטיקן!... פּאַר שרעק זענען די יידן זיך צעלאָפן. די קריסטלעכע גאָס האָט זיך דערווּוסט וועגן דעם געשעענעם; דער עולם איז אַריין אין הויז און גזעזען דעם נס... מען האָט אָנגעפּילט אַ וואָזע מיט בלוט וואָס האָט געטריפט פון דער וונד... מען האָט אַרעסטירט יידן און דערהרגעט די יעניקע, וועלכע האָבן זיך נישט געוואָלט שמדן.

דאָס מאָל, ווי מיר זעען עס, איז דאָס בלוט געווענען נישט פון דער האָסטיע. נאָר פון אַ בילד. 2) ס׳איז ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז צו די בריסעלער גלחים זענען דערגאַנגען קלאָנגען וועגן בלוטיקן „נס״ אין קעלן, האָבן זיי אין זייער מעשה פון דעם ניי־געבאַקענעם בריסעלער מופת אַריינגעפלאָכטן די אומגעלומ־

---

1) אין קעלן האָבן די יידן, זינט דעם 12־טן י״ה זיך באַמיט אויסצוקויפן אַלע הייזער אין יידישן קוואַרטאַל, וועלכע האָבן געהערט צו קריסטן. די יידן גופא האָבן זיך אַרויסגע־צויגן פון די קריסטלעכע גאָסן, אַזוי אַרום האָבן זיך אָנגעהויבן פּאַרמירן די געטאָס.

2) אַ שאָד וואָס די מאַכערס פונעם „נס״ אין קעלן, דערציילן גאַרנישט וועגן גורל פון דער וואָזע מיט בלוט...

די פּאַריזער געשיכטע וויסט צו דערציילן, אַז אין 15־טן י״ה האָט אַ שווייצער, וועלכער האָט אין אַ ווייך־קעלער פּאַרשפּילט זיינע לעצטע גראָשנס, זיך אין אויפרעגונג אַ וואָרף געטאָן אויף אַ סטאָטוע פון דער מוטער מרים און מיט אַ מעסער איר אַ קלאַפּ געטאָן. די סטאָטוע האָט זיך באַגאָסן מיט בלוט!

דעם שווייצער זאָל מען האָבן אַדורכגעברענט די צונג און לעבעדיקערהייט פאַרברענט. אַזוי וי די דאָזיקע געשיכטע זאָל האָבן פּאַרגעקומען מיט אַ סטאָטוע וועלכע האָט זיך געפּונען אין דער היינטיקער רי אַז אורס, זענען מיר ביז היינט צו טאָג אין דער דערנעבנדיקער קירכע „סטן־לע־סטן־זשיל״ (אין דער רי סטן דעני נום. 92) אַ בילד וואָס איז געוויסמעט דער דאָזיקער מעשה.

מיר וייסן גאָרנישט וועגן יאָר ווען עס האָט זיך אָפּגעשפּילט דער נאָר וואָס דערציילטער פּאָגראָם אין קעלן אונטערן תירוץ פון האָבן געשטאָכן אַ בילד. וווייזט אויס, אַז מען האָט נאָך דאָרט נישט געוווסט וועגן דעם ניי־אויפגעקומענעם בילבול מכוח אַ יידישן פּרוון צו פּראָפּאַגירן די האָסטיע, וועו נישט איז זייער מעגלעך, אַז אין קעלן וואָלט דער פּאָגראָם אויך געשען אונטערן זעלבן תירוץ.

פּערטע געשיכטע, אַז די בריסעלער יידן האָבן פּרובירט אָפּשיקן די האָסטיע קיין קעלן.

די משומדת קאַטערינע האָט נישט דערפילט דעם ווילן פון די בריסעלער יידן. זי האָט זיי „פּאַרראַטן"; זי איז אַוועק מיט דער פּראָפּאַנירטער האָסטיע אין דער קירכע אַריין און וועגן אַלעם דערציילט דעם גלח.

אומגעפער ווי אין פּאַריז...

אַזוי אַרום האָט מען זיך דערוווסט וועגן דער יידישער פּאַרשווערונג קעגן גאָטס לייב און וועגן „נס" מיט דער האָסטיע, וואָס האָט געבלוטיקט און ס'איז נאָכגעקומען דאָס פּאַרברענען און פּאָגראָמירן יידן און דאָס אַרויסטרייבן זיי פון לאַנד, נאָכן צונעמען ביי זיי אַלץ, וואָס זיי האָבן נאָר פּאַרמאָגט.

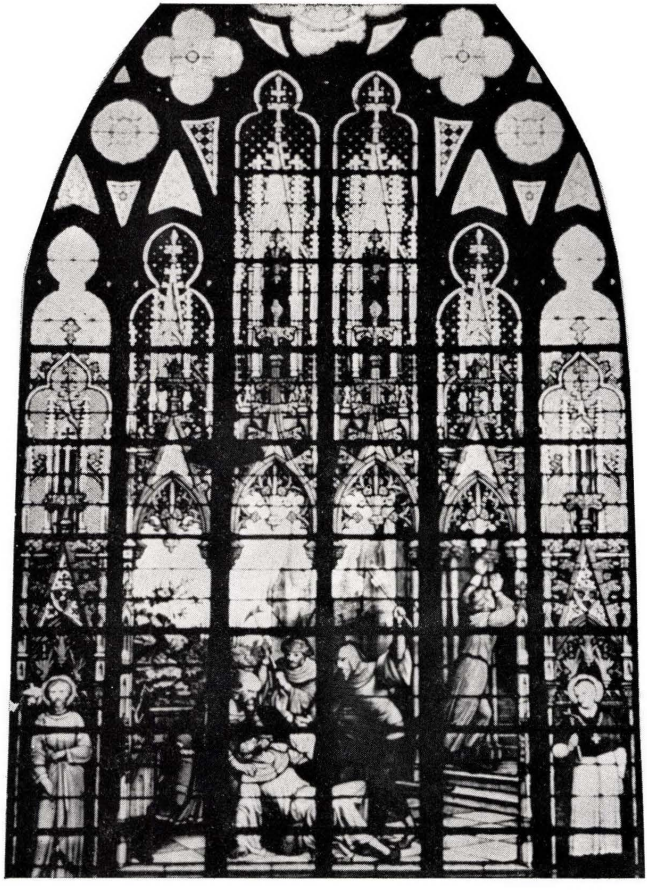
די קירכע סען מישעל און סענט גידיל איז געווארן די באַזיצערין פון אַן אייגענער מופתדיקער האָסטיע, מיט וועלכער מען האָט, פונקט ווי אין פּאַריז, געפּראָווט גרויסע עפּנטלעכע פייערונגען. 1) קיין געלט האָט שוין נישט געפעלט און מען איז אָקטיוו אָנגעגאַנגען מיט פּאַרגרעסערן און פּאַרשענערן די קירכע. און מיט דער צייט האָט מען דאָרט אַריינגעשטעלט ביי צוואַנציק גרויסע וויטראַזשן (מתנות פון הערשער און זיערע משפּחות) מיט סצענעס געווידמעט דעם געשעענישן, אויף וועלכע מיר זענען שרעקלעכע יידישע פּנימער. אויף איין וויטראַזש זענען מיר צווישן נײַן אַרויסגעפּירטע יידן, אַ וווּנדער אַז נישט קיין צען.. זעקס מיט מעסערס אין זייערע הענט; אויף אַן אָנדערן וויטראַזש זענען מיר דאָס דערהרגענען דעם ייד יונתן פון ענגיען (קלישע נומ. 51). אַ חוץ דער גרויסער צאָל וויטראַזשן זענען איבער דער קירכע פונאַנדערגעהאָנגען זעקס געהאָפּטענע און אָפּט איי־בילדער, אַלע געווידמעט דעם יידישן פּאַרברעכן. אונטער יעדן בילד לייענען די תפילה־טוער און באַזוכער די אונטערגעצייכנטע טעקסטן, וואָס דערציילן, ווי אַזוי די יידן האָבן געגנבעט די האָסטיע, געחוזקט פון איר אא"וו...

מיר ווייסן נישט, אויף ווי ווייט די תפילה־טוער און באַזוכער פון דער קירכע באַהעפטן זיך דאָ מיטן רבונו של עולם, אָבער אַז זיי פּאַרלאָזן דאָס אָרט אָנגעזאָפּט מיט שנאה צו די פּערפידע יידן, אין דעם צווייפלען מיר נישט.

---

1) דער טאָג פון „האָסטיע־נס" פלעגט אין בריסל געפייערט ווערן יעדן 20־טן יולי; עס פלעגן דאָן פּאַרקומען גרויסע רעליגיעזע פּראָצעסיעס מיט פּאַלקס־פּאַרוויילונגען. אַזוי אַרום איז אַנטשטאַנען דער באַרימט־געווארענער בריסעלער קערמעס, וואָס איז דערגאַנגען ביז צו אונדזער צייט; אָבער היינט צו טאָג קומט ער פּאָר נישט דעם 20־טן, נאָר דעם 21־טן יולי, דאָס איז דער טאָג וען בעלגיע פייערט איר נאַציאָנאַלן יום־טוב פון זעלב־שטענדיקייט.

קלישע נומער 51

דאָס דערהרגענען דעם ייד יונתן פון ענגיען. (ווינדאָזש).

האָבן מיר דאָ איבערגעגעבן די א״ג „געגנאַלאָגיע״ וועגן דער האָסטיע־פראָפאַנאַציע, אַזוי ווי זי ווערט דערציילט און באַשריבן „געשיכטלעך״ דורך די קריסטלעך־קאַטוילישע מחברים און „היסטאָריקער״, אָ מעשה, אין וועלכער קיין שום גוטער קריסט טאָר חלילה נישט צוויפלען.

און ווי אַזוי האָט די געשיכטע אויסגעזען פאַקטיש?

אין יאָר 1369 האָט די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון בריסל זיך פלוצעם דערוווסט, אַז יידן האָבן געגנבעט די האָסטיע, אַז מען האָט די יידן אַרעסטירט, כלומרשט געמשפט און דערנאָך זיי עפנטלעך פאַרברענט. ס׳איז אויך באַווויסט, אַז קיינער פון די אַרעסטירטע יידן, טראָץ די פיניקונגען, האָבן זיך נישט מודה געווען אין דער פירגעוואָרפענער שולד. 1).

אין דער דאָזיקער מעשה פון באַשולדיקן איניקע יידן אין האָבן געגנבעט די האָסטיע, איז באַשטאָנען דער גאַנצער אינהאַלט פון דער דאָן אַרויסגערוקטער באַשולדיקונג קעגן זיי.

דער אויטענטישער דאָקומענט וועלכער דערציילט וועגן דעם ענין, איז אָ רעגיסטער פון פירשטלעכן אינקאָסענט גאָדפרואָ לע טור, וואָס שרייבט וועגן דער גנבה אין שייכות מיטן פאַרשרייבן די געלט־סומע, וואָס איז אַריינגעקומען פון קאָנפיסקירן (באַרויבן) דאָס יידישע פאַרמעגן און דער דאָזיקער אינציקער אויטענטישער דאָקומענט וויסט נישט צו דערציילן וועגן וועלכן ס׳איז פאָרגעקומענעם „נס״ מיט דער האָסטיע.

כדי צו באַרויבן די בעלגישע יידן, האָט מען געשאָפן דעם בילבול וועגן דער גנבה פון דער האָסטיע און מער גאָרנישט. **די אויטענטישע געשיכטע פון בריסעלער בילבול,** וויסט נישט וועגן קיין ייד יונתן, נישט וועגן אָ משומד זשאָן פון לוווען, נישט וועגן אָ משומדת קאַטערינע און נישט וועגן אָ וועלכער ס׳איז האָסטיע וואָס זאָל האָבן געבלוטיקט!

די גאַנצע מעשה, וואָס די בעלגישע קירכלעכע וועלט דערציילט וועגן די האָסטיע־געשעענישן, האָט פיל צענדלינגער יאָרן נאָך דעם פאָרגעקומענעם אומגליק מיט די בריסעלער יידן, אין גאַנצן נישט עקסיסטירט!

אָ ריי מחברים פון 14־טן י״ה וואָס זענען געקומען אין קאָנטאַקט מיטן פירשט וויעגטשעסלאָס און וועלכע דערציילן אויך וועגן די אַנטי־יידישע גע־

---

1) אין בריסל איז פונקט ווי אין פאַריז, נישט פאַרגעקומען קיין שום משפט איבער די אַרעסטירטע און דערנאָך פאַרברענטע יידן. ס׳איז נישט פאַראַן קיין שום אויטענטיש־מלוכהשער דאָקומענט און קיין שום שפור פון אַזאָ אַקט, וואָס זאָל קאָנען דינען אַלס געשיכטלעכער באַווייז וועגן אָ פאַרגעקומענעם משפט. צוליב דעם פעלן פון אַזאָ אַקט וויסן מיר אויך נישט די אמתע צאָל פון די אומגעקומענע אויפן שייטער־הויפן.

שעענישן, דערמאָנען אָבער נישט מיט קיין איינציק וואָרט וועגן עפּעס אַ פּאָר־געקומענעם האָסטיע־נס. 1)

די ערשטע ידיעות און איינצלהייטן וועגן דער מעשה מיט דער בלוטיקן־דיקער האָסטיע האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן ערשט אין יאָר 1435, ד"ה מיט 65 יאָר נאָך די פּאָרגעקומענע אַנטי־יידישע געשעענישן און עס האָט נאָך לאַנג, לאַנג געדויערט, ביז די געשיכטע האָט אָנגעהויבן פּאָרגעשטעלט צו ווערן אַזוי ווי מיר טרעפן זי שפּעטער און ביז היינט צו טאָג.

צו ערשט האָט מען אָנגעצונדן שייטער־הויפנס, פּאָגראָמירט יידן און קאָנפיסקירט זייער פּאָרמעגן אונטערן תירוץ אַז זיי האָבן פּרובירט גנבענען די האָסטיע און לאַנגע צענדלינגער יאָרן שפּעטער, האָט מען אָנגעהויבן צוטראָכטן און שרייבן די פּאַנטאַסטישע „ליטעראַטור־געשיכטע" וועגן „פּאָרברעכן" און ס'האָט זיך באַווייזן די מעשה וועגן דער האָסטיע, וועלכע זאָל האָבן געבלוטיקט און ס'זענען געבוירן געוואָרן נעמען. אַזוי אַרום איז צוגעטראָכט געוואָרן די מעשה וועגן אַ ייד פון ענגיען, וועלכער האָט „צופּעליקערוויז" אויך געהייסן יונתן!... און פּאָרשידענע „היסטאָריקער" און „פּאָרשער" האָבן געקאָנט שרייבן וועגן דער „געגנאַלאָגיע" פון פּאָריזער „נס".

ביים סוף פון 16־טן י"ה בעת דער שפּאָלטונג אין דער קריסטלעכער קירכע האָבן די רעפּאָרמע־אָנהענגער באַהערשט אַ געוויסע צייט בריסל. זיי האָבן אַרויסגעוואָרפן פון די קירכעס סטאַטועס, בילדער און אַנדערע קעגנשטאַנדן, וועלכע זיי האָבן באַטראַכט ווי אָביעקטן פון געצנדינערישן כאַראַקטער. דעם 1־טן מאַי 1580 האָט דער בריסלער אַנטי־קאַטוילישער מאָגיסטראַט אין זיינע אַ פּראָקלאַמאַציע באַשולדיקט די קאַטוילישע וועלט אין לאָזן פּאָרהיליקן קעגן־שטאַנדן, וואָס זענען אין דער אמתן געווען ביינער פון הינט, מאַלפּעס און פון אַנדערע חיות און אויך אַלט האָלץ, וואָס זאָל כלומרשט שטאַמען פון קריין, אויף וועלכן ס'איז אומגעקומען דער נוצרי, אז די קאַטוילישע קירכע האָט זיך באַנוצט מיט פּאַלשע וועגן און קעגנשטאַנדן, וועלכע זי גופא האָט פּאָבריצירט, כדי אָפּצונאַרן די גלייביקע.

אין דער זעלבער פּראָקלאַמאַציע ווערט אויך באַרירט די געשיכטע מיט די האָסטיע־הייליקייטן, וועלכע האָבן זיך געפּונען אין דער קירכע „סען־מישעל־סענט־גידיל", לייענען מיר דאָרט פּאָלגנדיקע שורות:

„די טיילן, וואָס מען האָט ביז היינט געוויזן „די מופּת־הייליקייטן", האָבן קיין מאָל נישט געבלוטיקט; זיי זענען קיין מאָל נישט אַדורכגעשטאָכן געוואָרן

(1) Zantfliet, Dyuterus, Schayes.

און זענען אפילו נישט אָנגעריבט געוואָרן דורך קיין אייזן; זיי זענען קיין מאָל נישט באַשטימט געווען אויף צו ווערן קאָנסערווירט און פאַרהייליקט. אין דעם וואָס מען האָט ביז היינט געוויזן דעם פּראָסטן פֿאָלק און וואָס מען האָט אים דערלויבט צו פאַרהיליקן, איז קיין מאָל נישט געווען קיין שמץ אפילו פון ברויט".

די אויספֿאַרשונג, וואָס די רעפֿאָרמע־קעמפֿער און בריסעלער מאַגיסטראַט האָבן דאָן אַדורכגעפֿירט, האָט ווי מיר זענען פעסטגעשטעלט, אַז די גאַנצע מעשה איז אַ ליגן!

דאַרף מען נאָך עפּעס צוגעבן צו דער פּראָקלאַמאַציע פון 1־טן מאַי 1580? צי איז עס דען נישט דער בעסטער ענטפער אויף די אַלע ליגנס, וואָס די דאָר־טיקע קירכע־לייט האָבן איבערגענומען פון פאַריז, קעלן און אַנדערע ערטער, און איינגעריבט אַלעמען די נישט־געשטויגענע מעשה וועגן אַ האָסטיע־פֿראַ־פאַנאַציע און כלומרשטן נס, כדי דורך ליגן און פאַרברעכן איבער יידישע מענטשן צו באַפעסטיקן זייערע פאַזיציעס און אינסטיטוציעס?

ס׳איז כמעט ווי זיכער, אַז דעם כבוד פון אַרויסברענגען צום סאַמע ערשטן מאָל דעם האָסטיע־בילבול, וועלכער האָט געבראַכט אַזוי פיל יידישע לייַדן, געהערט דער שטאָט פאַריז. דער ייד יונתן און אפשר אויך זיין פּרוי און קינדער, וואָס האָבן געהאָט זייער ווויינונג אין דער אַרכיוו־גאַס נום. 24, זענען געווען די ערשטע קרבנות פון דעם ליגן, וואָס האָט פון פאַריז אויס, זיך פאַרשפּרייט איבער אַלע קריסטלעכע לענדער, ווו מען זוכט ביז היינט צו טאָג איינצושמועסן דעם נאַיוון מענטשן, אַז די בייזע געשיכטע זאָל זיין אַן אמת. 1)

מיר דאַרפן זיך נישט מאַכן די מינדעסטע אילוזיע, אַז דאָס באַצירן קירכעס מיט בילדער וועגן דער פּראָפאַנאַציע, פאַרקויפן רעפֿאָדוקציעס פון די דאָזיקע ווערק מיט אויפרייצנדיקע קאָמענטאַרן, און דאָס אָפּריכטן תפילות יאָר־אײַן יאָר־אויס ביז היינט צו טאָג איז נאָר אַ רעזולטאַט פון אַ לאָקאַלן פאַרוואַלטער;

---

1) זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער האָסטיע־בילבול אין בייערישן שטעטל דאגנע־דאָרף, מיט וועלכן עס האָט אין יאָר 1962 זיך אַ סך געטומלט, ווען דער דייטשער זשורנאַל „דער שפּיגעל" האָט דעם ענין אַרויסגעברענגט פאַר דער ברייטער עפנטלעכקייט. אַ האָסטיע־פּראָפאַנאַציע וואָס איז דאָרט כלומרשט געשען אין 14־טן י״ה און וואָס האָט דערפירט דערצו, אַז מען האָט דאָרט אויסגעהרעט אַלע יידן, איז דורך די דאָרטיקע קירכעס כסדר געפייערט געוואָרן מיט גרויסער פּאָמפּע, ביז אין אונדזערע טעג.

ווער ווייסט אין ווייפל נאָך ערטער דער אָפּגענאַרטער און פאַרפירטער גלייביקער עולם האָט פאָגראָמירט יידן צוליב דעם דאָזיקן בילבול.

אויף קיין פאַל, גלויבן מיר נישט אַז דאָס געשעט אָן דעם וויסן און צושטימונג פון די העכסטע קירכע־אויטאָריטעטן ! 1)

די קירכעס וועלכע אַפּישירן זיך מיט וויטראַזשן און בילדער וועגן דער אָסטיע־פּראָפּאַנאַציע, וועלכע מיר זאָלן אָבן באַגאַנגען, דאַרף אַנטקעגנגעשטעלט ווערן די טראַגישע שורות פון אַ קינה, אין וועלכער דער מיטלעלטער־לעכער מחבר שלמה בן אברהם האָט געשריבן:

„זיי, די קריסטן, זאָגן אַ ליגן, ווען זיי באַהויפּטן אַז מיר עסן מענטשן. ניין, זיי עסן אונדז, פּרעסן אונדזער פלייש און טרינקען אונדזער בלוט".

דאָס אָרט און די בנינים אין דער אַרכיוו־גאָס נום. 22־24 זענען אויסטער־לישע מאָנומענטן וואָס דערציילן וועגן טראַגישע טעג פון יידישער פאַרגאַנ־גענהייט אין דער שטאָט.

---

1) אין אונדזערע טעג, איז דער הויפּט־ראַבינער פון פראַנקרייך, ר׳ יעקב קאַפּלאָן, געווען, ווי ס׳איז אונדז באַווּסט, דער איניציקער וואָס האָט אין שייכות מיט אַ געפלאָגטן יידיש־קריסטלעכן דיאַלאָג (אין יאָר 1967) דערקלערט: „ס׳איז נישטאָ וואָס צו צווייפלען, אַז די וועלכע פייערן אַזעלכע צערעמאָניעס, טראָגן די שולד פאַר העצן שנאה צו די יידן".

אין רעזולטאַט פון די אַרויסטרעטונגען פון הויפּט־ראַבינער פון פראַנקרייך און כון זיין אָפּזאָגן זיך צו באַטיליקן אין אַ קריסטלעך־יידישן דיאַלאָג, אַזוי לאַנג, ווי די פּאַריזער קירכע אָפּישירט זיך מיט בילדער וועגן דער כלומרשטער פּראָפּאַנאַציע און פייערט יעדעס יאָר דעם האָסטיע־נס, זענען די אַכט בילדער באַזייטיקט געוואָרן פון זייערע ערטער און ס׳איז אויך ענדלעך אָפּגעשטעלט געוואָרן די יערלעכע פייערונגען לכבוד דעם „נס".

די געבערענגטע קלישעס נום. 45, 46 און 47 געהערן צו דער קאַלעקציע פון די אַכט בילדער וואָס זענען ביז צום יאָר 1967 געהאָנגען אין דער קירכע סעון־זשאַן־סעון־פראַנסואַ.

אַז די קירכע־אויטאָריטעטן זוכן עקשנותדיק אויפצוהאַלטן דעם דאָזיקן בילבול, באַ־שטעטיקט אויך דאָס פּאַרוואָרט וואָס דער פּאַריזער בישאָף האָט געשריבן אין יאָר 1952 צו דער פּריער באַהאַנדלטער נעבעכדיקער ברעשוורע פון דער פּרוי מאָרא־רענדי, לויבנדיק איר פּרווו צו באַווייזן, אַז דער האָסטיע־„נס" איז אַן אויטענטיש געשעעניש.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

7, 12, 17, 18, 20, 25, 26, 27, 32, 34, 36, 39, 41, 49, 52, 53, 57, 58, 59, 63, 65, 67, 69, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 103, 104, 105, 112, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 135.

8.

דער פּלאַץ פון האָטעל דע ווייל

דער פּאַריזער פּלאַץ ווו עס געפינט זיך די גרויסע און פּרעכטיקע געביידע פון שטאָט־ראַט און וואָס טראָגט דעם נאָמען „פּלאָס דע ל׳האָטעל דע ווייל" געהערט צו די סאַמע באַלעבטסטע און רוישיקסטע צענטערן פון דער שטאָט.

אָבער די געשיכטע פון דעם קאָנדיקן צענטער וואָס פירט אונדז צוריק אין פאַראַנגענע ווייטע יאָרהונדערטער איז שוין גאָרנישט קיין פריילעכע. זי הייבט זיך אָן אין 12־טן י״ה א. נ. „פּלאָס דע גרעוו" און איז פון 13־טן ביז צום 19־טן י״ה דאָס אָרט ווו עס פלעגן אויסגעפירט ווערן טויט־אורטיילן איבער די פאַריזינדיקטע פאַריזער.

פיניקונגען און טויט־אורטיילן פלעגן אויסגעפירט ווערן אויך ביי די פאַריזער שפּיז־האַלעס, אויפן פּלאַץ מאָבער און אויף אַנדערע פּלעצער. אָבער קיין איינס פון די אויסגערעכנטע ערטער האָט נישט פאַרצייכנט אַזאַ לאַנגע קייט פון עקזעקוציעס פאַר פאַקטישע און פאַר כלומרשט באַאַנגענע זינד, ווי דער פּלאָס דע ל׳האָטעל דע ווייל.

די טויט־אויספירונגען אויף דעם פּלאַץ פון האָטעל דע ווייל זאָלן זיך האָבן אָנגעהויבן אין יאָר 1310 דורך דער עקזעקוציע פון דריי פּערזאָנען. דאָס איז אָבער ווייט נישט זיכער.

די פאַראַנענע דאָקומענטן ווועלכע די צייט האָט פאַרשוינט זענען צופעליקע, נישט קיין פולע און נישט קיין זיכערע. זיי זענען זיך ס׳רוב סותר אין איבערגעבן סיי דאָטעס און סיי דעם פאַרלויף פון די געשעענישן גופא אוּן, ווי קאָן עס דען זיין אַנדערש, ווען עס האַנדלט זיך אין געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט מיט הונדערטער יאָרן צוריק.

די ערשטע געשיכטלעכע ידיעות ווועלכע מיר האָבן וועגן דעם פּלאַץ פון האָטעל דע ווייל וואָס ליגט האָרט ביי דער סען דערציילן, זאָ אין 12־טן י״ה איז דאָס דאָזיקע אָרט נאָך געווען ליידיק, ווייסט און זיך געפונען מחוץ דער שטאָט און זאָ אין יאָר 1141 איז עס אָפּגעגעבן געווארן דורכן קעניג לואי דעם

זיבעטן צו דער סוחרים־קאָרפּאָראַציע, ווי אַ פּלאַץ אויף אויסצולאָדענען פּאַר־שידענע סחורות, וועלכע זיי פּלעגן אַריינבערענגען מיט שיפן.

דער נייער פּאַריזער פּאַרט האָט צוביסלעך אָנגעהויבן שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע. ער פּלעגט צוציען אַ גרויסן עולם, וואָס איז דאָ געווען באַשעפטיקט ביים אויסלאָדענען און האַנדלען מיט די, דורכן וואַסער־וועג, אַריינגעבראַכענע סחורות און מען האָט דאָס אָרט געפּופּן „פּלאַס דע גרעוו", וואָס מיינט אַ פּלאַטער, זאַמדיקער, מיט שטיינדלעך אויסגעשיטער באָדן נעבן אַ וואַסער. אַ נאָמען וואָס האָט זיך באַפעסטיקט און מיט וועלכן דער פּלאַץ איז געפּופּן גע־ווארן ביז צום יאָר 1802, כמעט זיבן הונדערט יאָר. אונטער דעם דאָזיקן נאָמען, האָט ער זיך ביז גאָר באַרימט געמאַכט אין דער געשיכטע פון פּאַריז.

ערשט אין יאָר 1190 ווערט דער פּלאַץ דע גרעוו איינגעשלאָסן אין דער שטאָט גופא, דורכן קעניג פיליפּ־אויגוסט, וואָס הייבט אָן אַרומצורינגלען פּאַריז מיט אַ גרויסער פעסטונגס־מויער, וועמענס שפּורן געפינען זיך ביז היינט צו טאָג אין אַ ריי ערטער. אין 1246 שאַפט דער קעניג לואי דער ניינטער דעם ערשטן קערן פון אַ שטאָט־פּאַרוואַלטונג וועמענס זיצאָרט געפינט זיך דאָן אויף דעם היינטיקן שאָטלע־פּלאַץ און אין יאָר 1357 טראָגט זיך די שטאָט־אָנפירונג אַריבער אויף דעם פּלאַץ דע גרעוו, ווו זי געפינט זיך שוין ביז היינט צו טאָג.

אין יאָר 1871, בעת די קאָמונע־קאַמפּן ווערט פּאַרברענט די געביידע פון פּאַריזער שטאָט־ראַט וואָס איז דאָ געשטאַנען פון 16־טן י״ה אָן און אין וועלכער עס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אַ סך וויכטיקע היסטאָרישע געשעענישן. דער היינ־טיקער אימפּאָזאַנטער בנין איז אויפגעבויט געווארן ערשט נאָך די קאָמונע־קאַמפּן און איז פייערלעך דערעפנט געוואָרן אין יאָר 1882. ער איז בכיוון געבויט אין רענעסאַנס־סטיל, כדי צו דערמאָנען דעם פריערדיקן, אין פייער אומגעקומענעם בנין. (קלישע נומ. 52).

די ערשטע געשעעניש אין יידישן לעבן וואָס איז פּאַרבונדן מיט דער גע־שיכטע פון פּלאַץ דע גרעוו איז געווען דאָס פּאַרברענען דעם תלמוד, אין חודש יוני 1242, (זע קאָפּיטל : דער יוסטיץ־פּאַלאַץ).

עס דאַרף דאָ אָנגעוויזן ווערן, אַז דער געניעיר טאָג און אפילו דאָס יאָר גופא פון פּאַרברענען די 24 וועגענער מיט תלמוד אויף דעם פּלאַס דע גרעוו איז נישט זייער קלאָר ; די אַלגעמיין־אָנגענומענע דאַטע פון אויטאָ־דא־פע רעדט וועגן דעם, אַז דאָס איז געשען אין חודש יוני 1242 ; עס ווערן אָבער אויך

קלישע נומער 52

דער בנין פון פאַריזער שטאַטראַט. (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

אָנגעגעבן די יאָרן 1243, 1244, 1247 און 1248 אין וועלכע מען זאָל אין פּאַריז האָבן עפּנטלעך פּאַרברענט תלמוד־עקזעמפּליאַרן. איז זייער מעגלעך אַז דאָ האָנדלט זיך אין נאָכגעקומענע ווייטערדיקע שייטער־הויפנס איבער פּריש־אויסגעפונענע תלמוד־ספּרים, וואָס יידן האָבן פּרובירט אויסצובאַהאַלטן. עס ווערט אפילו אויך געברענגט וועגן דריי וועגענער ספּרים וואָס מען זאָל האָבן פּאַרברענט אין פּאַריז דעם 3־טן דעצעמבער 1309, ד״ה מיט קנאַפּע זעכציק יאָר נאָך דעם ערשטן אויטאָ־דאַ־פּע.

האָט זיך טאַקע דאָס דאָזיקע געשעעניש אָפּגעשפּילט אויף דעם פּלאַס דע גרעוו?

אַ ריי היסטאָריקער גיבן נישט אָן דאָס אָרט ווו די שייטער־הויפנס זענען אָנגעצונדן געוואָרן. זייער אויפמערקזאַמקייט איז געווידמעט דער קאַטאַסטראָפע גופא. פּאַראַן אָבער היסטאָריקער וואָס זאָגן בפירוש, אַז דאָס פּאַרברענען פון תלמוד איז פּאַרגעקומען אויפן „פּלאַס דע גרעוו״ און מיר האָבן נישט קיין שום סיבה צו צווייפלען אין דער באַהויפטונג אַז דאָ, אויף דעם דאָזיקן אָרט, האָט זיך אין 1242 אָפּגעשפּילט דאָס געשעעניש, וואָס האָט דאָן שוואַר אויפגעטרייסלט די יידן פון פּאַריז און פון גאַנצן לאַנד.

וועגן די אָנגעגעבענע יאָרן וואָס דערציילן וועגן פּאַרברענען וויייטערדיקע תלמוד־עקזעמפּליאַרן און וועגן אָרט ווו דאָס זאָל האָבן געשען וועלן מיר זיך אומקערן אַ ביסל ווייטער. איצט וועלן מיר זיך אָפּשטעלן אויף אַן אַנדער געשעעניש אין פּאַריזער יידישן לעבן, וועמענס עפּילאָג עס האָט זיך אויך אָפּגעשפּילט אויף דעם זעלבן פּלאַס דע גרעוו און וועגן וואָס מיר האָבן שוין דערציילט אינעם קאַפּיטל וועגן האָסטיע־בילבול.

אַ ריי געשיכטע־ביכער פון פּאַריז באַהויפטן, אַז די ערשטע עקזעקוציע אויף דעם פּלאַץ דע גרעוו זאָל האָבן פּאַרגעקומען ערשט אין יאָר 1310. אויב מיר זאָלן זיך רעכענען מיט דער דאָזיקער מיינונג, דאַרפן מיר אָננעמען אַז דאָס פּאַרברענען דעם יייד יונתן אין יאָר 1290 זאָל האָבן געשען נישט אויפן פּלאַס דע גרעוו, נאָר אויף אַן אַנדער אָרט.

דער היסטאָריקער גורדאָן דע געניאַק גיט אָן, אַז דער יייד יונתן איז אומגעקומען אויפן שייטער־הויפן פּאָר דעם הויז גופא ווו דער יייד האָט געווינט, ד״ה אומגעפּער פּאַרן נומער 24 פון דער היינטיקער רי דעז אַרשיוו (אַרכיוו־גאַס). אַן אַנדערער היסטאָריקער, הראָן דע ווילפּאַס, ברענגט אַרויס אַ השערה, אַז דאָס פּאַרברענען פון יייד יונתן זאָל אפשר האָבן פּאַרגעקומען אויף דעם אַמאַליקן, היינט שוין פּאַרשוווונדענעם קלייניעם אינדזל אויף דער סען, וואָס האָט לאַנגע יאָרן געהייסן דאָס „יידן־אינדזל״ און וואָס עקסיסטירט נישט מער.

דאָס „יידן־אינדזל" האָט זיך געפונען אין שכנות מיט נאָך אַ קלענער אינדזעלע, וואָס האָט געהייסן דאָס „פּאַטריאַרך־אינדזל" און וואָס ביידע זענען זיי אין יאָר 1607 פּאַראיניקט און אָנגעשלאָסן געוואָרן אין סיטע־אינדזל. דאָס פּאַרשוווּנדענע יידן־אינדזל שטעלט מיט זיך פּאָר די דרומדיקע טייל פון היינטיקן אָזוי אייגנאַרטיקן פּלאַס דאָפּין און אויך די גאַס וואָס איז באַקאַנט אַלס קע־דעז־אַרפּעוור. (קלישע נום. 53).

פּאַר וואָס טאָקע האָט דאָס קליינע מער נישט עקסיסטירנדיקע אינדזל, גע־הייסן אין פּאַרלויף פון לאַנגע יאָרן מיטן נאָמען יידן־אינדזל? וועגן דעם איז גאָרנישט נישט באַווווסט.

אַלץ וואָס עס איז צו אונדז דערגאַנגען וועגן דעם פּאַרשוווּנדענעם „יידן־אינדזל" איז אַ מערקווערדיקע מעשה וואָס דערציילט, אַז אין יאָר 1295 זאָל דאָרט האָבן פּאַרגעקומען אַ „געריכטיקייטס־דועל" צווישן צוויי... יידן און אַז דאָס זאָל האָבן געשען אין דער אָנוועזנהייט פון קעניג פיליפּ דעם שיינעם און דער קעניגין.

ס'איז באַווווסט אַז אין מיטלעלטער האָט זיך פּראַקטיצירט א"ג „גערעכטי־קייטס־דועל", וואָס פלעגט אויך גערופן ווערן „גאָטס משפט". ס'איז געווען אַ קאַמף וואָס פלעגט זיך אָפּשפּילן צווישן צוויי פּערזאָן. דער עולם האָט געגלייבט אַז דער צד וואָס קומט אום, ד"ה די באַזיגטע פּערזאָן איז טאָקע שולדיק אין דער פּירגעווואָרפענער זינד. אָבער אַזעלכע דועלן פלעגן פּאַרקומען נאָר צווישן דעם אָדל און נישט צווישן פּשוטן פּאָלק און אוודאי נישט צווישן יידן!

די מעשה ווערן געריכטיקייטס־דועל וואָס זאָל דאָ האָבן פּאַרגעקומען אין דער אָנוועזנהייט פון יידן־פיינטלעכן קעניג און זיין פּרוי, איז אַזאַ אויסטער־לישע, דאָס אויב זי זאָל באמת האָבן געשען, האָט עס געקאָנט פּאַרקומען נאָר ווי אַ דועל צו וועלכן צווי יידן זענען פּשוט און פּראָסט געצוונגען געוואָרן כדי צו חזוקן פון זיי, אַ זאַך וואָס איז געווען פולשטענדיק אין דעם כאַראַקטער פון דעם יידן־פיינטלעכן מושל און געקאָנט גורם זיין דערצו אַז מען זאָל דאָס אָרט אָנהייבן צו רופן מיטן נאָמען „יידן־אינדזל". אָבער די דאָזיקע געשיכטע ווערט זייער זעלטן דערמאָנט, מסתמא טאָקע צוליב איר אומוואַרשיינלעכקייט און אויך דערפאָר, ווייל עס איז נישט פאַראַן די מינדעסטע באַשטעטיקונג פּאַר איר אויטענטישקייט. 1)

---

1) זאָל דאָ אויך אָנגעוויזן ווערן אַז דער א"ג „גערעכטיקייטס־דועל" אָדער „גאָטס משפט", איז אין יאָר 1295 שוין פון לאַנג געווען אָפּגעשאַפט דורך לואי דעם ניינטן (דער „הייליקער").

קלישע נומער 53

דרום־זייט פון פּלאַס דאָפין. (פּאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

אויב דער היסטאָריקער הערשן דע ווילפאַס קומט אַרויס מיט זיין השערה אַז דער קדוש יונתן זאָל אפשר האָבן אומגעקומען אויף דעם דאָזיקן קליינעם אינדזל, אַ געשעעניש וואָס האָט אויך געקאָנט ווירקן מען זאָל דאָס אָרט רופן „יידן־אינדזל", טוט ער עס צוליב אַן אינטערעסאַנטן מאַמענט אויף וועלכן עס איז ווערט זיך אָפצושטעלן:

עס איז באַוווסט אַז פיליפּ דער שיינער (דער פערטער) וועגן וועמענס יידן־פיינטלעכקייט ס'איז אונדז שוין אויסגעקומען צו דערציילן, האָט געלאָזט אין יאָר 1314 אומקומען אויפן שייטערהויפן טאָקע אויף דעם קליינעם יידן־אינדזל, צווישן הויפט־פירער פון דעמאָלט זייער באַרימטן קריסטלעכן אָרדן די „טעמפל־ריטער", גי און זשאַק דע מאָלע; ער האָט עס געטאָן נאָך דעם ווי ער האָט „קאָנפיסקירט" זייער גרויס פאַרמעגן און אויב ער האָט זיי געלאָזט פאַרברענען אויף דעם קליינעם אינדזל, האָט ער עס אויך געטאָן, כדי צו קאָנען פון זיין ווויניאָרט — דעם דערנעבנדיקן היינטיקן יוסטיץ־פאַלאַץ — זיך צוקוקן צו דער עקזעקוציע!... 1)

עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן אַז דאָס אָרט ווו עס זענען אומגעקומען די צוויי פירער פון „טעמפל־אָרדן" האָט דאָן שוין געטראָגן דעם נאָמען „יידן־אינדזל".

דער היסטאָריקער הערשן דע ווילפאַס מיינט, אַז צוליב דער זעלבער באַקוועמלעכקייט פון קאָנען צוקוקן די עקזעקוציע פון קדוש יונתן, וועמענס פאַרמעגן איז אויך געווען „קאָנפיסקירט" דורכן קעניג 23 יאָר פאַרן פאַרברענען די צוויי טעמפל־ריטער, איז דער אויטאָ־דאַ־פע פון ייד פאַרגעקומען אויף דעם קליינעם אינדזל. דאָס דאָזיקע געשעעניש האָט דאָן, מיט זיין נייקייט שטאַרק באַווירקט די פאַריזער באַפעלקערונג און זאָל האָבן געווען די ריכטיקע סיבה, פון אָנרופן דאָס אָרט ווו דער „שולדיקער ייד" איז אומגעקומען, מיטן נאָמען „יידן־אינדזל".

די דאָזיקע השערה ווערט אָבער דורך קיינעם נישט אונטערגעהאַלטן. עס געשעט דאָ דאָס זעלבע, ווי מיטן אָרט ווו מען האָט פאַרברענט דעם תלמוד. אַ ריי היסטאָריקער וואָס דערציילן ווען דאָס האָבן האָסטיע־בילבול, פאַרנעמען זיך נישט מיטן אָנגעבן דאָס אָרט ווו דער ייד איז אומגעקומען. פאַראַן אָבער אַזעלכע וואָס גלויבן בפירוש יאָ אָן, אַז דער אויטאָ־דאַ־פע אין וועלכן עס איז אומגעקומען דער ייד יונתן, איז פאַרגעקומען אויפן פלאַס דע גרעוו.

---

1) זע יחזקאל קאַרנהענדלער: „אַלט פאַריז", צווייטער באַנד. קאַפּיטל „אַרום דעם טעמפל־סקווער".

און אַז עס איז אַזוי געווען, איבערצייגט אונדז אויך אַ געשעענישׂ וואָס פּלעגט זיך אָפּשפּילן אויף דעם פּלאַס דע גרעוו אין פּאַרלויף פון לאַנגע, לאַנגע צייטן און וואָס איז באַרימט אין דער פּאַריזער געשיכטע א״נ „די פּייערן פון סעפּטעמבער״.

אויף דער נאַרדישער טייל פון דער היינטיקער שטאָטראַט־געבּיידע, האָט זיך ביז צום יאָר 1797 געפונען די קירכע „סענט־שאַן־ען־גרעוו״ וואָס האָט זיך רעקלאַמירט אַלס די באַזיצערין פון דער מופתדיקער האָסטיע וואָס איז אָפּגע־ראַטעוועט געוואָרן פון יונתנס הענט און יעדעס יאָר, אין חודש מאי (ד״ה קורץ נאָך די פּסח־טעג, וועלכע עס האָט זיך כלומרשט אָפּגעשפּילט דער האָסטיע נס) פּלעגן די גלחים פון דער דאָזיקער קירכע אָפּריכטן אויפן פּלאַץ גופא אַ דאַנק־תּפילה, פּאַר דעם פּאַרגעקומענעם נס און דערנאָך פלעגן זיי אָנצינדן אַ שיטערהויפן און ס׳פלעגט נאָכקומען אַ גרויסע פּאַלקס־פּאַרווייל־נג...

די דאָזיקע, פון לאַנג שוין פּאַרשוווונדענע פּייערונג, איז אַ ביז גאָר אינטערע־סאַנטע, אומדירעקטע באַשטעטיקונג וועגן אָרט, אויף וועלכן עס איז אומגעקומען דער קדוש יונתן.

וועלן מיר זיך איצט אומקערן צו די געשעענישן פון פּאַרניכטן די תּלמוד־עקזעמפּליאַרן:

ס׳איז כמעט ווי זיכער, אַז דאָס פּאַרברענען פון די תּלמוד־ספּרים איז נישט פּאַרגעקומען אַלס איין מאָליק געשעעניש, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יאָר 1242. ווי מיר קאָנען זיך משער זיין פון די פּאַראַנענע מערערע דאַטעס וואָס נעמען אַרום די יאָרן 1242 — 1309 איז זייער מעגלעך אַז געוויסע נאָכגעקומענע אָקטן פון פּאַר־ברענען ספּרים, זאָלן אויך האָבן פּאַרגעקומען אויף דעם קליינעם דרומדיקן אינדזל און אַז דערפון האָט זיך געמומען זיין אַמאָליקער נאָמען „יידן־אינדזל״.

ווי עס ווערט אָנגענומען אין אַ רייַ געשיכטע־ווערק, זאָלן די ערשטע טויט־עקזעקוציעס אויפן פּלאַס דע גרעוו האָבן פּאַרגעקומען אין יאָר 1310; אַ דאָטע מיט וועלכער מיר זענען נישט מסכים. אָבער אין דעם דערמאָנטן יאָר, זענען דאָ אומגעברענגט געוואָרן דריי פּערזאָנען באַשולדיקטע אין אפּיקורסות און אין גאָט־לעסטערונג. דאָס זענען געווען: אַ פרוי, אַ געוויסע מאַרגאָריטע פּאָטע, אַ גלח פון דער שטאָט באָווע און דער דריטער קרבן איז געווען אַ געשמדטער ייד, וואָס איז געווען באַשולדיקט אין אומקערן זיך צום יידנטום און אין האָבן... געחוזקט איבער אַ בילד (אָדער אַ סטאָטוע) פון דער בתולה מרים.

אין יענע צייטן פון שוידערלעכער אכזריות איבער יידן, זענען פּאַרגעקומען מערערע שמד־פּאַלן, וואָס פלעגן געשען כדי זיך צו ראַטעווען פון טויט־געפּאַר. אַ טייל פון די קרבנות פלעגן נאָכן געצוווונגענעם שמד, זיך באַזעצן אין ערטער

וווּ מען האָט זיי נישט געקענט, כדי ווידער קאָנצען לעבן ווי יידן, ווּאַרעם פּאַרן אומקערן זיך צוריק צום יידנטום איז מען באַשטראָפט געווּאָרן מיט אומקומען אין פּייער.

אין יאָר 1310 האָבן זיך נישט געפונען קיין יידן אין פּאַריז. זיי זענען מיט פּיר יאָר פריער — נאָכן צורויבן ביי זיי זייער פּאַרמעגן — ווידער אַ מאָל אַרויס־געטריבן געווּאָרן פון לאַנד דורך דעם יידנפיינטלעכן און געלט־דורשטיקן פיליפּ דעם שיינעם און דער אומגעברענגטער יד האָט מסתמא געהערט צו די וואָס האָבן זיך געשמדט בעתן גירוש פון יאָר 1306.

די געשיכטע האָט נישט קאָנסערווירט דעם נאָמען פון דעם קדוש וואָס איז דאָ אומגעקומען. ס׳איז דאָן געווען אַ שבועות־טאָג און עס איז ווייט נישט אויס־געשלאָסן, אַז צווישן עולם וואָס האָט בייגעווינט די עקזעקוציע, האָבן זיך געפונען פּאַרבאַהאַלטענע יידן, וואָס האָבן מיט ווייטיק אין האַרצן צוגעזען דאָס אומברענגען פון זייער אומגליקלעכן ברודער.

אין יאָר 1315 וועלן יידן ווידער אַ מאָל אַריינגעלאָזט אין לאַנד אַריין. זיי שטייגן אַבער כסדר אויס רדיפות, ווי טראָגן די לאַטע, פּאָגראָמען, געצוווּנגענעם שמד און אין יאָר 1394 וועלן זיי ענדגילטיק אַרויסגעטריבן פון פראַנקרייך און באַווייזן זיך ווידער אין לאַנד ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 17־טן י״ה ווען לואי דער פערצנטער אַנעקסירט עלזאַס, מיט אַ גרויסער יידישער באַ־פעלקערונג.

האָבן זיך טאַקע אין פאַרלויף פון די צוויי הונדערט און פופציק יאָר נישט געפונען קיין יידן אין לאַנד?

דער ענין איז ביז גאָר קאָמפּליצירט.

צוליב דער שנאה וואָס איז פאַרפלאַנצט געווּאָרן צום יידנטום אַלס „גאָט־מערדער״, וואָס האָט זינט די יאָרן פון די קרייץ־מלחמות אָנגענומען אַ שוידער־לעכן כאַראַקטער; צוליבן באַווייזן זיך פון בלוט־בילבול און אַ ביסל שפּעטער, דער בילבול פון פראָפאַנירן די הייליקע האָסטיע; דאָס פאַרשטעלן דעם יד אין אַ טייוול־געשטאַלט וואָס פאַרמאָגט הערנער און דערפאַר האַלט ער שטענדיק צו־געדעקט דעם קאָפּ... די אַלע שוידערלעכע מעשיות וואָס זענען דערציילט געווּאָרן איף אונדזער חשבון און אין וועלכע די קריסטלעכע מאָסן האָבן געגלייבט, דאָס אַלץ האָט באַשאַפן אַ געוואַלדיקן תהום צווישן די צוויי וועלטן. מען האָט זיך גע־שראָקן פאַרן יד. יעדע האַנדלונג זיינע איז געווען פאַרדעכטיקט. האָט מען אויך נישט געהאַט קיין צוטרוי צו אַ געשמדטן יידן, ווּאַרעם אין ס׳רוב פאַלן, איז דאָך דער שמד געווען אַ געצוווּנגענער; האָט מען טאַקע אין פיל פאַרגעקומענע גע־

שעענישן חושד געווען די האָנט פון די געהיימע, באַהאַלטענע יידן. אַזוי האָט מען אויך חושד געווען אין זיין באַהאַלטענע יידן אַ ריי באַרימטע פּערזענלעכקייטן, ווי דעם געלערנטן מישעל דע ל׳האָפּיטאַל (1507 — 1573), דעם עקאָנאָמיסט זשאַן באָדאַן (1520 — 1596), אַ באַרימטער פראַנצויזישער יוריסט און פילאָסאָף, אַ גרויסער און מוטיקער פּאַרטיידיקער פון גאַליליי טעאָריע, וואָס האָט ליב געהאַט, ספּעציעל אויף דער עלטער, צו פּאַרברענגען מיט רבנים און יידישע געלערנטע און אויך דעם מאַטעמאַטיקער אַזאַנאַם (1640 — 1717) א. אַנד. אַ חשד וואָס איז אָבער קיין מאָל נישט באַוויזן געווארן.

נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פון לאַנד, האָט מען די קאַרפּאַראַציע פון די אַלט־וואַרג־העגדלער (אַ פּריערדיקע יידישע פּראָפּעסיע) אָנגעהויבן אין פּאַריז צו רופן מיטן חוזק־נאָמען „די סינאַגאָגע", אַ צונאָמען וואָס האָט זיך דערהאַלטן אַ זייער לאַנגע צייט. ס׳איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז דאָס איז געשען דערפּאַר, וואָס אַ געוויסע צאָל יידן וואָס זענען געווען באַשעפּטיקט מיט דער דאָזיקער פּרנסה, זאָלן ביים אַרויסטרייבן זיי פון לאַנד, זיך האָבן געשמדט, פּאַרבליבן אין פּאַריז און ווייטער אָנגעגאַנגען מיט דער זעלבער אַקטיוויטעט. אַ סך, אַ סך יאָרן שפּעטער האָט די באַפעלקערונג נאָך אַלץ געקוקט אויף די שמאַטע־העגדלער, אויב נישט ווי אויף באַהאַלטענע יידן, איז ווי אויף אָפּשטאַמיקע פון יידן. אין יאָר 1652 איז אין פּאַריז פּאָרגעקומען אַ בלוטיק געשלעג צוליבן אָנרופן אַ פּאַרביגיייענדיקע גרופּע אַלטוואַרג־העגדלער מיטן חוזק־נאָמען „די סינאַגאָגע גייט" און איינער פון די אָפּשפּעטער איז דערביי דערהרגעט געווארן.

אַרום דעם דאָזיקן צוזאַמענשטויס האָט זיך דאָן אַ סך געטומלט אין פּאַריז און אַ גרויסער סוחר בורזשוא איז אפילו אַרויסגעקומען מיט אַ פּאַמפלעט, אַז די „סינאַגאָגע" איז כסדר דאָ אין לאַנד און אַז זי האָט דערמאָרדעט אַ קריסט.

ווי ווייט די פּאַריזער באַפעלקערונג האָט געגלייבט אין דער אָנווועזנהייט פון באַהאַלטענע יידן וואָס זוכן נקמה, קאָן דינען אַ מערקווערדיק געשעעניש וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין פּאַריז אין יאָר 1670, ווען אין פאַרלויף פון פּיר חדשים זענען דאָ נעלם געווארן 26 יונגעלייט. זיי זענען אויף אַ געהיימנישפולן אויפן פּאַרשוונדן און טראָץ דעם וואָס אין געוויסע קרייזן האָט מען געווסט אַז די שולד פון זייער פאַרשוונדן ווערן טראָגט אויף זיך אַ פּערזאָן פון גרויסן יחוס, האָט מען אָבער אין פאַלק גופא, אָנגעהויבן צו רעדן אַז דאָס איז די אַרבעט פון די באַהאַלטענע יידן...

זיכער איז אַז אַ געוויסע צאָל יידן האָבן זיך געפונען אין לאַנד.

ס׳וועט אָנגעגעבן אַז צווישן די יאָר 1461 — 1483 האָבן אייניקע יידן באַקומען צייטווייליקע דערלויבענישן צו ווינען אין פּאַריז. זיי האָבן געמוזט יעדע דריי חדשים באַנייען זייערע ביטעס אויף צו מעגן ווייטער בלייבן. אַזוי אויך

האָבן פון צייט צו צייט, דאָ געלעבט יידישע דאָקטוירים אין וועמענס הייל־כוח מען האָט אין יענער צייט זייער שטאַרק געגלייבט.

דאָ איז כדאי צו דערציילן אַ געשיכטע וועגן אַ יידישן דאָקטער וועלכן דער קעניג פראַנסואַ דער ערשטער (געקיניגט פון 1515 ביז 1547) האָט אַראָפּגעברענגט אַזש פון טערקיי און וועז דער רופא איז ענדלעך אָנגעקומען קיין פּאַריז, האָט פראַנסואַ דער ערשטער וואָס אים אָפּגעוואַרט מיט אומגעדולד, זיך דערוווסט אַז דער דאָקטער איז געשמדט. אַ שטאַרק איינגעגלויבטער אין כוח פון דער יידישער מעדיצין, האָט ער דעם משומד גלייך פאַרטריבן פון זיך...

פראַנסואַ דער ערשטער האָט דערנאָך אַראָפּגעברענגט (ווידער אַ מאָל פון טערקיי, פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל) אַ צווייטן דאָקטער, דאָס מאָל שוין, אַ נישט־גע־שמדטן יידן. דער דאָזיקער יידישער רופא זאָל עס האָבן געווען דער וואָס האָט אינגעפּירט אין פראַנקרייך דאָס טרינקען אייזל־מילך, אַלס רפואה פאַר לונגען־קראַנקע און אַנעמיע.

ס׳איז באַוווסט אַז אין דער סוויטע וועלכע עס האָט מיט זיך געברענגט פון איטאַליע די קעניגין מאַרי מעדיטשי, האָבן זיך געפונען באַהאַלטענע יידן און אפילו אויך איר לייב־דאָקטער איז געווען דער ייד אליהו מאַנטאַלטאָ, וואָס האָט אַקצעפּטירט דעם אָמט אונטערן באַדינג פון קאַנען אָפּהיטן יידישקייט.

ס׳איז אויך באַוווסט אַז דער קאַרדינאַל רישעליע האָט זיך באַנוצט מיט אַ מאַראַן אַלפאַנס לאָפּעז, וועמען ער פלעגט שיקן אין אַ ריי אויסלענדישע מיסיעס מכוח איינקויפן שיפן פאַר פראַנקרייך. ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, פלעגט ריי־שעליע רופן דעם מאַראַן „הער העברעער״ (Seigneur hébreu).

ווי מיר זענען, האָט די געשיכטע איבערגעלאָזט ידיעות וועגן דער אָנווועזנ־הייט פון יידן אין לאַנד. אָבער דאָס זענען סוף כל סוף נעמען פון יחידים. מען דאַרף אָננעמען אַז אין לאַנד האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן דאָ געלעבט ווי מאַראַנען.

פון לואי דעם 13־טנס אַ דעקרעט, דאַטירט דעם 23־טן אַפּריל 1615, דער־וויסן מיר זיך אַז אַ גרופּע האָלענדישע און פּאָרטוגעזישע יידן האָבן פּרובירט זיך באַזעצן אין פראַנקרייך, אָבער זיי זענען גלייך פאַרטריבן געוואָרן.

מיר וועלן זיך איצט אומקערן צום פלאָס דע גרעוו אויף וועלכן עס איז אין יאָר 1617 פאָרגעקומען אַן עקזעקוציע וועגן וועלכער עס איז וויכטיק צו דערציילן:

אין דערמאָנטן יאָר, קומט פאָר אין פראַנקרייך אַ פּאָליטישע איבערקערעניש: די קעניגין מאַרי מעדיטשי וואָס האָט געהערשט איבערן לאַנד טראָץ איר שוין

פּוליעריקן זון, ווערט באַזייטיקט פון דער מאַכט. מען דערהרגעט דערביי איר פּרעמיער־מיניסטער און פּאַוואָריט קאַנטשיני. זיין פרוי, די איטאַליענערין עלעאָנאָרא גאַליגאַי ווערט דערקלערט אַלס „כישופמאַכערין" און פאַרמשפט צום טויט. זי קומט אום אין פּייער אויפן פּלאַס דע גרעוו.

בעתן משפּט, ווערט איר אויך פּירגעוואָרפן יידישקייט און עס ווערט אַנגענומען אַז אין דער אמתן זאָל זי גאָר האָבן געהייסן סאָפאַר (סופר ?). טראָץ דעם, וואָס עס איז אין ערגעץ נישט באַוויזן געווארן איר יידישקייט, איז אַ פאַקט אַז זי און איר מאַן קאַנטשיני, וואָס ביידע זענען זיי געווען די פאַוואָריט פון דער קעניגין, האָבן ביי אַ ריי געלעגנהייטן פּראָטעזשירט יידן, וואָס האָבן זיך, זוי שוין דערמאָנט, געפונען אין דער סוויטע פון מאַרי מעדיטשי.

עלעאָנאָרא גאַליגאַי איז אומגעקומען אויפן פּלאַס דע גרעוו אין יאָר 1617 מיטנעמענדיק מיט זיך דעם סוד ווען איר אמתן אָפּשטאַם.

פּיר יאָר שפּעטער, אין 1621, ווערט אויפן פּלאַס דע גרעוו אויסגעפירט אַ וויטעדיקער טויט־אורטייל. עס ווערט אומגעבראַכט אַ געוויסער זשאַן פאַנטאַניע, פאַרמשפט צום פאַרברענען, פאַר זיין אַריבערגיין צום יידנטום.

דאָס איז געווען אַ מערקווערדיקע געשטאַלט וואָס איז געטריבן געווארן דורך עפּעס אַן אינערלעכן כוח פון איין עקסטרעם צום אַנדערן.

ער איז געווען אַ קאַלוויניסט. ער ווערט דערנאָך אַ גלח, אַן אַדוואָקאַט, אַ סעקרעטאַר אין קעניגלעכן הויף, לסוף איז ער זיך מגייר; ער ווערט אַ ייד און קומט אַרויס מיט אַ בוך א"נ „אַן אוצר, נישט אָפּצושאַצן" („Trésor inestimable") דורך וועלכן ער זוכט צו באַווירקן דאָס פראַנצויזישע פאָלק, עס זאָל אַריבער־גיין אין יידישן גלויבן!...

זשאַן פאַנטאַניע, דער בעל חלומות, וואָס אַ סך האָבן אים באַטראַכט פאַר אַ משוגענעם, באַצאָלט פאַר זיין שריט מיטן אומקומען אין פייער אויפן פּלאַס דע גרעוו. עס ווערט דערציילט, אַז ער זאָל פאַרן טויט זיך האָבן איבערגעבעטן מיט דער קירכע און האָבן אויסגעהויכט זיין נשמה ווי אַ גוטער קריסט.

די עקזעקוציע פון צום טויט־פאַראורטיילטע האָלטן אַן אויפן פּלאַס דע גרעוו ביז צום יאָר 1830, אָבער דאָס אומברענגען פון זשאַן פאַנטאַניע איז געווען די לעצטע טויט־אויספירונג וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון יידן אין פאַריז.

לסוף דאַרף דערציילט ווערן אַז אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ, אין דער אַלטער געביידע פון שטאַטראַט וואָס איז פאַרברענט געווארן בעתן אונטערדריקן דעם

קאָמונאַרן־אויפשטאַנד, האָט זיך אין יאָר 1807, אויפן באַפעל פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטן, צונויפגענומען דער סנהדרין, וואָס איז באַשטאַנען פון 71 מיט־גלידער (45 רבנים און 26 וועלטלעכע יידן). זייער מיסיע איז באַשטאַנען אין אַרגאַניזירן דאָס יידישע לעבן אין לאַנד אין הסכם מיט דער נייער, נאָך־רעוואָלוציאָנערער צייט און באַקומענער גלייכבאַרעכטיקונג.

דער סנהדרין האָט דאָ אָפּגעהאַלטן זיינע זיצונגען פּאַר דער קורצער צייט פון זיין עקסיסטענץ.

די פּאַרגאַנגענהייט פון פלאָס דע גרעוו וואָס טראָגט היינט צו טאָג דעם נאָמען פּלאַס דע ל׳האָטעל דע וויל, איז רייך אין טרערן און אין בלוט, אויך אין יידישע טרערן וואָס זענען דאָ פאַרגאָסן געוואָרן און וועגן וואָס מיר האָבן זיך באַמיט דאָ צו דערציילן.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 5, 12, 21, 36, 49, 57, 59, 61, 62, 69, 80, 89, 92, 105, 114, 119, 121 124, 135, 139, 142.

9.

די מיליטער־שול

צו די גרויסע פֿאַריזער קאָנסטרוקציעס וואָס ציען אויף זיך די אויפֿ־מערקזאַמקייט פון די דורכגייער געהערט אָן ספק די פֿאַריזער מיליטער־שול. זי צייכנט זיך אָזוי מאָלעריש אין דער טיף פון „מאַרס־פעלד".

אויפגעבויט צווישן די יאָרן 1751 — 1756 דורך דעם אַרכיטעקט גאַבריעל, וואָס האָט באַרייכערט די שטאָט מיט אַ רייַ וואָגיקע אַרכיטעקטור־מאָנומענטן, דינט זי ביז היינט צו טאָג ווי אַ מיליטערישע הויכשול.

די געביידע האָט אויך אַ ספּעציעלן אינטערעס פֿאַר אונדז יידן, וואָרעם איר געשיכטע פֿאַרמאָגט אויך אייניקע יידישע מאָמענטן.

אין די נייַניצקער יאָרן פון פֿאַרגאַנגענעם י״ה האָט מען אין פּראַנצויזישן גענעראַל־שטאַב זיך אַרומגעזען אַז מען טראָגט פון דאָרט אַרויס מיליטערישע סודות און אַז אין דער שפּיץ פון דער אַרמיי־אָנפֿירונג געפינט זיך אַ פֿאַר־רעטער. אין יאָר 1894 איז געלונגען אַריינצובאַקומען אַ בריוו, וועלכן דער שפּיאָן האָט געשיקט צום דייטשן אַמבאַסאַדאָר. מען מאַכט אַ גיכע אונטערזוכונג און מען שטעלט זיך גלייך אָפּ אויף דעם שטאַבס־אָפּיציר, דעם קאַפּיטאַן אַלפרעד דרייפוס, אַז ער זאָל עס זיין דער פֿאַררעטער.

אַלפרעד דרייפוס, אַן עלזאַסער ייד, איז געווען דער אייניקער יידישער אָפּיציר אין מיליטער־שטאַב. אין יענע טעג האָט עדואַרד דרימאָן געפֿירט אין לאַנד אַ שטאַרקע אַנטיסעמיטישע קאַמפּאַניע, מיט וועלכער ער האָט אויך אָנגעשטעקט די אַרמיי־אָנפֿירונג. להיפוך צום רוב אָפּיצירן וואָס האָבן ליב געהאַט צו פֿאַרברענגען בייַ אַ גוטער פלאַש וויין, מיט פּריוון און אַנדערע פֿאַר־געניגנס, האָט אַלפרעד דרייפוס, וואָס איז געווען זייער רייך, געפֿירט אַ באַשיידן און שטיל פֿאַמיליע־לעבן.

דאָס נישט מיטמאַכן די אָפּיצירישע וויין־ און וויבער־אַרגיעס האָט אים נישט פֿאַרשאַפֿט קיין פריינד צווישן די שטאַבס־אָפּיצירן, וואָס אַלע כמעט זענען זיי אויך געווען געשטימט יידן־פיינטלעך. דער צופֿאַל האָט אויך געוואָלט אַז

די האַנט־שריפט פון קאַפּיטאַן דרייפוס זאָל פּאַרמאָגן אַ געוויסע ענלעכקייט צו דער האַנטשריפט פון געפונענעם דאָקומענט. זיינע שפּאַן צווייפלען נישט מער. אַז דער פּאַרדעטער וואָס גיט אַרויס מיליטער־סודות איז נישט קיין אַנדערער, נאָר דער יידישער אָפיציר.

גלייך אין אָנהייב, אין קאָבינעט פון גענעראַל בוֹאַדעפער, וווהין דרייפוס איז אַרויסגערופן געוואָרן, וויזט אים דער קאָמענדאַנט פּאַטי דע קלאַם אויף אַ צו־געדעקטן רעוואָלווער און זאָגט צו אים:

— פירט איבער אייך אויס די גערעכטיקייט!...

אַלפרעד דרייפוס וועלכער פּאַרשטייט נאָך נישט וואָס דאָ געשעט זאָגט זיך אָפּ צו באַגיין זעלבסטמאָרד. ער פּראָטעסטירט קעגן דער אומדערהערטער עצה און וועדט אַרעסטירט.

אין דעצעמבער 1894 קומט פּאַר זיין פּראָצעס, בעת וועלכן אַלע ריכטער (זיבן אָפיצירן) דערקלערן אים אינשטימיק פּאַר שולדיק אין פּאַרראַט און שבת, דעם 5־טן יאַנואַר 1895 קומט פּאַר אין גרויסן הויף פון דער מיליטער־שול (וועלכן מיר זעען פון פילאַץ דע פאַנטענוא) דאָס דעגראַדירן דרייפוסן. (קלישע נום. 54).

ס׳איז דאָן געווען אַ גרויער פּראָסטיקער פּרימאַרגן. אינעם גרויסן הויף פון דער מיליטער־שול זענען פּאַרזאַמלט ביי פינף טויזנט מיליטער־לייט צונויפ־געשטעלט פון אַלע מיליטעריש פּאַרמאַציעס, וואָס בילדן דעם פּאַריזער גאַר־ניזאָן, אונטער אַן אומבאַשרייבלעכן טומל פון טויזנטער מענטשן וואָס זענען פּאַרזאַמלט אין דרויסן ביים אייזערנעם אָפּצוים און וואָס שרייען אומאויפהערלעך „יודאַש", „אַ טויט די יידן", „אַ טויט דעם פּאַררעטער", שפּילט זיך אָפּ די סצענע פון דעגראַדאַציע: דאָס אַראָפּרייסן די עפּאָלעטן פון דרייפוסן און דאָס צעברעכן זיין שוואָרד.

אַלפרעד דרייפוס איז געווען ביז גאָר איבערגענומען מיטן כבוד פון אַ מיליטער־מאַן, ער האַלט זיך גלייך, גייט מיט אַ מיליטעריש טראָט, דעם קאָפּ הויך אַרויף און אייניקע מאָל הערט מען אים אויסרייען „איך בין אומשולדיק", „איר האָט פּאַרמשפּט אַן אומשולדיקן". דאָס ענדערט אָבער נישט זיין רעג־לאָמענטירט מאַרשירן, דאָס האַלטן מיליטעריש־גלייך זיין פּיגור, ווי ער וואָלט געגאַנגען אויף אַ מיליטערישן פּאַראַד...

די דאָזיקע זאָרג פון יידישן אָפיציר וואָס האָט געזוכט צו דערשיינען ווי אַ גוט דיסציפּלינירטער מיליטער־מאַן, האָט אָפּגעשוואָכט זיינע אויסרופן וועגן אומשולד און געלאָזט די פּאַרזאַמלטע גלייכגילטיק און קאַלט. (קלישע נום. 55).

קלישע נומער 54

דער הויף פון דער מיליטער־שול. (פאָטאָ : י. קאָרנהענדלער).

קלישע נומער 55

די דעגראַדאַציע פון אַלפרעד דרייפוס.

צווישן דער גרופּע זשורנאַליסטן וואָס האָבן בייגעווינט דאָס דעגראַדירן דרייפוסן האָט זיך געפונען דער שרייבער און אַנטיסעמיט לעאָן דאָדע. זעענדיק דאָס שטאָלצע מאַרשירן פון קאַפּיטאַן דרייפוס אין וועמענס שולד ער האָט נישט געצווייפלט, האָט ער דערנאָך געשריבן:

„ס׳איז אַ שרעקלעכע זאַך, וואָס די דאָזיקע האַלטונג זיינע איז נישט אַראָפּ־געזונקען אין דער בלאָטע, וואָס ר׳האָט זיך נישט איינגעבראָכן און נישט שווּאָ־כער געוואָרן.״

צוזעענדיק דאָס דעגראַדירן דרייפוסן, האָט מאַריס פּאַלעאָלאָג, דאַן נאָך אַ יונגער דיפּלאָמאַט, זיך אָפּגערופן צו איינעם פון דרייפוס׳עס שעפּן, דעם קאַ־לאָנעל סאַנדער וואָס האָט זיך געפונען נעבן אים:

— ווי אַזוי קאָן אַ מענטש אַריבערטראָגן אַזאַ דערנידערונג? מיר דוכט, דאָס אויב איך וואָלט געווען אין זיין הויט און וואָלט מיך געפילט אומשולדיק, וואָלט איך מיך רעוואָלטירט, כ׳וואָלט מיך געשלאָגן, כ׳וואָלט געשריגן געוואָלד!

— מען זעט גלייך אַז איר קענט נישט די יידן — האָט סאַנדער זיך גע־חכמעט — די דאָזיקע ראַסע פאַרמאָגט נישט קיין פּאַטריאָטיזם, נישט קיין כבֿוד און נישט קיין שטאָלץ. דורות־לאַנג טוען זיי נישט עפּעס אַנדערש ווי נאָר פאַר־ראַטן. פאַרגעסט נישט אַז זיי האָבן אויסגעליפערט קריסטוסן!

גראָד אין דעם מאָמענט, ווען דער קאָלאָנעל האָט אַרויסגעזאָגט זיין חכמה, האָט אַ ריזיק־הויכער אונטער־אָפיציר פאַרענדיקט דאָס דעגראַדירן דרייפוסן און יענער האָט ווידער אַ מאָל אויסגעשריגן:

— איר האָט דעגראַדירט אַן אומשולדיקן, כ׳שוועריי ביי מיין פּרוי און קינדער אַז כ׳בין אומשולדיק!

נאָכן פאַרענדיקן דאָס דעגראַדירן, ווערט דער יידישער אָפיציר, מיט הענט געשמידטע אין קייטן, אונטער אַ כסדרדיקער פייפעריי, טומל און רופן „אַ טויט די יידן״, אַריינגעזעצט אין אַן אַרעסטאַנט־וואָגן און אָפּגעפירט צוריק אין טורמע. ס׳הייבט זיך אָן זיין מאַרטירער־וועג פון אַ פאַרשיקטן אויפן טייוול־אינדזל.

צווישן דער קליינער צאָל זשורנאַליסטן וואָס איז צוגעלאָזט געוואָרן צו דער פּראָצעדור פון דער דעגראַדאַציע, האָט זיך אויך געפונען ד״ר טעאָדאָר הערצל, וואָס הערט דעם שוידערלעכן אַנטיסעמיטישן טומל און די היסטעריש געשרייען „אַ טויט די יידן״. ער פאַרלאָזט דעם גרויסן הויף פון דער מיליטער־שול אַ צע־בראָכענער און שרייבט דערנאָך:

„ס׳איז נישט געווען בלויז קיין געריכטלעכער טעות; דאָס האָט אַ גרויסער רוב פון דער פּראָנצויזישער באָפעלקערונג געוואָלט משפּטן אין דער פּערזאָן

פון קאַפּיטאַן דרייפוס דעם ייד און צוזאַמען מיט אים אַלע יידן. דער געשריי „נידער מיט די יידן" איז געווארן אַ פאָפולערער קאַמף־לאָזונג. און וווּ? אין פראַנקרייך, אין דעם רעפובליקאַנישן, מאַדערנעם, ציוויליזירטן פראַנקרייך, הונדערט יאָר נאָך דער דעקלאַראַציע פון די מענטשן־רעכט!"

און וווּ מיר וויסן עס, האָט די טראַגעדיע פון יידישן אָפיציר וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין הויף פון דער מיליטער־שולע, אַרויפגעפירט הערצלען אויפן וועג פון אָנשרייבן זיין „יודענשטאַט" און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי בלאַט אין דער יידישער געשיכטע.

אַז מאַריס פאַלעאָלאָג איז צוריקגעקומען פון דער דעגראַדירונגס־צערעמאָניע און דערציילט איינעם פון זיינע שעפּן, דעם דיפּלאָמאַט ניזאַר, וועגן דעם פאַר־לויף פון דער דעגראַדאַציע, האָט יענער צו אים געזאָגט:

— מיר וועלן נאָך הערן רעדן וועגן דעם ייד. אין דער אונטערשטער שורה איז ער דאָך פאַראורטיילט געוואָרן אויפן סמך פון אַ לויזער עגלעכקייט פון זיין האַנטשריפט, וואָרעם די געהיימע דאָקומענטן מיט וועלכע מען האָט באַ־אינפלוסט די ריכטער, זענען פאָרט נישט מער ווי שטותעריי!...

דער דיפּלאָמאַט ניזאַר האָט געוווסט וואָס ער רעדט, וואָרעם אין יאָר 1906 קומט פאָר אין זעלבן הויף פון דער מיליטער־שול, די פייערלעכע צערעמאָניע פון רעהאַביליטירן דעם יידישן אָפיציר.

סוף 1941 שפּילט זיך אָפּ אין דער געבוידע פון דער מיליטער־שול אַ נייע יידישע דראַמע:

אין יענע טעג האָבן אין פאַריז באַלעבאַטעווטע די נאַציס.

דעם 12־טן דעצעמבער, פון פינף פאָר טאָג אָן, האָבן „עס־עס"־לייט, נאָכן אינטערנירן טויזנטער יידן־אויסלענדער, אָנגעקלאַפּט אין הונדערטער הייזער פון פראַנצויזישע יידן, זיי אַרעסטירט און אָפּגעפירט אין דער געבוידע פון דער מיליטער־שול, וווּ מען האָט זיי געהאַלטן באַוואַכט אונטער קויל־וואָרפערס ביזן אָוונט און דערנאָך האָט מען זיי אָפּגעפירט אינעם קאָנצענטראַציע־לאָגער פון קאָמפּיעגן. די „עס־עס"־לייט האָבן געאַרבעט טיכטיק און אַרעסטירט אין יענעם טאָג, לויט אַ פּריער צוגעגרייטער ליסטע, הונדערטער פון דער פראַנצויזיש־יידישער אינטעליגענץ: אַדוואָקאַטן, דאָקטוירים, שרייבער, פּראָפעסאָרן א. אַנד. ס'זענען כסדר געברענגט געוואָרן פּרישע גרופּן. ס'האָבן זיך דאָ צונויפגעטראָפּן פּריינד, קרובים, ברידער מיט ברידער.

צווישן די אַרעסטירטע האָט זיך אויך געפונען דער שרייבער זשאָן זשאַק

בערנאַר, וואָס האָט שפּעטער דערציילט אין אַ בוך זיינע איבערלעבענישן אין קאָמפּיען אַנהייבנדיק פון דעם ערשטן טאָג פון אַרעסט, וועלן ער איז געבראַנגט געוואָרן אין דער מיליטער־שול.

עס האָט זיך דאָן אָפּגעשפּילט אַ טאָפּלע טראַגעדיע: פון אײַן זײַט, דאָס אַרויסרייסן זיבן הונדערט פּערזאָנען פון זייערע היימען, דאָס אָפּרייסן זיי פון זייערע נאָענטע און טייערע און פון דער צווייטער זײַט, דאָס וואָס אַ סך פון די קרבנות פון די נאַציס האָבן זיך גופא נישט באַטראַכט מער פּאַר... קיין יידן!

זיי האָבן געקוקט אויף זיך ווי אויף מענטשן וואָס זענען יידן נאָר לויט זייער געבורט און אָפּשטאַם און וואָס זענען עס שוין נישט מער. זיי האָבן זיך געהאַלטן און זיך באַטראַכט פּאַר פּראָנצויזן. צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע וואָס זענען שוין פון לאָנג געווען געשמדט. אויך זשאַק בערנאַר (דער זון פון טריסטאַן בערנאַר) איז געווען געשמדט. און אין זיינע זכרונות וועלן זיך און זיינע אומגליק־חברים פון יענעם טאָג, שרייבט ער אַז:

„מיר האָבן אפילו נישט געהאַט די טרייסט פון זיך פּילן אַלס יידן און דאָס ביטערט פאַרגעניגן צו ווערן פאַרפאָלגט אַלס אַזעלכע"...

פון זיינע זכרונות זעלן מיר אַז ער האָט אין גאַנצן נישט געדענקט וועלן דעם גורל פון קאָפיטאַן אַלפרעד דרייפוס, וואָס האָט אין די זעלבע מויערן פון דער מיליטער־שול אַדורכגעמאַכט די שוידערלעכע ליידן פון דעגראַדירן אים, נאָר צוליב זיין יידישן אָפּשטאַם.

זשאַק בערנאַר איז אויך געווען זייער ווייט פון צו באַגרייפן און פּין צו מאַכן דעם היסטאָרישן אויספּיר, וואָס עס האָט מיט אַ פּאָר צענדלינג יאָר פריער געמאַכט, אין דער זעלבער מיליטער־שול, טעאַדאָר הערצל.

ביבליאָגראַפֿע

זע נומער:

13, 35, 46, 83, 97, 144.

10.

דער אָטעל „קאַסטיל"

צו די פֿאַרשידענע ערטער און מאָנומענטן וואָס האָבן אַ גרויסן געשיכט־לעכן אינטערעס פֿאַר אונדז יידן, געהערט אָן ספֿק, אויך דער אָטעל „קאַסטיל" וואָס געפֿינט זיך אין דער רי קאַמבאַן נום. 37. ער דערציילט וועגן אַ גרויס און דעצידירנדיק געשעעניש אין דער מאָדערנער יידישער געשיכטע. דאָ האָט אַ געוויסע צייט געווינט ד"ר טעאָדאָר הערצל און דאָ האָט ער אָנגעשריבן זיין „יודענשטאַט", אַ ווערק מיט וועלכן ער האָט געלייגט דעם פונדאַמענט פֿאַר דער יידישער מלוכה, פֿאַר דער ווידערגעבורט פון ישראל.

וועגן דער פֿערזענלעכקייט פון טעאָדאָר הערצל איז פֿאַרשטייט זיך אַ סך געשריבן און דערציילט געוואָרן. מיר ווייסן ווי אַזוי ס׳איז אַוועק זיין קורץ לעבן אַלס שרייבער, קריטיקער און דראַמאַטורג. אָבער אין פֿאַריז, ווו ער האָט זיך געפונען זינט 1891 אַלס דער פֿאָליטישער קאָרעספּאָנדענט פון דער ווינער „נייע פרייע פּרעסע", האָט ער אַדורכגעמאַכט דעם גרויסן גייסטיקן קריזיס, וואָס האָט אים, אַן אַסימילירטן יידן, פֿאַרוואַנדלט אינעם גרינדער פון דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, וואָס האָט אומגעקערט ארץ ישראל דעם יידישן פֿאָלק.

די דאָזיקע אומוואַנדלונג, דעם גרויסן גייסטיקן קריזיס האָט טעאָדאָר הערצל אַדורכגעלעבט און אַדורכגעפיבערט אין די מויערן פון האָטעל „קאַסטיל" און דאָ טאָקע, האָט ער אין יאָר 1895 אָנגעשריבן זיין באַרימט בוך. (קלישע נום. 56).

דאָס זענען געווען די טעג פון גרויסן דרייפוס־פּראָצעס, וואָס האָט אויפֿ־געשטורעמט אַ ים מיט שנאה צום יידישן פֿאָלק און האָט אויך שווער געטראָפֿן דעם אַסימילירטן שרייבער וואָס האָט געוואָלט בלייבן ווייט פון יידישן לעבן און יידישע פֿראָבלעמען.

ווי מיר האָבן עס שוין דערציילט, האָט טעאָדאָר הערצל זיך געפונען אין גרויסן הויף פון דער פֿאַריזער „מיליטער־שול" און צוגעזען די דעגראַדאַציע־צערעמאָניע פון קאַפּיטאַן אַלפרעד דרייפוס. ער האָט געהערט די ווילדע געשרייען „אַ טויט די יידן", וואָס האָבן זיך געטראָגן פון דעם, אין דרויסן פֿאַרזאַמלטן טויזנט־קעפּיקן המון און ער האָט דערנאָך וועגן דעם געשריבן:

קלישע נומער 56

דער האָטעל „קאַסטיל". (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

„אז אַ גרויס פּאַלק, וואָס איז אַן ספק דערהויבענער פון אַלע פּעלקער אויף אַלע קולטור־געביטן, קאָן דערגיין דערצו, טאָ וואָס איז שוין צו האָפן און צו דערוואַרטן פון אַנדערע פּעלקער, וועלכע האָבן זיך נאָך, ביז איצט נישט דערהויבן צו יענער מדרגה, צו וועלכער פּראַנקרייך איז דערגאַנגען נאָך מיט הונדערט יאָר צוריק?"

ד"ר הערצל האָט די פּלוצעם דערזען שוידערלעכע יידן־שנאה אָפּגע־פילט ווי אַ פּערזענלעכע באַליידיקונג, וואָס האָט אים טיף אויפגעטרייסלט און ביי אים פולשטענדיק אָפּגענומען די רו.

אויב דאָס פּראַנצויזישע פּאָלק האָט זיך געקאָנט אַזוי וויט פאַרגעסן, איז וואָס פאַר אַן אויסוועג בלייבט פאַרן שטענדיק פאַרפאַלגטן און געפּיניקטן יידישן פּאָלק?

און הערצל הייבט אָן צו שרייבן זיין עפּאָכע־מאַכנדיק ווערק.

אין סאַראַ שטימונג ער האָט זיך געפונען ביים שרייבן זיין „יודענשטאַט" דערציילן אַם בעסטן די שורות פון זיינע מעמוארן. אָט וואָס מיר לייענען דאָרט:

„פּאַריז, אָנהייב יוני 1895.

„שוין אַ געוויסע צייט ווי איך בין פאַרנומען מיט אַ ווערק, וואָס איז אַזוי גרויס, אַז עס לאָזט זיך גאָרנישט אָפּמעסטן. איך קאָן נישט זאָגן הייבט צו טאָג, אַז איך וועל עס דערפירן ביז צום סוף. עס זעט אויס ווי עס וואָלט געווען אַ גיגאַנטישער חלום. אָבער זינט טעג און וואָכן פילט עס מיך אַז אין גאַנצן, האָט פאַרכאָפּט מיין אונטערבאָווסטזיין און עס באַגלייט מיך אומעטום ווו איך גיי. עס שווימט איבער מיינע געוויינלעכע טאָג־טעגלעכע געשפּרעכן. עס הייבט זיך העכער, איבער מיין קליינלעכער, קאָמישער זשורנאַליסטישער אַרבעט, עס צערודערט מיך און באַרוישט מיך."

„צו וואָס עס וועט ברענגען, איז נאָך אוממעגלעך זיך איצט פאַרצושטעלן, אָבער מיין דערפּאַרונג זאָגט מיר, אַז דאָס איז עפּעס וווּנדערלעכס אפּילו: אַלס חלום."

פון זיין טאָג־בוך דערוויסן מיר זיך אויך, אַז ער האָט דאָס ווערק געשריבן: „גייענדיק, שטייענדיק, ליגנדיק, געשריבן אויף דער גאַס, ביים טיש, אין דער נאַכט, ווען עס האָט מיך אַרויסגעיאָגט פון שלאָף".

ד"ר הערצל איז געווען אַ מחבר פון אַ ריי ביכער, אָבער אָט וואָס ער האָט דערציילט וועגן די טעג ווען ער האָט געאַרבעט איבער זיין „יודענשטאַט":

„איך געדענק נישט אַז איך זאָל ווען ס'איז שרייבן אין אַזאַ דערהויבענער שטימונג ווי דאָס בוך. היינט האָט געזאָגט, אַז ביים שרייבן געווינסע פערזן,

האָט ער געהערט איבער זיין קאָפּ דאָס רוישן פון אָדלער־פליגלען. אויך איך האָב ביים שרייבן דאָס בוך געגלייבט צו הערן עפּעס אַזוינס איבער מיר. איך האָב געאַרבעט איבער אים טאָג־טעגלעך, ביז איך בין געוואָרן דערשעפּט“.

אין דער דאָזיקער מערקווערדיקער שטימונג פון שרייבן דאָס ווערק, דורך וועלכן ער האָט געהאָלומט און געשטרעבט אַ סוף צו מאַכן צום טראַגיש־יידישן גורל, האָט עס אויך אָפט געטראָפן אַז דער וויזיאָנער האָט געווינט ביים אַרויס־פירן זיינע געדאַנקען אויפן פּאַפּיר.

דעם 16־טן יוני 1895, שרייבט ער אין זיין טאָג־בוך:

„אין די דאָזיקע טעג האָב איך מורא געהאַט אַז איך וועל משוגע ווערן, אַזוי געוואָלדיק־שנעל זענען געלאָפּן די גדאַנקען וואָס האָבן דערשיטערט מיין נשמה.“

און ער גיט צו די נביאישע שורה:

„איך גלייב, אַז עס האָט אויפגעהערט פאַר מיר דאָס לעבן און עס האָט זיך אַנגעהויבן די וועלט־געשיכטע“! (קלישע נומ. 57).

ביים שרייבן דאָס ווערק, האָט טעאַדאָר הערצל איבערגעלעבט גרויסע מינוטן פון דערהויבנקייט, וואָס איז געקומען פון באַוווסטזיין, אַז ער עפנט אויף אַ ניי בלאַט געשיכטע נאָך צוויי טויזנט יאָר טראַגישן יידישן גלות. ער האָט אָבער אויך איבערלעבט טעג פון יאוש און פאַרצווייפלונג צוליב די אַלע שוועריקייטן וועלכע ער האָט געזען פאַר זיך; שרעק פאַר דעם ווי אַזוי דאָס ווערק וועט אויפגענומען ווערן דורך זיין אייגן פאָלק, „וועט עס זיין ביכולת צו פאַרשטיין דעם רוף פון פרייהייט און מענטשן־וועירדע?“ האָט ער זיך מע־רערע מאָל געפרעגט. און אָט האָט זיך אים גאָר געדוכט „אַז זיין פּלאַן איז אַן אַבסורד און אַ משוגעת“.

נאָכן פאַרענדיקן דאָס ווערק, ווען הערצל האָט צום ערשטן מאָל איבער־געלייענט דעם מאַנוסקריפּט פאַר זיין געהילף און פריינד ד״ר שיף, האָבן זיך ביי יענעם באַוויזן טרערן אין די אויגן. דער ערשטער לייענער־צוהערער האָט נישט געצווייפלט אַז דאָס זענען שורות פון אַ מענטשן, וואָס איז אַראָפּ פון זינען און זיין ווייטן — דאָס זענען געווען טרערן פון ווייטיק און עגמת־נפש.

ווי דער גורל פון אַ סך וויזיאָנערן, האָט אויך הערצל געהאַט אַ סך אויס־צושטיין צוליבן אַרויסקומען מיט זיין „יודענשטאַט“. אָט וואָס פאַר אַ פיל זאָגנדיקע שורות מיר געפינען ביי אים:

„מיין ערשטע דעראינערונג פון דער שולע זענען די מלקות וועלכע איך

קלישע נומ. 57

DER

JUDENSTAAT

VERSUCH

EINER

MODERNEN LÖSUNG DER JUDENFRAGE

VON

THEODOR HERZL

DOCTOR DER RECHTE

LEIPZIG und WIEN 1896.
M. BREITENSTEIN'S VERLAGS-BUCHHANDLUNG
WIEN, IX. WÄHRINGERSTRASSE 3

ערשטע אויסגאַבע פון „יודענשטאַט".

האָב באַקומען, ווייל כ׳האָב נישט געקענט די פּרטים פון יציאת־מצרים, איצט וואָלטן אַ סך לערער מיך געוואָלט שלאָגן, ווייל כ׳געדענק צופיל יציאת־מצרים״.

וועגן אַט די איבערלעבענישן, אויפטרייסלונגען, ליידן און אויך מאַמענטן פון דערהויבונג דערציילן אונדז די מויערן פון האָטעל „קאַסטיל״.

ערשט אין יאָר 1961 איז געוואָרן מעגלעך אויפצוהענגען אויף דער מויער פון האָטעל אַן אויפשריפט וואָס דערציילט די דורכגייער, אַז דאָ, האָט טעאָדאָר הערצל אָנגעשריבן אין יאָר 1895 זיין „יודענשטאַט״.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

129, 132, 144.

11.

פון וואַנען דער נאָמען „פּלעצל"?

טראָץ דעם וואָס יידן אין פּאַריז ווויינען צעווואָרפן איבער דער גאַנצער שטאָט זענען דאָך פּאַראַן פּיר צענטערס וווּ זיי ווויינען אין אַ גרעסערער צאָל:

דער מאַנמאַרטר, דער בעלווייל־קוואַרטאַל, די רי באַפרוּאַ און דאָס פּלעצל.

אויב דער מאַנמאַרטר און דער בעלווייל זענען יינגערע פּאַריזער קוואַרטאַלן, (דאָס זענען געווען שטעטלעך וואָס האָבן אַ קורצע אַנגעהעריקייט צו פּאַריז) איז שוין דער באַפרוּאַ־קוואַרטאַל אַ סך אַן עלטערער און דאָס „פּלעצל" איז אַ יידישער קוואַרטאַל וואָס האָט שוין אין מיטלעלטער געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין פּאַריז און וואָס האָט מיט זיינע פּיטאָרעסקע געסלעך, די רי דע ראָזיע, (קלישע נום. 58), רי דעז עקוף, (קלישע נום. 59), רי פּאַווע, רי וויעי די טעמפּל און אַנדערע אַזעלכע וויינקעלעך, דערהאַלטן ביז היינט צו טאָג דעם מיטלעלטער־לעכן כאַראַקטער. דער דאָזיקער קוואַרטאַל פול מיט יידישע רעסטאָראַנען, שפּייז־געווועלבער, בעקעריייען, כשרע יאַטקעס מיט יידישע אויפשריפטן אויף טיר און פענצטער פון די אונטערנעמונגען, רופט אַרויס ביי פּריש־געקומענע אַ שטוינונג און אַ שמייכל אויף די ליפּן.

אינטערעסאַנט אין דעם פּאַל איז דאָס, וואָס די אַנדערע דורך יידן באַ־ווויינטע ערטער, רופן זיי נישט אַנדערש ווי מיט די זעלבע נעמען וואָס די קוואַרטאַלן טראָגן, אָבער די געגנט וואָס געפינט זיך אַרום דער היינטיקער מעטראָ־סטאַנציע סען־פּאָל האָבן יידן אַ נאָמען געגעבן „פּלעצל" און זייער אָפּט קומט אויס צו הערן די פּראַגע, פּאַר וואָס פּלעצל? פון וואַנען דער נאָמען?

דאָס פּאַריזער פּלעצל האָט פּאַרשטייט זיך אַ נאָמען וואָס איז גוט באַקאַנט און וועלכן ער האָט באַקומען נאָך אין ווייטן מיטלעלטער; דאָס אָרט איז באַ־קאַנט אַלס קאַרטיע „מאַרע", וואָס מיינט בלאָטע־קוואַרטאַל און וואָס נעמט זיך פון זיין אַמאָליקער געשיכטע, וועז די סען פּלעגט אָפּט פּאַרפּלייצן די געגנט אַרום און עס זענען דאָ כסדר געווען וואַסערן, בלאָטעס און זומפּן, אַ זאַך פון וואָס דער קוואַרטאַל איז שוין לאַנג אויסגעהיילט. דער נאָמען מאָרע וועט היינט צו טאָג באַנוצט דורך דעם אינטעליגענטן און שטודירנדיקן שיכט, וואָס זוכט וואָס בעסער צו קענען די געשיכטע פון פּאַריז. אָבער ביים בריטן פּא־

קלישע נומער 58

רי דע ראַזיע. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 59

רי דעז עקוף. (פאַטאַ : יח. קאַרנהענדלער).

ריזער עולם איז די געגנט באַקאַנט אַלס דער סטן־פּאָל קוואַרטאַל, אַ נאָמען וואָס נעמט זיך פון אַ פּאַלאַץ, אַ בארימטן האָטעל וואָס איז דאָ אַ מאָל געשטאַנען (צווישן דער רי סענט אַנטוואַן און דער סטן) און איז געווען אַ קעניגלעכע רעזי־דענץ. היינט צו טאָג געפינען זיך אַרום דעם אָרט פון אַמאָליקן האָטעל, אייניקע געסלעך וועמענס נעמען דערמאָנען דעם שוין לאַנג פאַרשוווונדענעם קעניגלעכן פּאַלאַץ און זינט דעם יאָר 1900 איז צוגעקומען די פֿאָפולערע מעטראָ־סטאַנציע סטן־פּאָל.

אָבער דער יידיש־רעדנדיקער עולם פון פֿאַריז האָט צוליב אַ ביז היינט נישט אויפגעקלערטער סיבה, נישט אָנגענומען דעם הונדערטער יאָרן אַלטן נאָמען פון קוואַרטאַל מאַרע און אויך נישט דעם נאָמען סטן־פּאָל. ביי אים האָט דער קוואַרטאַל פון לאַנג, פון זייער לאַנג שוין געהייסן „פּלעצל" און אונ־טער דעם נאָמען איז די געגנט באַרימט געוואָרן. וואָרעם פֿאַריז איז כסדר געווען אַ דורכפֿאָר־אָרט; יידן פון דער גאַנצער ממש וועלט, האָבן אויף זייערע רייזעס און וואַנדערונגען באַזוכט פֿאַריז און זיי קענען דעם אַלטן פֿאַריזער יידישן קוואַרטאַל. פון נאָמען סטן־פּאָל וווייסן זיי ווייניק, אָבער דאָס „פּלעצל" איז זיי גוט באַקאַנט.

פון וואַנען דער נאָמען?

איז עס אַן אַנאַנימער מחבר? אויב יאָ, פֿאַר וואָס האָט דער אויסדרוק זיך אָנגענומען און זיך באַפעסטיקט?

איז עס נישט קיין אַנאַנימער מחבר טאָ וועט איז ער געווען?

דער נאָמען „פּלעצל" מיט וועלכן די פון מזרח־איינגעוואַנדערטע יידן האָבן אָנגערופן דעם מאַרע־ (אָדער סטן־פּאָל־) קוואַרטאַל, נעמט זיך לויט אונדזער טיפער איבערצייגונג, ווי אומגלויבלעך דאָס זאָל נישט שיינען, פון דער מאַר־קיזע דע סעוויניע, וואָס איז באַרימט צוליב אירע בריוו געשריבענע אין 17־טן י״ה. זי איז עס די מחברין פונעם נאָמען פֿלעצל. דאָס האָט זי אַזוי געפונפן דעם קוואַרטאַל אַן צו וויסן, אַז מיט דעם איר אַזוי ליבן נאָמען, וועלן זיך אַ הונדערט יאָר שפּעטער אָנהייבן צו באַנוצן יידן אין פֿאַריז.

וועט איז געווען די מאַרקיזע דע סעוויניע?

זי איז געבוירן געוואָרן אין פֿאַריז אין יאָר 1626 און איז געווען די טאָכ־טער פון אַן אָנגעזעענער אַריסטאָקראַטישער פֿאַמיליע. צו זיבן יאָר איז זי שוין אַ קיילעכדיקע יתומה און ווערט דערצויגן דורך קרובים, פון אָנפאָנג אין פֿאַריז און דערנאָך אין דער פּראָווינץ.

צו 18 יאָר האָט זי חתונה מיטן מאַרקיז דע סעוויניע, אַ נאָמען אונטער

וועלכן זי ווערט טאָקע שפּעטער באַרימט, און ווויניט אויף דאָס ניי אין פּאַריז. אין יאָר 1647 ווערט ביי איר געבוירן אַ זון און אין יאָר 1648 אַ טאָכטער, די שפּעטערדיקע גרעפין מאַדאַם דע גריניאַן, צו ווועמען די מאַרקיזע האָט גע־ שריבן דעם ווייט גרעסטן טייל פון אירע באַרימטע בריוו. (קלישע נומ. 60).

אין 1651, אין עלטער פון 25 יאָר, פאַרלירט זי איר מאַן, ווָאס קומט אום אויף אַ דועל. זי באַזעצט זיך דאָן אויף דאָס ניי אין דער פּראָווינץ, אויף איר ערד, כדי אין אַרדענונג צו ברענגען איר שלעכטן פינאַנציעלן מצב. צוליב איר מאַנס אויסברענגערישקייט.

דריי יאָר שפּעטער איז זי ווידער אין פּאַריז און איז אָן אַנגענומענע פּערזאָן אין אַלע אַריסטאָקראַטישע סאַלאָנען און אין קעניגלעכן הויף.

אין 1669 האָט חתונה איר טאָכטער און דאָס איז אַ געוואַלדיק אויפטרייס־ לענדיק געשעענישּ אין איר לעבן; צו איר זון איז זי געווען אין גאַנצן גלייכ־ גילטיק, דערפאַר אָבער איז זי געווען איינגעליבט אין איר טאָכטער, וועמען זי האָט אָפּגעגעבן איר גאַנצע מוטער־ליבע. אין יאָר 1671 פאַרלאָזט די טאָכטער פּאַריז. די מאַדאַם דע סעוויניע קאָן זיך ממש קיין אָרט נישט געפינען און הייבט זי אָן צו פּאַרווואַרפן מיט בריוו, מיט טויזנטער בריוו. די מאַרקיזע האָט פּאַרשטייט זיך געשריבן בריוו אויך צו אַנדערע מענטשן, אָבער צו גאָר אַ קליינעם און זייער אַ באַגרענעצטן קרייז. דערפאַר האָט זי פּשוט נישט אַדורכ־ געלאָזט קיין טאָג אויף אַדורכצושמועסן זיך בריוולעך מיט איר טאָכטער אוו איר דערציילן וועגן אַלע נייעס, וועגן באַקאַנטע, וועגן קעניגלעכן הויף אוו אַלע געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אַרום איר. דאָס אַלץ איז דער־ ציילט געוואָרן אין סאַמע פיינסטן פראַנצויזישן סטיל, אויף וועלכן די מאַדאַם דע סעוויניע איז געווען אַ מייסטערין: זי דערציילט גייסטרייך, מיט אָן אַ שיעור לעבעדיקייט. די בריוו זענען געווען אַ כסדרדיקער שמועס מיט איר טאָכטער, וועמען זי האָט געזוכט אונטערצוטראָגן פון בעסטן, שענסטן אוו פריילעכסטן.

נישט דער מאַדאַם דע סעוויניע אַליין אוו נישט אירע אַדרעסאַטן איז אייג־ געפאַלן, אָז מיט אירע בריוו שטעלט זי אויף אַ וווּנדערבאַר לעבעדיק בילד פון אַ באַרימטער עפּאָכע, די עפּאָכע פון „קעניג־זון", ווי מען האָט אָנגעהויבן צו רופן לואי דעם 14־טן. אין די אַריסטאָקראַטישע סאַלאָנען האָבן די בריוו פון דער מאַדאַם דע סעוויניע געהאַט אַ שם; געווויסע בריוו אירע פלעגן קאָפּירט ווערן דורך אירע פריינד נאָך פאַרן אָפּשיקן זיי אוו זיי פלעגן דערנאָך געלייענט ווערן אין פּאַרשידענע סאַלאָנען. דער עולם האָט אַ הנאה געהאַט פון איר שאַרפ־ זיניקייט, ראַפינירטן הומאָר, כאַראַקטעריסטיקעס אוו סטיל. אָבער קיינעם איז

קלישע נומער 60

מאַדאַם דע סעוויניע.

נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן אַז זיי וועלן אַריינגיין אין דער געשיכטע פון דער פראַנצויזישער ליטעראַטור, ווי די סאַמע אינטערעסאַנטסטע דערציילונגען וועגן פראַנצויזישן לעבן פון 17־טן י״ה.

ערשט אין יאָר 1726, דרייסיק יאָר נאָך איר טויט (זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1696) זענען פובליצירט געוואָרן די ערשטע צוויי בענד, וואָס האָבן גלייך צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט אויף זייער וועלט און דאָס האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע ליטעראַריש־געשיכטלעכע סענסאַציע אַרום די פובליקאַציעס וואָס האָבן זיך כסדר פאַרמערט.

אויך וועגן דעם דערשיינען פון אירע בריוו איז פאַראַן אַ סך צו דערציילן, וואָרעם זיי זענען געלעגן אין פאַרשידענע הענט, וואָס האָבן צוליב משפחה־טעמים, אָפט מאָל זייער ערנסטע, זיך דערלויבט צו שטרייכן מערערע שורות און בכלל אויך אַריינצופירן מערערע קאָרעקטורן און אַזוי אַרום פאַרקריפּלען דעם אָריגינעלן טעקסט. עס האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע וואָס האָבן אי־בערגעשריבן הונדערטער בריוו אַריינפירנדיק דערביי אייגענע „אויסבעסע־רונגען״ און דערנאָך אַוועקגעוואָרפן די אָריגינאַלן, האַלטנדיק אַז זיי זענען מער נישט נייטיק...

דער געוואַלדיקער אינטערעס צו די בריוו פון דער מאַדאָם דע סעוויניע האָט אַרויסגערופן אַ פאַרשטענדלעכע פאַראינטערעסירונג מיט איר לעבן און מיט אַלעם וואָס האָט נאָר געהאַט אַ וועלכע ס׳איז שייכות מיט איר. מען האָט אַלץ מער זיך דערוווסט וועגן די פאַרגעקומענע מאַניפולאַציעס מיט אירע בריוו. מען האָט אָנגעהויבן צו זוכן די אָריגינאַלן כדי זיי צו פאַרגלייכן מיט די פאַרעפנטלעכטע טעקסטן. עס האָבן אפילו נישט געפעלט קיין סענסאַציאָ־נעלע אַנטדעקונגען ביים אויסגעפינען אָריגינעלע בריוו און צו ביסלעך האָט מען זיך אַלץ מער דערנענטערט צום שורש.

דאָס פובליצירן אירע בריוו זענען לאַנגע, לאַנגע יאָר־צענדלינגער געווען די גרויסע סענסאַציע פאַר די פראַנצויזישע סטיליסטן, ליטעראַטור־ און גע־שיכטע־פאָרשער, וואָס האָלט אפילו אָן ביז היינט צו טאָג, אָבער אין 18־טן י״ה האָבן די בריוו פון דער מאַדאָם דע סעוויניע געהערט צו די וויכטיקסטע ליטעראָרישע טעמעס און ביז גאָר באַשעפטיקט די פראַנצויזישע אינטעלעק־טועלע וועלט.

דאָ הייבט אָן אַרויסצושווימען דער נאָמען „פלעצל״ וואָס, ווי מיר האָבן שוין פריער געזאָגט, שטאַמט פון מאַדאָם דע סעוויניע.

לאָמיר קודם כל דערמאָנען אַז די מאַדאָם דע סעוויניע איז געבוירן גע־

וואָרן אויף דעם היינטיקן פֿלאַץ דע וואָזש נום. 1־ביס, וואָס האָט אין יענע טעג געהייסן „קעניגלעכער פֿלאַץ". (קלישע נום. 61).

דאָ, אין דעם הויז האָט זי געלעבט ביז זי איז אַלט געוואָרן צען יאָר און פון איר סאַמע פּריסטער קינדהייט איינגעזאָפּט אין זיך די אַטמאָספּערע פון פֿלאַץ און פון דער געגנט אַרום.

וואָס האָט אין יענע טעג מיט זיך פּאַרגעשטעלט דער קעניגלעכער פֿלאַץ ?

פון 14־טן י״ה אָן האָט זיך אויף יענעם אָרט געפונען אָ קעניגלעכער פֿאַלאַץ דער האָטעל דע טורנעל (דערפון דער היינטיקער נאָמען פון דער דער־ נעבנדיקער רי דע טורנעל). דער פֿאַלאַץ איז דאָ געשטאַנען ביז אומגעפער 1565. אַזוי אויך האָט זיך אויף דער אַנדערער זייט פון דער דערנעבנדיקער רי סענט אַנטואַן געפונען אָ צווייטע קעניגלעכע רעזידענץ, דער האָטעל סען־פֿאָל וועגן וועלכן מיר האָבן שוין דערמאָנט. און כאָטש ביידע קעניגלעכע פֿאַלאַצן זענען צוליב גאַנץ פּאַרשידענע סיבות אָפּגערוימט געוואָרן און פּולשטענדיק פּאַר־ שוווונדן אין 16־טן י״ה, איז אָבער די גאַנצע געגנט דאָ אַרום, לאַנג, לאַנג נאָך געווען באַווויינט דורך דער פּראַנצויזישער אַריסטאָקראַטיע וואָס האָט דאָ געהאַט אירע האָטעלן ממש ביז צו דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע און דער קעניגלעכער פֿלאַץ איז געווען דער צענטער פון דעם אַריסטאָקראַטישן קוואַרטאַל.

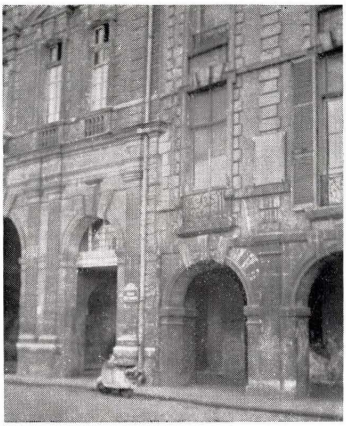
אַז מען האָט אויפגעבויט דעם פֿלאַץ דע וואָזש וואָס האָט מיט זיך פּאַרגע־ שטעלט דאָס לעצטע וואָרט אין דער אַרכיטעקטור און דאָס סאַמע עלעגאַנטסטע ווינקל פון פּאַריז, זענען אַלע ווויינונגען גלייך פּאַרנומען געוואָרן דורכן פּראַנ־ צויזישן אַדל.

עס איז איינגעהיט געוואָרן אָ געניע ליסטע פון אַלע איינווויינער פון דעם קעניגלעכן פֿלאַץ אין 17־טן י״ה. דער פֿלאַץ איז געוואָרן דאָס גרעסטע שפּאַציר־ אָרט פון דער אַריסטאָקראַטיע און האָט בכלל אָנגעהויבן צו שפּילן אָ גרויסע ראָלע אין פּאַריז. ס׳איז געוואָרן דאָס אָרט פּאַר פּאַרשידענע טרעפונגען, באַ־ רימטע דועלן און ליבע־ראַמאַנען.

צוליב דעם נייעם קעניגלעכן פֿלאַץ וועגן וועלכן ס׳איז פּאַראַן היינט צו טאָג אָ גאָר גרויסע ליטעראַטור, האָט די גאַנצע געגנט דאָ אַרום אַדורכגעמאַכט אָ געוואַלדיקן אויפבלי. ס׳איז געוואָרן דער גרעסטער אַריסטאָקראַטישער צענטער פון פּאַריז און אָ סך האָטעלן און פּאַלאַצן פון יענער צייט געפינען זיך נאָך ביז היינט צו טאָג אין קוואַרטאַל מאַרע.

די סאַמע וויכטיקסטע געשעענישן אין לעבן פון דער מאַדאָם דע סעוויניע האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דאָזיקן קוואַרטאַל אין וועלכן זי איז געבוירן.

קלישע נומער 61

הויז ווו די מאַדאַם דע סעוו־ניע איז געבוירן. (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

אין דער דערנעבנדיקער, דאַן פריש אויפגעבויטער קירכע „סען לואי — סען פּאָל" איז פאַרגעקומען איר טויפונג און אין אַ נאָענטער קירכע וואָס געפינט זיך אויף עק גאָס סענט־אַנטואַן און קאָסטעקס האָבן זיך שוין דאַן געפונען די קברים פון אַ טייל פון איר משפּחה. אַז זי האָט צו 18 יאָר חתונה, געשעט עס אויך אין דער נישט וויטער קירכע „סען זשערווע — סען פראַטע" און דאַן ווויינט זי אַ לענגערע צייט אין דער ליאָן־גאָס נום. 11 — אָלץ אין דעם זעלבן קוואַרטאָל. אין דער זעלבער ווויינונג האָט זי אויך געבוירן אירע צוויי קינדער.

אין יאָר 1651 קומט אום איר מאַן און אויך ער ווערט אַוועקגעלייגט אין דער זעלבער קירכע ווו עס געפינען זיך די קברים פון איר משפּחה. 1)

מיר האָבן זיך נישט פאַרנומען מיט אויפשטעלן אַ קאָמפּלעטע רשימה פון אָלע פאַריזער ווויינונגען פון דער מאָדאָם דע סעוויניע; אייניקע ווויינונגען אירע האָבן מיר שוין דאָ אויסגעראַקנט. ס׳איז אָבער באַווסט אַז זי האָט קיין מאָל נישט פאַרלאָזט דעם קוואַרטאָל מאַרע. זי האָט אויך געוווינט אין דער רי דע טעמפּלע און אין דער רי דע מאָנמאַרענסי. גאָנצע דריי יאָר האָט זי געוווינט אין דער רי דע טאַריני נום. 8 און אין יאָר 1677 ציט זי זיך אַריין אין האָטעל קאַרנאַוואָלע אין וועלכן זי ווויינט גאָנצע 18 יאָר. דאָס איז געווען די לעצטע ווויינונג אירע אין פאַריז. אין יאָר 1696 פאַרט זי צו איר טאָכטער, די מאָדאָם גריניאָן. זי שטעקט זיך דאָרט אָן מיט דער פּאָקן־קראַנקייט און שטאַרבט אין עלטער פון זיבעציק יאָר.

מען זאָגט אַז „יעדער טויט האָט זיין אויסרייד", ס׳איז אָבער קלאָר פון דעם ביז איצט דערציילטן, ווי ס׳איז בכלל באַקאַנט פון די בריוו פון דער מאָדאָם דע סעווינייע, אַז זי איז געווען אַ פאַריזערין „פון קאָפּ ביז צו די פיס" און ווען נישט איר לעצטער באַזוך ביי איר טאָכטער, וואָלט זי אויסגעלעבט אירע יאָרן אין פאַריז און טאָקע ארום איר בעריטן און באַליבטן פלאָץ, וואָס קומט פיל מאָל צום אויסדרוק אין אירע בריוו.

עס איז פאַר אונדז געווען אַן איבערראַשונג ווען מיר האָבן אין אירע בריוו צו איר טאָכטער פון 30־טן יולי 1677, פון 6־טן אויגוסט 1677 און פון 11־טן אָקטאָבער 1688 אָנגעטראָפן דעם אויסדרוק „דער פלאָץ", „לאָ פלאָס"

---

1) אָלץ וואָס עס איז היינט צו טאָג פאַרבליבן פון דער קירכע אויף וועמענס אָרט עס געפינט זיך די היינטיקע קאָסטעקס־גאָס, איז די קלייניע ראָטאָנדע. דאָס איז דער היינטיקער עוואַנגעליישער טעמפּל „סענט מאַרי" וואָס איז צוגעבויט געוואָרן צו דער אַמאָליקער אָלטער קירכע אין די יאָרן 1632־1634 און וואָס האָט ביז היינט צו טאָג אייגעהיט, אמת אין אַ זייער נעבעדיקן צושטאַנד, אַ ריי טרומנעס אין וועלכע עס געפינען זיך די רעשטן פון דער מאָדאָם דע סעווינייעס משפּחה־מיטגלידער.

אָן צו געבן זיך די מי אַנצוגעבן דעם נאָמען פון פּלאַץ. זי האָט עס אין גאַנצן נישט געהאַלטן פאַר ניטיק. און אַלע וואָס האָבן די בריוו געלייענט, האָבן געווּסט וועגן וועלכן אָרט מען רעדט, וועלכן פּלאַץ די מאַדאָם דע סעוויניע מיינט. אַז דאָ האָנדלט זיך וועגן דעם קעניגלעכן פּלאַץ, אין היינטיקן פּלאַץ דע וואָזש און מיר וועלן צוגעבן אַז מיט איר אויסדרוק „דער פּלאַץ", האָט זי אויף קיין פאַל נישט געמיינט דעם פּלאַץ גופא, נאָר דעם גאַנצן אָרומיקן קוואַרטאַל, דאָס גאַנצע היינטיקע פּלעצל. אַז עס איז אַזוי איבערצייגט אונדז אויך פּולשטענדיק, אירס אַ בריוו פון 1־טן דעצעמבער 1690; זי האָט זיך דאָן געפונען אין לאָמבעסק, נעבן מאַרסעל (וואַרשיינלעך, מיט איר טאָכטער) און זי דערוויסט זיך, אַז אירס אַ קוזין דע קולאַנזש, וואָס וווינט אין דער רי פאַרק ראָיאַל (די גאַס פאַרק ראָיאַל האָט שוין אין 17־טן י״ה געטראָגן דעם זעלבן נאָמען) פאַרלאָזט זיין וווינונג און ציט זיך אַריבער אין טעמפל־קוואַרטאַל (סך־הכל אַ קנאַפּע קילאָמעטער ווייטער). די ידיעה וועגן זיין פאַרלאָזן דעם קוואַרטאַל, מאַכט אויף איר אַ שוועכן איינדרוק און זי שרייבט אים:

„כ׳האָב פּשוט נישט קיין קוראַזש צו רעדן מיט אייך וועגן אייער אַוועקציען זיך פון דער פאַרק־ראָיאַל־גאַס, כדי צו וווינען אין טעמפּל. איך האָב דערפון אַ סך עגמת נפש און עס פאַרדריסט מיך אויף אייך און אויף מיר״.

און אַ ביסל ווייטער אינעם זעלבן בריוו:

„וואָס וועט איר ליבער קוזין טאָן אַזוי ווייט פון די האָטעלן שאָלן, לאָמואַניאָן, ליד, ווילרוא, גריניאָן?״

זאָל זשע דאָ דערציילט ווערן אַז דער האָטעל שאָלן האָט זיך טאַקע געפונען אויפן קעניגלעכן פּלאַץ גופא, 1) אָבער דער האָטעל לאָמואַניאָן געפינט זיך שוין אין דער רי דע פראָן בורזשואַ, ביי דער רי פאַווע און דער האָטעל ליד געפינט זיך אין דער דערנעבנדיקער רי פאַיען נומ. 13, מיטן האָטעל דע גריניאָן האָט זי געמיינט איר אייגענעם האָטעל קאַרנאַוואַלע וואָס געפינט זיך אין שכנות מיטן האָטעל לאָמואַניאָן.

אַט־אָ דער קנופּ פון האָטעלן, אייניקע נאָר אויסגערעכנטע אין בריוו צו איר קרוב און אַלע אַנדערע, האָבן געבילדעט דעם פּלאַץ, איר „פּלאַץ".

די נאָר וואָס ציטירטע שורות רעדן קלאָר וועגן זין און באַדייט פון „פּלאַץ" ביי דער מאַדאָם דע סעוויניע. אַז דאָס איז געווען און האָט געמיינט די גאַנצע געגנט דאָ אַרום, דאָ איז פאַרביי איר לעבן. דאָ האָבן זיך געפונען די הייזער

1) דער האָטעל שאָלן איז דאָס הויז נומ. 9 אויפן פּלאַץ דע וואָזש, אין וועלכן עס האָט אין פאַרגאַנגענעם י״ה געלעבט די לעצטע חדשים אירע ראַשעל.

און האָטעלן פון אירע פריינד און באַקאַנטע. דאָ האָבן זיך געפונען די קבֿרים פון אירע נאָענטסטע און אַליין האָט זי אויך געגלויבט צו ליגן נעבן זיי נאָך איר אייגענעם טויט. דערפון דער פֿאַרדרוס אויף איר קרוב, וועלן זי דערוויסט זיך אז ער פֿאַרלאָזט אַזאַ אָרט, אַזאַ פלאַץ, דעם פלאַץ!

די ליבע און צוגעבונדנקייט צו דער געגנט, צו איר פלאַץ האָט אַרויסגע־רעדט פון אירע בריוו און וועלן זיי זענען געווארן באַרימט, איז באַרימט געווארן דער פלאַץ, דער גאַנצער קוואַרטאַל אָרום דעם פלאַץ. מען האָט אָנגעהויבן רעדן וועגן דעם קוואַרטאַל אָרום פלאַץ דע וואָזש, רופנדיק אים מיטן נאָמען „דער פלאַץ", ווי עס האָט אים באַצייכנט די מאַדאָם דע סעוויניע און דערנאָך איז ער אויך פֿאַרוואַנדלט געווארן אין יידישן „פלעצל".

אָבער ווי אזוי האָבן עס יידן איבערגענומען פון דער מאַדאָם דע סעוויניע איר נאָמען „דער פלאַץ" פֿאַרן קוואַרטאַל און אים פֿאַרוואַנדלט אין „פלעצל"?

וועלן מיר איצט קענען געבן דעם ענטפער.

אין אַ שמועס וועגן דער אָפשטאַמונג פון נאָמען „פלאַץ", האָט אונדז אַ מאָל געזאָגט אַ פֿאַריזער יד:

— וועז איך בין דאָ אַהערגעקומען, דאָס איז געווען אין יאָר 1898 האָט נאָך די היינטיקע מעטראָ־סטאַנציע נישט עקסיסטירט. אויף דעם אָרט האָבן זיך געפונען אייניקע בענק און יידן פלעגן זיך דאָ אַלע מאָל זאַמלען; דערפון דער נאָמען „פלעצל".

אין 1923, קורצע וואָכן נאָך אונדזער אייגן קומען אין פֿאַריז, איז אונדז אויסגעקומען די זעלבע פראָגע צו שטעלן אַ פֿאַריזער יידן, אַן אינטעליגענטן אוז באַלעזענעם מענטשן, דעמאָלט שוין אַן אַלטן פֿאַריזער תושב. האָט ער גע־ענטפערט:

— יונגער פריינד, איך געפין מיך אין פֿאַריז זינט 1880. מיר זענען דאָן געווען אַ סך וויניקער ווי איצט, אָבער דאָס פלעצל האָט שוין געהייסן פלעצל. אַזוי האָט איטלעכער גערופן די געגנט דאָ אָרום און נישט איך און נישט קיין אַנדערער ווייסן מיר נישט פֿאַר וואָס און פון וואַנען עס האָט זיך געגומען דער נאָמען.1)

יעדער גלייבט אין זיין אמת; דער יד וואָס איז געקומען קיין פֿאַריז אין 1898 האָט געגלייבט אז דער נאָמען פלעצל נעמט זיך צוליבן זאַמלען זיך פון יידישן עולם אויף דעם אָרט ווו עס געפינט זיך די היינטיקע מעטראָ־סטאַנציע

1) אין יאָר 1880 האָבן זיך אין פֿאַריז געפונען אָרום פערציק טויזנט יידן.

סען־פּאָל און אַ ייִד וואָס איז געקומען אין דער שטאָט אַריין אין 1880 האָט אונדז פֿאַרזיכערט אַז מען האָט שוין דאָן אַזוי גערופן די אַרומיקע געגנט אַז צו וויסן פֿאַר וואָס.

איז עס מעגלעך אַז צוליב דעם זאָמלען זיך פון יידן אויף דעם קליינעם פּלאַץ, ווו עס געפינט זיך די היינטיקע מעטראָ־סטאַנציע, האָט מען דעם גאַנצן קוואַרטאַל אָנגעהויבן רופן „דאָס פּלעצל“?

מיר גלייבן עס נישט.

פּיל וואָס קענען דאָס יידישע פֿאַריז פון פֿאַר 1939 געדענקען די גרויסע מאַסע יידן וואָס פלעגט זיך זאָמלען יעדן זונטיק פֿאַר מיטאָג אויף דעם בולוואַר בעלוויל, אַנהייבנדיק ביי דער מעטראָ־סטאַנציע, ביז רי דע קוראַן און אפיל, ביז רי דע מענילמאָנטאַן. עס פלעגן זיך דאָ זאָמלען הונדערטער און הונ־דערטער איינגעוואַנדערטע יידן, אויספילן דעם גאַנצן בולוואַר, אַלע קאַפעס און רעסטאָראַנען אַרום. ס׳איז געווען אַ הונדערט פּראָצענטיק בעלוויליער פּלעצל. האָט דאָס אָרט באַקומען ביים פֿאַריזער יידישן עולם אַ וועלכן ס׳איז אייגענעם נאָמען?

ניין, מיר גלייבן נישט אַז דאָס זאָמלען און טרעפֿן זיך ביי די דאָן פֿאַראַנענע דריי־פיר בענק, זאָל האָבן אַרויפגעליגט אויף דעם גאַנצן קוואַרטאַל דעם נאָמען „פּלעצל“.

קומען מיר צוריק צו אונדזער מיינונג וועגן דער מאַדאַם דע סעוויניע, פון וועמען יידן האָבן איבערגענומען דעם נאָמען „דער פּלאַץ“ און אים דערנאָך פֿאַרוואַנדלט אין פּלעצל.

אויב מיר ווייסן וועגן אויפבלי פון אַריסטאָקראַטישן קוואַרטאַל מאַרע אין שייכות מיטן באַשאַפן פון קעניגלעכן פּלאַץ אין 1605, דאַרף דאָ דערציילט ווערן, אַז דער אָנהייב פון סוף פון דעם אַריסטאָקראַטישן צענטער דאַרף געערעכנט ווערן דאָס יאָר 1680, ווען לואי דער פערצנטער האָט אַריבערגעפירט זיין רעזידענץ פון פֿאַריזער לוווער קיין וועַרסאַל און דערמיט אָנגעהויבן אָפּצושוואַכן דעם אינטערעס ביי דער אַריסטאָקראַטיע צו ווינען אין דער געגנט פון קע־ניגלעכן פּלאַץ.

אוודאי האָט זיך דער אַראָפּגאַנג פון יחוסדיקן קוואַרטאַל נישט אַזוי גיך אָנגעהויבן אַרויסצוזען; ער האָט אָבער פּאַרט אַלץ מער און מער פֿאַרלוירן זיינע אַריסטאָקראַטן און אין 18־טן י״ה האָט עס ענדגילטיק אַ סוף גענומען צו דער אַריסטאָקראַטישקייט פון קוואַרטאַל. די בלוט־אַריסטאָקראַטיע איז אַריבער אין קוואַרטאַל סען־זשערמען און די געלט־אַריסטאָקראַטיע, וואָס האָט

אויך געהאַט פאַרנומען אַן אָנגעזעען אָרט אַרום דעם קעניגלעכן פּלאַץ, איז אַריבער אין דער סענט־האָנאָרעי געגנט און אויב אַרום דעם קעניגלעכן פּלאַץ זענען נאָך אַלץ פאַרבליבן אַ גרויסע צאָל אַריסטאָקראַטן, האָט דערצו אַ סוף געמאַכט די פּראַנצויזישע רעוואָלוציע, וואָס האָט זיי געצוונגען צו עמיגרירן, אַ חוץ די זיי, וואָס זענען געוואָרן די קליענטן פון „מיסיע דע פאַרי", דעם תליון. די רעוואָלוציע שאַפט אויך אָפּ דעם נאָמען „קעניגלעכער פּלאַץ", וואָס דאָס אָרט האָט געטראָגן קנאַפּע צווייַ הונדערט יאָר.1)

דאָן האָבן די לייַדיקע און פאַרלאָזטע הייזער פון דעם אַ מאָל אָזוי יחוס־דיקן קוואַרטאַל, דאָס מאָל, שוין אַלטע און פאַרוואָרלאָזטע בנינים, אָנגעהויבן פאַרנומען צו ווערן דורך גאָנץ נייע לאָקאַטאָרן. אַ גאָנץ נייער שיכט מענטשן האָט צו ביסלעך, לאָנגזאַם זיך אָנגעהויבן איינצוואַרדענען אין די אַריסטאָקראַטישע הייזער. דער נייער שיכט איז באַשטאַנען פון מענטשן וואָס די שטאָט פאַריז האָט שוין לאָנג נישט געזען אין אירע מויערן און וואָס האָבן ביז צו דער רעוואָלוציע נישט געהאַט קיין רעכט צו ווינען אין גרויסע טיילן פון לאָנד און אויך נישט אין פאַריז.

די רעוואָלוציע האָט אָפּגעשאַפט די אַלטע געזעצן. זי האָט אַ סוף געמאַכט צו די קייטן אין וועלכע די מענטשן זענען יאָרהונדערטער לאָנג געווען געשמידט און געעפּנט פאַר זיי די טויערן פון פאַריז.

די נייע איינווינער פון געוועזענעם אַריסטאָקראַטישן קוואַרטאַל זענען געווען יידן: פון עלזאַס, פון לאָטרינגען, פון דייטשלאַנד און בכלל איינגע־וואַנדערטע פון מזרח־אייראָפּע. דאָס לשון פון די פּריש־געקומענע איז געווען יידיש!

מען האָט אַלע רעכט צו באַהויפּטן אַז די אָנווועזנהייט פון יידן אין פאַריז איז אַזוי אַלט ווי די געשיכטע פון דער שטאָט גופא; אָבער יידן זענען מערערע מאָל פאַרטריבן געווארן פון לאַנד. ערשט די פּראַנצויזישע רעוואָלוציע אין יאָר 1789 האָט אַ סוף געמאַכט צו דער לאַגע און יידן האָבן אויף דאָס ניי געקאַנט אַרייַנקומען אין לאַנד און זיך באַזעצן אין פאַריז.

צי זענען פאַר דער גאַנצער צייט נישט געווען קיין יידן אין פאַריז?

---

1) די רעוואָלוציע האָט אויך אַ סוף געמאַכט צום קבר פון דער מאַדאַם דע סעוויניע אין גרעניאַן. אַלע קברים פון דער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע זענען אין יאָר 1794 געעפּנט געוואָרן. די בלייַענע טרומנעס זענען צוגעגומען געוואָרן אויף איבערצושמעלצן אין קוילן און די קערפּערס זענען געוואָרן אַרויסגעוואָרפן, אויסגעמישט אין איין קופּע און באַגראָבן ערגעץ דערנעבן. אַזוי אָרום איז אויך פאַרניכטעט געוואָרן דאָס קבר פון דער באַרימטער בריוו־שרייבערין.

ביז צום 18־טן י״ה זענען באַקאַנט אינצלנע פאַלן פון אָנווענדיקע יידן אין דער שטאָט. 1) זיי הייבן זיך אָן עפּטער צו באַווייזן בעת דער הערשאַפט פון לואי דעם 15־טן. דאָס זענען געווען סוחרים פון דער פראַנצויזישער פראָווינץ עלזאַס־לאָטרינגען וואָס פלעגן קומען מיט ספּעציעלע דערלויבענישן אויף אַדורכ־צופירן סוחרישע און פינאַנציעלע אָפּעראַציעס אין וועלכע די מלוכה און די מיליטער־אינטענדענטור האָט זיך געוויטיקט. אַ קליינער צאָל געלינגט זיך דאָ איינצוואַרדענען אָבער זייער ווינרעכט איז פּראָוויזאָריש און נישט זיכער.

ערב דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָט פאַריז שוין געציילט ביי פינף הונדערט יידן, וואָס זענען געווען שאַרף פונאַנדערגעטיילט אין צוויי באַזונדערע גרופּעס; די ספרדישע יידן, די א״ג פאַרטוגעזער פון באָרדאָ מיט די יידן פון אַוויניאָן. אַלע האָבן זיי געהערט פראַנצויזיש, און זיך באַזעצט אויף דער לינקער זייט סען, אַרום דער רי דע לאָ האַרפּ, האָטפוי, סענט־אַנדרע־דעז־אָר און אַנ־דערע דערנעבנדיקע געסלעך. דאָס איז וואַרשיינלעך אַזוי געשען דערפאַר, וואָס דער רוב פון זיי זענען געווען שטאָפן־הענדלער און זייער פרנסה איז געווען פאַרבונדן מיטן נישט ווייטן סען זשערמעין־יאַריד. די צווייטע גרופּע וואָס איז באַשטאַנען פון אשכנזישע יידן און וואָס אַלע כמעט האָבן זיי געהערט יידיש, זענען געווארן די איינווינער פון היינטיקן פּלעצל.

פון אַנהייב האָבן זיי זיך באַזעצט אין דער רי סען מאַרטען, סען באָן, סען מערערי, רי דע לאָ ווערערי, רי די רענאַר און דערנאָך, מיטן אָנקומען פון אַלץ פרישערע אימיגראַנטן האָבן זיי זיך אַלץ מער דערנענטערט צום פּלאַץ דע וואַזש און בכלל זיך אויסגעשפרייט איבער דעם גאַנצן קוואַרטאַל וועלכן יידן רופן „פּלעצל״. מערקווערדיק! דער זעלבער קוואַרטאַל איז אין 14־טן י״ה אויך געווען אַ יידישער צענטער און איינע פון אירע גאַסן האָט טאַקע ביזן סוף פון 19־טן י״ה נאָך אַלץ געטראָגן דעם מיטלעלטערלעכן נאָמען „רי דע זשוויוו״ (די יידן־גאַס), וואָס איז אָפּגעשאַפט געווארן אין יאָר 1900, אין די טעג וועו דער דרייפוס־פּראָצעס האָט אויפגעטרייסלט דאָס לאַנד; די אַמאָליקע יידן־גאַס איז טאַקע די היינטיקע רי פערדינאַנד דיוואַל. (קלישע נום. 62).

די רעוואָלוציע האָט אַ סוף געמאַכט צו דער יידישער רעכטלאָזיקייט און יידיש־רעדנדיקע מאַסן האָבן כסדר פאַרגרעסערט די צאָל פּלעצל־איינווינער. אייניקע סיבות האָבן באַוויזן די פריש געקומענע אימיגראַנטן זיך צו באַזעצן קודם כל אין דעם קוואַרטאַל: דאָס איז געווען דאָס וועלן זיין צוזאַמען, די נאָענטקייט צום טעמפּל־מאַרק און אויך די ביליקע ווינונגען אין די אַלטע

1) זע דאָס קאַפּיטל „דער פּלאַץ פון האָטעל דע ווילי״.

קלישע נומער 62

רי פּערדינאַנד דיוואַל. (פּאַטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

הייזער פון פּלעצל, וואָרעם דער רוב פון זיי זענען געווען אָרעמעלייט. זיי האָבן געהאַנדלט מיט אייזנוואָרג, לעדער און גאָר גרויס איז געווען צווישן זיי די צאָל וואָס האָבן געהאַנדלט מיט אַלטע קליידער און בכלל מיט שמאַטעס. 1)

אוודאי האָבן די רעוואָלוציאָנערע און דערנאָך די נאַפּאָלעאָנישע געשעע־ניש געטרייסלט אַ צייט לאַנג מיטן לאַנד, אָבער נאָכן יאָר 1815 האָט זיך דאָס לאַנד צוביסלעך אָנגעהויבן באַרואיקן און מען האָט זיך אויף דאָס ניי באַ־שעפטיקט מיט ליטעראַרישע ענינים אין אַ בריטערן פאַרנעם און אויך מיט די בריוו פון דער מאַדאָם דע סעוויניע; ליטעראַרישע סענסאַציעס פון גרויסן פאַרנעם זענען קיין מאָל נישט קיין צו אָפּטע דערשיינונג און עס איז נאָך געווען אַזוי פיל צו פאַרשן און זיך אויפצוקלערן וועגן די באַרימטע בריוו אין זייער שרייבערין. קאָן מען אין דעם מאָמענט פרובירן אַ טראַכט טאָן, וואָס עס האָבן געפילט אַ סך יידן אין אָנהייב פון 19־טן י״ה ווען גאָרנישט לאַנג צוריק האָבן זיי בכלל נישט געהאָט קיין צוטריט צו פאַריז און מיט אַ מאָל האָבן זיי זיך געזען אַלס באַווויינער פון הייזער און האָטעלן, וואָס זענען פריער געווען באַווויינט דורך אַזוי פיל בארימטע אַריסטאָקראַטן. און דאָ, אויף דעם פלאַץ דע וואָזש גופא איז דאָך געבוירן געוואָרן די אַזוי באַרימטע שרייבערין, וואָס האָט גערעדט וועגן דעם אָרט און וועגן דער גאַנצער געגנט דאָ אַרום אַלס „דער פלאַץ״. נעכטן האָבן נאָך דאָ געווויינט פרינצן און גרויסע לייט און היינט ווויינען דאָ די פריער אַזוי פאַרפאַלגטע יידן. זיי ווויינען דאָ אפילו אין די סאַמע אַריסטאָקראַטישע האָטעלן. 2) ס׳איז זיכער געווען אַזאָ צופרידנקייט ביי די נאָר וואָס געווען רעכטלאָזע יידן צו ווויינען אין אַזאָ אַריסטאָקראַטיש־

---

1) אַלפאַנס דאָדע, אין זיין ראַמאַן „מלכים אין גלות״, דערשינען אין 1879, שילדערט אַזוי אַ געסל פון פּלעצל:

„...איז געבוירן אין פאַריז אין יאָר טויזנט אַכט הונדערט פינף, זעקס אָדער זיבן און פערציק ביי אַן אַלטוואַרג־העזלער אין דער רי עגינהאַרד, אין מאַרע. אַ קליין ברודיק געסל צווישן פאַסאַזש שאַרלעמאַן און דער קירכע סען־פּאָל. אַ פולשטענדיקע יידן־וועלט; אַ פאַריז צום שטוינען. די הייזער, די מענטשן, אַ מאָדנער צוגויפמיש פון עלואַסיש און גרויסע לייט און היינט ווויינען דאָ די פריער אַזוי פאַרפאַלגטע יידן. זיי ווויינען דאָ אפילו אין די סאַמע אַריסטאָקראַטישע האָטעלן. ס׳איז זיכער געווען אַזאָ צופרידנקייט ביי די נאָר וואָס געווען רעכטלאָזע יידן צו ווויינען אין אַזאָ אַריסטאָקראַטיש־

2) דער באַרימטער האָטעל סיל, וואָס געפינט זיך אין דער רי סענט אַנטואַן נומ. 62 און האָט אַ דורכגאַנג דורך דעם א״ג „קליינעם סיל־האָטעל״ וואָס בילדעט דעם נומ. 7 פון וואָגעזון־פּלאַץ, איז נאָך ביז דעם יאָר 1939 געווען פאַרדונגען צו פאַרשידענע אונטער־נעמער וואָס האָבן דאָ געהאָט זייערע פאַבריקלעך, דערונטער אויך אַ ריי יידישע אונטער־נעמונגען, ווי לעדער־ און קאָפּעלושן־אויסאַרבעטער, ווי מיר האָבן עס געלייענט אויף די שילדלעך וואָס האָבן געהאָנגען אויף דער מויער, ביים אַרייגאַנג אין הויף פון האָטעל.

אינטערעסאַנטן אָרט, אויף „דעם פּלאַץ" און אין דעם קוואַרטאַל וואָס איז — שוין אײַן מאָל אַ פּלעצל.

האָט דאָס דאָזיקע געפיל נישט געקאָנט גורם זיין צו דער אַנטשטייאונג און דעם באַפעסטיקן זיך פון נאָמען „פּלעצל" צווישן די ערשטע יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן פון אַנהייב 19־טן י"ה? אַ נאָמען וואָס האָט זיך דערנאָך איבער־געגעבן די שפּעטער געקומענע. זיי האָבן איבערגענומען דעם נאָמען אָן צו טראַכטן און אָן צו וויסן עפּעס וועגן זיין געשיכטע.

איז עס סתם אַ צופאַל „דער פּלאַץ" פון דער מאַדאָם דע סעוויניע מיטן „פּלעצל" ווי יידן רופן דעם גאַנצן קוואַרטאַל לאַנגע, לאַנגע יאָרן?

אונדז גלויבט זיך עס נישט.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 40, 44, 45, 53, 63, 69, 71, 109, 116.

12.

די יידישע מאָנומענטן פון „פּלעצל"

נאָך דעם האָבן איבערגעגעבן אונדזער מיינונג מכוח דעם אָפּשטאַם פון נאָמען „פּלעצל", וועלן מיר איצט דערציילן וועגן גאָסן, ערטער און הייזער פון דאָזיקן קוואַרטאַל וואָס פאַרמאָגט אַ חוץ אַ ספּעציפּיש־יידישן נאָמען אויך אַ רייכע יידישע פאַרגאַנגנהייט.

די צאָל יידן וואָס באָווינען דעם קוואַרטאַל (דריטער און פערטער אַראָנדיס־מענט) איז נאָך היינט צו טאָג זייער גרויס. דער קוואַרטאַל האָט דערהאַלטן אַ רייַ ביז גאָר אינטערעסאַנטע ערטער.

אָבער גלייך בײַם אָנהייב איז וויכטיק מיר זאָלן זיך קלאָר מאַכן ווו אייגנטלעך הייבט זיך אָן און ווו ענדיקט זיך דער א״ג פּלעצל־קוואַרטאַל.

אוודאי מיינען מיר דאָ נישט קיין... אַדמיניסטראַטיוו באַצייכענונג. דאָס פּלעצל שטעלט מיט זיך פאָר אַ באַשטימטע צאָל גאָסן פון מאָרע־קוואַרטאַל וואָס זענען אַריינגעגאַנגען אינעם באַגריף פון פאָריזער יידיש־רעדנדיקן אימי־גראַנטישן עולם, ער האָט דאָ געווויינט און וווינט נאָך אפשר אין אַ סך אַ גרעסערער צאָל ווי אין וועלכע ס׳איז אַנדערע טיילן פון דער שטאָט. דאָ האָבן זיי זיך אויסגעלעבט „צוויישן זיך".

כדי זיך לייכט צו אָריענטירן מכוח די „גרענעצן" פון פּלעצל־קוואַרטאַל, הייבן מיר אָן פון באַסטיליע־פּלאַץ: די ליניע פירט אונדז איבער די בולוואַרן באַמאַרשע, פּי די קאַלוואר, בולוואַר די טעמפּל ביז צום רעפובליק־פּלאַץ; דאָ קומען מיר אַריין אין דער רי דע טירביגאָ, וואָס פירט אונדז ביז צו דער רי סען מאַרטען וועלכע שניידט איבער די גאָס. די ליניע פירט אונדז דאָ אַריין אין דער לינקער טייל פון דער רי סען מאַרטען וואָס פירט אונדז ביז צו דער סען, די ליניע פירט אונדז איצט לענג אויס דעם טייך, איבער קעי דע זשעוור, קעי דע ל׳האָטעל דע וויל און קעי סעלעסטאַן. דאָ שניידט זיך די ליניע אַריין אין בולוואַר פון הענריך דעם 4־טן און ברענגט אונדז צוריק צום באַס־טיליע־פּלאַץ. דער גאַנצער קוואַרטאַל וואָס געפינט זיך אין דעם קרייז וועלכן אונדזער ליניע האָט אַרומגענומען, בילדעט לויט אונדזער מיינונג דאָס א״ג פּלעצל.

טראָץ דעם וואָס אַ רייַ גאַסן וועלכע מיר האָבן אַרײַנגענומען אינעם פּלעצל־קוואַרטאַל האָבן נישט הינטער זיך קיין זייער וויכטע פּאַרגאַנגענהייט, איז אָבער דער מאַרק־קוואַרטאַל די סאַמע עלטסטע שטאָטטייל אויף דער רעכטער זייט פון דער סען און די יידישע געשיכטע פון פּלעצל־קוואַרטאַל איז כמעט אַזוי אַלט ווי דער דאָזיקער קוואַרטאַל גופא. ס׳איז געשיכטלעך באַשטעטיקט, אַז דער קוואַרטאַל איז געווען אַ יידישער צענטער שוין אין 12־טן י״ה ווען פיליפּ־אויגוסט האָט נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פון לאַנד (1182) זיי דערלויבט אין יאָר 1198 צוריק אַריינצוקומען און זיך באַזעצן אין פּאַריז. דאָס פּלעצל האָט ביז היינט צו טאָג איינגעהיט אַ רייַ גאַסן וואָס דערציילן וועגן יידישן לעבן אין יענע ווייטע צייטן פון מיטלעלטער.

אַרײַנלאָזנדיק צוריק די יידן אין לאַנד אַריין, האָט פיליפּ־אויגוסט זיי אומגעקערט אַ שול וועלכע האָט זיך געפונען אויף דעם אָרט ווו עס געפינט זיך היינט צו טאָג די רי דע לאָ טאַשערי (דער היינטיקער נאָמען פון דער גאַס איז פאַרגרייזט), דאָן אַנטשטייט דאָ דער קוואַרטאַל „זשוויוערי דע סען באָן״ וואָס האָט אַרומגענומען די נאָר וואָס דערמאָנטע רי דע לאָ טאַשערי און די דער־נעבנדיקע רי סען באָן. (קלישעס נום. 63 און 64). ביידע גאַסן האָבן אין מיטל־עלטער געבילדעט איין גאַס וואָס איז איבערגעשניטן געווארן אין יאָר 1806, בעתן שאָפן די היינטיקע רי דע ריוואָלי.

די שול וואָס האָט עקסיסטירט אין דער רי דע לאָ טאַשערי זינט דעם 12־טן י״ה האָט פיליפּ דער פערטער אַוועקגעשענקט דערנאָך צו זיינס אַ דינער, בעת ער האָט ווי פיליפּ־אויגוסט פריער, אַרויסגעטריבן אין יאָר 1306 די יידן פון לאַנד, באַרויבנדיק זיי אויף דאָס נייַ.

די פּאַריזער יידן האָבן אין יאָר 1253 אויך געהאָט זייערס אַ שול אין דער היינטיקער רי דע מוסי. די גאַס האָט דאָן געהייסן רי די פּראָן מוריע. (קלישע נום. 65).

פון איינגעהיטענע קאַרטולערן (אַלטע שטייער־דאָקומענטן) ווייסן מיר אַז אין 13־טן י״ה האָבן יידן אויך געווויינט אין דער רי רעגאַרד וואָס האָט דאָן געהייסן קור ראָבערט.

דאָס פּלעצל פאַרמאָגט אויך אַ רייַ ערטער אויף וועלכע מיר האָבן זיך שוין אָפּגעשטעלט: דאָס איז דער הויף נום. 24 און די דערנעבנדיקע קירכע נום. 22 פון דער רי דעז אַרשיוו (אַרכיוו־גאַס) און די קירכע „סען־זשאָן, סען־פראַנסוא״ אין דער רי שאַרלאָט. (זע קאַפּיטל 7).

צו די גאָר אַלטע גאַסן פון פּלעצל־קוואַרטאַל געהערט אויך די רי דע לאָ ווערערי וואָס האָט וואַרשיינלעך שוין עקסיסטירט אין 12־טן י״ה. אין יאָר 1910,

קלישע נומער 63

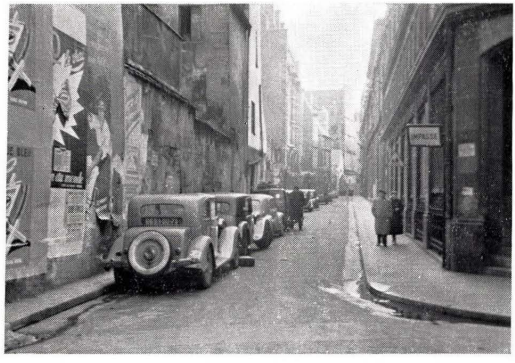
רי דע לאַ טאַשערי. (פאַטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 64

רי סען באָן. (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

קלישע נומער 65

רי דע מוסי. (פאַטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

בעתן צעוואַרפן דאָס פּריערדיקע הויז נום. 55 איז אין קעלער געפונען געוואָרן אַ מצבה־שטיין פון אַ יידישער פרוי פּלאָריאַ, די אלמנה נאָכן רבין ר׳ יעקב. פון דער מצבה האָט מען אַראָפּגעלייענט אַז זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1364. מען רעכנט אַז אויף דעם אָרט זאָל ביזן סוף פון 14־טן י״ה זיך האָבן געפונען דאָס יידישע בית עולם פון דער רעכטער זייט סען, וועגן וועמענס עקסיסטענץ און אָרט מען האָט אַבער נישט קיין ידיעות.

ניין יאָר נאָך דעם ווי פּילפּ דער פערטער האָט אַרויסגעטריבן די יידן פון פראַנקרייך, זענען זיי אין יאָר 1315 צוריק אַריינגעלאָזט געוואָרן און דאָן האָבן זיי געגרינדעט אַ שול אין אַן אַלטן פאַרלאָזטן טורעם וואָס האָט זיך געפונען צווישן דעם היינטיקן פּלאַץ באָדאָיע און רי לאָבאַ. די שול אינעם אַלטן טורעם האָט זיך געפונען אויפן זעלבן אָרט ווו עס געפינט זיך היינט צו טאָג די קאַזאַרמע „נאַפּאָלעאָן״. די שול איז דאָן שטאַרק אויסגעחוזקט געוואָרן דורך דער פאַריזער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זי גערופן מיט ווייט נישט קיין שיינעם נאָמען.

די קאַזאַרמע „נאַפּאָלעאָן״ האָט צו דערציילן אַ טראַגיש־יידיש קאַפּיטל פון דער גאָר נישט ווייטער פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט זיך דאָ אָפּגעשפּילט דעם 14־טן מאַי 1941: אין יענעם טאָג האָבן די נאַציס אין פאַריז אַדורכגעפירט די ערשטע אינטערנירונג פון יידן. די קאַזאַרמע האָט דאָן געדינט ווי אייניר פון די פאַריזער הויפּט־צענטערס פאַר הונדערטער און הונדערטער אַרעסטירטע, וועלכע זענען פון דאָ אָפּגעשיקט געוואָרן אין די ניי געגרינדעטע לאַגערן פון באַן־לאַ־ראָלאַנד, פּיטיוויע און דרנאָך דעפּארטירט. (קלישע נום. 66).

דעם 3־טן אָקטאָבער פון זעלבן יאָר, ערב ראש־השנה, ווען דאָס אַרויס־גיין אויף די פאַריזער גאַסן איז נאָך צוועלף ביי נאַכט געווען פאַרבאָטן דורכן אָקופאַנט, האָבן די נאַציס אַוועקגעלייגט ביי די טירן פון אַלע גרעסערע פאַריזער שולן אויפריים־מאַטעריאַל, וואָס האָט עקספלאָדירט פאַרטאָג און צעבראָכן די טירן, באַשעדיקט די מויערן און אויסגעהאַקט די שויבן. צווישן די געליטענע שולן האָבן זיך אויך געפונען די אין דער רי פאַוועי נום. 10 אין אין דער רי דע טורנעל נום. 21.

אין שייכות מיט נאַפּאָלעאָנס צונויפרופן אין פאַריז, אין יאָר 1807 דעם סנהדרין וואָס האָט אָפּגעהאַלטן זיינע זיצונגען אין דער געביידע פון אַמאַליקן האָטעל דע וויל (שטאָט־ראָט) איז די היינטיקע רי לאָבאַ אָנגעפרופן געוואָרן מיטן נאָמען „סנהדרין־גאַס״, כדי אָפּצוצייכענען דעם היסטאָריש וויכטיקן נאַפּאָלעאָנישן אקט. דעם נאָמען האָט די גאַס געטראָגן נישט קיין גאַנצע צוויי יאָר צייט.

אין 18־טן י״ה האָבן אין פאַריז זיך געפונען אייניקע קאַפע־צענטערן וווּ

קלישע נומער 66

קאַזאַרמע „נאַפּאָלעאָן". (פּאָטאָ: יח. קאָרנהענדלער).

יידן פּלעגן זיך טרעפן אויך צוליב געשעפּטלעכע טעמים. פון אַ פּאָליצייאישן דאָקומענט איז באַוווסט אַז אינע אַזאַ, וואָס איז טאַקע געווען באַקאַנט אַלס „יידן־קאָפּע" און אין וועלכער מען האָט געשמאַק געהערט יידיש, האָט זיך געפונען אין דער רי סען מאַרטען, נישט ווייט פון דער היינטיקער רי ראַמביטאַ. אַ באַשרייבונג וועגן דער דאָזיקער קאָפּע דערציילט, אַז אַ חוץ אויפשריפטן אין פּראָנצויזיש וואָס האָבן אינפּאַרמירט וועגן די פּאַראָנענע מאכלים, האָבן זיך דאָרט אויך געפונען אויפשריפטן אין יידיש, אַז מען באַקומט דאָ „שטרסבורג זוארקרוט, כשר שווייצר קעס, מעצר גרינה קאָרן". (שטראַסבורגער זויער־קרויט, כשרן שווייצער קעז און מעצער קאָרן־ברויט).

פון אויבן־דערמאָנטן פּאָליצייאישן דאָקומענט וווייסן מיר אויך אַז די נאַ־פּאָלעאָנישע אַדמיניסטראַציע, זוכנדיק צו זיין אינפּארמירט מכוח די שטימונגען צווישן די יידן בנוגע נאַפּאָלעאָנען, האָט געשיקט אין דער קאָפּע אַ פּאָליציי־אינספּעקטאָר, ער זאָל זיך איינהערן אין די אַנגייענדיקע שמועסן. דער אינ־ספּעקטאָר האָט זיך אָבער אַנגעשטויסן אין גרויסע שוועריקייטן עפּעס וואָס צו פּאַרשטיין, וואָרעם די יידן האָבן זיך אונטערהאַלטן אין „דייטש".

*

אין יאָר 1789, ערב דעם אויסברוך פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָבן אשכנזישע יידן געגרינדעט אין דער רי רענאַרד אַ קליינע שול, וואָס האָט זיך געפונען אויפן אָרט פון די היינטיקע הייזער נום 31־33. דאָס שולעכל איז געשלאָסן געוואָרן בעת די טעראָר־טעג און דאָס פּאַרמעגן פון דער שול וואָס איז באַשטאַנען פון 27 פונט, 17 סאָל און 6 דעניע איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם 14־טן נאָוועמבער 1793 צו דער מלוכה־קאָסע, ווי אַ פּאָטריאָ־טישע מתנה.

*

מיר האָבן שוין דערציילט וועגן דער רי פערדינאַנד דיוואַל וואָס האָט זינט דעם 14־טן י״ה ביז צום יאָר 1900 געהייסן די „יידן־גאַס" און איז וואָר־שיינלעך געווען דער לעצטער יידן־קוואַרטאַל ווו זיי האָבן געווינט פון 1360 ביז צום אַרויסטרייבן זיי פון לאַנד אין יאָר 1394. דאָס הויז נום. 20 אין דער דאָזיקער גאַס מיט דעם גרויסן הויף און זייער אינטערעסאַנטער נאָר שטאַרק אָפּגעלאָזטער געביידע אין דער טיף, שטאַמט נאָך פון 16־טן י״ה און איז באַקאַנט אַלס דער „יידן־האָטעל"; וועגן דעם ווערט דערמאָנט אין דאָקומענטן פון יאָר 1728 און פון 1759.

אין יאָר 1764 האָט אַ ייד מייער געהאָט דאָ אַן אכסניא און מיר קאָנען אָננעמען אַז מייער איז נישט געווען דער ערשטער באַזיצער פון אָט דער

אונטערנעמונג און דאָס איז ווארשיינלעך געווען די סיבה פאַר וואָס דאָס הויז איז באַקאַנט אין דער געשיכטע פון פּאַריז א״נ יידן־האַטעל. (קלישע נומ. 67).

*

אויף קעי דע סעלעסטאַן נומ. 32 האָט מען מיט אַ פיר צענדלינג יאָר צוריק נאָך געזען אויף דעם מויער אַן אויפשריפט וואָס האָט דערציילט די פאַר־בייגייער אַז אויף דעם דאָזיקן אָרט האָט זיך אין יאָר 1645 געפונען מאַליערס „באַרימטע טעאַטער״.

געבוירן אין יאָר 1622, האָט זשאַן באַטיסט פּאָקלען (דאָס איז געווען דער ריכטיקער נאָמען פון שפּעטער אַזוי באַרימט געוואָרענעם שרייבער) געגרינדעט אין יאָר 1643, אין עלטער פון 20 יאָר די ערשטע טרופּע, צוזאַמען מיט די ברידער און שוועסטער בעזשאַר. די טרופּע האָט אָנגעהויבן שפּילן אויף דער לינקער זייט סען. דאָס טעאַטער האָט אָבער נישט געהאַט קיין דערפאָלג אין זיי זעלבן אַריבער אין קוואַרטאַל מאַרע און זיך אינסטאַלירט אויף דעם אָרט, וווּ עס געפינט זיך היינט דער נומ. 32 קעי דע סעלעסטאַן. דאָ האָט די טרופּע געשפּילט ביז דעם חודש אויגוסט 1645 און אויפגעהערט מיט זייערע ספּעקטאַקלען ווייל מאַליער איז געוואָרן אַרעסטירט פאַר... נישט באַצאָלטע חובות און איינגעזעצט אין דער אַמאָליקער טורמע שאַטלע.

פיר פּערזאָן זעלבן עס געווען די וואָס האָבן אים פאַרקלאָגט און צווישן זיי האָט זיך אויף געפונען אַ פרוי, אַ סוחרטע וואָס האָט געהייסן זשאַן לעווי.

ווער איז געווען די פרוי זשאַן לעווי, ווועמען דער יונגער מאַליער איז שולדיק געווען 291 פונט?

וועגן דעם שווייגט די געשיכטע.

*

די קליינע, שמאָלע און זייער אַלטע רי די מאָוע גאַרסאָן געדענקט נאָך דאָס דאַרע צען־יאָריקע מיידעלע, די שפּעטער אַזוי באַרימט געוואָרענע ראַשעל, וועמענס עלטערן האָבן זיך דאָ ערגעץ אויפגעהאַלטן אין אַרעם צימערל אויף אַ פערטן אָדער פינפטן שטאָק. די משפּחה פעליקס וואָס איז דאָן, אין יאָר 1832 שוין באַשטאַנען פון זיבן נפשות, איז נישט לאַנג צוריק געקומען פון ליאָן. דאָס זענען געווען ראַשעלס ערשטע וואָכן פון שוואַרצער נויט אין פּאַריז. (קלישע נומ. 68).

און אויב די רי מאָוע גאַרסאָן האָט צו דערציילן וועגן ראַשעלס לעבן בעת אירע ערשטע וואָכן אין פּאַריז, האָט דאָס הויז נומ. 9 אויפן פּלאַץ דע וואָזש צו דערציילן וועגן ראַשעלס לעצטע טעג פון איר לעבן אין דער שטאָט

קלישע נומער 67

דער „יידן־האַטעל". (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

קלישע נומער 68

רי מאַוע גאַרסאָן. (פאָטאָ : יח. קאָרנהענדלער).

אין וועלכער זי האָט ביז גאָר נישט לאַנג צוריק נאָך געקיניגט; וועלן זי האָט אַ שווער קראַנקע, נאָענט שוין צום טויט, ליקווידירט איר רייכן האָטעל אין דער רי טרידאַן, האָט זי זיך דאָ אויפגעהאַלטן די לעצטע חדשים פון איר לעבן און פון דאַנען איז זי אָפּגעפאָרן אין דרום פון לאַנד, קיין קאַנעט, ווו זי איז קורץ דערנאָך געשטאָרבן.

מיר קענען זיך אַריינטראַכטן אין דעם וואָס עס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין האַרצן פון דער קינסטלערין בעת זי פלעגט אין אירע לעצטע פאַריזער טריבע וויינטערטעג פון נאָוועמבער 1857, האַרט פאָר איר פאַרלאָזן די שטאָט, אַרויס־קוקן פון אירע פענצטער (זי האָט באַווויינט דעם גאַנצן ערשטן שטאָק) און זען די אַזוי באַרימטע הייזער און האָטעלן פון דעם היסטאָריש רייכן פּלאַץ. זי האָט געוווסט אַז דאָס לעבן לעשט זיך אין איר אויס און אַז דאָס זענען אירע סאַמע לעצטע טעג פון זען פאַריז. (קלישע נום. 69).

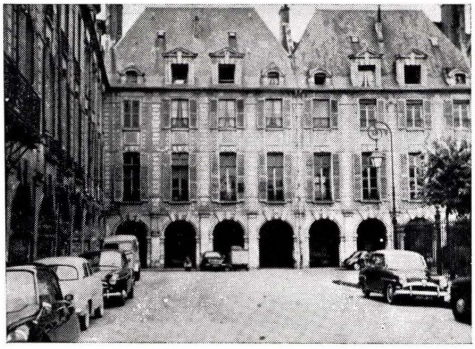
נישט צופעליק האָט ראַשעל, פאַרלאָזנדיק איר קליינעם, רייכן און ביז גאָר אויסגעפוצטן האָטעל אין דער רי טרידאַן, זיך אַריבערגעקליבן אין דעם אַלטן שאַלן־האָטעל אויפן וואָגעזון־פּלאַץ. דאָס איז געווען אַ פאַרצווייפלטע אָבער גלייכצייטיק באַוווסטזיניקע האַנדלונג פון דער גרויסער קינסטלערין, וואָס האָט געוווסט אַז איר סוף איז נאָענט. איר שוישפּילערישער אינסטינקט פון אַ טראַגיקערין האָט איר אונטערגעזאָגט אַז דער דאָזיקער פּלאַץ, מיט זיין רייכער געשיכטע, שטילקייט און ערנסטקייט איז דאָס פּאַסיקסטע אָרט פאַר איר טויט; זי האָט אפילו מיט אַ (טראַגישן שמייכל זיך אויסגעדריקט, אַז זי דינגט עקסטרע די דאָזיקע וווינונג, ווייל דאָ, אויף דעם פּלאַץ "וועט זיין באַקוועם" פאַר אירע פריינד וואָס וועלן זיך פאַראָמלען אינעם טאָג פון איר לוויה...

נאָכן אָפּזיין אייניקע וואָכן אין קאַנעט (נעבן קאַן) שטאַרבט זי דאָרט דעם 3־טן יאַנואַר 1858, מען ברענגט איר קערפּער צוריק קיין פאַריז און פון דעם דאָזיקן הויז גייט טאָקע אָפּ, פרייטיק, דעם 8־טן יאַנואַר, איר לוויה צו וועלכער עס זענען זיך צונויפגעקומען די סאַמע באַרימטסטע פראַנצויזישע פערזענלעכ־קייטן און טויזנטער מענטשן פון פּשוטן פאָלק.

*

אין דער רי די טעמפּל, דאָרט ווו עס געפינט זיך היינט צו טאָג דאָס הויז נום. 61 (די טייל גאָס האָט אָנגהייב 19־טן י"ה געהייסן רי סאַנטע אַוווע) האָט זיך אַ מאָל געפונען אַן אשכנזישע שול. אין יאָר 1805 איז דאָרט אַדורכ־געפירט געוואָרן אַ פייערלעכער באַנקעט לכבוד דער קרוינונג פון נאַפּאָלעאָן

קלישע נומער 69

ראַשעל־הויז אויפן פּלאַס דע וואַזש נומ. 9. (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

דעם ערשטן. אינעם מאָלצייט האָבן זיך באַטייליקט צוויי הונדערט פּערזאָן. עס זענען געהאַלטן געוואָרן דרשות פּול מיט לויב פאַרן קיסר.

*

איטלעכער אין פּאַריז, קאָן דעם אייזנבאַן־וואָקזאַל וואָס געפינט זיך אויפן באַסטיליע־פּלאַץ און וואָס איז דאָ אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1859 בעת מען האָט געלייגט די קליינע באַן־ליניע, וואָס פירט אין אַ ריי שטעטלעך אַרום וואָנסען. כדי צוטרעטן בויען דעם וואָקזאַל, האָט מען פונאַנדערגעוואָרפן אַ גרויס פיר שטאָקיק הויז וואָס איז געשטאַנען פון יאָר 1632 און וועמענס פאַסאַד האָט געהאַלטן 19 פענצטער. עס האָט זיך דאָ אויך געפונען אַ גרויסער און טיפער הויף מיט אַ סך בנינים וואָס זענען אין פּאַריז באַקאַנט געווען אַלס „דער יידן־הויף".

קיין ענגויערע ידיעות וועגן די דאָזיקע שוין פון לאַנג פאַרשוווּנדענע הייזער האָבן מיר ליידער נישט געפונען, אָבער פון דעם נאָמען „יידן־הויף" קאָנען מיר זיך משער זיין אַז דאָס איז געווען אַ צענטער ווו עס האָבן זיך ביז דעם יאָר 1859 אויפגעהאַלטן אַ סך פאַריזער יידן.

*

אין יאָר 1913 האָט אברהם רייזען אַרויסגעגעבן אין פּאַריז אַ ליטעראַרישע אויסגאָבע א״נ „דער נייַער זשורנאַל". דער נומ. 40 רי דע ריוואָלי איז אָנגעגעבן געוואָרן אַלס דער אַדרעס פון דער רעדאַקציע. צי האָט אויך אברהם רייזען דאָרט געווויינט, איז אונדז נישט באַוווסט.

*

אין דער קליינער רי זשאַראַנט נומ. 8 האָט אין יאָר 1914, בעתן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געהאָט זיין זיץ־אָרט דער קאָמיטעט פאַר יידישע פריוויליקע. אַריבער 13 טויזנט אויסלענדער־יידן האָבן זיך דאָ פריי־וויליק אָנגאָזשירט אין דער פראַנצויזישער אַרמיי.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

1, 10, 11, 12, 36, 49, 61, 62, 68, 69, 71, 85, 94, 99, 109, 110, 113.

13.

קברים אונטער צלמים

בעת דער פרייסיש־פראַנצויזישער מלחמה אין יאָר 1870 האָבן אַ סך יידן געקעמפט אין דער פראַנצויזישער אַרמיי אַלס פרייוויליקע און זיך אויסגע־צייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט און מסירת־נפש.

צווישן די דאָזיקע העלדן האָט זיך דאָן באַרימט געמאַכט דער יידישער קאָמענדאַנט לעאָן פראַנשעטי, געפאַלן פון אַ פרייסישער קויל און געקומען צו קבורה דעם 7־טן דעצעמבער 1870 אויף דעם פאַריזער בית עולם מאָנמאַרטר.

לעאָן פראַנשעטי איז גאַנץ וואַרשיינלעך געווען אַ ייד פון איטאַליענישן אָפשטאַם; ס׳איז באַקאַנט אַזוֹ נאָמען פון אַן איטאַליענישׂ־יידישער משפחה: דאָס איז געווען אַ געוויסער באַראָן אַלבערטאַ פראַנשעטי, אַ קאָמפּאָזיטאָר אין מחבר פון אייניקע אָפּערעס, אַ געבוירענער אין טורין צווישן די יאָרן 1860־1863 און וועמענס מוטער איז געווען אַ ראָטשילד.

אויפן פאַריזער קבר פון פראַנשעטי זענען מיר אַ הערב, אַן אָנדייטונג אויף אַן אַריסטאָקראַטישן אָפשטאַם. איז עס אפשר אין רעזולטאַט פון קרובהשאָפט מיטן איטאַליענישׂ־יידישן קאָמפּאָזיטאָר, וואָס האָט געטראָגן דעם באַראָן־טיטל?

דער קאָמענדאַנט לעאָן פראַנשעטי איז שוין אין יאָר 1859 געווען אין דער פראַנצויזישער אַרמיי און זיך באַטייליקט אין דער בלוטיקער שלאַכט ביי סאָלפערינאָ. ער זאָל אפילו אויך האָבן געווען דער פאָענען־טרעגער פון רעגי־מענט. נאָך נאָפּאָלעאָן דעם דריטנס מפלה ביי סעדאָן, בעתן דערנענטערן זיך פון דער פרייסישער אַרמיי צו פאַריז, האָט פראַנשעטי פון אייגענער פאָטריאָ־טישער איניציאַטיוו זיך פאַרנומען מיט וועַרבירן יידישע פרייוויליקע פאַר דער פאַרטיידיקונג פון פאַריז און טאָקע אויך געוואָרן דער קאָמענדאַנט פון אַן אויסשפּירער־באַטאַליאָן, וועלכן ער גופא האָט געשאַפן און וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „לעז עקלערער דע לאַ סען". צווישן די דורך אים ווערבירטע פרייי־וויליקע טרעפן מיר די נעמען עדגאַר ראָדריגעז, זשיל קרעמיע, לוסיען וואַרמס, גיסטאַוו פולד א. אַנד.

דער באַטאַליאָן האָט זיך אויסגעהאַלטן פון פרייוויליקע יידישע באַשטייע־

רונגען. די פאַריזער באַפעלקערונג פלעגט אויך רופן די יידישע פרייוויליקע פון באַטאַליאָן „לעז עקלערער דע פראַנשעטי“ (פראַנשעטיס אויסשפּירער) אין דער געגנראַל דיקראָ איז געווען אַזוי אַנטציקט פון דעם אופן ווי אַזוי דער יידישער אָפּיציר האָט אַרגאַניזירט און אָנגעפירט מיטן באַטאַליאָן אז ער האָט וועגן אים געזאגט: „פראַנשעטי איז אַ געגנראַל כאָטש ער טראָגט נישט די עפּאָלעטן“.

די העלדישקייט פון קאָמענדאַנט לעאָן פראַנשעטי איז גיך באַקאַנט געוואָרן צווישן דער פאַריזער באַפעלקערונג (קלישע נום. 70) ליידער איז זיין אַקטיוויטעט ביי דער פאַרטיידיקונג פון דער שטאָט שנעל אָפּגעהאַקט געוואָרן, וואָרעם בעת אַן אַטאַקע ביי שאַמפּיני קעגן די דייטשן וועלט ער געטראָפן דורך אייניקע קויל̈ן און דערהרגעט אויפן אָרט.

ער איז דאָן אַלט געווען 37 יאָר.

בעת זיין לוויה, ביים אָפּענעם קבר האָט גערעדט דער הויפּט־רַאַבינער איזיקאָר זאָגנדיק אין זיין הספּד:

— דו ביסט אַ העלד, מיין ברודער! איך האָב מסדר קידושין געווען אונטער דיין חופּה און איך האָב איצט די טרויעריקע מיסיע דיך מקבר צו זיין. אָבער גאָנץ פראַנקרייך באַדעקט מיט בלומען דיין קבר. דו ביסט אַ גבור.

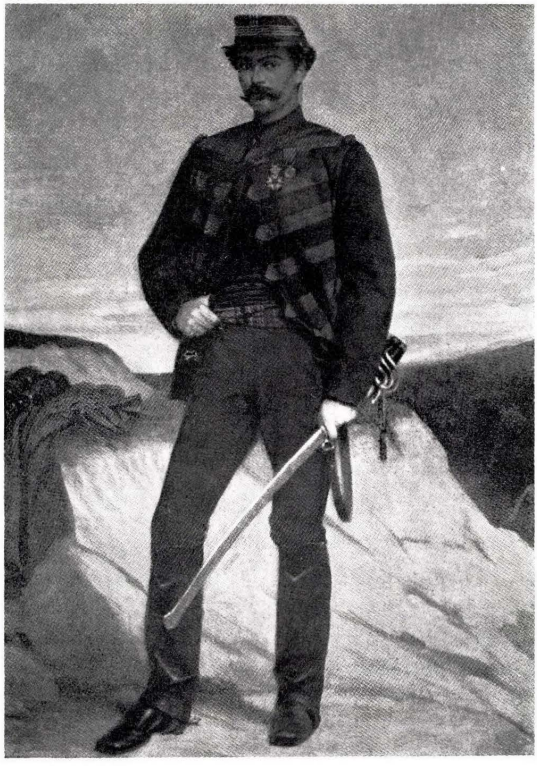
דאָס קבר פון יידישן העלד פראַנשעטי וואָס איז געפאַלן אין יאָר 1870 ביי דער פאַרטיידיקונג פון פּאַריז עקסיסטירט ביז היינט צו טאָג. עס געפינט זיך אין דער יידישער אָפּטיילונג פון בית עולם, אָבער פון דער הייך פון אוהל קוקט אויף אונדז אַראָפּ א... צלם!

פאַר וואָס אַ צלם?

לאָאָן פראַנשעטי האָט געלאָזט נאָך זיך אַ משפּחה, קינדער... הונדערט יאָר זענען פאַרבּיי זינט ער איז געפאַלן הינטער פאַריז. דאָס קבר איז איבערגעגעבן צו אייניקלעך און אוראייניקלעך. זיי האָבן געירשנט די קרקע אָבער גאָרנישט פון יידישקייט. ס׳זענען מסתמא געווען געמישטע חתונות, ביז צום פולשטענדיקן פאַרלירן די פאַרבינדונג מיט אונדזער פאָלק, וואָס האָט אַרויסגעגעבן דעם העלד פראַנשעטי, דעם יידישן קעמפער וועלכער רוט איצט אונטער אַ צלם.

אויפן קליינעם פאַריזער בית עולם פּאַסי זענען מיר דאָס קבר פון באַרימטן פראַנצויזישן קאָמעדיע־שרייבער פראַנסיס דע קרואַסע וואָס איז געשטאָרבן אין יאָר 1937. ער האָט געהערט צו די סאַמע דערפאָלגרייכסטע טעאַטער־מחברים וועמענס פיעסן זענען געשפּילט געוואָרן און ווערן נאָך געשפּילט

קלישע נומער 70

קאַמענדאַנט לעאָן פּראַנשעטי.

איבער גאָר דער וועלט. זיינע קאָמעדיעס זענען ביז גאָר אַמוזאַנטע, גייסטרייכע, פול מיט הומאָר, געשמאַק און עלעגאַנץ. אַ טייל פון זיינע טעאַטער־ווערק האָט ער אויך געשריבן בשותפות מיט אַנרי באַטיי און ראָבערט דע פלערס.

אָבער נישט אַלע וווייסן אַז דער באַרימטער מחבר פון אַזוי פיל געלונגענע טעאַטער־ווערק, וואָס טראָגט אַזאַ פיין קלינגענדיקן פראַנצויזישן נאָמען איז געווען אַ ייד, אַ געבוירענער אין בריסל און אַז זיין אמתער נאָמען איז פראַנץ ווינער.

אויך פראַנסיס דע קרואַסע, דער ייד פראַנץ ווינער ליגט אונטער אַ צלם.

ווי דער אמת, איז עס אַ קריסטלעך פאַמיליע־קבר פון גראַף דע שעווויניץ און משפחה. פראַנסיס דע קרואַסע האָט ווייזט אויס זיך משדך געווען מיט דער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע. (זינט 1963 געפינט זיך אין דעם זעלבן קבר אויך זיין פרוי, די מאַדאַם פראַנסיס דע קרואַסע). נישט זיין שרייבערישער נאָמען און נישט זיינע פּיעסן פאַרראַטן מיט עפּעס זיין יידישן אָפּשטאַם. זיינע ווערק עטעמען מיט אמתן פראַנצויזישן סאַלאָן־גייסט. פראַנץ ווינער איז מיט לייב און לעבן אַריינגעגאַנגען אין דער קריסטלעכער געזעלשאַפט און צו זיין ליטע־ראַרישן נאָמען וועלכער פיגורירט אויף דער מצבה, האָט מען אויך נישט פאַר־געסן אַריינצונעמען דעם יחוסדיקן „דע"... מיט איין וואָרט, אַן אמתער, ריין פראַנצויזישער נאָמען און אונטער אַ צלם דערצו.

איז ער געווען געשמדט?

אין אונדזערע וייטערדיקע ארבעטן וועט אונדז נאָך אויסקומען צו דער־ציילן וועגן דער גרויסער צאָל קברים פון משומדים, באַרימטע פּערזענלעכקייטן וועלכע מיר טרעפן אָן אויף די פאַריזער בית עולמס. וואָס שייך דעם שרייבער פראַנסיס דע קרואַסע, וווייסן מיר נישט צי ער געפינט זיך אין דעם קבר נאָר צוליב זיין שידוך מיט דער קריסטלעכער פאַמיליע, אָדער צי האָט ער זיך אויך געשמדט.

אויפן בית עולם מאָנטפאַרנאַס געפינט זיך דאָס קבר פון גרויסן יידישן קינסטלער חיים סוטין, וואָס איז געשטאָרבן דעם 9־טן אויגוסט 1943.

אויך אויף זיין קבר זענען מיר אַ גרויסן שטיין־צלם.

וועגן צלם אויפן קבר פון חיים סוטין איז אַ סך געשריבן געווארן.

וועלן מיר דאָ דערציילן ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו.

אין רעזולטאַט פון זיינע שוועכע פאַריזער הונגער־יאָרן איז זיין געזונט אונטערגעגראָבן געווארן און וועג ער האָט אָנגעהויבן צו ווערן באַרימט אוו

ס׳איז געווען געענדיקט מיט זיין מאַטעריעלער נויט, איז ער שוין געווען שוועך קראַנק און געהאַט אויסצושטיין שווערע פיזישע ליידן. ס׳איז נאָכגעקומען די דייטש־נאַצישע אָקופּאַציע פון פראַנקרייך און חיים סוטין האָט צוזאַמען מיט אַלע יידן אין לאַנד געהאַט אויסצושטיין די אַלע געפאַרן, וועלכע האָבן אומ־מעגלעך געמאַכט דעם קינסטלער אָפּצוהיטן זיין שווער רואינירט געזונט. מיט נסים האָט ער אויסגעמיטן דאָס אַריינפאַלן אין די הענט פון די רוצחים וועלכע זענען אים געקומען זוכן אין זיין דעמאָלטיקער ווינונג אין דער ווילאַ סערא נום. 18. ער האָט אויך נישט אויסגעמיטן דאָס טראָגן די געלע לאַטע.

אַ געוויסע צייט געפינט זיך חיים סוטין פאַרשטעקט אין אַ דאָרף און לסוף אויך אין אַ פערם אין דער פּראָווינץ טורען, אָבער דאָס דערנערן זיך ווערט פאַר אים, דעם שווער מאָגן־קראַנקן אַלץ קאָמפּליצירטער צוליב דער אוממעג־לעכקייט אָפּצוהיטן די נייטיקע דיעטע. זיין קראַנקייט נעמט אָן אַ גאָר שווערע פאָרעם. ער ליגט אייניקע טעג אין אַ שפּיטאָל אין שינאָן. לסוף ברענגט מען אים קיין פּאַריז, אין דער קליניק נום. 10 רי ליאָטעי ווו ער ווערט אָפּערירט און אייניקע שעה שפּעטער, דעם 9־טן אויגוסט 1943, זעקס אַ זייגער פאַר טאָג, לעשט זיך אויס זיין לעבן.

ער איז דאָן אַלט געווען פופציק יאָר.

אין יענע טעג איז דאָס יידישע לעבן אין פּאַריז געווען אין אַ חורבן־צו־שטאַנד. ס׳איז נישט געווען קיין געדרוקט יידיש וואָרט, קיין יידישע געזעל־שאַפטלעכקייט. מאָסן יידן האָבן זיך געפונען אינטערנירט אין לאַגערן און די יידן וועלכע האָבן זיך נאָך געפונען אין פּאַריז זענען געווען פאַרשטעקט אוּן פאַרבאַהאַלטן.

דאָ מוז דערציילט ווערן, אַז חיים סוטין האָט געהאַט אַ פאַרבינדונג מיט אַ נישט יידישער פרוי. די פאַמיליע האָט פאַרמאָגט אַ נאָך נישט באַנוצט קב־אויפן בית עולם מאָנטפאַרנאַס אוּן דעם 12־טן אויגוסט איז חיים סוטין גע־ברענגט געוואָרן צו קבורה אין דעם דאָזיקן קבר אוּן אַ לאַנגע צייט האָט מען גלעלייענט אויפן קבר־שטיין דעם באַשיידענעם אויפשריפט „חיים סוטין 1894 — 1943".

אַ געוויסן טאָג איז געשטאָרבן די קריסטלעכע פרוי מיט וועלכער חיים סוטין איז ביי זיין לעבן געווען פאַרבונדן אוּן מען האָט איר, פאַרשטייט זיך, באַערדיקט אין זעלבן קבר אוּן דאָן האָט זיך אויפן מצבה־שטיין באַוויזן דער נאָמען פון דער געשטאָרבענער אוּן דער גרויסער צלם.

דאָס געפינען זיך פון געשטאָרבענעם קינסטלער חיים סוטין אין אַ קבר

אונטער אַ צלם איז אַ רעזולטאַט פון די טראַגישע טעג וועז די נאַציס האָבן געווילדעוועט איבער יידיש לעבן אין פּאַריז.

צי וועט דער קינסטלער אַ טאָג באַפרייט ווערן פון צלם און קומען צו קבר ישראל?

אַזעלכע באַמיאונגען זענען געמאַכט געוואָרן, אָבער ליידער אָן רעזולטאַט.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

12, 29, 136, 140.

14.

סאַראַ בערנהאַרדט

צווישן די גרויסע נעמען פון קינסטלער, וועמענס רום האָט דערגרייכט די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט און אַריינגעשפאַנט אין דער געשיכטע פון טעאַטער, געפינט זיך אויך דער נאָמען פון דער אַקטריסע סאַראַ בערנהאַרדט. גאַנץ ספּעציעל איז די דערשיינונג פון דער פּערזענלעכקייט סאַראַ בערנהאַרדט אויף דעם קינסטלערישן פירמאַמענט פון גאָר גרויסן אינטערעס פאַר אונדז יידן, וואָרעם אויך מיר האָבן אַ חלק און אַ רעכט זיך צו גרייסן מיט אירע דערגרייכונגען, נישט סתם אין דער וועלט איז איר שם אַזוי געוואַלדיק פאַרשפּרייט צווישן יידן און דאָס דערמאָנען איר נאָמען, רופט ביי אונדז אַרויס פריידּ און טרויער...

סאַראַ בערנהאַרדט האָט אַלס פּופּצן־יאָריק מיידל בייגעווינט צום ערשטן מאָל אַ טעאַטער־פאַרשטעלונג אין דער פראַנצויזישער קאָמעדיע. געשפּילט האָט מען „בריטאַניקוס" (פון ראַסין). זי איז געווען אַזוי איבערגענומען פון דער טראַגעדיע, אַז זי האָט כסדר געווויינט און געשטערט איטלעכן אַרום איר, דאָס הנאה־האָבן פון ספּעקטאַקל און אַז עס איז געקומען דער טאָג, וועלן זי גופא, די אַכצן־יאָריקע סאַראַ איז אויפגעטרעטן צום ערשטן מאָל, אויך אין דעם זעלבן טעאַטער, דעם 1־טן סעפּטעמבער 1862, איז זי קינסטלעריש אַרויסגעקומען אַזוי נעבעכדיק שוואַך, אַז מען האָט איר אַנוועזנהייט אויף דער בינע כמעט נישט אַרויסגעזען...

וועגן דעביוט אירן (אין מאָליערס „די געלערנטע פרויען") שרייבט סאַראַ בערנהאַרדט אין אירע מעמואַרן, פאָלגנדיקע אינטערעסאַנטע שורות:

„וועלן דער פאָרהאַנג האָט זיך לאַנגזאַם אַרויפגעצויגן, האָב איך געפילט אַז כ׳גיי חלשן. ס׳איז פאַקטיש געווען דער פאָרהאַנג פון מיין לעבן וואָס האָט זיך אויפגעהויבן".

און דאָך, טראָץ סאַראַ בערנהאַרדטס איבערגעלעבטער שטימונג בעת איר דעביוט, האָט דער באַרימטער טעאַטער־קריטיקער פראַנסיסק סאַרסעי, דער גרויסער חסיד פון ראַשעלן, געשריבן וועגן סאַראַ בערנהאַרדטס דעביוט, פאָלגנדיקע ווערטער:

„זי האָלט זיך גוט און רעדט מיט אַ סך קלאָרקייט. דאָס איז אַלץ וואָס מען קאָן זאָגן אין איצטיקן מאָמענט...“

ווי מערקווערדיק דאָס זאָל נישט קלינגען, מוז דאָ דערציילט ווערן, אַז סאָראַ בערנהאַרדט האָט געשפילט לאַנג, לאַנג, יאָרן גאַנצע אָן דעם מינדעסטן דער־פאָלג; מען האָט געזען אַז דאָס מיידל האָט אַ סך סצענישע פעאיקייטן און דאָך האָט זי כסדר אַנטוישט. אין די ערשטע יאָרן פון איר סצענישער קאַריערע, האָט דער קומענדיקער וועלט־שטערן כמעט גאָרנישט פאָרגעשטעלט מיט זיך אין טעאַטער. ביי יעדער נייער ראָלע האָט די יונגע סאָראַ געגלייבט, אַז „דאָס מאָל“ וועט זי אַדורכברעכן די מויער פון גלייכגילטיקייט צו איר שפיל. די מויער איז אָבער כסדר געווען געשלאָסן און אין אַ געוויסן מאָמענט פון פאַר־צווייפלונג, האָט זי אפילו פֿרובירט באַגיין זעלבסטמאָרד, פון וואָס עס האָט איר אָפּגעראַטעוועט אַלעקסאַנדער דיומאַ — דער פאָטער, אַ הויז־פֿרײַנד פון איר משפחה.

לאַנגע יאָרן האָט סאָראַ בערנהאַרדט געפירט מלחמה פאַר אַנערקענונג, פאַר געווינען דאָס „שרעקלעכע“ פובליקום, ביז זי האָט לסוף דערגרייכט דעם ציל. יאָרן האָט עס געדויערט, ביז דער קומענדיקער וועלט־שטערן האָט אין זיך גופא באַזיגט די שרעק פאַרן פובליקום, אַ שרעק פון וועלכער זי האָט זיך, אגב, קיין מאָל נישט באַפרייט; יאָרן האָט געדויערט, ביז עס האָט זיך אַנטוויקלט איר איגענע קינסטלעריש־טעאַטראַלע פערזענלעכקייט און זי האָט פון טאָג צו טאָג, זיך אַנגעהויבן מער און מער אַרויסצורוקן אין די פאָדערשטע רייען פון דער בינע.

ערשט נאָך זעקס יאָר שפילן טעאַטער, האָט זי (אין יאָר 1869) באַקומען די ערשטע אַפּלאָדיסמענטן. איר ערשטן גרויסן דערפאָלג האָט זי אָפּגעהאַלטן אין יאָר 1872 אין וויקטאָר הוגאָס „רי בלאַס“ און ערשט נאָך צוועלף יאָר אַרטיסטישער קאַריערע, האָט זי, אין יאָר 1874, אויפטרעטנדיק אין „פעדרע“ פון ראַסין, דערגרייכט איר ערשטן טריאומף!

אין היפוך צו דער גרויסער ראַשעל, וואָס האָט אין קורצע וואָכן נאָך איר דעביוט, אַנגעהויבן טרייסלען מיט פּאַריז און צו אירע אַכצן יאָר, אַנגעהויבן „איינעמען“ די וועלט, האָט סאָראַ בערנהאַרדט זיך אַנטוויקלט און דערגרייכט רום ערשט ביי אירע דרייסיק יאָר.

די קינסטלערישע מדרגה אויף וועלכער סאָראַ בערנהאַרדט איז לסוף אַרויפ־געשטיגן איז געווען געוואַלדיק גרויס; מען האָט פשוט נישט געוווסט וואָס פריער אין איר צו באַוווּנדערן. זי האָט פאַרמאָגט אַ געוואַלדיק קלאַנג, פער־פעקטע דיקציע; איר שטים האָט געכישופט און אויפגעטרייסלט; איר דרא־מאַטישער כוח איז געווען פון אַזאַ פאַרנעם, אַז מען פלעגט פון איבערראַשונג

פאַרלירן דאָס לשון און דער אָטעם פלעגט זיך אָפשטעלן ביי די צושויער. די רייכקייט פון די דורך איר באַשאַפענע כאַראַקטערן האָט גאָר נישט געהאָט קיין גרענעץ. ווייניקע אָבער האָבן געוווסט, וויפל כוח און געזונט די קינסטלערין האָט געצאָלט פאַר די אָפּגעהאַלטענע טריאומפן; אָפט מאָל פלעגט זי, ביים פאַרלאָזן די בינע, חלשן, ווייגען אָדער ספּאַזמירן פון עמאָציע. געווען פאַלן אַז זי פלעגט פון סצענישער אויפטרייסלונג שפייען מיט בלוט!

סאַראַ בערנהאַרדט האָט פאַרמאַגט א נשמה אין וועלכער עס האָט געפלאַמט א פייערל, וואָס האָט אויף דער סצענע זיך מאַניפעסטירט מיט אירע אויפ־טרייסלענדיקע קרעאַציעס און אין לעבן מיט אַזעלכע האַנדלונגען, וואָס האָבן אַרויסגערופן שטוינונג און סענסאַציע.

אַזוי למשל, האָט זי זייער ליב געהאַט חיות, פאַרמאַגט אייגענע פערד און מען פלעגט איר אפט טרעפן רייטנדיק. זי פלעגט זיך קיין מאָל נישט לאָזן אין וועלכע ס׳איז רייזע אָדער אַרטיסטישער טורנע, אפילו נישט אין דער סאַמע ווייטסטער וועלט־טייל, אָן מיטצונעמען מיט זיך כאָטש צוויי פון אירע הינט. אין שטוב ביי זיך האָט זי אַ חוץ הינט, געהאַט קעץ, א פאַפוגיי, טשערעפאַכעס, א מאַלפע און א פומא (א ווילדע חיה, פון דער פאַמיליע קעץ) און אפילו גע־האָדעווען ביי זיך יונגע לייבן. צוליב א ראָלע אין וועלכער זי האָט געדאַרפט דערשיינען מיט א שלאַנג האָט זי זיך דווקא אינגעהאַנדלט א לעבעדיקע באַא און איז שיער נישט אומגעקומען פון דער בעסטיע. זי פלעגט גיין אויף געיעג און א ריי טראָפעיען געהאַט אויסגעשטעלט ביי זיך אין דער ווינונג. אין איר דראַנג נאָך עמאָציעס און אויסטערלישע האַנדלונגען, האָט זי זיך א מאָל, אין לאָנדאָן, באַווויזן אין הייד־פּאַרק מיט א... בער, וועלכן זי האָט געפירט אויף א קייט. אַזוי למשל, האָט זי א מאָל, אומגעריכט אפילו פאַר אירע נאָענטסטע, זיך אויפגעהויבן איבער פאַריז אין א לופטבאַלאָן, וואָס האָט איר אַראָפּגעלאָזט ווייט הינטער דער שטאָט און שיער נישט געהאַט צוליב דעם א פראָצעס, וואָרעם איר קאָנטראַקט מיט דער פראַנצויזישער קאָמעדיע, האָט איר נישט דערלויבט אונטערצונעמען וועלכע ס׳איז רייזעס... אָן דער דערלויבעניש פון דער טעאַטער־דירעקציע.

ביי זיך אין שטוב, האָט זי געהאַט שטיין א... טרומנע, אין וועלכער זי פלעגט פון צייט צו צייט זיך לייגן שלאָפן „כדי זיך צוגעווויינען" דערצו... גאַנצע פיר מאָל, איז זי אַוועק זען דאָס אויספירן טויט־אורטיילן: העענגען און גילאָ־טינירן. זי פלעגט צוריקקומען פון די ספּעקטאַקלען אָן אויפגעטרייסלטע און געווען א גרויסע קעגנערין פון טויט־אורטיילן.

געווען נאָך א סך סענסאַציעס מיט וועלכע עס פלעגט זיך אפט טומלען און

די סאָמע אינטערעסאַנטסטע און אָריגינעלסטע כאַראַקטעריסטיק וועגן דראַנג פון דער קינסטלערין צו עקסצענטרישע און אויסטערלישע האַנדלונגען איז אין יענע טעג געקומען פון שרייבער זשיל לעמעטר, וועלכער האָט זיך וועגן סאָראָ בערנהאָרדטס האַנדלונגען אויסגעדריקט אויף פאָלגנדיקן אופן:

„אויב סאָראָ בערנהאָרדט וועט פלוצעם ווערן אַ נאַנע, אָדער זי וועט זיך אַוועקלאָזן צום נאָרד־פאָל, אָדער זיך גאָר לאָזן איינשפּריצן דעם מיקראָבן פון משוגעת, מאַכן אַן אָטענטאַט אויף אַ קיסר, צי גאָר חתונה האָבן מיט אַ נעגרישן קעניג, וועט עס מיך גאָרנישט ווונדערן...“

איר עמאָציאָנעלע נשמה האָט זיך ווייט נישט באַרואיקט נישט אויף דער סצענע און נישט מיט די אַלע עקסצענטרישע האַנדלונגען און סענסאַציעס. אַ סך פון איר ענערגיע האָט זי אויך אָפּגעגעבן דער סקולפּטור־אַרבעט, וועלכע זי האָט זייער ליב געהאַט און פלעגט אָפט וואָך זיין ביי דער אַרבעט ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין און אפילו ביז פאַר טאָג. זי האָט זיך באַטייליקט אין אויס־שטעלונגען און איין מאָל אויך געמאַכט אַן אייגענע אויסשטעלונג פון אירע ווערק מיטן ציל זיי צו פאַרקויפן, ווארעם זי האָט זיך געגייטיקט אין געלט כדי זיך איינצוקויפן צוויי... יונגיטשקע לייבן וואָס זענען איר זייער געפעלן!

סאָראָ בערנהאָרדט האָט אויך געמאָלן און זיך פאָרנומען מיט שרייבערייַ. זי איז אַ מחברטע פון דריי טעאַטער־פיעסן און פון אַ גרויס בוך מעמואַרן.

ווי מיר זענען איז סאָראָ בערנהאָרדט געווען אַ ביז גאָר אָריגינעלע און קאָמפליצירטע פּערזענלעכקייט. זי האָט אין לעבן געשפּילט פונקט ווי אויף דער סצענע; האָט זי עפּעס דערציילט, האָט זי אויך געשפּילט; איר פאַנטאַזיע האָט איר דערפירט צו דערציילן איבערלעבונגען און זאָכן אַנדערש ווי זיי זיינען אין דער אמתן פאָרגעקומען נישט ווייל זי זאָל האָבן געהאַט אַ נייגונג צו זאָגן ליגנט, נאָר ווייל זי האָט כסדר געזוכט אָפּצוהאַלטן שוישפּילערישע טריאומפן, אין לעבן ווי אויף דער בינע! (קלישע נום. 71).

זי איז געווען ביז גאָר איבערגלייביק, זיך זייער געשראָקן פאָר דער ציפער „13“ און אַ מאָל, געמאַכט אפילו אַ שוווערן סקאַנדאַל אירם אַן אימפּרעסאַריאָ, פאַרן האָבן אָנגעגרייט פאַר איר אַ צימער, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָר וואָס אָנגעווויזענעם נומער... אפילו דאָס אומגליק וואָס איז געשען מיט איר פּוס, וועלכן זי האָט זיך צעקלאַפּט ביים פאַלן און וועלכן מען האָט מיט אַ צענדלינג יאָר שפּעטער, געמוזט אַמפּוטירן, זאָל אויך האָבן געשען (זי האָט אין דעם טיף געגלייבט), ווייל זי האָט, אומגעריכט, דערזען... אַ פלאָנץ, פאָר וועלכער זי האָט זיך זייער געשראָקן און פון אומגעריכטער איבערראַשונג, געפאָלן. זי האָט

קלישע נומער 71

סאַראַ בערנהאַרדט. (צייכענונג פון בען).

פאַרמאָגט אַ געוואַלדיק אַנטוויקלט פאַרגעפיל, וואָס האָט איר ס׳רוב נישט אָפּגענאַרט!

טראָץ אירע גרויסע מאַטעריעלע פאַרדינסטן, האָט איר אָפּט אויסגעפעלט געלט, וואָרעם זי איז געווען אַ שרעקלעכע אויסברענגערין און אירע אָפּטע רייזעס אין אויסלאַנד און ספּעציעל אין אַמעריקע האָבן איר פינאַנציעל אַלע מאָל געראַטעוועט: זי פלעגט צוריק קומען מיט קאָלאָסאַלע געלטסומעס.

זי איז נישט געווען קיין שיינע פרוי. זי האָט טאַקע פאַרמאָגט אַ געוואַלדיק עקספּרעסיוו געזיכט, נאָר נישט פאַרמאָגט קיין וויבלעכקייט, קיין וויבלעכע ליניע. זי פלעגט אַלע מאָל טראָגן אָנגעהאָנגען אויף זיך דריי און אַ מאָל פיר פאַרשידענקאָליריקע פּאַסקעס. פלעגט קיין מאָל נישט טראָגן אויף זיך קיין בריסטן־האַלטער און ווי דער אמת, זי האָט עס נישט געדאַרפט, וואָרעם זי איז געווען זייער, זייער דאַר...

אין שייכות מיט דער פריער געברענגטער געשיכטע וועגן סאַראַ בערנהאַרדט׳ס פליען א׳בער פאַריז, איז נישט איבעריק עס זאָל דערציילט ווערן, אַז בעתן אַראָפּגיין פון לופטבאַלאָן, איז אויסגעבראָכן אַ שטאַרקער רעגן. אימעצער האָט צוגעטראָגן דער קינסטלערין אַ רעגן־שירעם כדי איר צו באַשיצן פון פאַרנעצט ווערן.

— ס׳איז נישט נייטיק — האָט זי זיך געוויצלט — איך ווער נישט באַרעגנט; כ׳בין אַזוי דין, אַז כ׳גליטש מיך אַדורך צווישן די טראָפנס און ווער נישט נאַס...

סאַראַ בערנהאַרדט איז מיט לייב און לעבן געווען צוגעבונדן צו איר פאַטערלאַנד און איז געווען באַקאַנט מיט איר פאַטריאָטיזם. אין וועלכן לאַנד זי פלעגט נאָר קומען, זענען אירע אויפטרעטונגען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין מאַניפעסטאַציעס לטובת פראַנקרייך. באַזוכנדיק מערערע לענדער האָט אָבער די קינסטלערין אויסגעמיטן איין לאַנד, דייטשלאַנד. זי האָט אויף קיין פאַל נישט געקאָנט פאַרגעסן און נישט מוחל זיין די דייטשן די מלחמה פון 1870, דאָס אומגליק פון דער דייטשער אינוואַזיע, דאָס אָפּרייסן עלזאַס־לאָטרינגען, די קאָנטריבוציע פון פינף מיליאַרד א. א. וו.

א געוויסן טאָג איז צו איר געקומען דער דייטש, הער שטורץ און איר פירגעשלאָגן אַ טורנע איבער דייטשלאַנד. סאַראַ בערנהאַרדט האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט

— אייער פריין, מאַדאַם, וועט זיין אונדזער פריין — זאָגט צו איר דער דייטש — רופט אָן וועלכע סומע איר ווילט און איר וועט זי באַקומען!

— גוט, מיין הער, כ׳וויל פינף מיליאַרד !...

ערשט אין יאָר 1902 איז סאַראַ בערנהאַרדט, קעגן איר ווילן, געפֿאָרן שפּילן אין דייטשלאַנד. דאָס איז געשען אין רעזולטאַט פון דער אינטערוועניע און ביטע פון דער פּראַנצויזישער רעגירונג גופא, וואָס האָט מיט די גאַסטראָלן פּאַרפֿאָלגט א באַשטימטן פּאָליטיש־דיפּלאָמאַטישן ציל.

סאַראַ בערנהאַרדטס אַרטיסטישע קאַריערע האָט אָנגעהאַלטן גאַנצע זעכציק יאָר, א זאַך, וואָס איז פון גאָר גרויסער זעלטנקייט אין דער געשיכטע פון טעאַטער. מערקווערדיק זענען אויך געווען די לעצטע אַכט יאָר פון איר לעבן, בעת וועלכע זי פלעגט אויפטרעטן פֿאַרן פובליקום אין ספּעציעל צוגעפּאַסטע ראָלן, כדי נישט צו דאַרפן זיך באַוועגן איבער דער סצענע, וואָרעם מען האָט אין פּעברואַר 1915 איר אַמפּוטירט דעם רעכטן פוס. אַזוי אַז אויך אויף דעם געביט, שטעלט סאַראַ בערנהאַרדט מיט זיך פּאָר אַן אוניקום אין דער געשיכטע פון סצענישׂ־אַרטיסטישער אַקטיוויטעט.

די לעצטע פיר צענדלינג יאָר פון איר לעבן האָט סאַראַ בערנהאַרדט באַ־ווויזן א פֿרעכטיקן האָטעל אויפן בולוואַר פּערעיר נום. 56, וואָס איז געווארן א צענטער אין וועלכן ס׳פלעגן קומען די באַרימטסטע מענטשן פון איר צייט. כ׳וועל דא אויסרעכענען נאָר א קליינע טייל פון די באַזוכער, וואָס פלעגן וועלן זיין אין דער געזעלשאַפט פון דער גרויסער קינסטלערין : אַלעקסאַנדער דיומא — דער זון, עמיל זאָלאַ, פֿאַסטער, זשאַן רישפּאַן, ערנסט רענאַן, וויקטאָריען סאַרדו, וויקטאָר הוגא, שאַרל גונאָד, פּערדינאַנד לעסעפּס, אָסקאָר וויילד, עד־מאָנד ראָסטאַן, פּיער לאָטי, גאַבריעל ד׳אנונציא, די גרעפּין נאַיי, זשאָזעף רייגאַך, אידא רובינשטיין, טריסטאַן בערנאָר, זשאַן שאַרקאָ, רענאַלדאָ האַן, סאַשאַ גיטרי און פיל אַנדערע באַרימטע מענטשן.

אין דעם דאָזיקן האָטעל איז די קינסטלערין אויך געשטאָרבן דעם 25־טן מערץ 1923 אין עלטער פון 79 יאָר, פון א נירן־קראַנקייט. 1)

אין יאָר 1898 האָט די קינסטלערין אָפּגעדונגען איינס פון די צוויי טעאַטערן אויפן פּלאַץ שאַטלע. זי האָט אָנגעהויבן דאָס טעאַטער מיט איר נאָמען און דאָ אַנטוויקלט א געוואַלדיקע אַקטיוויטעט, זייענדיק דא שעה׳ען לאַנג. גרייטנדיק נייע פּרעמיערעס פלעגט סאַראַ בערנהאַרדט פיל מאָל דא פֿאַרבלייבן ביז פּאָר טאָג, צווינגענדיק די אַקטיאָרן צו לאַנגע רעפּעטיציעס. זי פלעגט אויך רעפּעטירן איינע אַליין אויף דער סצענע פון לייִדיקן טעאַטער. נישט סתם אין דער וועלט, האָט זי געשריבן אין אירע מעמואַרן :

1) דאָס הויז עקסיסטירט שוין נישט מער.

„די סצענע איז אַ קאַמפּס־פעלד, ווו דער אַרטיסט מוז זיך יעדעס מאָל באַנייען און מוז טריאומפירן".

און:

„אונדזער אמת לעבן איז דאָס אייביקע קלאַפּן פונעם האַרץ, דאָס כסדרדיקע ארבעטן איבער זיך, דאָס באַדויערן נישט צו קאַנען קיין מאָל זיין פערפעקט און דאָס שטרעבן צו פערפעקציע".

אויף דער סצענע פון טעאַטער „סאַראַ בערנהאַרדט" האָט זי אויך געשאַפן איינע פון אירע סאַמע גרעסטע קרעאַציעס, „דאָס אָדלערל" פון עדמאָנד ראָסטאַן.

נאָך איר טויט האָט די שטאָט פאַריז געלאָזט דעם נאָמען „סאַראַ בערנהאַרדט" אויף דעם טעאַטער אין וועלכן זי האָט געשפילט לאַנגע יאָרן און געשאַפן גרויסע ראָלעס. אַ געדענדל איינעם צוואַנציקסטן אַראַנדיסמענט איז אַנגעפרופן געוואָרן אויפן נאָמען פון דער קינסטלערין און אויף דעם אימפּאָזאַנטן פאַריזער פּלאַץ מאַלוערב, וואָס געפינט זיך נישט וויט פון דעם הויז אין וועלכן עס האָט זיך אויסגעלאָשן דאָס לעבן פון דער קינסטלערין, איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אירס אַ מאָנומענט (פון סקולפּטאָר סיקאָר) וואָס שטעלט פאָר סאַראַ בערנהאַרדט אין דער ראָלע פון „פעדרע", די ראָלע אין וועלכער זי האָט אָפּגעהאַלטן איר ערשטן, גרויסן טריאומף. (קלישע נום. 72).

וועלן מיר איצט אַנריכן די סאַמע אַנגעוויטיקסטע זייט אינעם פראָבלעם סאַראַ בערנהאַרדט: איר יידישקייט, ריכטיקער איר יידישן אָפשטאַם. וואָרעם איז דען פאַראַן ערגעץ ווו אַ ייד וואָס זאָל נישט וויסן, אַז די גרעסטע בינעקינסטלערין פון סוף פון פאַרגאַנגענעם און פון אָנהייב היינטיקן י"ה שטאַמט פון יידן? נישט אַלע וייסן אָבער אַז די קינסטלערין איז געווען געטויפט.

ווער איז סאַראַ בערנהאַרדט? ווי ווייט איז זי געבונדן מיטן יידנטום און ווי אַזוי איז עס געקומען צום אָפּרייסן זיך פון אים?

אויף איר קבר וואָס געפינט זיך אויפן באַרימטן פאַריזער בית עולם פערלאַ־שעז, זעען מיר אַ גרויסן שטיינערנעם צלם!

איר מוטער איז געווען די יידישע פרוי יודיט (יולי) וואַן האַרד און איר פאָטער, אַ קריסט, וועמענס נאָמען איז נישט באַקאַנט. ער זאָל האָבן געווען אַ פראַנצויז פון האַוור און געהייסן מאָרעל.

ערשט אין יאָר 1915, וועז סאַראַ בערנהאַרדט איז שוין אַלט געווען 71 יאָר, האָט זיך צום ערשטן מאָל באַוויזן אירס א... („פריש געבוירענע") מעטריקע און דאָרט פיגורירט דער פאָטער אַלס עדואַרד בערנהאַרדט.

ס'איז אפילו נישט זיכער צי סאַראַ בערנהאַרדט האָט וועז ס'איז געקענט

קלישע נומער 72

סאַראַ בערנהאַרדט־מאָנומענט. (פאָטאָ : יח. קאַרנהענדלער).

איר פאָטער, וואָס האָט זיך, אגב, מיט איר אינטערעסירט און וואָס איז געשטאָרבן ערגעץ אין איטאַליע, וועו זי איז אין גאַנצן אַלט געווען 9 — 10 יאָר.

אויב מען זאָל גלייבן דאָס וואָס זי דערציילט אין אירע מעמואַרן, וווּ נישט אַלץ איז הונדערט פראָצענט אמת, זאָל זי אייניקע מאָל האָבן געזען איר פאָטער און יעדעס מאָל בלויז אויף קורצע מינוטן. זי דריקט זיך אפילו אויס, אַז ער איז געווען „שיין ווי אַ גאָט", אָבער לויט אייניקע ביאָגראָפן אירע, האָט זי איר פאָטער קיין מאָל נישט געזען, נישט געקענט און דאָס שרייבן אין אירע מעמואַרן וועגן האָבן אים געזען איז געווען הוילע פאַנטאַזיע און באַשטימט פאַר „דער וועלט"...

עס וואָלט פאַרנומען אַ סך פלאַץ אויף פרובירן דערציילן די פאַרשידענע ווערסיעס וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט אַרום דעם פרוו אויפצוקלערן דעם אָפּ־שטאַם פון דער אַקטריסע.

ווער זענען פאָרט געווען אירע עלטערן? ווער איז געווען דער אומבאַ־קאַנטער פאָטער וועלכן מען האָט געזוכט פאַרצושטעלן אַלס עדואַרד בערנ־האַרדט און וועגן וועלכן מען וווייסט אַבסאָלוט גאָרנישט און מען צווייפלט צי אַזאַ נאָמען האָט בכלל עקסיסטירט? ווער איז עס געווען איר מוטער יודיט־יולי וואָן האַרד וואָס זאָל זיין אַ געבוירענע אין בערלין און וואָס איר משפחה זאָל האָבן געלעבט אין האָלאַנד? אויך אין דער ריכטיקייט פון איר פאַמיליע־נאָמען וואָן האַרד און געבורט־אָרט זענען פאַראַן אַ סך ספקות. ווער זענען עס געווען די זיידעס, וואָס האָבן פון זיך אַרויסגעגעבן אַזאַ פענאָמענאַלע קינסט־לערין?

ס׳איז אפילו ווייט אויך נישט זיכער, צי סאָראָ בערנהאַרדט איז טאַקע גע־בוירן געוואָרן אין דער רי דע ל׳עקאָל דע מעדיסין נום. 5 וווּ מיר זענען אויף דער מויער אַן אויפשריפט, וואָס דערמאָנט די דורכגייער, אַז אין דעם הויז, איז די קינסטלערין געקומען אויף דער וועלט דעם 23־טן יאַנואַר 1844.

דאָס אַלץ איז פאַרהוילן היינטער אַ געדיכטן שוועלן שלייער און טראָץ די פרוווס אויפצוקלערן איז עס סוף כל סוף פאַרבליבן אַ מיסטעריע, אַ סוד!

פאַר וואָס אַ סוד?

ווייל די מוטער פון דער קינסטלערין, יודיט־יולי וואָן האַרד, האָט געהאָט אַ סך סיבות צו פאַרבאַהאַלטן איינצלהייטן וועגן זיך. דעם דאָזיקן אינטערעס צו פאַרווישן איר פאַרגאַנגענהייט האָט אויך געטיילט סאָראָ בערנהאַרדט, איר אייני־ציקער זון מאָריס און אירע אייניקלעך. מען האָט נישט אויפגעהערט צו פלאָנטערן און פאַרטונקלען אַלץ וואָס האָט געהאָט אַ שייכות דערמיט און אין רעזולטאַט

פון דער גאַנץ באַוווסטזיניקער כוונה, איז עס לסוף געלונגען אוממעגלעך צו מאַכן עפּעס וואָס צו וויסן אויף זיכער.

סאַראַ בערנהאַרדטס מוטער, יודיט־יולי וואַן האַרד, זאָל האָבן געווען די טאַכטער פון יידישן אויגן־דאָקטאָר מאָריס בערנהאַרדט, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ יידישער פרוי פון האָלאַנד. די פאַמיליע האָט אַ געוויסע צייט געלעבט אין בערלין, געהאַט צווויי טעכטער (יודיט און ראָזין) לסוף פאַרלאָזט דייטשלאַנד און זיך באַזעצט אין האָלאַנד.

לויט די רייד פון סאַראַ בערנהאַרדט, איז איר מוטער (וואָס האָט זיך אָנגע־ געבן אַלס אַ געבוירענע אין בערלין) „געווען אַ לייכטזיניקע פרוי פון האַרלעם" (!) וואָס פלעגט אָפט פאָרן קיין האָלאַנד „אין איר היימלאַנד" (!). אַ קורצע צייט, האָט סאַראַ בערנהאַרדט געהאַט ביי זיך אין שטוב אירס אַ באָבע וואָס איז געווען בלינד. די קינסטלערין האָט פאָר איר לסוף געשאָפן אַן אָרט אין אַ זקנים־ הויז. דערציילנדיק וועגן דעם אין אירע מעמואַרן, גיט סאַראַ בערנהאַרדט צו:

„מיין באָבע איז געווען אַ יידישקע און האָט זייער שטרענג און געטרייַ אָפּ־ געהיט די דינים פון איר רעליגיע."

אויב ס'איז פאַראַן אַן ערנסטער צווייפל אינעם אמת פון אַלע אָנגעגעבענע איינצלהייטן וועגן אָפּשטאַם פון סאַראַ בערנהאַרדט און איר מוטער, האָבן מיר אָבער נישט קיין שום סיבה צו צווייפלען אין דער ריכטיקייט פון סאַראַ בערנ־ האַרדטס דערציילן וועגן דער יידישקייט פון איר באָבען.

די מוטער האָט טראָץ אירע פּרוווון פּטור צו ווערן פון יידישקייט דאָך מיטגעברענגט מיט זיך איר יידישן פאַרנאָמען יודיט און צו די צווויי, נישט יידישע פאַרנעמען פון איר, שפּעטער באַרימט געווארענער טאַכטער, האָט זי אָבער אויך צוגעגעבן אַ יידישן נאָמען שרה; דאָס איז אפשר געווען אַ שטיקל שוואַכקייט, מיטגעברענגט נאָך פון איר יידישער היים.

ס'איז אָבער אויך נישט אויסגעשלאָסן, אַז פאַרנדיק אָפּט צו איר משפּחה אין האַרלעם, ווי מיר לייענען עס אין די מעמואַרן פון סאַראַ בערנהאַרדט, האָט די מוטער „געמוזט" האָבן אויך אַ יידישן נאָמען פאַר איר קינד און אַ דאַנק דעם, האָט זי איר טאַכטער אָנגערופן מיטן נאָמען שרה.

און אַז די יונגע סאַראַ איז צו אירע פופצן יאָר אַוועק אין דער קאָנסער־ וואַטאָריע, כדי זיך דאָרט צו לערנען די דראַמאַטישע קונסט איז איר יידישער פאַרנאָמען זיכער נישט געווען קיין חסרון: פאָר איטלעכן איז געווען פריש דער יידישער נאָמען פון דער נאָר וואָס געשטאַרבענער גרויסער ראָשעל.

יודיט וואַן האַרד האָט צוזאַמען מיט איר יינגערער שוועסטער ראָזין זייער

יונג פאַרלאָזט דאָס הויז פון אירע עלטערן. די געשיכטע שווייגט מכוח דעם לעבן וואָס ביידע מיידלעך האָבן געפירט און די מאָגערע ידיעות וועלכע מיר האָבן פאַרט וועגן זיי, רעדן זייער שוועך קעגן דעם אופן פון זייער פירונג, ביז זיי האָבן זיך ענדלעך אַדורכגעשלאָגן און געוואָרן „לייט"...

סאָראַ איז נישט געווען דאָס איינציקע קינד ביי איר מוטער; זי האָט געהאַט דריי טעכטער און איטלעכעס קינד פון אַן אַנדערן טאַטן. ס'איז ווייט נישט זיכער צי יעדעס קינד האָט געוווסט ווער עס איז זיין פאָטער.. יודיט וואָן האָרד איז געווען אַ שיינע פרוי, וואָס האָט זייער אָפט געטוישט אירע פראָטעקטאָרן און זיי געקליבן צווישן רייכע און איינפלוסרייכע מענער.

אַזוי לאַנג ווי די קינדער זענען געווען יונג, איז איר לעבן געווען פשוט, אָבער מיט זייער אונטערוואָקסן איז דער ענין פון איר אופן לעבן און פאַרגאַנגענהייט, געוואָרן קאָמפליצירט און אַז סאָראַ בערנהאַרדט האָט זיך אַנגעהויבן אַרויסרוקן אויף דער ביגע, ווערן באַקאַנט און לסוף באַרימט, האָט מען געמוזט וואָס מער אויסבאַהאַלטן פון דער מאַמעס פאַרגאַנגענהייט, דורך דערציילן פאַרשידענע נישט געשטויגענע זאַכן און דער אמת איז געוואָרן איין גרויסער סוד.

סאָראַ בערנהאַרדטס קריסטלעכער פאָטער, וואָס האָט זיך פון דער ווייטנס דאָך אינטערעסירט מיט זיין קינד, האָט דעפאָזירט פאַר איר אַ גרעסערע געלט־סומע ביי אַ נאָטאַר און דאָס געלט באַוואָרנט מיט דער פאָדערונג, דאָס קינד זאָל ווערן געשמדט, וואָס איז טאָקע געשען, ווען זי איז אַלט געוואָרן צוועלף יאָר. ביי דער „געלעגנהייט", האָט שוין די מוטער אָפגעשמדט אירע צווי יינגערע קינדער און אויך זיך אַליין.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן סאָראַ בערנהאַרדטס נישט יידישער לעבנס־וועג. אַליין פון אַן אומבאַקאַנטן גישט יידישן טאַטן, אָפגעשמדט זייער יונג, איז זי אַריינגעגאַנגען אין איר רייף לעבן אַלס קריסטין פון יידישן אָפשטאַם און איר יידישער נאָמען סאָראַ האָט, ספּעציעל אין דער יידישער וועלט, אויפגעהאַלטן דעם גלויבן אַז די גרויסע קינסטלערין איז אַ יידישע טאָכטער און אַלע אירע טריאומפן האָבן געפּרייט דאָס יידישע האָרץ און עס אָנגעפילט מיט שטאָלץ.

טראָץ איר שמד, האָט זי פון צייט צו צייט דאָך געהאַט אויסצושטיין צרות צוליב איר יידישן אָפשטאַם און ווייל איר מוטער זאָל האָבן געווען אַ געבוירענע אין בערלין האָט מען איר נאָך דער פאַרשפּילטער מלחמה אין 1870 פירגעוואָרפן איר יידישן און... דייטשן אָפשטאַם. סאָראַ בערנהאַרדט האָט פראָטעסטירט, שרייבנדיק:

„יידישער אָפשטאַם? זיכער! דייטשער? קיין מאָל נישט!"

אַז מען האָט נאָך דער פאַרענדיקטער מלחמה מיט די פרייסן, זיך געקליבן אין 1872 צו באַנייען דאָס שפּילן אין דער פראַנצויזישער קאָמעדיע, האָט סאַראַ בערנהאַרדט באַקומען פאָלגנדיקן אַנאָנימען בריוו:

„נעבעכדיקער סקעלעט (צוליב איר דאַרקייט...) דו וועסט גוט טאָן, אויב דו וועסט אויף דער דערעפענונגס־צערעמאָניע נישט ווייזן דיין שרעקלעכע יידישע נאָז".

זאָל זשע דאָ דערציילט ווערן אַז סיי די מוטער יודית, סיי סאַראַ האָבן פאַרמאָגט באַשטימטע גיזיכטס־שטריכן, וואָס האָבן דערציילט וועגן זייער סעמיטישקייט און אין פיל קאַריקאַטורן וואָס פלעגן זיך פון צייט צו צייט באַווייזן אויף דער קינסטלערין, האָט מען איר סעמיטישקייט אָפט אונטערגעשטראָכן.

אין די יאָרן 1881—1882 איז סאַראַ בערנהאַרדט געפאָרן אויף א טורנע אין רוסלאַנד; אירע ערשטע אויפטרעטונגען האָט זי געהאַט אין אָדעס און אין קיעוו. צווישן עולם האָט מען גערעדט וועגן איר יידישן אָפשטאַם און אין טעאַטער־זאָל האָט געהערשט א פיינדלעכע שטימונג צו דער קינסטלערין, צוליב וואָס זי האָט פאַרקירצט די צאָל פאַרשטעלונגען און זיך „געראַטעוועט", אפֿ־פאַרנדיק גיך קיין מאָסקווע.

אין די טעג פון דרייפוס־פראָצעס, האָט סאַראַ בערנהאַרדט געהערט צונ: דרייפוס־לאַגער און איר זון מאָריס האָט געהערט צו די אַנטי־דרייפוסאַרן.

ס׳איז נישט איבעריק אויך צו דערמאָנען אַז אין די יאָרן 1940—1944, וועלן די נאַציס האָבן געבאַלעבאַטעוועט איבער פאַריז, האָבן זיי נישט געקאָנט שלום־מאַכן מיט דער עקסיסטענץ פון א טעאַטער, וואָס טראָגט דעם נאָמען „סאַראַ בערנהאַרדט" און זיי האָבן דעם נאָמען אָפּגעשאָפט; ערשט נאָכן פאַר־טרייבן די נאַציס פון פּאַריז, האָט דאָס טעאַטער צוריק באַקומען זיין פריער־דיקן נאָמען.1)

ווי מיר זעען איז נישט נאָר שווער צו זיין א ייד, נאָר עס איז אויך נישט לייכט צו שטאַמען פון יידן!

סאַראַ בערנהאַרדט קאָן נישט און דאַרף אויך נישט באַטראַכט ווערן ווי יעדער אַנדערער משומד, וואָס איז פרייוויליק אַוועק פון יידנטום. ווי מיר האָבן עס שוין געזען פריער, איז איר פאָטער געווען א קריסט וואָס האָט געפאָדערט איר שמד און ביז צו דער שמד־צערעמאָניע, איז זי שוין געהאַלטן געווארן

1) זינט 1968 איז דער נאָמען „סאַראַ בערנהאַרדט" פאַרבליבן געווען אויף „שטאָט־טעאַטער".

צווייי יאָר אין אַ מאַנאַסטיר ווו איר עמאָציאָנעלע נשמה האָט זיך צוגעבונדן צום קריסטנטום. פון איר מוטער האָט זי באַקומען בלויז איר יידישן נאָמען.

צו אונדזער גרויס וויייטיק, איז דער פאַל סאַראַ בערנהאַרדט ווייט נישט פאַראיינצלט אין יידישן לעבן, וואָס איז אַזוי פיל יאָרהונדערטער געווען אויס־געשטעלט אויף מוראדיקע שטורעמס. זיי האָבן פון אונדז כסדר אָפּגעריסן ווונ־דערבאַרע קינדער און דערונטער אויך די גרויסע סאַראַ בערנהאַרדט, איינע פון די סאַמע גרעסטע שטערן אין דער געשיכטע פון טעאַטער. מיר מעגן זיין שטאָלץ פון האָבן אַ חלק אין אַזאַ קינסטלערישן ווונדער.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

6, 14, 15, 16, 38, 48, 56, 59, 96, 102, 125.

15.

שלום עליכם אין פאַריז

צו די באַרימטע יידן וואָס האָבן באַזוכט פאַריז און זיך דאָ אויפגעהאַלטן אַ געוויסע צייט, האָט אויך געהערט שלום עליכם, וועמען דער גורל האָט דאָ אַהער געברענגט אייניקע מאָל.

צום ערשטן מאָל איז דער שרייבער געקומען קיין פאַריז סוף 1890.

ער איז דאַן אַלט געווען דרייסיק יאָר,

אין לעקסיקאָן פון זלמן רייזען וועלט אָנגעגעבן, אַז שלום עליכם איז געקומען קיין פאַריז אין חודש אָקטאָבער. פאַקטיש איז ער אָבער געקומען מיט אַ חודש פריער; מיר זעען עס פון שלום עליכמס אַן אייגנהענטיקן בריוו, געשריבן אין חודש סעפטעמבער 1890 אין פאַריז, צום דעמאָלט זייער באַרימטן הויפט־רב פון פראַנקרייך צדוק כהן, בעטנדיק ביי אים אַ זעאונג.

טראָץ דעם וואָס שלום עליכם איז דאַן אַלט געווען נאָר דרייסיק יאָר, האָט ער זיך שוין געהאַט געשאַפן אַ נאָמען אין דער יידישער שרייבערישער וועלט. ער איז שוין דאַן געווען דער מחבר פון פיל פאָפולעָר געווארענע ווערק, ווי „דאָס מעסערל", „סענדער בלאָנק" א. אַנד. ער איז שוין דאַן אויך באַקאַנט געווען אַלס מעצענאַט און אַרויסגעבער פון זיין „יודישע פאָלקסביבליאָטעק".

אַ יונגער מענטש מיט אַ שטאַרקן שרייבערישן טאַלאַנט, איז ער אָבער נישט געווען קיין פעאיקער סוחר און אין יאָר 1890 האָט ער פאַרלוירן זיין גרויסן קאַפּיטאַל; ער האָט באַנקראָטירט און זיך געמוזט ראַטעווען פון זיינע בעלי־חובות דורך אַנטלויפן און אויסבאַהאַלטן זיך אין אויסלאַנד. ער האָט דאַן געוואַנדערט איבער פאַרשידענע שטעט און אויף דעם וואַנדער־וועג איז ער אויך געקומען צום ערשטן מאָל קיין פאַריז.

אַרומדרייענדיק זיך אַן אייגנאַמער איבער דער גרויסער שטאָט, אָפּגעריסן פון זיין היים און סביבה, האָט אָבער שלום עליכם געהאַט אַ שטאַרקן פאַרלאַנג צו זען און באַקענען דעם דעמאָלטיקן הויפט־ראַבינער פון פראַנקרייך צדוק כהן, וואָס איז געווען אַ פירנדיקע פערזענלעכקייט, באַרימט אין דער גאָרער יידישער וועלט אַלס למדן, היסטאָריקער און כלל־טוער. שלום עליכם שרייבט

אים דאָן אַ בריוו און בעט ביי אים אַ זעאונג. דעם בריוו האָט ער געשריבן אין העברעאיש אין פערזן און גראַם...

אָט וואָס ער האָט אים געשריבן:

„ברוך אתה לאל עליון, אדוני הרב דצרפת ה׳צדוק כהן נ״י!
איש יהודי מארץ רוסייא
זר וגלמוד בעיר נכריא
חפץ, אדוני, לבוא אליך —
לבקרך, לברכך ולקדם את פניך,
מבלי בקש מידך חסד וחומלה,
לא כסף, לא זהב, לא לחם ושמלה:
אפס כי שמך שמוע שמעתי,
לכן את כל לבי נתתי —
ביראת הכבוד לגשת אליך
ולשבוע בהקיץ תמונתך
אני עבדך בן אמתך סאלאמאן ראבינאוויץ,
שלום עליכם.

פ.ס. אבקש את אדוני לכבודני בתשובתו, באיזה יום ושעה אכל לעמוד לפניו;״

די יידישע איבערזעצונג פון בריוו איז פאַלגנדיקע:

„געבענטשט זאָלסטו זיין פון גאָט דעם אויבערשטן, מיין האַר, דער רב פון פראַנקרייך, ה׳צדוק כהן, נ״י!

אַ יידישער מענטש פון רוסלאַנד דעם לאַנד,
פרעמד און אינזאַם אין אַ פרעמדער שטאָט,
באַגערט, מיין האַר, אַריינקומען צו דיר,
דיך באַזוכן, בענטשן און באַגריסן
נישט צו בעטן געלט און רחמנות פון דיר,
נישט זילבער, נישט גאָלד, נישט ברויט און קיין קלייד;
נייערט דיין נאָמען האָב איך הערן געטאָן,
דעריבער האָב איך מיך מיישב געווען —
מיט יראת הכבוד צו גיין צו דיר
און זעטיקן זיך מיט דיין בילד אויף דער וואָר
איך דיין קנעכט, דער זון פון דיין דינסט,
סאַלאָמאָן ראַבינאָוויטש, שלום עליכם.

פ. ס. איך בעט מיין האַר דעם רב צו באַערן מיך מיט זיין ענטפער, אין

וועלכן טאָג און אין וועלכער שעה, וועל איך מיך קענען שטעלן פאַר אים."

הרב צדוק כהן פאַרבעטן צו זיך שלום עליכמען, ענטפערנדיק אים אויך מיט אַ העברעאישן בריוול, וועלכעס דער שרייבער האָט אויפגעהיט אין זיין אַרכיוו און ווו מיר לייענען:

„אדוני.

הדברים היוצאים מעטך נעימים כדבש לחכי. כבד תכבדני בבואך לראות את פני ביום הראשון הבא בין עשירות לחצות, באשר אקוה להיות בבית לעת כזאת.

שלום וברכה לאדוני.

צדוק כהן." 1)

דאָ איז וויכטיק צו זיען די אויפמערקזאַמקייט אויף דעם וואָס לסוף פון שלום עליכמס בריוו צו צדוק כהן, האָט דער שרייבער, בעטנדיק אַן ענטפער, אָנגעגעבן זיין אַדרעס און מיר דערוויסן זיך אַזוי אַרום, אַז שלום עליכם איז דאָן אינגעשטאַנען אין פאַריזער „גראנד האָטעל", אין צימער נום. 163.

דער „גראנד האָטעל" וואָס געפינט זיך אויף דעם בולוואַר דע קאַפוסין האָט שוין דאָן עקסיסטירט. אויפגעבויט צווישן די יאָרן 1875 — 1880 האָט ער דאָן געשמט ווי איינער פון די פיינע פאַריזער האָטעלן. צוליבן מאָדערניזירן דעם האָטעל און דאָס אַריינפירן אין אים וואָס מער קאָנפאָרט, זענען אָפגעשאָפט געוואָרן אַ ריי נומערן און צווישן זיי איז אויך פאַרשוווונדן דער נום. 163. אַלע אונדזערע פרוווון אויפצוקלערן וועלכעס צימער האָט אין יאָר 1890 געטראָגן דעם נום. 163 זענען געבליבן אומזיסט.

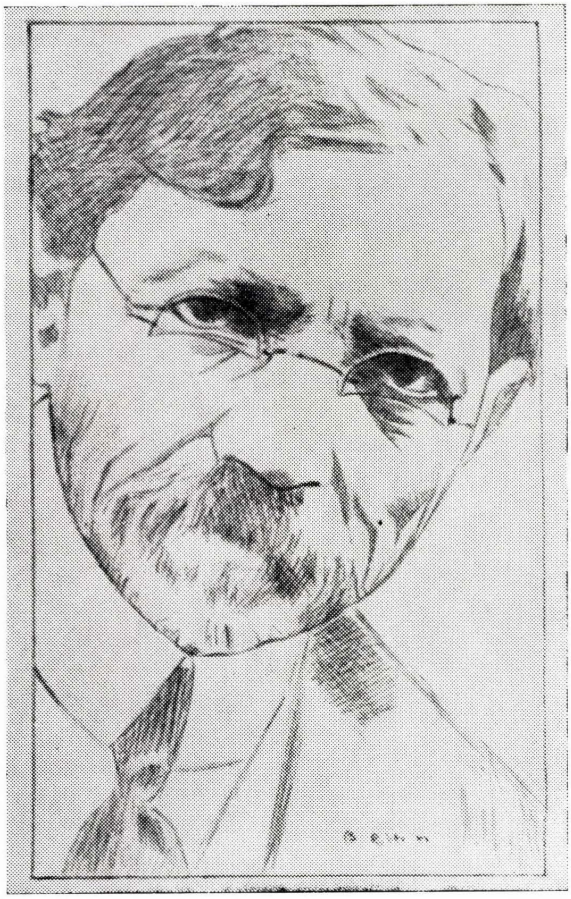
אין גיכן האָט שלום עליכמס שוויגער רחל לאיעוו באַצאָלט זיינע חובות און דער שרייבער האָט פאַרלאָזט פאַריז, אומקערנדיק זיך אַ היים צו זיין פאַמיליע, צו זיינע וויטערדיקע סוחרישע דורכפאַלן און שרייבערישע דערפאָלגן. (קלישע נום. 73).

פופצן יאָר שפעטער, אין יאָר 1906 קומט שלום עליכם ווידער אַ מאָל קיין פאַריז.

דאָס איז געווען נאָך דער דערשטיקטער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, אין רעזולטאַט פון די רדיפות און פאָגראָמען אויף יידן. אויך שלום עליכם גופא האָט איבער-

1) „מיין הער, די ווערטער וואָס קומען אַרויס פון אייער פעדער זענען אַנגענעם פאַר מיין גומען ווי האָניק. איר וועט מיר אָנטאָן אַ כבוד קומענדיק מיך זען דעם נאָענטסטן זונטיק, צווישן צען און צוועלף אַ זייגער אָוונט. איך האָף דאָן צו זיין אין שטוב. שלום וברכה אייך. צדוק כהן." (אין יידיש איבערגעזעצט דורך גרשון עפשטיין ז"ל).

קלישע נומער 73

שלום עליכם. (צייכענונג פון בען).

געלעבט אַזאַ פּאָגראָם אין קיעוו אין אָקטאָבער 1905 און ניצול געוואָרן על פּי נס. אַ דערשלאָגענער פּאַרלאָזט ער דאָס לאַנד צוזאַמען מיט זיין גאַנץ הויז־געזינד און וואַנדערט איבער אירופּע. ער האָט געהאַט אויפטרעטן אין גאַליציע, אין רומעניע, אין ווין. ער האָט באַזוכט די שווייץ, ענגלאַנד, בעלגיע און פון דאָרט איז ער געקומען קיין פּאַריז און דאָ צוויי מאָל אויפגעטרעטן מיט דערפאָלג, וועלכן דער שרייבער האָט אין זיינס אַ בריוו באַצייכנט אַלס „גלענצנד".

אַ ביסל מער איינצלהייטן זענען פּאַראַן וועגן שלום עליכמס לעצטן באַזוך אין פּאַריז און זיין אויפטרעטן פּאַרן פּאַריזער יידישן עולם, וואָס איז פּאַרגעקומען מאַנטיק, דעם 29־טן דעצעמבער 1913, אינעם זאַל „פּאַלע דע פּעט", אין דער אַלטער רי סען מאַרטען נום. 199. (דאָס הויז עקסיסטירט כסדר, אָבער דער זאַל נישט מער).

וועגן דעם פּאַרגעקומענעם אָוונט דערוויסן מיר זיך פון אַן אַנאָנס וואָס איז געווען גע‌דרוקט אין פּאַריזער „דער נייער זשורנאַל" נום. 10 (אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט דורך אברהם רייזען). אין דער נאָטיץ אינעם זעלבן נומער וואָס האָט גערופן די פּאַריזער יידן צו קומען אויפן אָוונט, לייענען מיר די שורות געשריבענע דורכן רעדאַקטאָר גופא:

„עס קלינגט ווירקלעך יום־טובדיק און פריילעך און מיר זענען זיכער אַז קיינער וועט נישט אַדורכלאָזן די געלעגנהייט צו געניסן אַ פּאָר שטונדן פון טאָפּלטע פרייד; דען צו לעזן שלום עליכמען איז אַ פרייד, בפרט אים אַליין צו הערן פּאַרלעזן!

א. ר."

פונעם אַנאָנס דערוויסן מיר זיך אויך, אַז דעם אָוונט האָט איינגעאָרדנט די פּאַריזער פּועלי־ציון אַרגאַניזאַציע.

דעם פּאַרזיץ האָט געפירט דער דאָן נאָך יונגער פּועלי־ציון־טוער מאַרק יאַרבלום, פון וועמען מיר האָבן זיך דערוווסט פּאָלגנדיקע אינטערעסאַנטע געשיכטע, וואָס וואַרפט אַ גאַנץ ספּעציעלע ליכט אויף דעם אופן ווי אַזוי שלום עליכם האָט זיך געגרייט צו זיינע אַרויסטרעטונגען:

דער שרייבער איז געקומען קיין פּאַריז אַ טאָג ערב דעם אַרגאַניזירטן אָוונט און אויף צו מאָרגנס איז ער אין דער באַגלייטונג פון יונגן מאַרק יאַרבלום אַוועק זען און זיך באַקענען מיטן זאַל ווו ער וועט אין אָוונט דאַרפן אויפטרעטן. שלום עליכמען איז דער זאַל זייער נישט געפעלן געוואָרן. ס׳איז שוין אָבער נישט געווען קיין מעגלעכקייט די זאַך צו ענדערן. דער שרייבער האָט זיך דאָן געוואַנדן צו זיין באַגלייטער:

— איר ליבער פריינד בלייבט שטיין ביי דער טיר, ד״ה אויף דעם סאמע ווייטסטן אָרט פון דער בינע. איך וועל דאָרט אַרויף און לייענען אַ מינוט־צוויי און איר וועט מיר זאָגן צי איר האָט כאָטש גוט געהערט.

שלום עליכם איז אַרויף אויף דער בינע. עפּעס אָנגעהויבן לייענען פון אַ ביכל אַרויס און מאַרק יאַרבלום האָט טאַקע גאָרנישט געהערט, אַבסאָלוט גאָרנישט.

אַראָפקומענדיק פון דער בינע, האָט דער שרייבער געפרעגט:

— נו, איר האָט געהערט וואָס כ׳האָב געלייענט?

מאַרק יאַרבלום וואָס האָט זיך פאַרנומען מיטן אָרגאַניזירן דעם אָוונט, האָט זיך געפילט שולדיק פאַרן האָבן רעזערווירט דעם זייער נישט פאַסיקן זאַל, האָט נישט געהאָט קיין מוט זיך מודה צו זיין ווי וויט שלעכט ער האָט געהערט, האָט ער פאַרזיכערט דעם שרייבער אַז יאָ, אַז ער האָט אים זייער גוט געהערט. אָבער שלום עליכמען איז שווער געווען צו נאָרן; ער האָט גלייך דערקענט אויפן פנים פון יונגן מ. יאַרבלום, אַז ער זאָגט אים נישט דעם אמת און ער האָט אַ פרעג געטאָן:

— זאָגט זשע מיר טאַקע וואָס איר האָט געהערט, וואָס האָב איך געלייענט?

מ. יאַרבלום איז געווען געצוונגען זיך מודה צו זיין אַז ער האָט טאַקע גאָרנישט נישט געהערט. שלום עליכם איז געווען זייער אויפגעבראַכט פאַרן פרובירן פאַרבאַהאַלטן פאַר אים אַזאַ וויכטיקע זאַך און גאָר ספּעציעל איז ער אויף אים געווען ברוגז פאַרן נישט זאָגן קיין אמת.

ווי עס האָבן אונדז איבערגעגעבן אייניקע עלטערע פאַריזער תושבים וואָס האָבן בייגעווויינט דעם אָוונט 1) האָט שלום עליכם דאָן פאָרגעלייענט פאַרן עולם „אַ זעקס און זעכציק״, „אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט״ און „דריטע קלאַס״. דערביי איז פאָרגעקומען פאָלגנדיקע געשיכטע:

דער זאָל פון „פאַלע דע פעט״ וואָס האָט אַריינגענומען ביי דריי הונדערט פערזאָן איז געווען איבערפולט און צוליב דער ענגשאַפט און טאַקע אויך צוליבן שלעכטן הערן האָט זיך נישט געקאָנט אינשטעלן די נויטיקע שטילקייט און מען האָט מערערע מאָל געדרופן צום שרייבער „הערט, לייענט העכער״... דאָן האָט שלום עליכם איבערגעריסן דאָס לייענען; ער איז אַראָפּ פון דער סצענע אַריין אין מיטן זאָל און דאָ האָט ער זיך אַרויפגעשטעלט אויף אַ שטול אויס־רופנדיק:

1) די פריינט אברהם מרדכי קיפּען און יצחק קוליש ע״ה.

— איצט וועט שוין איטלעכער הערן!

און אַזוי אויף אַ שטול שטייענדיק, אין סאַמע צענטער פון זאַל האָט ער ווייטער גענייענט.

פאַרזיצער פון דאָזיקן אָוונט איז טאַקע געווען מאַרק יאַרבלום, ווען ווען שלום עליכם האָט אויף צו מאַרגנס, אין אַ קאַרטל צו זיינס אַ טאַכטער געשריבן: „דער פאַרזיצער איז געווען אַנאַטאָל פראַנס, דער באַוווסטער פּועלי־ציוניסט"

אַ וואָך שפּעטער, דעם 4־טן יאַנואַר 1914 האָט שלום עליכם געהאַט אין פאַריז אַ צווייטן אָוונט, וואָס איז פאַרגעקומען אין זאַל רי דע לאַנקרי נום. 10. וועגן דעם אָוונט איז אויפגעהיט געווארן אַ פאַטאָגראַפיע אויף וועלכער מיר זענען שלום עליכמען בעתן לייענען פון זיינע ווערק.

דאָס קומען פון שלום עליכמען קיין פאַריז אין דעצעמבער 1913 און דאָס אויפטרעטן דאָ פאַר די פאַריזער יידן איז געווען זיין לעצטער באַזוך אין דער שטאָט.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

131, 134, 143, 144.

16.

29 מאַרטירער

נאָכן אַרויסטרייבן די נאַציס פון פאַריז האָט מען אויף די מויערן פון אַ סך הייזער אויפגעהאָנגען שטיין־טאָוולען, וואָס דערציילן וועגן זייערע איינווינער, געפאַלענע און אומגעקומענע אין קאַמף קעגן דעם דייטשן אָקופאַנט.

אויף שטיין־טאָוולען וואָס האָבן זיך באַוויזן אויף מערערע פאַריזער הייזער, געפינען מיר אויך נעמען פון יידן, אומגעבראַכטע דורך די דייטשן און זייערע צוהעלפער, ווייל זיי האָבן זיך באַטייליקט אין ווידערשטאַנד און געקעמפט קעגן דער נאַצישער הערשאַפט, ווער מיט שטילע אונטערגראָבונגס־וועגן און ווער מיט געווער אין האַנט.

האָבן מיר אויף די מויערן פון פאַריזער הייזער אויסגעפונען טאָוולען וואָס דערציילן וועגן 29 יידן־העלדן. זיי האָבן פאַרלוירן זייערע לעבנס אין קאַמף מיט די נאַציס. צי איז דאָס אָבער די פולע רשימה פון פאַריזער יידן, אומגע־קומענע אין קאַמף? זיכער אַז נישט!

זיי זענען אָן ספק געווען אַ סך מער, אָבער נישט וועגן אַלע יידישע העלדן דערציילן די אויפשריפטן. פאַר וואָס עס איז אַזוי איז שווער צו ענטפערן. עס זענען פאַראַן אַ גאַנצע ריי סיבות פאַר וואָס נאָר 29 פון זיי זענען צו אונדז דער־גאַנגען. כדי עס זאָלן פאַראייביקט ווערן די נעמען פון די אומגעקומענע אין קאַמף האָבן זיך געדאַרפט געפינען מענטשן אָדער אַרגאַניזאַציעס, וואָס זאָלן וועגן די קדושים דערמאָנען, אָנווייזן אָבער אין אַ סך פאַלן איז נישט געווען ווער עס זאָל עס טאָן. אַ סך יידן האָבן אפילו נישט געוווסט, אַז עס גייט אָן אַזאַ אַקציע. דערצו נאָך, האָט ביים אויפהענגען פון די שטיין־טאָוולען געהערשט אַ געוויסע אומאָרדענונג. ס׳זענען אפילו נישט פאַראַן קיין קאַמפלעטע ליסטעס פון די אויפ־געהאָנגענע שטיין־טאָוולען און מיר זענען זיכער אַז אויף די פאַריזער מויערן זענען פאַראַן נאָך אויפשריפטן, וואָס גיבן אָן נעמען פון אומגעקומענע יידישע העלדן. מיר גיבן אָבער אָן נאָר די צאָל וועלכע מיר האָבן פערזענלעך אויסגע־פונען און פאַרשריבן.

ווער זענען געווען די גיבורים? פון וואָס פאַר אַ יידישע היימען? ווי

אַזוי האָבן זיי געקעמפט? ווי אַזוי זיך אויסגעצייכנט? ווי אַזוי אומגעקומען? ביי וואָס פאַר אַ באַדינגונגען האָבן זיי פאַרלוירן זייערע לעבנס?

אין די מערהייט פאַלן איז נישטאָ קיין ענטפער; די שטיין־טאָוולען זענען קליין, די ידיעות קורץ און וויניק זאָגנדיק.

נאָר וועגן אַ טייל פון די קדושים זענען מיר בכוח אָנצוגעבן אייניקע ידיעות. וועגן די איבעריקע אומגעקומענע, וווייסן מיר נאָר די קאַרגע וועריטער וועלכע מיר געפינען אויף די שטיין־טאָוולען און מיר וועלן שוין אפשר גאָרנישט וויסן וועגן די העלדן. עס איז צו באַדויערן וואָס די פאַריזער יידישע געזעלשאַפטלעכ־קייט האָט פאַרנאַכלעסיקט אַזאַ קאַפּיטל פון יידישן הערואיזם און יידישער גע־שיכטע פון פאַריז.

די נעמען פון די קדושים און אַלץ וואָס עס קאָן דאָ דערציילט וועלן וועגן זייער לעבן, וועלן מיר איבערגעבן לויט די פאַריזער אַראָנדיסמענטן:

ערשטער אַראָנדיסמענט:

אויפן הויז 43, rue de Rivoli לייענען מיר:

1 — „מאַרסעל לינדער

דערהרגעט דורך די דייטשן דעם 19־טן אויגוסט 1944".

צווייטער אַראָנדיסמענט:

אויפן הויז 137, rue d'Aboukir לייענען מיר:

2 — „דוד פעפער

געבוירן אין 1907. דעפּאַרטירט און דערהרגעט דורך די דייטשן אין יאָר 1942".

דריטער אַראָנדיסמענט:

אויפן הויז 130, rue Vieille-du-Temple לייענען מיר:

„דאָ האָט געווויינט

3 — מאָריס באַסיס

געהילף־שעף פון די פ.ט.פ.פ. (פריי־שיסער, פראַנצויזישע פאַר־טיזאַנער) געבוירן דעם 7־טן יוני 1924. דערהרגעט דורכן שונא דעם 4־טן יוני 1944. אַלט געווען צוואַנציק יאָר. געשטאָרבן פאַר פראַנקרייך".

וועגן דעם אומגעקומענעם מאָריס באסיס דאַרף דאָ איבערגעגעבן וועלן, אַז ער איז געבוירן אין פאַריז און אַז ער איז דערהרגעט געוואָרן אַלס מאַקיזאַר.

אויף דעם הויז 39, rue Chapon לייענען מיר:

„דאָס האָט געווויינט

4 — פֿאָלעט בוכמאַן.

אַ יונגע העלדין. געשטאָרבן פּאַר פּראַנקרייך".

אויפן הויז 45, rue de Turenne לייענען מיר:

„דאָ האָט געווויינט

5 — שמואל טישעלמאַן

געפֿונען „טיטי". געבוירן דעם 1־טן יאַנואַר 1921. דערשאָסן דורך די דייטשן דעם 19־טן אויגוסט 1941".

טישעלמאַן איז געבוירן אין פּוילאַווי (פּוילן). אָנהייב אויגוסט 1941, האָט ער זיך באַטייליקט אין אַן אַנטי־נאַצישער מאַניפעסטאַציע ביים פּאַרט סען מאַרטען, די דייטשן האָבן געשאָסן אויף דער מאַסע. שמואל טישעלמאַן ווערט פֿאַרוווונדעט און אַרעסטירט און גלייך דערנאָך דערשאָסן. ער האָט געהערט צו די סאַמע ערשטע קרבנות פון ווידערשטאַנד אין פּאַריז.

אויפן הויז 17, rue Réaumur לייענען מיר די אויפשריפט:

„דאָ האָט געווויינט

6 — דוד ליבערמאַן

געבוירן דעם 1־טן פֿעברואַר 1922. דערשאָסן דורך די דייטשן דעם 16־טן סעפּטעמבער 1941. געשטאָרבן פּאַר פּראַנקרייך"

דוד ליבערמאַן האָט זיך באַטייליקט אין אַן אַנטי־נאַצישער דעמאָנסטראַציע אויפן באַסטיל־פּלאַץ. עס קומט פּאָר אַ צוזאַמענשטויס מיט דער פּאָליציי, בעפֿ ווועלכער ער שטעלט אַ העלדישן ווידערשטאַנד. ער ווערט דערביי אַרעסטירט און דערשאָסן דורך די דייטשן. זיין קבר געפֿינט זיך אויפן בית עולם אין איוורי.

אויפן הויז 6, rue de Normandie לייענען מיר אויף אַ בראָנדז־שילדל פֿאַל־גנדיקע שורות:

„דאָ האָט געווויינט

7 — רענעע לעווי.

אַגרעזשע ביים אוניווערסיטעט. געבוירן דעם 25־טן סעפּטעמ־בער 1908. אַרעסטירט דעם 25־טן נאָוועמבער 1941. דעפּאָר־טירט. געקעפּט מיט אַ האַק אין קעלן, דעם 31־טן אויגוסט 1943. אונטער לויטענאַנט. קאָוואַליר פון ערן־לעגיאָן. קריגס־קרייץ. ווידערשטאַנד־מעדאַל".

נאָך דער מלחמה זענען די עצמות פון דער העלדין געברענגט געוואָרן קיין פאַריז און מקבר געווען אין דער גרופּע פון 15 מאַרטירער פון ווידערשטאַנד, אויפן וואַלעריאַן־באַרג, אין דער „ווידערשטאַנד־קריפּטע".

דאָ דאַרף דערציילט ווערן, אַז גלייך נאָכן אויפהענגען די אויפשריפט וועגן דער גרויסער יידישער העלדין, האָט אַן אַנטיסעמיטישע האַנט צעבראָכן דעם שטיין־טאָוול. די איצטיקע אויפשריפט איז, ווי שוין דערמאָנט, געמאַכט פון בראָנדז, כדי עס זאָל זיך נישט איבערחזרן דער פאַל פון צעשמעטערן די אויפ־שריפט.

8, rue au Maire לייענען מיר די אויפשריפט:

„דאָ האָט געווינט

8 — ריימאָנד ראַיאַל.

אומגעקומען אין דעפּאָרטאַציע. געשטאָרבן פאַר פראַנקרייך".

טראָץ דעם אמת־פראַנצויזישן נאָמען, ווייסן מיר אַז די אומגעקומענע איז געווען אַ יידיש קינד. ס'דאַרף דערביי אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אין פוילן זענען געווען יידישע פאַמיליעס וועלכע האָבן געטראָגן דעם נאָמען ראַיאַל.

(דער שרייבער פון די שורות קען פערזענלעך אייניקע פוילישע יידן וואָס הייסן ראַיאַל און וואָס האָבן נאָך דער מלחמה 1914 — 1918 זיך באַזעצט אין פאַריז.)

7, rue Villehardouin לייענען מיר די אויפשריפט:

„דער לעיטענאַנט פון די פ.ט.פ.פ. (פריי־שיסער, פראַנצויזישע פאַרטיזאַנער)

9 — פערדינאַנד קליימיץ (פאַל מאַרשאַן)

געבוירן אין פאַריז דעם 28־טן אָקטאָבער 1923. דערהרגעט אין קאַמף קעגן אָקופאַנט".

ער איז געווען אַ זון פון אַ פאַריזער יידישן דאָמען־שניידער און פאַלקס־מענטש. דער שרייבער פון די שורות האָט געקענט דעם אומגעקומענעם נאָך אַלס גאָר יונג קינד

פערטער אַראָנדיסמענט:

19, rue Rambuteau לייענען מיר:

10 — „מאָריס גראָהאָר

סערזשאַנט פון פ.ט.פ.פ. (פריי־שיסער, פראַנצויזישע פאַרטיזאַ־נער) 17 יאָר אַלט, דערהרגעט דורך די דייטשן".

געבוירן אין פאַריז דעם 13־טן דעצעמבער 1925. ער פאַרשפרייט אומ־לעגאַלע אויפרופן און צייטונגען און ווערט דערביי אַרעסטירט אין חודש מאַי 1943. צוליב זיין יונגקייט ווערט ער דעפּאַרטירט קיין אָשוויענטשים ווו ער קומט אום אין עלטער פון 17 יאָר.

לייענען מיר: 26, rue des Rosiers

11 — „איוועט פּעיע

ציטירט אין באַפּעל פון ווידערשטאַנד. דערהרגעט דורך די נאַציס אין אָשוויענטשים אין עלטער פון 22 יאָר".

אויך דער נאַמען איוועט פּעיע קלינגט נישט יידיש און איז זיכער געווען, ווי דער שוין דערמאַנטער „טיטי" אָדער „פּאָל מאַרשאַן", נאָר אַ פּסעוודאָנים. ס׳איז צו באַדויערן וואָס עס איז נישט אַנגעגעבן געוואָרן דער יידישער נאַמען פון דער אומגעקומענער. אָבער אַז דאָ האַנדלט זיך ווירקלעך וועגן אַ יידיש קינד, באַשטעטיקט די אויפשריפט וועלכע מיר זעען אין אַ זייט פון שטיין, ווו מיר לייענען מיט זייער קליינע אותיות, אַז דער טאָוול איז אויסגעפערטיקט געוואָרן אין דער פאַריזער אונטערגעמונג „לעווי־ריווע", וואָס באַשעפטיקט זיך דער עיקר מיט יידישע לוויה־ענינים און ווו מען האָט אונדז אויך פאַרזיכערט, אַז די אומגעקומענע איוועט פּעיע איז געווען אַ יידיש מיידל. לייַדער פאַרמאָגט נישט מער די לוויה־אונטערנעמונג קיין שום שפּור פון דער אויסגעפירטער באַשטעלונג און דער יידישער נאַמען פון דער מאַרטירערין איז אונדז פאַר־בליבן אומבאַקאַנט.

דאָס נישט אָנגעבן דעם יידישן נאַמען פון דער העלדין, קאָן אויך זיין אַ רעזולטאַט פון דעם וואָס די גאַנצע משפּחה אירע איז אומגעקומען אין דעפּאָר־טאַציע. אַזעלכע פאַלן זענען געווען זייער פיל און ס׳איז נישט געווען מער קיין קרוב אויף צו באַטייליקן זיך אינעם גרייטן די אויפשריפט וועלכע מיר זעען היינט צו טאָג.

לייענען מיר: 34, rue des Rosiers

„דאָ האָט געווינט

12 — לואי שאַפּירא

געבוירן אין פאַריז אין יאָר 1913. קאָמענדאַנט פון די ף.ט.ף.פ (פּריי־שיסער פּראַנצויזישע פאַרטיזאַנער) דערשאָסן דורך די דייטשן אין פאַרט מאָן וואַלעריאַן, דעם 30־טן אַפּריל 1944".

לואי שאַפּירא ווערט בעתן אויסברוך פון דער מלחמה אין 1939 מאָביליזירט אין דער אַרמיי, ער פאַלט אַריין אין דייטשער געפאַנגענשאַפט. נאָך אייניקע

פרוונז, געלינגט אים סוף כל סוף צו אַנטלויפן, ער קומט צוריק קיין פראַנקרייך און שליסט זיך אָן אין דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג, ווו ער איז טעטיק אונ־טערן פסעודאָנים „פעראָן". מיט געווער אין דער האַנט באַפאַלט ער קאָזאַרמעס, מיליטער־אָפּטיילונגען און פאָליציי־פּאָסטנס. די געסטאַפּאָ באַשטימט אפילו אַ פּרייז פאַר זיין קאָפּ. דעם 11־טן יאַנואַר 1944, בעת אַן אַקציע, פאַלט ער אַדורך און ווערט אַרעסטירט. אַ דייטש מיליטער־געריכט פאַרמשפּט אים צום טויט און ער ווערט דערשאָסן. פאַראָן אַ ריי זייער אינטערעסאַנטע בריוו זיינע, וועלכע ער האָט פאַרן טויט אַרויסגעשיקט פון דער טורמע.

טראָץ דעם וואָס אויפן שטיין־טאָוול איז אָנגעגעבן אַז לואי שאַפּיראָ איז געבוירן אין יאָר 1913, זאָל ער זיין אַ געבוירענער אין יאָר 1902.

צענטער אַראָנדיסמענט:

33, rue du Faubourg-Saint-Martin לייענען מיר:

„דאָ האָט געווווינט

13 — ראָזשע אייזנמאַן

פ.ט.פ.פ. (פריי־שיסער, פראַנצויזישע פּאַרטיזאַנער) דערהרגעט אין קאַמף אין עלטער פון 22 יאָר, כדי פראַנקרייך זאָל לעבן".

74, rue du Faubourg-Saint-Denis לייענען מיר:

„אין דעם הויז האָט געווווינט

14 — בערנאַרד גרינבוים

אַ זעלנער נישט אין אוניפאָרם פון די־פ.ט.פ.פ. (פריי־שיסער, פראַנצויזישע פּאַרטיזאַנער) דערשאָסן דורך די דייטשן דעם 30־טן אַפּריל 1942 אין עלטער פון צוואַנציק יאָר, כדי פראַנקרייך זאָל לעבן".

בערנאַרד גרינבוים איז געבוירן אין פאַריז דעם 13־טן דעצעמבער 1921 ביי עלטערן, פוילישע יידן. אָנגעשלאָסן אין ווידערשטאַנד, ווערט ער אַרעסטירט ביים טיילן אויפרופן און פאַרמשפּט אויף דריי חדשים טורמע. נאָכן אָפּקומען די שטראָף, ווערט ער אָבער נישט באַפרייט און צוזאַמען מיט נאָך פינף חברים, ווערט ער דערשאָסן אָלס רעפּרעסיע צוליב פאָרגעקומענע אַטענטאַטן. פאַרן טויט האָט ער אַרויסגעשריבן זעלטן רואיקע בריוו צו די עלטערן.

83, rue du Faubourg-Saint-Denis לייענען מיר:

„אין דעם הויז האָט געלעבט

15 — מאָריס פעלד

אַ זעלנער נישט אין אוניפאָרם פון די פ.ט.פ.פ. (פריי־שיסער. פראַנצויזישע פאַרטיזאַנער) דערהרגעט דורך די דייטשן דעם 22־טן אויגוסט 1942 אין עלטער פון 17 יאָר, כדי פראַנקרייך זאָל לעבן".

דער יונגער מאָריס פעלד באַטייליקט זיך העלדיש אין אַ רייַ אַקציעס מיט געווער אין דער האַנט און צייכנט זיך זייער אויס. בעת דער לעצטער אַקציע ווערט ער פאַרוווּנדעט אין אַ פוס. ער ווערט אַרעסטירט און דערשאָסן. פאַרן טויט, שרייבט ער פון טורמע אַ זייער מוטיקן בריוו.

לייענען מיר: 40, rue des Marais

„דאָ איז געפאַלן דעם 19־טן אויגוסט 1944, ביים באַפרייַען פאַריז, אייַנער פון די פ.פ.י. (פראַנצויזישע אינערלעכע כוחות)

16 — זשאָרזש פעלדמאַן

אין עלטער פון 19 יאָר".

לייענען מיר פאַלגנדיקע אויפשריפט: 108, rue Oberkampf

17 — „מאזשיגלאד זשאַק

דערשאָסן דורך די דייטשן דעם 24־טן יולי 1942".

די עלטערן פונעם קדוש און גאָר ספּעציעל דער פאַטער איז געווען אַ האַר־ציקער פאַלקס־ייד און געהערט צו די אַקטיוויסט מיטגלידער פון די פאַריזער פועלי־ציון — „אַרבעטער־היים"־קרייזן און געווען צווישן די סאַמע ערשטע אינטערנירטע אין דראַנסי פון וואַנען עס איז אים געלונגען זיך אַרויסצוקריגן, שפּילנדיק די ראָלע פון אַ משוגענעם, דערנאָך האָט ער זיך אויך באַטייליקט אין דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג און געווען אויסגעצייכנט.

לייענען מיר: 8, place de la République

„אין דעם הויז איז

18 — ראָבערט קאַלמאַן

דערהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן דעם 25־טן אויגוסט 1944 אינעם קאַמף פאַר דער באַפרייאונג פון פאַריז".

דרייצנטער אַראָנדיסמענט:

אויף דער מויער פון דער טורמע אין דער rue de la Santé איז פאַראַן אַ שטיין־טאָוול מיט אַ רשימה פון 18 דאָרט אומגעקומענע ווידערשטאַנדלער אין צווישן זיי, געפינען מיר אויך דעם נאָמען

19 — טרזשעבוצקי

אומגעקומען דעם 28־טן אויגוסט 1941, אויפן באַפעל פון דער רעגירונג וואָס האָט געדינט דעם שונא".

דער אומגעקומענער האָט געהייסן אברהם און איז געווען אַ געבוירענער אין מינסק־מאַזאָוויעצק, פון פאַך אַ היטלמאַכער. ער איז אַרעסטירט געוואָרן אין יאָר 1941 ביים טיילן בלעטלעך און געוואָרן גילאָטינירט. 1)

פערצנטער אַראָנדיסמענט:

1, rue Monticelli לייענען מיר די אויפשריפט וואָס דערציילט אַז:

„דאָ האָט געווויינט

20 — פראַנס סערזשאַן־בלאָק

אַ העלדין פון ווידערשטאַנד. דערשאָסן דורך די דייטשן דעם 13־טן מאַי 1943 אין האַמבורג".

אַכצנטער אַראָנדיסמענט:

אויף דער מויער פון אַ גרופּע הייזער, וואָס נעמען אַרום די נומערן 112-124, boulevard Ney דערציילט אַן אויפשריפט וועגן אַכט אומגעקומענע ווידערשטאַנדלער, צווישן זיי געפינען מיר די נעמען פון פיר יידישע קדושים, דאָס זענען:

21 — „גרינבוים זשאק

22 — פרידמאַן בערנאַרד

23 — קערשנשטיין מישעל

24 — קערשנשטיין זשאק

אומגעקומענע פאַר דער באַפרייאונג פון פראַנקרייך. זאָל זייער קרבן קיין מאָל נישט פאַרווישט ווערן פון אונדזער זכרון".

זשאק גרינבוים איז געבוירן דעם 24־טן אָקטאָבער 1920. ער האָט געהערט צו די 48 אומגעבראַכטע יידן וואָס זענען אומגעקומען אויפן וואַלעריאַן־באַרג,

1) אינעם בוך פון דוד דיאַמאַנט (זע ביבליאָגראַפיע), ווערט אָנגענעבן, אַז אברהם טרושעבוצקי איז גילאָטינירט געוואָרן אין דער טורמע סאַנטע דעם 24־טן אויגוסט ד"ה מיט פיר טעג פריער, ווי עס דערציילט עס די אויפשריפט אויף דער מויער פון דער טורמע.

דערשאָסן דורך די נאַצישׂ אין דער נאַכט פון 14־טן אויפן 15־טן דעצעמבער 1941. פאַרן טויט האָט ער אַרויסגעשיקט זייער אַ מוטיקן בריוו צו די עלטערן און זיינע צוויי שוועסטער.

וועגן בערנאַרד פרידמאַן דאַרף דערציילט ווערן, אַז ער איז געבוירן אין וואַרשע דעם 31־טן דעצעמבער 1886 און איז געווען אַ פאָטער פון עלף קינדער. אָנגעשלאָסן אין ווידערשטאַנד, האָט ער אָדורכגעפירט זייער געפערלעכע מיסיעס. ער ווערט אַרעסטירט דעם 8־טן אויגוסט 1941 און קומט אום אויפן וואַלעריאַן־באַרג צווישן די 48 אומגעבראַכטע מאַרטירער אין דער עלטער פון 55 יאָר, אַרויסשיקנדיק פאַרן טויט אַ קורצן און רירנדיקן בריוו צו זיין פרוי און קינדער.

וועגן די צוויי אומגעקומענע מישעל און זשאַק קערשנשטיין, האָבן מיר ליידער נישט געפונען קיין שום ידיעות.

זענען עס געווען ברידער? קרובים, וואָס האָבן געטראָגן דעם זעלבן נאָמען?

ניינצנטער אַראָנדיסמענט:

21, rue de Meaux לייענען מיר:

„דאָ האָט געווינט

25 — פּאָני לאדסקי

געבוירן דעם 31־טן אויגוסט 1914. דעפּאָרטירט קיין מיידאַנעק (פוילן). אונטער־לעיטענאַנט פון די ס.ס.י. (אינערלעכע פראַנצויזישע קרעפטן). קריגס־קריין. געשטאָרבן פאַר פראַנקרייך".

114, rue de Flandre לייענען מיר:

26 — „ריימאָנד מאָק

42 יאָר אַלט. דערשאָסן דורך די נאַצישׂ דעם 1־טן אַפּריל 1944. געשטאָרבן פאַר פראַנקרייך".

צוואַנציקסטער אַראָנדיסמענט:

21, rue de Tourtille לייענען מיר:

„דאָ האָט געלעבט

27 — אַנרי בעקערמאַן

אַ העלד פון ווידערשטאַנד. דערשאָסן בעת דער אָקופּאַציע, דעם 16־טן סעפּטעמבער 1941 אין עלטער פון 21 יאָר, פאַר זיין אַקטיוויטעט לטובת פראַנקרייך".

אַנרי בעקערמאַן איז געבוירן אין פּאַריז אין יאָר 1920. אין יולי 1941 ווערט ער אַרעסטירט ביים טיילן אויפרופן און קורץ דערנאָך אומגעבראַכט.

דאָ איז וויכטיק צו דערציילן, אַז דער שטיין־טאָוול ווערט מען האָט דאָ

אויפגעהאַנגען איז פונקט ווי דער ערשטער שטיין־טאָוול פון דער לעצטער רענע לעווי צעשמעטערט געוואָרן דורך אַן אַנטיסעמיטישער האַנט. אייניקע יאָר שפּעטער איז אויפגעהאַנגען געוואָרן די אויפשריפט וועלכע מיר זעען אויפן הויז וווּ דער קדוש האָט געווווינט.

46, rue Pixérécourt לייענען מיר:

28 — „זשאַן זשאַק ראָטשטיין

פּאַרבינדונגס־אָפֿיצער פון שטאָב פון דער 9.9.י. געשטאָרבן פאַר פֿראַנקרייך דעם 9־טן סעפּטעמבער 1944. מיליטער־מעדאַל. קריגס־קרייץ".

43, avenue Gambetta לייענען מיר:

„דאָ האָט געווווינט

29 — ראָלניקאָס

דערשאָסן דורך די נאַצים דעם 22־טן אָקטאָבער 1941 אין קאָמ־פּיעגן. געשטאָרבן פאַר פֿראַנקרייך".

דער קדוש איז געווען אַ פּאָליטישער טוער און פון דער פּראָפּעסיע אַן אַד־וואָקאַט.

מיטן אָנגעבן די רשימה פון די 29 קדושים וועלכע מיר האָבן צונויפגע־זאַמלט זוכנדיק לאַנגע יאָרן איבער די פּאַריזער גאַסן און מיט די גאָר מאָגערע ידיעות וועלכע מיר קאָנען אָנגעבן נאָר וועגן אַ טייל פון זיי, פאַרענדיקן מיר די דאָזיקע אַרבעט. מיר זענען אָבער זיכער אַז אויף די פּאַריזער מויערן, העכער נאָך ערגעץ וווּ, אויפשריפטן וועגן אומגעקומענע יידישע קעמפער. אוודאי זענען ביי אונדז פאַרנאָטירט נאָך אַ גרויסע צאָל נעמען פון אָזעלכע העלדן, אָבער מיר האָבן זיי נישט אויסגערעכנט, ווייל מיר האָבן נישט די פולשטענדיקע זיכערקייט צי דאָס זענען טאַקע נעמען פון יידן.

אין דער געברענגטער רשימה יידישע קעמפער זענען פאַראַן אַ טייל, וועמענס עלטער איז אונדז אומבאַווווסט, אָבער דער רוב פון זיי זענען געווען אין עלטער צווישן 22 און 17 יאָר. לאָמיר בייגן די קעפּ פאַר די פאַרשניטענע לעבנס, יידישע בחורים און יידישע טעכטער וואָס האָבן זיך מוסר נפש געווען און אומגעקומען אין קאַמף קעגן די נאַצים.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער:

33, 133.

17.

הייזער דערציילן

פֿאַריז איז רייך אין הייזער, וועלכע דערציילן וועגן באַרימטע יידן, וואָס האָבן אין זיי געלעבט, געחלומט, געווען אַקטיוו, געבוירן און געשטאָרבן. וועגן אַ געוויסער צאָל אַזעלכע ערטער זאָל דאָ דערציילט ווערן:

ערשטער אַראָנדיסמענט:

38, Galerie Véro-Dodat

דאָ, אויפן דריטן עטאַזש, האָט אין יאָר 1838 געווינט, די זיבעצן־יאָריקע טראַגיקערין ראַשעל.

זי האָט נאָר וואָס אָנגעהויבן צו שפּילן אין דער „פּראַנצוזישער קאָמעדיע" און ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דער טעאַטער־וועלט. וועגן זי האָט אין יאָר 1842 פאַרלאָזט די ווינונג איז זי שוין געווען וועלט־באַרימט.

דאָ, אין דער ווינונג (וועמענס פענצטער גייען אַרויס אויף דער רי בולוא נומ. 2) איז פּאַרגעקומען די באַרימטע סצענע וועלכע עס האָט מיטגעמאַכט און דערנאָך באַשריבן דער דיכטער אַלפֿרעד דע מיסע א"נ „אַ מאָלצייט ביי ראַשעל".

צווייטער אַראָנדיסמענט:

151, rue Saint-Denis

אין דעם הויז איז אין יאָר 1872 געבוירן געוואָרן דער פּראַנצוזיש־יידישער שרייבער און פּאָליטיקער לעאָן בלום.

23, boulevard Bonne-Nouvelle

דאָ האָט זיך געפונען דער פאַרלאָג „לאַ נווועל רעווי אַנטערנאַסיאָנאַל" וואָס האָט אַרויסגעגעבן די ערשטע אויסגאָבע אין פראַנצוזיש פון ד"ר טעאָדאָר הערצלס בוך „די יידישע מדינה".

2, rue Vivienne

האָט געהאַט זיין ביכער־פאַרלאָג מישעל לעווי, דער גרינדער פון פּראַנ־צויזיש־יידישן פאַרלאָג „קאַלמאַן לעווי". מישעל לעווי איז געווען אַ נאָענטער חבר פון דער אַקטריסע ראַשעל.

97, rue de Richelieu

דאָ האָט אין יאָר 1835 געווויינט און געשאַפן דער קאָמפאָזיטאָר מעיערבער. דאָ האָט ער געענדיקט זיין אָפּערע „ראָבערט דער טייוול" און דאָ האָט ער אויך אָנגעהויבן אַרבעטן איבער זיין אָפּערע „די הוגענאָטן".

דריטער אַראָנדיסמענט:

14, rue Béranger

ערב דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָט דאָ געווויינט דער יידישער דיאַ־מענטן־הענדלער באַהמער, ביי וועמען מען האָט אין יאָר 1785 געקויפט, מכלו־מרשט פאַר דער קעניגין מאַריע־אַנטואַנעטע אַ בריליאַנטן־קאָליע; אַן ענין וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסן פאָליטישן סקאַנדאַל, וואָס האָט צוגעהאָלפן דיסקרעדיטירן דעם פראַנצויזישן מאָנארכיסטישן רעזשים. דער סקאַנדאַל איז באַרימט א״נ „קאָליע דע לאַ רען".

2 *bis*, rue Commines

אין דעם האָטעל האָט אין יאָר 1939 געווויינט דער דיכטער איציק מאַנגער. ער פאַרלאָזט אים צען־צוועלף טעג נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, אַרי־בערגייענדיק אין אַ פריוואַטער ווויינונג אין דער רי דע לאַ מאַר, (20־טער אַראָנ־דיסמענט).

פערטער אַראָנדיסמענט:

1, quai aux Fleurs

דאָ האָט לאַנגע יאָרן געלעבט און געשאַפן דער גרויסער דיכטער עדמאָנד פלעג, וואָס איז אויך דאָ געשטאָרבן אין יאָר 1963.

13, quai d'Anjou

אין דעם הויז האָט דער מאָלער מאַרק שאַגאַל זיין פאַריזער ווויינונג.

11, rue Saint-Louis-en-l'Ile

האָט געלעבט און געהאַט זיין ליטעראַרישן סאָלאָן דער שרייבער מאַרסעל שוואָב. אַן ערודיט און פיינער פסיכאָלאָג.

ער איז דאָ אויך געשטאָרבן אין יאָר 1905 אין עלטער פון 38 יאָר.

זעקסטער אַראָנדיסמענט:

93, rue de Vaugirard

דאָ האָט ביז צום חודש יוני 1940 געלעבט דער סקולפטאָר נחום אַראָנזאָן. ער האָט פאַרלאָזט די ווויינונג אין די טעג וועז די נאַצישע אַרמייען האָבן זיך דערנענטערט צו פאַריז.

30, rue de Vaugirard

האָט אַ צייט געלעבט דער שרייבער און באַרימטער טעאַטער־קריטיקער זשיל זשאַנאַן. מען פלעגט אים רופן דער „פרינץ פון דער קריטיק". ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט אויף דער אויפ־גייענדיקער ראַשעל.

8, rue Tournon

אויך אין דעם הויז האָט זשיל זשאַנאַן געווויינט אַ געוויסע צייט.

104, boulevard Saint-Germain

דאָ האָט געלעבט ד״ר אַרנאָלד נעטטער. איינער פון די סאַמע באַדייטנ־דיקסטע מעדיצינישע אויטאָריטעטן, מיטגליד פון דער מעדיצינישער אַקאַדעמיע. ער איז געווען אַ יידיש־געזעלשאַפטלעכער עסקן און געווען דער פרעזידענט פון „אַליאַנס איזראַעליט", געשטאָרבן אין פאַריז אין יאָר 1935.

27, quai des Grands-Augustins

אין דעם בנין האָט דער פאָרטוגעזישער ייד יעקב ראָדריגעז פערעירא גע־גרינדעט אין יאָר 1747 די סאַמע ערשטע שול פאַר טויב־שטומע. די איניציאַטיו איז געשטיצט געוואָרן דורך דער אַקאַדעמיע פאַר וויסנשאַפט. די שול האָט אויך באַקומען אַ יערלעכע סובסידיע פון קעניג.

דער באַרימטער יידישער רייזנדער פון 18־טן י״ה חיים־יוסף־דוד אזולאי דערציילט אין זיין טאָג־בוך וועגן זיינע טרעפונגען מיטן סעניאָר יעקב ראָדריגעז פערעירא, בעת זיין קומען קיין פאַריז.

23, 25, 27, rue de l'Hirondelle

אין די דאָזיקע הייזער האָט דער ייד סאַלאָמאָן פערפיניאַן געגרינדעט דעם 20־טן אָקטאָבער 1767 די ערשטע אומזיסטע שול פאַר צייכענען. זי האָט אַריין־געגומען אין זיך 1500 שילער.

73, rue Notre-Dame-des-Champs

טיף אין הויף האָט געווויינט און געהאַט זיין לעצטע אַטעליע דער מאָלער מאַנע קאַץ.

23, quai Voltaire

אין דעם הויז, האָט אין פאַרגאַנגענעם י״ה געלעבט די טראַגיקערין ראָשעל. דאָס זענען געווען די טעג פון איר פאַרבינדונג מיט נאַפּאָלעאָנס זון דעם גראָף וואַלעווסקי. (קלישע נום. 74).

קלישע גומער 74

(Bibl. Nationale)

ראַשעל. (אייליבילד פון ש. מילנער).

זיבעטער אַראָנדיסמענט:

78, rue de Lille

אין דעם האָטעל געפינט זיך זינט דעם 18־טן י״ה די דייטשע אַמבאַסאַדע.

דאָ האָט דער 17־יאָריקער הערש פייוול גרינשפּאַן דערשאָסן דעם 7־טן נאָוועמבער 1938, האַלב צען אין דער פרי, דעם דייטשן דיפּלאָמאַט עדוואַרד פּאָן ראַטה, ווי אַ נקמה־אַקט פאַר די יידישע צרות אין דייטשלאַנד און פאַרן אַרויסטרייבן פון דאָרט זיינע עלטערן. (קלישע נום. 75).

אַכטער אַראָנדיסמענט:

157, boulevard Haussmann

דאָ האָט געלעבט און געשאַפן דער דראַמאַטורג אַנרי בערנשטיין ((1953 — 1876). פון זיינע טעאַטער־ווערק אין שייכות מיטן יידנטום, זאָל דאָ דער־מאָנט ווערן זיין דראַמע „ישראל״.

184, boulevard Haussmann

דאָ האָט בעתן דרייפוס־פּראָצעס געווינט מאַטיע דרייפוס, דער ברודער פון אַלפרעד דרייפוס.

מאַטיע דרייפוס איז געווען ביז גאָר אַקטיוו אויפן געביט פון פאַרטיידיקן זיין ברודער. זשאָזעף ריינאַך האָט אים באַצייכנט אַלס „וווּנדערבאַרער ברודער״. קלעמאַנסאָ האָט אים גערופן „נאָבעלער מאַטיע״ און עמיל זאָלאָ האָט אים באַ־צייכנט אַלס הערואישן ברודער״.

20, rue Murillo

אין דעם האָטעל האָט געלעבט דער באַראָן טעאָדאָר ריינאַך. פאַרמישט אין דעם גרויסן פאַנאַמע־סקאַנדאַל, וואָס האָט סוף פון פאַרגאַנגענעם י״ה אויפגע־טרייסלט דאָס לאַנד, איז ער דאָ, דעם 21־טן נאָוועמבער 1892 באַגאַנגען זעלבסט־מאָרד.

41, rue Washington

האָט געלעבט דער קאָמפּאָזיטאָר פּאָל דיקאָ (1935 — 1865). דאָס הויז איז נישט מער דאָס זעלבע.

8, rue de Monceau

אין דעם הויז האָט פון יאָר 1891 ביז אַפּריל 1895 געווווינט ד״ר טעאָדאָר הערצל.

פון דאָ איז ער אַריבער אין דער רי קאַמבאָן.

קלישע נומער 75

העיש גריגשפאַן.

5, rue Tronchet

אין דעם הויז האָט געלעבט און דאָ איז אויך געשטאָרבן אין יאָר 1910 די אַקטריסע דינה פעליקס. די יינגסטע שוועסטער פון ראַשעל.

43, rue de Liège

האָט אַ לענגערע צייט געווויינט דער מוזיקער עדואַרד קאָלאָן, דער גרינדער פון פאַריזער סימפאָנישן קאָנצערט „אַרקעסטער קאָלאָן".

6, avenue van Dyck

בעתן דרייפוס־פראָצעס, האָט דאָ געווויינט דער פאָליטיקער און באַרימטער קעמפער פאַר דער דריטער רעפובליק זשאָזעף רייגאַך, מחבר פון דער זיבן־בענדיקער געשיכטע פון דער דרייפוס־אַפערע.

דאָס הויז איז נישט מער דאָס זעלבע.

ניינטער אַראָנדיסמענט:

17, rue de La Rochefoucauld

אין דעם הויז האָט אין יאָר 1841 געלעבט דער קאָמפאָזיטאָר פראָמענטאָל האַלעווי, מחבר פון דער באַרימטער אָפּערע „לאָ זשוויוו" („די יידין"). ער איז דאָן אַלט געווען פערציק יאָר. ער האָט אויך געווויינט אין דער רי דע פראָוואָנס און אין דער רי פּאַפיאָן, אָבער יענע הייזער עקסיסטירן נישט מער.

9, rue de La Bruyère

אין דעם האָטעל האָט געווויינט דער פינאַנסיסט און מעצענאַט דאַניעל אָזירים.

8, rue Henneur

דאָ האָט פון יאָר 1900 ביז 1914 געלעבט דער פילאָזאָף, שרייבער און ציוניסטישער מנהיג ד"ר מאַקס נאָרדאָו

אויף דער זעלבער גאַס נומ. 20 האָט נאָרדאָו געווויינט זינט 1920 און דאָ איז ער אויך דעם 21־טן יאַנואַר 1923 געשטאָרבן.

18, rue Notre-Dame-de-Lorette

דאָ האָט געלעבט און געשאַפן דער דיכטער־סימבאָליסט גיסטאַוו קאַהאַן (1859 — 1936).

עלפטער אַראָנדיסמענט:

37, rue Saint-Sébastien

בעת די קאָמונע־טעג האָט דאָ געווויינט דער זייגערמאַכער לעאָן פראָנקעל. אַן אונגאַרישער ייד וואָס האָט זיך זייער באַקאַנט געמאַכט בעת דער קאָמונע.

ווידמענדיק זיך דעם פּראָבלעם פון אָפּשאַפן אַרבעט־שקלאַפּעריי. פאַרוווונדעט בעת די קאָמונע־קאַמפּן האָט ער זיך לסוף געראַטעוועט אין דער שווייץ. ער איז געוואָרן פאַרמשפט צום טויט הינטער די אויגן.

10, cité Popincourt

האָט דער מאָלער מאַנע קאַץ געווווינט אין אַ בוידעם־שטיבל אויפן 5־טן עטאַזש, גלייך נאָך זיין קומען און באַזעצן זיך אין פאַריז.

צוועלפטער אַראָנדיסמענט:

9, square Port-Royal

אין דעם הויז האָט געלעבט און דאָ אויך געשטאָרבן דעם 29־טן יוני 1966, אין עלטער פון 99 יאָר, דער דיכטער אַנדרע ספּיר.

פערצנטער אַראָנדיסמענט:

7, villa Seurat

דאָ האָט געלעבט און געשאַפן די קינסטלערין חנה אַרלאָוו.

126, boulevard Montparnasse

דאָ האָט אַ געוויסע צייט געווווינט (אויפן ערשטן עטאַזש) דער סאָציאַליס־טישער טוער און פּאָליטיקער לעאָן בלום.

3, rue Campagne-Première

אין דעם הויז האָט דער מאָלער מאָדיליאַני געהאַט אַ געוויסע צייט זיין אַטעליע.

62, rue Boissonade

דער מאָלער מאַנע קאַץ האָט דאָ געהאַט זיין אַטעליע גלייך נאָכן צוריק־קומען פון אַמעריקע, נאָך דער מלחמה 1939 — 1945.

זעכצנטער אַראָנדיסמענט:

47, boulevard Beauséjour

דאָ איז דעם 25־טן יאַנואַר 1941 געשטאָרבן דער פילאָזאָף אַנרי בערגסאָן אין עלטער 82 יאָר.

באַווירקט פון קאַטוויליציזם, האָט דער פילאָזאָף זיך אַרומגעטראָגן מיט דער כוונה זיך צו טויפן. דער אויפקום פון היטלעריזם און די נאָכגעקומענע פאַרפאָלגונגען אויף יידן האָבן אים אָפּגעהאַלטן פון דעם שריט.

אָט וואָס דער פילאָזאָף האָט דעם 8־טן פעברואַר 1937 איינגעשריבן אין זיין צוואה:

„מיינע מחשבות האָבן מיך דערפירט צום קאָטוילִיציזם, אין וועלכן איך האָב געזען די פולקאָמע רעאַליזירונג פון יידנטום. איך וואָלט זיך באַקערט צום קאָטוילִיציזם וועו איך זאָל נישט, זינט יאָרן געווען געזען דעם געפערלעכן אַנטיסעמיטישן געוויטער וואָס באַדראָט צו קומען אויף דער וועלט. איך האָב געוואָלט בלייבן צווישן די געראָדפטע פון מאָרגן".

אַנרי בערגסאָן האָט אונטער דער ווישי־רעגירונג רעזיגנירט פון זיינע טיטולן, זיך אָפּגעזאָגט פון דער דורך דער פראַנצויזישער רעגירונג אים פאָרגע־לייגטן חסד צו בלייבן מחוץ די אַנטי־יידישע געזעצן. אייניקע וואָכן פאַר זיין טויט, ליגנדיק שוין שוואַך קראַנק, איז ער אין דער באַגלייטונג פון זיינס אַ דינער, אַנגעטאָן אין שטעקשיך און איינגעהילט אין אַ קאָלדערע, אַוועק אין געהעריקן אָמט זיך רעגיסטרירן אַלס ייד. ס׳האָט דאָן שוואר גערעגנט. בערגסאָן איז לאָנג געשטאַנען ביז ס׳איז געקומען זיין ריי.

קומענדיק צוריק פון דער רעגיסטראַציע, האָט זיך דער פילאָזאָף צוריק־געלייגט אין בעט אַריין און שוין מער נישט אויפגעשטאַנען.

נאָך בערגסאָנס טויט האָט די קריסטלעכע וועלט זיך דערטראַכט צום ווערטל, אַז דער פילאָזאָף „איז געווען געשמדט, נאָר נישט געטויפט" („קאָנ־ווערטי, מע פֿאָ באַטיזע") מיט וואָס מען שפּעקולירט כסדר, כדי דעם פילאָזאָף פרובירן צורעכענען צו דער קריסטלעך־קאָטוילישער וועלט.

אָבער ווי מיר זעען, האָט די אייִדלקייט פון אַנרי בערגסאָן אים דערפירט צום אָפּטרייסלען זיך פון דער קריסטלעכער וועלט, וועלכע האָט מיטגעמאַכט און מיטגעהאָלפֿן דעם נאַצישן אַנטיסעמיטיזם.

6, avenue du Président-Wilson

האָט געווויינט דער קאָפּיטאַן אַלפרעד דרייפוס. פון דער ווויינונג איז ער אַוועק אַ געוויסן פרימאָרגן פון יאָר 1894 דערהאַלטנדיק אַן אויפפאָדערונג צו קומען אין „ציווילע קלייִדער" אין קריגס־מיניסטעריום, ווו ער איז אַרעסטירט געוואָרן פאַר שפּיאָנאַזש. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גרויסע געשעעניש וואָס האָט געטרייסלט מיטן לאָנד און איז אַריין אין דער געשיכטע א״נ „דער דרייִ־פוס־פּראָצעס".

84, rue du Ranelagh

דאָ האָט געווויינט און אויך געשטאָרבן אין יאָר 1935 אין עלטער פון 70 יאָר דער קאָמפּאָזיטאָר פּאָל דיקאָ.

53, rue de l'Assomption

אין דעם הויז האָט געווויינט עלי האַלפֿערין־קאַמינסקי, אַ מחבר פון אַ ריי

וועלק און דער איבערזעצער אין פראַנצויזיש פון פושקין, גאָגאָל, דאָסטאָיעווסקי, טאָלסטאָי א. אַנד.

ער איז געווען דער הויפט־רעדאַקטאָר פון דער צייטונג „יוסטיץ", וועלכע עס האָט אַרויסגעגעבן קלעמאַנסאָ. אין פראַנקרייך איז אויך פאַראַן אַ יערלעכער „האַלפערין־קאַמינסקי־פרייז" פאַר גוטע איבערזעצונגען פון פרעמדע שפראַכן.

11, rue de la Tour

האָט געלעבט און דאָ איז דעם 11־טן אָקטאָבער 1966 געשטאָרבן אין עלטער פון 91 יאָר דער שרייבער אַנרי הערץ.

11, rue de la Pompe

האָט געלעבט זיינע לעצטע יאָרן און דאָ איז אויך אין יאָר 1874 געשטאָרבן דער שוין פריער־דערמאָנטער שרייבער און באַרימטער קונסט־קריטיקער זשיל זשאַנאַן.

4, place du Trocadéro

אין דעם הויז האָט געווויינט דער שרייבער ראָמאַן קאָאָליס. זיין פאַקטישער נאָמען איז געווען רענע ווייל.

70, rue de la Pompe

דאָ האָט געווויינט און דאָ איז אויך אין יאָר 1880 געשטאָרבן אין עלטער פון 84 יאָר דער באַרימטער יידישער מנהיג און קעמפער פאַר דער רעפובליק אַדאָלף קרעמיע.

16, rue de Siam

דאָ האָט אין יאָר 1903 געווויינט אברהם גאָלדפאַדען בעת זיין געפינען זיך אין פאַריז צום צווייטן מאָל.

טראָץ זיין אויפהאַלטן זיך אין דעם רייכן קוואַרטאַל און זיין באַוויזן זיך אין גאַס שטענדיק אָנגעטאָן אין אַ פעלערינע און ציליندער אויפן קאָפּ, האָט ער אָבער דאָן אַדורכגעמאַכט אַ גרויסע נויט; געווען טעג ווען ער איז געבליבן אָן איין פראַנק אין טאַש.

זיבעצנטער אַראָנדיסמענט:

10, rue Jacques-Bingen

אין דעם הויז האָט אַ צייט לאַנג געווויינט דער מוזיקער עדוואַרד קאָלאָן. (1838 — 1910).

אַכצנטער אַראָנדיסמענט ·

15, rue Ravignan

דאָ האָט אַ לאַנגע צייט געווויינט דער ווירטואָז אַרטור רובינשטיין.

36, boulevard Clichy

אין דעם הויז האָט געלעבט און געשאַפן דער מאָלער זשיל פּאַסקין. זיין פּאַקטישער נאָמען איז געווען פּינקאַס. אין דער דאָזיקער ווינונג איז ער דעם 15־טן יוני 1930 באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך אויפשניידן זיך די אָדערן.

זשיל פּאַסקין איז געווען אַ בולגאַרישער ייד. ער איז געקומען קיין פּאַריז אין יאָר 1905 אַלט זייענדיק צוואַנציק יאָר.

צוואַנציקסטער אַראָנדיסמענט :

82, boulevard Ménilmontant

דאָ האָט געווויינט און געהאַט זיין זייגערמאַכער־געוועלבל שלום שוואַרצ־באַרד, בעת ער האָט אין חודש מיי 1926 אויסגעפירט דעם אַטענטאַט קעגן דעם אוקראַינישן אַטאַמאַן סעמיאָן פּעטליוראַ.

ביבליאָגראַפיע

זע נומער :

8, 12, 24, 47, 62, 98, 133, 136, 139, 145.

ביבליאגראפיע:

1 — ANCHEL Robert. *Les Juifs de France.* Edit. J.B. Janin. 1946.
2 — AMARK Mats. *La Cathédrale d'Upsal.* Upsala 1950.
3 — *L'Arche,* nº 81. Paris 1963.
4 — AUBERT Marcel. *La Cathédrale Notre-Dame de Paris* 1945.
5 — BAINVILLE Jacques. *Histoire de France.* Edit. A. Fayard. Paris 1924.
6 — BARING Maurice. *Sarah Bernahrdt.*
7 — BATUT Guy. *Les inspirateurs du Führer.* Paris 1934.
8 — BATUT Guy. *Les Pavés de Paris.* 1937.
9 — BECK, Dr Georg. *Bambergs Schönheit.* Bamberg 1963.
10 — BEN-LEVI G. *Le Café des Juifs.* Arch. Isr. Paris 1846.
11 — BERG Oscar. *A Paris sous l'occupation.* Journal des Communautés 23-XII-1966.
12 — BERMAN Léon. *Histoire des Juifs de France.* Paris 1937.
13 — BERNARD J.-J. *Le Camp de la mort lente.* Edit. Albin Michel. Paris 1945.
14 — BERNHARDT Lysiane. *Sarah Bernhardt. Ma grand-mère. 1945.*
15 — BERNHARDT Sarah. *Ma double vie.* 1907.
16 — BINET Valmer. *Sarah Bernhardt.*
17 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental. 430-1096.* Paris 1960.
18 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Le Juif médiéval au miroir de l'art chrétien.* Etudes Augustiniennes. 8, rue François-1er, Paris 1966.
19 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Pour une nouvelle Gallia Judaica.* L'Arche nº 106. 1965.
20 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Géographie historique d'un thème de l'iconographie religieuse: les représentations de Synagogua en France.* Poitiers 1966.
21 — BLUMENKRANZ Bernhard. *La grande misère des Monuments Juifs de France.* L'Arche. 1966.
22 — BOINET Amédée. *La Cathédrale de Bourges.* Paris 1952.
23 — BOINET Amédée. *La Cathédrale d'Amiens.* Paris 1959.
24 — BOUDAILLE Georges. *Du Carrefour Vavin à la Porte d'Orléans.*
25 — BRUYN Léo. *Histoire de l'église Sainte-Gudule et du Très Saint Sacrement de Miracle à Bruxelles.*
26 — CALOT Frantz. *Le Panthéon et Saint-Etienne-du-Mont.* Paris.
27 — CARMOLY E. *Revue Orientale.* Bruxelles 1841-1844.
28 — CHARTRAIRE Eugène. *La Cathédrale de Sens.* Paris 1930.

29 — CLARETIE Jules. *Paris assiégé. 1870-1871.*
30 — DELAMARE Edith. *L'Odyssée de statutes de Notre-Dame.* Paris 1954.
31 — DEMAISON Louis. *La Cathédrale de Reims.* Paris 1954.
32 — DEPPING G.B. *Les Juifs dans le Moyen Age.* Bruxelles 1844.
33 — DIAMAND David. *Héros Juifs de la Résistance française.* Paris 1962.
34 — DOMINIQUE Pierre. *L'affaire Dreyfus.* Miroir de l'Histoire n° 76-77.
35 — DULAUR J.A. *Histoire de Paris.* Paris 1825.
36 — DURAND Jeanne E. *Notre-Dame de Paris.*
37 — DUSSANE B. *Sarah Bernhardt.*
38 — *Encyclopedia Judaica.* Berlin 1928.
39 — ESCHOLIER R. *La Place Royale et Victor Hugo.* 1933.
40 — FELIBIEN D. Michel. *Histoire de la Ville de Paris.* Paris M.DCC.XXV.
41 — FISCHER André. *Le Secret de la Cathédrale de Strasbourg.* 1962.
42 — FUCHS Eduard. *Die Juden in der Karikatur.* München 1921.
43 — GAILLY Gerard. *Le Roman de lettres de Mme de Sévigné.* 1954.
44 — GAILLY Gerard. *La Petite Histoire littéraire.* 1954.
45 — GARÇON M. *L'affaire Dreyfus.* Historia n° 64-65.
46 — GAUTHIER Robert. *« Dreyfusards ! »* Collection Julliard. 1965.
47 — GELLER. *Sarah Bernhardt.*
48 — GENOUILLAC (H. Gourdon de). *Paris à travers les siècles.* Paris 1879.
49 — GENTILLY A.M. *Promenade à travers Paris.* 1955.
50 — GENTILLY A.M. *Avec Grégoire de Tours.* 1955.
51 — GINIEWSKI Paul. *Le dialogue judéo-chrétien.* La Terre Retrouvée, 15-3-1967.
52 — GRANGER, Ch.M. des. *Histoire illustrée de la Littérature Française.* 1916.
53 — *Reims.* Guides Diamant. Paris 1924.
54 — GUILHERMY et VIOLLET-LE DUC. *Description de Notre-Dame de Paris.* Paris 1856.
55 — HAHN Renaldo. *La Grande Sarah.*
56 — HALLEZ Théophile. *Des Juifs en France.* Paris 1845.
57 — HENNE A. et WAUTERS A. *Histoire de la ville de Bruxelles.* 1845.
58 — HERLITZ, Dr Georg und KIRSCHNER, Dr Bruno. *Jüdisches Lexicon.* Berlin 1927.
59 — HILDENFINGER Paul. *La figure de la Synagogue dans l'art du Moyen Age.* Rev. des Etudes Juives, t. XLVII. 1903.
60 — HILLAIRET Jacques. *Souvenirs et vestiges juifs du vieux Paris.* L'Arche n° 1. 1957.
61 — HILLAIRET Jacques. *Dictionnaire historique des rues de Paris.* Paris 1964.
62 — HILLAIRET Jacques. *Evocation du vieux Paris.* Edit. de Minuit. Paris 1952.
63 — HUGO Victor. *Notre-Dame de Paris.*
64 — HYMANS Louis. *Bruxelles à travers les âges.*
65 — JALABERT Denis. *Notre-Dame de Paris.* 1948.

66 — JOURNAL DES COMMUNAUTES. Paris 25-7-1969.
67 — KAHN Léon. *Les Juifs de Paris pendant la Révolution.* Paris 1898.
68 — KAHN Léon. *Les Juifs à Paris depuis le VIe siècle.* Paris 1889.
69 — KEMPF Anna. *Guide de la Cathédrale de Fribourg.*
70 — LAMBEAU Lucien. *La Place Royale.* Paris 1906.
71 — LASSUS et VIOLLET-LE DUC. *Projet de restauration de Notre-Dame de Paris.* Paris 1843.
72 — *La Terre Retrouvée.* 1-10-1961. 1-2-1966. 15-3-1967.
73 — LEBEUF (l'Abbé). *Histoire de la Ville et de tout le Diocèse de Paris.* Paris 1867.
74 — LEFEVRE Pl. O. Praem. *La Collégiale des S.S. Michel et Gudule à Bruxelles.* Bruxelles 1942.
75 — LEFEVRE Pl. O. Praem. *Documents relatifs aux vitraux de St.Gudule à Bruxelles.*
76 — LEFRANCOIS Ph. *La Maison où Dieu fut bouilli.* Mir. de l'Histoire n° 27. 1952.
77 — LEMOINE Henri. *Manuel d'Histoire de Paris.* Edit. Albin Michel.
78 — LENOTRE G. *Le Jardin de Picpus.* 1955.
79 — LE PAIGE. *Sur les hosties poignardées.* Mir. de l'Histoire n° 122.
80 — LESUEUR Bernard. *De l'affaire Dreyfus à l'Etat d'Israël.* Le Figaro. 30-XI-1967.
81 — LIBER Dom. *Le Faux Miracle du Saint-Sacrement de Bruxelles.* 1874.
82 — LITVINE M. *Vestiges historiques juifs à Paris.* Journal des Communautés. 1968 et 1969.
83 — MALET Al. *Histoire de France.*
84 — MANDEL Arnold. *Paysages juifs de Paris.* La Revue du F.S.J.U. n° 12. 1955.
85 — MAREZ G. des. *Guide illustré de Bruxelles.* 1918.
86 — MARTIN Henri. *Histoire de France. Paris* M.DCCC.LXV.
87 — MARTIN Alex. *Une visite à Paris en 1900.*
88 — MASSON Frédéric. *A l'ombre des Clochers.* Paris 1917.
89 — MICHELET J. *Histoire de France.* 1870.
90 — MOREAU-RENDU S. *A Paris, rue des Jardins...* Paris 1954.
91 — MOUSSET Albert. *Restauration du Temple Ste-Marie à Paris.* Le Monde 5-4-1963.
92 — MURET Th. *Histoire de Paris.*
93 — NOUVEAU LAROUSSE ILLUSTRÉ.
94 — PALEOLOGUE M. *Journal de l'affaire Dreyfus.* Edit. Plon. Paris 1955.
95 — *Paris.* (Les Guides Bleus).
96 — PIETRI François. *Napoléon et les Israélites.* Paris 1965.
97 — POETE Marcel. *Paris.* 1925.
98 — POTET E. *La Conciergerie.* Paris 1920.
99 — PRONIER Ernest. *Sarah Bernhardt.*
100 — QUIEVREAUX L. *Guide de Bruxelles.* Edit. A. de Boeck.
101 — RABI Wladimir. *Le Scandale de Deggendorf.* L'Arche n° 58. 1961.

102 — REINACH Théodore. *Histoire des Israélites.* Hachette 1884.
103 — RENAN Ernest. *Vie de Jésus.*
104 — RENAN Ernest. *Histoire Littéraire de la France.*
105 — ROBERT H. *Le Palais de Justice.* Paris 1927.
106 — ROBLIN Michel. *Les Juifs de Paris.* Paris 1952.
107 — ROCHEGUDE, de. *Promenade dans toutes les rues de Paris.* AR. NAT. Y 5213.
108 — ROLIN, Chanoine. *Histoire de l'Eglise.*
109 — ROTH Cecil. *Histoire du peuple juif.* Paris 1963.
110 — SCHWAB M. *Une nouvelle épitaphe médiévale à Paris.* Rev. des Et. Juives. 1912.
111 — SCHWARZFUCHS Simon. *Brève Histoire des Juifs de France.* Edit. « Maillons ».
112 — SCHWARZFUCHS S. *Yahiel, rabbin de Paris devant Blanche de Castille.* Evidence 1954.
113 — SÉVIGNÉ, Madame de. *Lettres choisies.*
114 — SPIRE André. *Poèmes juifs.* Edit. Albin Michel. Paris 1959.
115 — TEMKO Allan. *Le Roi, l'Evêque et le Juif.* Evidence. Paris 1955.
116 — TEMKO Allan. *Notre-Dame de Paris.*
117 — THIERRY Aug. *Récits des temps mérovingiens.*
118 — TOUATI E. *La revanche de Rabbi Yehiel.* L'Arche n° 25. 1959.
119 — TOUGERLOO, Abbé Van. *Guide de la Collégiale de Saints Michel et Gudule à Bruxelles.* 1959.
120 — J.T. (J. Tranchal). — *Les Hosties poignardées.* Mir. de l'Hist. n° 118.
121 — TROYAT H. *Ponts d'histoire et de légende.*
122 — VERNEUIL L. *La vie merveilleuse de Sarah Bernhardt.*
123 — VILLEFOSSE, René Héron de. *Histoire de Paris.* 1948.
124 — VILLEFOSSE, René Héron de. *Singularités de Paris.* Edit. Bernard Grasset. Paris 1940.
125 — VILLEFOSSE, René Héron de. *Pèlerinages parisiens.*
126 — VITU Auguste. *Paris.* 1889.
127 — WAHLEN Aug. *Bruxelles et ses environs.* 1849.
128 — WARNOD A. *Le Ventre de Paris - les Halles.*

129 — אַלפערין א. **פון הערצלס טאָג־ביכער.** ירושלים תשכ"ה.
130 — **אין קאַמף פאַר פרייהייט.** פאַרלאַג „אויפסניי". פאַריז 1948.
131 — בערקאָוויטש י. ד. **שלום עליכם־בוך.** ניו־יאָרק 1958.
132 — דובנאָו שמעון. **די וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק.**
133 — „דווקא" **נום.** 14 — 15.
134 — „**דער נייער זשורנאַל**" **נום.** 10. פאַריז 1913.
135 — טשערקאָווער א. **די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די יידן.** „ייוואָ"־אויסגאַבע „יידן אין פראַנקרייך". באַנד 1.
136 — מילנער יוסף. **יידן אין פראַנקרייך.**

137 — מלכי דוד. **דער מחבר פון ספר „מצוות גדול".** „אונזער וואָרט" 1962.

138 — מלכי דוד. **רבי יחיאל פון פאַריז.** „אונזער וואָרט" 1962.

139 — פֿאָזנער ס. **פּראָבלעמען פֿון דער יידישער גאַזעטע אין פּראַנקרייך.** „יוואָ", „יידן אין פּראַנקרייך". באַנד 1. 1942.

140 — פענסטער הערש. **אונדזערע פּאַרפֿיניקטע קינסטלער.** פּאַריז 1951.

141 — צינעמאַן יעקב. **טעאַטער הערצל.** פּאַריז 1956.

142 — קאַסאַווער מ. **פּראַנקרייך און פּראַבלעמען פֿון אידישן לעבן אין 19טן יאָרהונדערט.** „יוואָ", „יידן אין פּראַנקרייך". באַנד 1.

143 — קלויזנער, ד"ר י. **שלום עליכם דער ציוניסט.** „גאָלדענע קייט" נומ. 34.

44 — רייזען זלמן. **לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור.** ווילנע 1929.

145 — שייקאָווסקי ז. **יידן אין דער פּאַריזער קאָמונע פון 1871.** „יוואָ". „יידן אין פּראַנקרייך". באַנד 2.

ק ל י ש ע ס

נומער		זײַט
1	קירכע „סען זשיליען לע פאַוור"	14
2	מטבע פון 6־טן י״ה געשמאַלצן דורך פּריסקוסן	18
3	דער פאַנטאַן פון „די אומשולדיקע"	29
4	דער שאַנד־סלופ ביי די האַלעס	33
5	די קליינע בריק	36
6	מערב־פאַסאַד פון דער „נאַטרע־דאַם"	40
7	די באַשאַפונג פון חוה'ן	45
8	ביים עץ הדעת	45
9	דאָס פּאַרטרייבן פון גן עדן	45
10	עקדת יצחק	47
11	איוב און זיינע פריינד	48
12	מ ש ה	49
13	דרום־טויער געווידמעט דער מוטער אַננאַ	50
14	דוד און בת שבע	51
15	שלמה און די מלכה פון שבא	52
16	די לעגענדע וועגן געבורט פון דער מוטער מרים	54
17	דאָס סענט עטיען־טויער	55
18	די געשיכטע פון דיאַקר סענט עטיען	57
19	יידן שטערן די לוויה פון דער מוטער מרים	60
20	די „באַזיגטע סינאַגאָגע"	61
21	די יידן פאַרשטעלן זיך אויערן און מיילער	67
22	די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין ריימס	68
23	די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין שטראַסבורג	70
24	די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין מעץ	72
25	די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין פרייבורג	73
26	די סינאַגאָגע־סטאַטוע אין באַמבערג	75
27	די שמייכלענדיקע סינאַגאָגע־סטאַטוע אין באַמבערג	76
28	דער ייד מיטן חזיר — אופּסאַלאַ	77
29	סאַטירישע שטיין־שניצערייַ אין אַערשאַט	78
30	צייכענונג אויף אַ דייטשן מחזור פון 13־טן י״ה	79

31 די סינאַגאָגע און קירכע, ברעמען 81
32 די סינאַגאָגע און קירכע. (פון האַנס מעמלינג), בריזש, 15־טער י״ה 82
33 רי דע לאָ סיטע און דאָס שפּיטאָל „האָטעל דיע״ 98
34 די סינאַגאָגע־סטאָטוע פון ריימס 91
35 דער קירכע־זייגער אין שטראַסבורג (צייכענונג פון בען) 93
36 די צפון־רויז, געווידמעט דעם תנ״ך 98
37 מצבה־שטיין פון בישאָף מאַטיפאַס דע ביסי 100
38 סטאָטוע פון פיליפּ־אויגוסט 102
39 דער יוסטיץ־פּאַלאַץ 105
40 א וויכוח מיט די יידן 107
41 דער טורעם „ד׳אַרזשאַן״ 109
42 אדאלף קרעמיע 115
43 שלום שוואַרצבאַרד (צייכענונג פון בען) 117
44 דער „טעמפּל דע בילעט״ 127
45 יונתן שטעכט די האָסטיע 129
46 יונתן שמייסט די האָסטיע 130
47 יונתן שטעכט די האָסטיע מיט א שפּיז 132
48 דער קירכע־הויף אין דער רי דעז אַרשיוו נומ. 24 135
49 הילע פון קירכלעכן אינווענטאַר־בוך פון 15־טן י״ה 139
50 פאַרקויף־אַקט פון יונתנס הויז 146
51 דאָס דערהרגענען דעם ייד יונתן פון ענגיען 155
52 דער בנין פון פאַריזער שטאָטראַט 165
53 דרום־טייל פון פלאַס דאָפין 165
54 דער הויף אין דער מיליטער־שול 175
55 די דעגראַדאַציע פון אַלפרעד דרייפוס 176
56 דער האָטעל „קאַסטיל״ 181
57 ערשטע אויסגאַבע פון „יודענשטאַט״ 184
58 רי דע ראָזיעי 187
59 רי דעז עקוף 188
60 מאַדאַם דע סעוויניע 191
61 הויז וווו די מאַדאַם דע סעוויניע איז געבוירן 194
62 רי פערדינאַנד דיוואַל 201
63 רי דע לאָ טאַשערי 206
64 רי סעז באָן 207
65 רי דע מוסי 208
66 קאַזאַרמע „נאַפּאָלעאָן״ 210
67 דער „יידן־האָטעל״ 213

68 רי מאָווע גאַרסאָן 214
69 ראַשעל־הויז אויפן פלאַס דע וואָזש נומ. 9 216
70 קאָמענדאַנט לעאָן פראַנשעטי 220
71 סאַראַ בערהאַרדט (צייכענונג פון בען) 228
72 סאַראַ בערנהאַרדט־מאָנומענט 232
73 שלום עליכם (צייכענונג פון בען) 241
74 ראַשעל (איילבילד פון ש. מיללער) 258
75 הערש גרינשפּאַן 260

זוכצעטל

א

זייט

אַבער, מאַרסעל — 87
אוטשעלאָ, פּאַאָלאָ — 133
אופּסאַלאַ — 74
אזאַנאַם — 169
אזולאי, חיים יוסף דוד — 257
אַזירים, דאַניעל 261
איזידאָר, ראַבינער — 219
אייזענמאַן, ראָשע — 250
אינאָקענטיוס — 27
אַנונציאַ, גאַבריעל ד' — 230
אַנניוס פון ווייטערב — 10
אַנשעל, ראָבערט — 112
אַסטריק, זכריה — 101
אַערשאָט — 84
אַראָנזאָן, נחום — 256
אַרלאָוו, חנה — 262

ב

באָדאַן, זשאַן — 169
באַטיי, אַנרי 221
באַמבערג — 62, 66, 71, 74, 83
באַסיס, מאַריס — 246
באָעהמער — 256
בואַדפער, געראַל — 174
בוכמאַן, פּאָלעט — 247
בורזש — 62, 94
ביסי, סימאָן מאַטיפאַס דע — 97, 99, 133

זייט

בלאַנש פון קאַסטיליע — 108, 110
בלוא — 27, 84
בלום, לעאָן — 255, 262
בלומענקראַנץ, בערנהאַרד — 74
בעללאַטין — 126
בערגסאָן, אַנרי — 262, 263
בעעליטץ — 125
בעקערמאַן, אַנרי — 253
בערנאַר, זשאַן זשאַק — 178, 179
בערנאַר, טריסטאַן — 179, 230
בערנהאַרדט, מאַריס — 233, 234, 236, 237
בערנהאַרדט, סאַראַ — 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236
בערנהאַרדט, עדוואַרד — 231
בערנשטיין, אַנרי — 259
בערענגער פון טור — 123, 124
בראַנדענבורג — 125
בריזש — 80
בריסעל — 143, 144, 145, 147, 152, 156
ברעמען — 80

ג

גאַבריעל — 173
גאַדפרוא לע טור — 156
גאַטיע קאַרני, ביישאף — 111
גאָלדפאַדען, אברהם — 264

גאַליגאי, עלעאַנאָרא — 171
גוזשאַן, זשאַן 25
גונאַד, שאַרל — 230
גיטרי, סאַשאַ — 230
געגויאַק, גורדאַן דע — 140, 163
גראָהאָר, מאָריס — 248
גרינבוים, בערנאַרד — 250
גרינבוים, זשאַק — 252, 253
גרינבוים, מאָריס — 248
גריניאַן, מ״ם דע — 190, 195, 199
גרינשפאַן, הערש — 259
גרעגאָר דער 9־טער, פויפסט — 104
גרעגואָר פון טור — 13, 15, 20, 21, 22

ד

דאַגענדאָרף — 158
דאָדע, אַלפאָנס — 202
דאָדע, לעאָן — 177
דאָמנאָלוס — 17
דאַנטע — 137
דאַנין, ניקאָלאַ — 104, 106, 110, 112
דובנאָוו, שמעון — 27, 83, 125, 133
דיאַמאַנד, דוד — 252
דיומאַ, אַלעקסאַנדער — 225
דיומאַ, אַלעקסאַנדער (זון) — 230
דילאָר י. א. — 141, 142, 147
דיקאַ, פאָל — 259, 263
דיקראַ, געגעראַל — 219
דעניס דע מאַשאַ — 32, 34
דרייפוס־אַפערע — 180, 200, 259
דרייפוס, אַלפרעד — 114, 173, 174, 179, 263
דרייפוס, מאַטיע — 259

ה

האַטעל דיע — 88
האַטעל דע וויל — 133
האַטעל דע טורנעל — 193
האַטעל לאַמואַניאַן — 196
האַטעל סילי — 202
האַטעל שאַלן — 196
האַלעווי, פראָמענטאַל — 261
האַלעוו, טעאַפיל — 138
האַלפערין־קאַמינסקי — 263
האַן, רענאַלדאָ — 230
האָפיטאַל, מישעל דע ל׳ — 169
האַרד, יודיט וואַן — 231, 233, 234, 235
האַרלעם — 234
הוגאָ, וויקטאָר — 42, 96, 225, 230
הילדענפינגער, פאָל — 69
הילערע, זשאַק — 140
העראָן דע ווילפאָס, רענע — 142, 143, 144, 145, 147, 163, 166
הערשקליט, פאַטריאַרך — 80
הערץ, אַנרי 264
הערצל, ד״ר טעאָדאָר — 177, 180, 182, 183, 255, 259

ו

וואַלעווסקי, גראָף — 257
וואַרמס, לוסיען — 218
וויאָלע לע דיק — 42, 63, 94, 95, 96, 97, 101
וויטי, אויגוסט — 140
וויילד, אָסקאַר — 230
וויינער, פראַנץ — 221
וויענטשעסלאָס, פירשט — 149, 150, 156

ז

זאַלאַ, עמיל — 230, 259
זאַמעראַרד — 96
זשאַן פון לוווען — 151
זשאַנאַן, זשיל — 257, 264

ט

טיטשיען — 56
טישעלמאַן, שמואל — 247
טעמקאַ, אַלאַן — 58
טרזשעבוצקי, אברהם — 252
טרעסטאַל — 114

י

יאַרבלום, מאַרק — 242, 243, 244
יהודה בן דוד, רבי — 110
יוליוס צעזאַר — 9
יונתן — פון 99 ביז 167
יידן־אינדזל — 163, 164, 166, 167
יידן־האַטעל — 211, 212
יחיאל פון פּאַריז, רבי — 108, 110, 113

כ

כהן, הרב צדוק — 238, 239, 240

ל

לאַאַן — 80, 94
לאַדסקי, פּאַני — 253
לאַיעוו, רחל — 240
לאַפּעז, אַלפּאַנס — 170
לואי דער 6־טער — 30
לואי דער 7־טער — 85, 88

לואי דער 9־טער — 106, 108, 11, 112, 154
לואי דער 13־טער — 170
לואי דער 14־טער — 168, 198
לואי דער 15־טער — 200
ליאַן — 62
ליאַן, דע קרעמי — 32
ליבערמאַן, דוד — 247
לינדנער, מאַרסעל — 246
לעבעף, גלח 90, 142
לעבראַן — 56
לעווי, מישעל — 255
לעווי, רענעע — 247
לעמעטר, זשיל — 227
לענואַר, אַלעקסאַנדער — 95, 96
לעסעפּס, פערדינאַנד — 230

מ

מאַדיליאַני — 262
מאַזשיגלאַד, זשאַק — 251
מאיר פון ראַטענבורג, רבי — 111, 112, 168
מאַליער — 212
מאַלעי, גי און זשאַק דע — 166
מאַנגער, איציק — 256
מאַנטאַלאַמבערט — 96
מאַנטאַלטאַ, אליהו — 170
מאַסקווע — 236
מאַק, רייַמאַנד — 253
מאַראַ־רענדי — 144, 159
מאַרי לאַ האַטיער — 126, 128
מאַריע אַנטואַנעטע — 256
מאַרעל — 231
מאַרשאַן, פּאַל — 248, 249
מוזיי קליני — 44, 96, 134

מיסע, אַלפרעד דע — 255
מישלע — 138
מעדיטשי, מאַריע — 170
מעיערבער — 256
מעמלינג, האַנס — 80
מעץ — 62, 66, 71, 83, 92, 95
משה פון קוסי, רבי — 110

נ

נאַני, זשאַן — 10
נאַפאָלעאָן דער 1־טער — 172, 215
נאַפאָלעאָן דער 3־טער — 218
נאַרדאַו, ד״ר מאַקס — 261
נואַיאָן — 80
ניזאַר — 78
ניקאָלאַ דער 3־טער, פויפסט — 113

ס

סאַבעליוס — 17
סאַוואַל — 30
סאַליע — 112
סאַלפערינאָ — 218
סאַנדער, קאָלאָנעל — 177
סאַנס — 62, 80
סאַרסעי, פראַנסיסק — 224
סוטין, חיים — 221
סיטע, אינדזל — 30, 35, 164
סילי, מאָריס — 88, 101
סיקאַר — 231
סיר־וויוו — 108
סעדאַן — 218
סעוויניע, מארקיזע דע — פון 189 ביז 203
סען דעני — 62, 80, 88
סענט זשענעוויעווע — 88
סענט עטיען — 53, 56, 58, 95
סענליס — 80
סערזשאַן־בלאָק, פראַנס — 252
ספיר, אַנדרע — 92, 262

ע

ענגיען — 150, 151, 157
עפשטיין, גרשון — 240
פאַטי דע קלאַם — 174
פאַטע, מארגאַריטע — 167

פ

פאַלעאָלאָג, מאָריס — 177, 178
פאַנטואַז — 26
פאסקין, זשיל — 265
פאָקלען, זשאַן באַטיסט — 212
פעטלוראַ — 116, 265
פער־לאַ־שעז — 231
פערעירא, יעקב ראַדריגעז — 257
פערפיניאַן, סאַלאָמאָן — 257
פריסקוס — פון 17 ביז 24
פריצוואַלק — 125

פ

פאַטיר — 23, 24
פאַנטאַניע, זשאַן — 171
פולד, גיסטאַוו — 218
פילים־אויגוסט — 25, 31, 41, 85, 88, 90, 101, 161, 205
פיליפ דער 4־טער (דער שיינער) 137, 138, 149, 150, 164, 166, 168, 205, 209
פישער, אַנדרע — 71
פלעג, עדמאַנד — 256
פלערס, ראָבערט דע — 221
פעיע, איווטע — 249

זייט

פעלד, מאָריס — 251
פעלדמאַן, זשאַרזש — 251
פעליביזען — 131, 137
פעליקס, דינה — 261
פעפער, דוד — 246
פראַ אַנזשעליקאַ — 56
פראַנס, אַנאַטאַל — 106, 244
פראַנקעל, לעאָן — 261
פראַנסואַ דער 1־טער — 170
פראַנשעטי, לעאָן — 218, 219
פראַנשעטי, אַלבערטאָ — 218
פרידמאַן, בערנאַרד — 252, 253
פרייבורג — 62, 66, 71, 74, 83

צ

צווינגלי — 124
צעזאַר באַראַניוס — 125

ק

קאַאַליס, ראָמאַן — 264
קאַהאַן, גיסטאַוו — 261
קאַטערינע — 152, 154
קאַלאָן, עדוארד — 261, 264
קאַלמאַן, ראָבערט — 251
קאנטשיני — 171
קאַפלאַן, יעקב, הרב — 159
קאַץ, מאַנע — 257, 262
קאַרמאַלי, אליקום — 151
קוליש, יצחק — 243
קיפּען, א. מ. — 243
קלאָוויס — 11, 16
קלאָטאַר — 17
קליימיץ, פּערדינאַנד — 248
קליינע בריק — 35
קלעמאַנסאָ — 259, 264

זייט

קעלן — 152, 153
קערשנשטיין, זשאַק — 252, 253
קערשנשטיין, מישעל — 252, 253
קרואַסע, פראַנסיס דע — 219
קרעמיע, אַדאָלף — 114, 264

ר

ראַדריגעז, עדגאַר — 218
ראָטה, סעסיל — 125
ראָטשטיין, זשאַן זשאַק — 254
ראַיאַל, ריימאָנד — 248
ראָלניקאָס — 254
ראָסטאַן, עדמאָנד — 230
ראַסין — 225, 231
ראַפאַעל — 56
ראַשעל — 196, 212, 215, 224, 225, 234, 255, 257, 261
רובינשטיין, אַרטור — 265
רובענס — 56
רוים — 121, 122
רייזען, אברהם — 217, 238, 242
ריימס — 62, 66, 69, 71, 83, 90, 95, 97
ריינאַך, זשאָזעף — 230, 259, 261
ריינאַך, טעאָדאָר — 157, 259
רישעליע — 170
רישאַרד — 26, 27
רענאַן, ערנסט — 11, 42

ש

שאַגאַל, מאַרק — 256
שאָמפּאַ — 30
שאָמפּיני— 219
שאָמפּעין, פּיליפּ דע — 56
שאָפּירא, לואי — 249
שאַרטר — 62

זײַט

שאַרל דער 5־טער — 99
שאַרל דער 6־טער — 99
שאַרקאָ, זשאַן — 230
שוואַב, מאַרסעל — 256
שוואַרצבאַרד, שלום — 114, 116, 265
שטראַסבורג — 62, 66, 69, 71, 92, 95
שילדעבער — 41
שילפּעריק דער 1־טער — פון 15 ביז 22
שיף, ד״ר — 183
שלום עליכם — פון 238 ביז 243
שלמה בן אברהם — 159
שמואל בן שלמה, רבי — 110
שעוויני, גראַף דע — 221

מאַפּאַגראַפיש זוכציטל

ר י :

אַבערקאַמף — 251
אַ מער — 248
אַ זורס — 153
באַפרוא — 186
בואַלאָ — 255
בואַסאַנאַד — 262
האַטפּוי — 200
הענער — 261
וואַשינגטאָן — 259
וויוויען — 255
ווילהאַרדוען — 248
וויע די טעמפּל — 186, 246
זשאַק בינגער — 264
זשאַראַנט — 217
טורנאָן — 257
טירביגאָ — 204
טראַנשע — 261
לאַבאָ — 133, 209
ליאָטע — 222
מאַנטאַרגוי — 31
מאַנטיטשעלי — 252
מאַנטמאַרטר — 31
מירילאָ — 259
מענילמאָנטאַן — 198
נאָטרע דאַם דע לאָ לאָרעט — 261
נאָטרע דאַם דע שאַמפּס — 257
פּאַווע — 186, 196, 209
פּאַיען — 196
פּאַרק ראָיאַל — 196
פּיקסערעקור — 254
פּירועט — 31, 37
פערדינאַנד דיוואַל — 200, 211
קאַמבאָן — 180, 259
קאַמין — 256
קאַמפּאָן־פּרעמיער — 262
קאַסטעקס — 195
קלואַטר נאָטרע דאַם — 58
ראַוויניאָן — 265
ראַמביטאָ — 31, 248
רעאָמיר — 247
שאַפּאָן — 247
שאַרלאָ — 136, 205
ד׳אַבוקיר — 246
די טעמפּל — 215
די מאַווע גאַרסאָן — 212
די רענאַרד — 200, 205, 211
די רענלאָג — 263
די פּאַבורג סען דעני — 250

זייט

די פֿאַבורג סען מאַרטען — 250
דע וואַשיראַרד — 256, 257
דע טורטיל — 253
דע טאַריני — 195
דע טורנעל — 193, 209
דע טירען — 247
דע טעמפּל — 195
דע ל׳אַסאַמפּסיאָן — 263
דע ל׳אַטאַשער — 205
דע ל׳היראָנדעל — 257
דע ליאָן — 195
דע ליל — 259
דע ליזש — 261
דע ל׳עקאָל דע מעדיסין — 233
דע מא — 253
דע מאַנטמאַראַנסי — 195
דע מוסי — 205
דע מאַרע — 251
דע נאַרמאַנדי — 247
דע סיאַם — 264
דע פלאַנדר — 253
דע פראַן בורזשוא — 196
דע ראַזיעי — 186, 249
דע ריוואָלי — 205, 217, 246
דע רישעליע — 256
דעז אַרשיוו — 126, 134, 158, 163, 205
דעז עקוף — 186
דע לאַ בריער — 261
דע לאַ האַרפּ — 108, 200
דע לאַ וועריי — 126, 200, 205
דע לאַ טאַשערי — 205
דע לאַ טור — 264
דע לאַ סיטע — 88, 95
דע לאַ פאַמפּ — 264
דע לאַ ראַשפוקא — 261

זייט

דע לאַ סאַנטע — 252
סען באַן — 200, 205
סען דעני — 25, 153, 255
סען לואי ען ל׳איל — 256
סען מאַרטען — 128, 211, 242
סען מעררי — 200
סען סעבאַסטיען — 261
סענט אַנדרע דעז אַר — 200
סענט אַנטואַן — 202

אַוועניו:

גאַמבעטאַ — 254
וואַן דיק — 261
די פֿרעזידענט ווילסאָן — 263

בולוואַר:

באַמאַרשע — 204
באַן נוועל — 255
באַסעזשור — 262
דע בעלוויל — 198
האַסמאַן — 259
הענריק דער 4־טער — 204
די טעמפּל — 204
די מאַנפּאַרנאַס — 262
דע מעניל־מאַנטאַנט — 265
סען זשערמען — 257
פּעריער — 230
דע קאַפּוסין — 240
דע קלישי — 265

גאַלעריי וועראַ־דאַדאַ — 255
ווילאַ סערא — 222, 262
סיטע פּאַפּאַנקור — 262
סקוואַר פּאַר־ראַיאַל — 262
פּאַסאַזש שאַרלעמאַן — 202

זייט

פלאָס:
באָדאָיע — 209
דע וואָזש — 193، 196، 197، 212
די טראָקאַדעראָ — 264
דע ל׳האָטעל דע ווייל — 111،
און פון 160 ביז 172
דע פאָנטענוא — 174
די שאָטלע — 230

זייט

קע י:
ד׳אַנזשו — 256
דעז אַרפעוור — 164
דע גראַנד אָגיסטאַן — 257
דע ל׳האָטעל דע ווייל — 204
וואָלטער — 257
דע זשעוור — 204
דע סעלעסטאַן — 204، 212

קירכעס

דע בילעט — 118، 126، 134
סען זשאַן — סען פראַנסוא — 136، 159،205
סען זשאַן עז גרעוו — 133، 136، 145
סען זשערווע — סען פראָטע — 195
סען לואי — סען פאָל — 195
סען לע — סען זשיל — 153
סענט מארי — 195
סענט עטיען די מאָנט — 136
שאַפעל עקספיאַטואַר — 113

CH. KORENCHANDLER

LES JUIFS A PARIS